

Den verdiskapende naturarven

Midtveisanalyse av verdiskapingsprogrammet

Naturarven som verdiskaper

PER INGVAR HAUKELAND OG BENT ASLAK BRANDTZÆG

TF-notat nr. 92 / 2012

Tittel: *Den verdiskapende naturarven*
Undertittel: Midtveisanalyse av *Naturarven som verdiskaper*
TF-notat nr: 92 / 2012
Forfatter(e): Per Ingvar Haukeland og Bent Aslak Brandtzæg
Dato: 15. desember 2012
ISBN: 978-82-7401-599-9
ISSN: 1891-053X
Pris: Kr 420 (Kan lastes ned gratis fra www.telemarksforsking.no)
Framsidedfoto:
Prosjekt: Følgeevaluering av *Naturarven som verdiskaper*
Prosjektnr.: 20090920
Prosjektleder: Per Ingvar Haukeland
Oppdragsgiver(e): Direktoratet for naturforvaltning

Spørsmål om dette notatet kan rettes til:

Telemarksforsking
Postboks 4
3833 Bø i Telemark
Tlf: +47 35 06 15 00
Epost: post@tmforsk.no
www.telemarksforsking.no

Per Ingvar Haukeland, PhD, er utdannet pedagog og filosof ved Universitetet i California i Berkeley, med vekt på forholdet natur, kultur og menneske, bærekraftig stedsutvikling og nyskaping. Haukeland har vært ansatt som forsker I ved Telemarksforsking siden 2002.

Bent Aslak Brandtzæg er utdannet geograf (Cand.polit.) fra Universitetet i Bergen og har i tillegg treårig studium i natur- og miljøvern fag fra Telemark distriktshøgskole i fagkretsen. Brandtzæg har vært ansatt som forsker ved Telemarksforsking siden 1995.

Forord

Dette notatet er en del av flere leveranser i forbindelse med følgeevalueringen av programmet *Naturarven som verdiskaper* fra Telemarksforsking, som har ansvaret for følgeevalueringen, til Direktoratet for naturforvaltning som er oppdragsgiver for evalueringen. Notatet er en midtveisanalyse som bygger på flere evalueringskilder: årsrapport 2010 og 2011, oppstartsanalyse, tematiske dybdestudier, formelle og uformelle samtaler med prosjektdeltakerne på nettverkssamlinger og en egen evaluering på programnivå. Det siste er en ny del av følgeevalueringen som kommer for første gang inn i midtveisanalysen. Vi takker for samarbeidet med direktoratet i forbindelse med dette notatet og for alle tilbakemeldingene fra prosjektene. Per Ingvar Haukeland ved Telemarksforsking har vært prosjektleder og Bent Aslak Brandtzæg har vært prosjektmedarbeider.

Bø, 15. desember 2012

Per Ingvar Haukeland

Prosjektleder

Innhold

1. Innledning.....	16
1.1 Bakgrunn.....	16
1.2 Tematisk struktur.....	18
1.3 Evaluering på programnivå.....	20
1.4 Gjennomføring	20
2. Samlet midtveisanalyse	22
2.1 Innledning.....	22
2.1.1 Prosjekthistoriene (midtveis i programmet)	23
2.1.2 Målområdene	24
2.1.3 Tiltaksområder.....	25
2.1.4 Organisering og ledelse	27
2.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler.....	31
2.1.6 Forankring og mobilisering	33
2.2 Måloppnåelse	35
2.2.1 Bevaring av naturarven	35
2.2.2 Kunnskapsutvikling og formidling	37
2.2.3 Den brede verdiskapingen	38
2.3 Spesielle temaer	44
2.3.1 Konflikthåndtering.....	44
2.3.2 Institusjonalisering	44
2.3.3 Programvurdering og addisjonalitet	45
2.3.4 De gode eksemplene	47
2.4 Åpen post	48
3. Evaluering på programnivå.....	49
3.1 Bakgrunn.....	49
3.2 Opplagg.....	49

3.3	Tematisk gjennomgang.....	50
3.3.1	Oppstarten av programmet	50
3.3.2	Organisering og forankring internt.....	53
3.3.3	Samhandling mellom aktører på programnivå	55
3.3.4	Nettverksbygging og samhandling med aktører utad	57
3.3.5	Den brede verdiskapingen	57
3.3.6	Institusjonalisering	58
3.3.7	Forslag til forbedringer.....	59
3.4	Oppsummering av evalueringen på programnivå.....	60
4.	Konklusjoner og anbefalinger midtveis i programmet.....	62
DE ENKELTE MIDTVEISANALYSENE		
1.	Nærøfjorden verdsarvpark – ”Verdiskaping skjer i møtet”	65
1.1	Bakgrunn.....	65
1.1.1	Hovedprosjekthistorien	65
1.1.2	Mål og formål	66
1.1.3	Tiltaksområder	66
1.1.4	Organisering og ledelse	68
1.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler	71
1.1.6	Forankring og mobilisering	71
1.2	Måloppnåelse	72
1.2.1	Rapportering på tiltak	72
1.2.2	Bevaring av naturarven	75
1.2.3	Kunnskap og formidling.....	75
1.3	Bred verdiskaping.....	76
1.4	Spesielle temaer	78
1.4.1	Konflikthåndtering.....	78
1.4.2	Institusjonalisering	79
1.4.3	Programvurdering og addisjonalitet	79
1.4.4	Suksesshistorier og fallgruver	79

1.5	Åpen post	80
1.6	Oppsummerende vurdering	80
2.	Magiske og verdifulle opplevelser i Nord-Trøndersk natur	81
2.1	Bakgrunn	81
2.1.1	Hovedprosjekthistorien	81
2.1.2	Mål og formål	82
2.1.3	Tiltaksområder	83
2.1.4	Organisering og ledelse	84
2.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler	85
2.1.6	Forankring og mobilisering	85
2.2	Måloppnåelse	86
2.2.1	Rapportering på tiltak	86
2.3	Bevaring av naturarven	89
2.3.1	Kunnskap og formidling.....	89
2.3.2	Bred verdiskaping.....	90
2.4	Spesielle temaer	91
2.4.1	Konflikthåndtering.....	91
2.4.2	Institusjonalisering	91
2.4.3	Programvurdering og addisjonalitet	91
2.4.4	Suksesshistorier og fallgruver	92
2.5	Åpen post	92
2.6	Oppsummerende vurdering	92
3.	Kystarven	93
3.1	Bakgrunn	93
3.1.1	Hovedprosjekthistorien	93
3.1.2	Mål og formål	94
3.1.3	Tiltaksområder	95
3.1.4	Organisering og ledelse	96

3.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	96
3.1.6	Forankring og mobilisering	97
3.2	Måloppnåelse	97
3.2.1	Rapportering på tiltak	97
3.2.2	Bevaring av naturarven	101
3.2.3	Kunnskap og formidling.....	102
3.2.4	Bred verdiskaping.....	102
3.3	Spesielle temaer	103
3.3.1	Konflikthåndtering	103
3.3.2	Institusjonalisering	103
3.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	104
3.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	104
3.4	Åpen post	105
3.5	Sammenfattende vurdering	105
4.	Sørnorsk kystnatur.....	106
4.1	Bakgrunn.....	106
4.1.1	Hovedprosjekthistorien	106
4.1.2	Mål og formål	107
4.1.3	Tiltaksområder.....	108
4.1.4	Organisering og ledelse	112
4.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	113
4.1.6	Forankring og mobilisering	113
4.2	Måloppnåelse	114
4.2.1	Rapportering på tiltak	114
4.2.2	Bevaring av naturarven	117
4.2.3	Kunnskap og formidling.....	117
4.2.4	Bred verdiskaping.....	118
4.3	Spesielle temaer	118
4.3.1	Konflikthåndtering.....	118

4.3.2	Institusjonalisering	119
4.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	119
4.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	119
4.4	Åpen post	120
4.5	Oppsummerende vurdering	120
5.	Sykkelturisme i Saltdal	122
5.1	Bakgrunn	122
5.1.1	Prosjekthistorien	122
5.1.2	Mål og formål	123
5.1.3	Tiltaksområder	123
5.1.4	Organisering og ledelse	125
5.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler	125
5.1.6	Forankring og mobilisering	125
5.2	Måloppnåelse	126
5.2.1	Rapportering på tiltak	126
5.2.2	Bevaring av naturarven	128
5.2.3	Bred verdiskaping	128
5.3	Spesielle temaer	128
5.3.1	Konflikthåndtering	128
5.3.2	Institusjonalisering	129
5.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	129
5.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	129
5.4	Oppsummerende vurdering	129
6.	Skatter for fremtiden	130
6.1	Bakgrunn	130
6.1.1	Prosjekthistorien	130
6.1.2	Mål og formål	131
6.1.3	Tiltaksområder	132
6.1.4	Organisering og ledelse	133

6.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	133
6.1.6	Forankring og mobilisering	134
6.2	Måloppnåelse	134
6.2.1	Rapportering på tiltak	134
6.2.2	Bevaring av naturarven	136
6.2.3	Kunnskap og formidling.....	137
6.2.4	Bred verdiskaping.....	137
6.3	Spesielle temaer	137
6.3.1	Konflikthåndtering	137
6.3.2	Institusjonalisering	138
6.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	138
6.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	138
6.4	Oppsummerende vurdering	139
7.	Naturarv og naturbruk i Luster	140
7.1	Bakgrunn.....	140
7.1.1	Hovedprosjekthistorien	140
7.1.2	Mål og formål	141
7.1.3	Tiltaksområder.....	142
7.1.4	Organisering og ledelse	142
7.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	143
7.1.6	Forankring og mobilisering	143
7.2	Måloppnåelse	144
7.2.1	Rapportering på tiltak	144
7.2.2	Bevaring av naturarven	148
7.2.3	Bred verdiskaping.....	148
7.3	Spesielle temaer	149
7.3.1	Konflikthåndtering.....	149
7.3.2	Institusjonalisering	149
7.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	149

7.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	150
7.4	Åpen post	150
7.5	Oppsummerende vurdering	150
8.	Følgefonna – vandring fra fjord til fonn.....	151
8.1	Bakgrunn.....	152
8.1.1	Hovedprosjekthistorien	152
8.1.2	Mål og formål	152
8.1.3	Tiltaksområder.....	153
8.1.4	Organisering og ledelse	154
8.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	154
8.1.6	Forankring og mobilisering	155
8.2	Måloppnåelse	155
8.2.1	Rapportering på tiltak	155
8.2.2	Bevaring av naturarven	157
8.2.3	Kunnskap og formidling.....	158
8.2.4	Bred verdiskaping.....	158
8.3	Spesielle temaer	159
8.3.1	Konflikthåndtering.....	159
8.3.2	Institusjonalisering	159
8.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	160
8.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	160
8.4	Oppsummerende vurdering	160
9.	Vidda Vinn	162
9.1	Bakgrunn.....	162
9.1.1	Prosjekthistorien.....	163
9.1.2	Mål og formål	163
9.1.3	Tiltaksområder.....	164
9.1.4	Organisering og ledelse	164
9.1.5	Økonomi og finansiering.....	165

9.1.6	Mobilisering og forankring	165
9.2	Måloppnåelse	166
9.2.1	Rapportering på tiltak	166
9.2.2	Bevaring av naturarven	171
9.2.3	Kunnskapsutvikling og formidling	172
9.2.4	Den brede verdiskapingen	173
9.3	Spesielle temaer	175
9.3.1	Konflikthåndtering	175
9.3.2	Institusjonalisering	176
9.3.3	Suksesshistorier/fallgruver	176
9.3.4	Programvurdering og addisjonalitet	176
9.4	Åpen post	177
9.5	Oppsummering	177
10.	Varnjargga – Varanki – Varangerhalvøya	179
10.1	Bakgrunn	179
10.1.1	Prosjekthistorien	180
10.1.2	Mål og formål	180
10.1.3	Tiltaksområder	181
10.1.4	Organisering og ledelse	182
10.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler	183
10.1.6	Forankring og mobilisering	183
10.2	Måloppnåelse	184
10.2.1	Rapportering på tiltak	184
10.2.2	Bevaring av naturarven	187
10.2.3	Kunnskap og formidling	188
10.2.4	Bred verdiskaping	189
10.3	Spesielle temaer	191
10.3.1	Konflikthåndtering	191
10.3.2	Institusjonalisering	191

10.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	192
10.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	192
10.4	Åpen post	193
10.5	Oppsummerende vurdering	193
11.	Områdeutvikling rundt Dovrefjell/Sunndalsfjella	195
11.1	Bakgrunn.....	195
11.1.1	Prosjekthistorien.....	196
11.1.2	Mål og formål	196
11.1.3	Tiltaksområder.....	197
11.1.4	Organisering og ledelse	197
11.1.5	Økonomi og finansiering.....	198
11.1.6	Forankring og mobilisering	198
11.2	Måloppnåelse	199
11.2.1	Rapportering på tiltak	199
11.2.2	Bevaring av naturarven	201
11.2.3	Kunnskapsutvikling og formidling	201
11.2.4	Bred verdiskaping.....	202
11.3	Spesielle temaer	203
11.3.1	Konflikthåndtering.....	203
11.3.2	Institusjonalisering	203
11.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	204
11.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	204
11.4	Åpen post	205
11.5	Oppsummerende vurdering	205
12.	Nasjonalparklandsbyene.....	206
12.1	Bakgrunn.....	206
12.1.1	Prosjekthistorien.....	207
12.1.2	Mål og formål	208
12.1.3	Tiltaksområder.....	209

12.1.4	Organisering og ledelse	210
12.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	211
12.1.6	Forankring og mobilisering	211
12.2	Måloppnåelse	212
12.2.1	Rapportering på tiltak	212
12.2.2	Bevaring av naturarven	216
12.2.3	Kunnskap og formidling.....	217
12.2.4	Bred verdiskaping.....	217
12.3	Spesielle temaer	219
12.3.1	Konflikthåndtering	219
12.3.2	Institusjonalisering	220
12.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	220
12.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	220
12.4	Åpen post	221
12.5	Oppsummering	221
13.	Økosystem Dokkadelta.....	222
13.1	Bakgrunn.....	222
13.1.1	Prosjekthistorien.....	222
13.1.2	Mål og formål	223
13.1.3	Tiltaksområder.....	223
13.1.4	Organisering og ledelse	224
13.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	225
13.1.6	Forankring og mobilisering	225
13.2	Måloppnåelse	226
13.2.1	Rapportering på tiltak	226
13.2.2	Bevaring av naturarven	230
13.2.3	Kunnskap og formidling.....	230
13.2.4	Bred verdiskaping.....	232
13.3	Spesielle temaer	234

13.3.1	Konflikthåndtering	234
13.3.2	Institusjonalisering	234
13.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	235
13.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	235
13.4	Åpen post	235
13.5	Oppsummerende vurdering	236
14.	Fugleturisme Øst- og Midt-Finnmark	237
14.1	Bakgrunn.....	237
14.1.1	Prosjekthistorien.....	238
14.1.2	Mål og formål	239
14.1.3	Tiltaksområder.....	239
14.1.4	Organisering og ledelse	240
14.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler.....	241
14.1.6	Forankring og mobilisering	241
14.2	Måloppnåelse	242
14.2.1	Rapportering på tiltak	242
14.2.2	Bevaring av naturarven	245
14.2.3	Kunnskap, kompetanse og formidling.....	246
14.2.4	Bred verdiskaping.....	248
14.3	Spesielle temaer	249
14.3.1	Konflikthåndtering	249
14.3.2	Institusjonalisering	250
14.3.3	Programvurdering og addisjonalitet	250
14.3.4	Suksesshistorier og fallgruver	250
14.4	Åpen post	251
14.5	Oppsummerende vurdering	251
15.	Villreinen som verdiskaper.....	252
15.1	Bakgrunn.....	252
15.1.1	Prosjekthistorien.....	252

15.1.2	Mål og formål	253
15.1.3	Tiltaksområder	254
15.1.4	Organisering, ressurser og ledelse	254
15.1.5	Økonomi, finansiering og virkemidler	255
15.1.6	Forankring og mobilisering	255
15.2	Måloppnåelse	256
15.2.1	Rapportering på tiltak	256
15.2.2	Bevaring av naturarven	260
15.2.3	Kunnskap og formidling	260
15.2.4	Den brede verdiskapingen	261
15.3	Spesielle temaer	263
15.3.1	Konflikthåndtering	263
15.3.2	Institusjonalisering	263
15.3.3	Programvurdering	264
15.3.4	Suksesshistorier/fallgruver	264
15.4	Åpen post	265
15.5	Oppsummerende vurderinger	265

1. Innledning

Pilotprosjektene viser midtveis i programmet *Naturarven som verdiskaper* flere gode eksempler på hvordan naturarven kan skape et bredt sett av verdier lokalt, men det gjenstår fortsatt en del utfordringer for å synliggjøre hvordan økt bruk av naturarven kan styrke naturvernet og den lokale oppslutningen om vernet. Noen av disse vil vi trekke fram i dette notatet. Hva som skjer etter at programmet er avsluttet, er nok likevel den beste pekepinnen på hvor godt man har lyktes med å bygge en varig tilnærming til vern gjennom bærekraftig bruk i sitt område. Arbeidet med institusjonalisering blir derfor viktig i siste fase av programmet.

1.1 Bakgrunn

”Naturarven som verdiskaper” er et verdiskapingsprogram fra Miljøverndepartementet i samarbeid med Kommunal- og regionaldepartementet, som har til formål å øke verdien av verneområder og andre naturområder med spesielle verdier og kvaliteter. Programmet skal legge til rette for at slike områder blir en viktig ressurs for sosial, kulturell, miljømessig og økonomisk utvikling og gir grunnlag for sysselsetting og verdiskaping basert på naturarven, samtidig som områdene forvaltes slik at naturens mangfold blir tatt vare på.

Programmet er forankret i flere offentlige dokumenter. I det som er kjent som *Fjellteksten* fra 2003 (St. prp. nr. 65 (2002–2003)) finner vi følgende: ”Vår unike fjellnatur skal bevares som kilde til friluftsliv, rekreasjon og natur- og kulturopplevelse og samtidig gi grunnlag for sysselsetting og verdiskaping i fjellbygdene.” Og i NOU 2004:28 *Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold* (Naturmangfoldloven), som ble vedtatt i 2009 og som ”har til formål å sikre ved vern og bærekraftig bruk at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på for fremtiden” (§1).

Naturarven som verdiskaper er et nasjonalt program som løper i fem år, fra 2009 til 2013. Hovedmålet er å bidra til at verneområdene og andre verdifulle naturområder blir en viktig ressurs i samfunnsutviklingen. Tre delmål er skissert:

1. Programmet skal bidra til at naturarven blir tatt godt vare på og øke oppslutningen om vernet av naturarven, både i lokalsamfunnene og samfunnet generelt.
2. Programmet skal utvikle og spre kunnskap om naturvern og vise sammenhenger mellom naturarven, naturvern og sosial, kulturell og økonomisk utvikling.
3. Programmet skal vise hvordan naturarven kan bidra til verdiskaping til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner.

I programplanen er det presentert ti strategier med eksempler på tiltak innenfor hvert av disse delmålene. Strategiene er som følger (delmål er angitt i parentes):

1. Målrettet og naturvennlig tilrettelegging for naturopplevelse (1)
2. Bevisstgjøre allmennheten om mulighetene god bevaring av naturarven gir (1)

3. Samarbeid mellom aktører for vern og bruk av naturarven (1)
4. Utvikle nettverk/møtearenaer for å spre og ta i bruk kunnskap og erfaringer (2)
5. Klargjøre ved FoU-forutsetningene for naturarven som verdiskapingsressurs (2)
6. Støtte utveksling av erfaringer og ideer over landegrenser til inspirasjon (2)
7. Prøve ut samarbeidsformer og verktøy for å utløse verdiskaping (3)
8. Bidra til profesjonell produktutvikling med det formål å skape naturopplevelser (3)
9. Klargjøre forutsetninger for verneområder som grunnlag for verdiskaping (3)
10. Vise hvordan styrket forvaltning av naturarven kan bidra til verdiskaping (3)

Det er i sammenheng med siste delmål at man i programmet har videreutviklet konseptet om den brede verdiskapingen som ble først introdusert av Telemarkforskning i forbindelse med evalueringen av Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet.¹ Den brede verdiskapingen samler intensjonene i verdiskapingsprogrammet om å fremme, ikke bare den økonomiske verdiskapingen, men også sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping. Dette er et relativt nytt konsept, slik at man ikke kan forvente utstrakt bruk av det. Likevel ser vi at flere og flere prosjekter tar konseptet i bruk og finner det nyttig i formidlingen av hva de søker å oppnå i prosjektene.

Det ble bevilget ti millioner kroner til programmet i 2009, og i årene 2010, 2011 og 2012 er det årlige beløpet økt til 25 millioner. Finansieringen er et samarbeid mellom Miljødepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet, og det er Direktoratet for naturforvaltning (DN) som har prosjektlederrollen. Programmet skal ikke overlappes, men virke sammen med andre offentlige tilskuddsordninger. Det er forutsatt en egenandel på minst 50 prosent.

Det ble tatt opp prosjekter i programmet i to omganger. Det var 55 søknader til første runde. Av disse ble følgende ti prosjekter valgt ut med oppstart i juni 2009:

1. *Touching the Wetlands: Våtmark i en ny tid ("Økosystem Dokkadelta" fra 2011)*
2. *Område- og trafikkutvikling rundt Dovrefjell*
3. *Sørnorsk kystnatur*
4. *Kystarven*
5. *Magiske og verdifulle opplevelser i nordtrøndersk natur*
6. *Norges nasjonalparklandsbyer*
7. *Nærøyfjorden verdsarvpark: Verdiskaping skjer i møtet!*
8. *Varnjargga–Varenkinniemi–Varangerhalvøya (VVV-prosjektet)*
9. *Vidda Vinn*
10. *Gleden ved å leve naturvennlig – Stetind*

Så kom en ny runde med opptak av prosjekter i 2010. En av grunnene til at det ble tatt opp nye prosjekter, var at programledelsen ikke følte at man fikk dekket alle områdene man ønsket med de første ti, blant annet hadde dette med involvering av nasjonalparksentrene å gjøre. I andre omgang ble følgende seks prosjekter tatt opp:

1. *Villreinen som verdiskaper*
2. *Naturarven som verdiskaper – sykkelturisme i Saltdal*
3. *Følgefonna – vandring frå fjord til fonn*
4. *Skatter for fremtiden: naturressursenes betydning i kulturhistorien*

¹ Se Haukeland, P.I. og Bent A. Brandtzæg. 2009. *Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. TF-notat 20.

5. *Mellom fjell, fjord og folk: Naturarv og naturbruk i Luster*

6. *Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark*

Prosjektene skal belyse ulike sider av verdiskaping med naturarven som den viktigste ressursen, og forhåpentligvis gi noen gode eksempler på hvordan dette kan gjøres. De mange prosjektene utgjør til sammen et bredt spekter av tiltak i ulike naturområder og er spredt over store deler av landet.

At programmet har hatt opptak av prosjekter i to omganger, har skapt noen endringer for følgeevalueringen. I utgangspunktet regnet vi oppstartsfasen som det første året, dvs. 2010, men for de seks siste prosjektene er oppstartsfasen fram til 2011. Vi har ikke hatt anledning til å gjennomføre to unike følgeevalueringer, og har derfor kommet fram til, i samråd med DN, at vi vil følge løpet til de siste seks prosjektene. Det betyr oppstartsfasen (2011), midtveisanalyse (2012) og sluttanalyse (2013/14).

Siden oppstarten har ett av de første ti prosjektene, Stetindprosjektet, falt fra, men det var likevel med i oppstartsanalysen.² Et annet prosjekt, *Områdetrafikk rundt Dovrefjell/Sunndalsfjella*, ble avsluttet i juni 2012, men er inkludert i midtveisanalysen. I siste fase av programmet (2013) er det nå 14 prosjekter. Av disse har ni prosjekter vært med siden 2009, og har dermed hatt ett år lenger enn de siste seks, men vi ser at flere av de siste seks har jobbet iherdig slik at de på mange måter er på høyde med de første ni fram til midtveisanalysen. Det som er avgjørende for hvor langt man er kommet, synes dermed ikke å være så mye knyttet til oppstartstidspunktet som til hvor mye som er gjort før oppstarten og hva som er gjort i oppstartsfasen.

Evalueringen av programmet er en følgeevaluering. Det vil si at det er en evaluering som forsøker å bidra til utviklingen av programmet og prosjektene underveis med kunnskap og analyser. Det er en utfordring for evalueringen å håndtere såpass mye informasjon fra såpass ulike prosjekter, men vi mener å ha funnet en form som er nyttig for alle parter, noe vi kommer tilbake til senere under omtalen av gjennomføringen av evalueringen.

Hensikten med midtveisanalysen har, som med oppstartsanalysen, vært todelt: 1) å få et innblikk i hva som har skjedd i prosjektene midtveis i programmet, og 2) å bidra til den videre utviklingen av prosjektene i slutfasen og i tiden etter at programmet er slutt. Denne utviklingen vil belyses gjennom de ulike ledd av evalueringen, blant annet gjennom fire årsrapporter, innspill på nettverkssamlinger, prosjektbesøk, oppstartsanalyse, midtveisanalyse og sluttanalyse. Midtveisanalysen må derfor sees i lys av disse andre kildene. Er man interessert i mer detaljer om prosjektene, vil vi vise til årsrapportene. I dette notatet skal vi ha et mer analytisk blikk på funnene, samtidig vil vi gi en mer kvalitativ omtale av hvert av prosjektene i andre del av notatet. Det betyr at selve notatet blir stort, men håpet er at det kan brukes som et oppslagsverk. Den sentrale analysen er den som gjøres på tvers av prosjektene i første del av notatet.

1.2 Tematisk struktur

Det er umulig å sammenlikne prosjektene på detaljnivå. Til det er de altfor forskjellige, og det er heller ikke hensikten med evalueringen. I stedet er vi interessert i å få belyst hvordan prosjektene jobber med en rekke temaer som de alle skal innom. Med andre ord, vi har laget en tematisk struktur i oppstarten av programmet som har vært drøftet og godkjent av DN og prosjektene selv,

² Haukeland, P.I. og Bent A. Brandtzæg. 2011. Naturarven som grunnlag for bred verdiskaping: Samlede oppstartsanalyser. TF-notat nr 52.

og som blir den røde tråden i evalueringen. Innholdet i hvert tema vil derimot variere stort mellom prosjektene. Vi har derfor bevisst ønsket samme struktur i de ulike analysene.

Til grunn for den tematiske strukturen for analysen er de tre hovedmålene i programmet: 1) bevaring av naturarven, 2) kunnskapsutvikling og formidling og 3) bred verdiskaping. I tillegg presenterer vi en rekke temaer som supplerer og utfyller disse målområdene, slik som bakgrunn, organisering, økonomi, konflikthåndtering og institusjonalisering. Dette er temaer som inkluderer faktorer og forhold som kan påvirke måloppnåelsen i prosjektet og som er viktig å få belyst. For at leseren skal være oppdatert på den tematiske strukturen, går vi raskt igjennom den her:

1. *Bakgrunn:*

- ◆ Prosjekthistorien. Her presenteres bakgrunnen for prosjektet og hvordan det kom i gang og hvordan det har utviklet seg i programmet.
- ◆ Hovedmål og delmål. Målene er svært viktige, for det er disse prosjektene skal styre etter. Vi ønsker derfor å presisere hvordan disse målene er sammensatt og hva som har skjedd med dem.
- ◆ Tiltaksområder. Vi ønsker å få belyst de ulike tiltaksområdene og se hvordan disse knyttes til målene. Vi vektlegger om det er noen tiltaksområder som det er knyttet spesielle utfordringer til.
- ◆ Organisering og ledelse. Dette har vist seg å være avgjørende for måloppnåelsen. Vi er ute etter å forstå hvordan prosjektene er organisert og ledet for best mulig måloppnåelse.
- ◆ Økonomi, finansiering og virkemidler. Her vil vi gjøre rede for hvilke ressurser som hovedprosjektet bygger på, hvem som bidrar og hvordan dette påvirker oppgavene i prosjektet.
- ◆ Forankring og mobilisering. Alle prosjektene skal jobbe med å forankre arbeidet i ulike aktører lokalt, og det skal mobiliseres på en bred front. Det er viktig å få tak på hvordan denne forankringen gjøres, og diskutere om arbeidet med lokal forankring synes hensiktsmessig i forhold til det prosjektet har satt seg fore å gjennomføre.

2. *Måloppnåelse*

- ◆ Rapportering på tiltak. Vi ønsker å se nærmere på hvilke tiltak som er gjort i prosjektet, hva som har vært effektene av disse tiltakene og hvordan tiltakene står i forhold til målene.
- ◆ Bevaring av naturarven. Vi vil vise hvordan naturarven og de verneverdiene som det jobbes med i prosjektene, blir tatt vare på gjennom prosjektet på en god måte. Vi vil belyse hvordan bruken av naturarven kan bidra til å forsterke bevaringen og oppslutningen om bevaringen i området.
- ◆ Kunnskap og formidling. Kunnskapsutvikling er en viktig del av alle prosjektene, og vi gjør rede for hva slags kunnskap som blir utviklet, hva det er behov for av kunnskap og kompetanse i prosjektene, og hvordan kunnskap og erfaringer blir formidlet.
- ◆ Den brede verdiskapingen. Dette er et hovedtema i programmet, i prosjektene og i evalueringen. Det knytter seg til indikatorer som er utviklet på miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. I tillegg ønsker vi å få belyst hvordan de ulike verdiskapingsformene påvirker hverandre.

3. *Spesielle temaer:*

- ◆ Konflikthåndtering. Det er stor sannsynlighet for uenigheter i saker som involverer både bruker- og verneinteresser. Vi har undersøkt om det har oppstått konflikter i områdene som pro-

sjektene knytter seg til, hva slags konflikter dette har vært, og hvordan disse konfliktene har blitt håndtert i prosjektene.

- ◆ **Institusjonalisering.** Dette punktet dreier seg om hvordan prosjektene forankres i institusjoner som bærer arbeidet etter at programperioden er avsluttet. En viktig del av dette er hvordan prosjektene bidrar til planer, slik som planverket i kommunene og i fylkeskommunene, men også i bedrifters egne planer for framtiden. Vi kartlegger hvordan det jobbes med institusjonalisering i prosjektene, og hvordan dette vil øke sannsynligheten for at prosjektenes mål og formål blir videreført etter programslett. Denne forankringen kan forekomme både i offentlige og private institusjoner og virksomheter.
- ◆ **Programvurdering og addisjonalitet.** Vi har undersøkt hvordan prosjektene opplever det å være i programmet, og hva de mener fungerer bra og mindre bra. Vi er videre interessert i å få belyst hvor betydningsfullt programmet har vært for de aktivitetene og tiltakene som foregår i området (addisjonaliteten).
- ◆ **De gode eksemplene.** I oppstartsanalysen var ett av de spesielle temaene ”suksesshistorier og fallgruvehistorier”. Det var også da et ønske om å få fram de gode eksemplene ved å lære av både suksesser og feil som har vært gjort, men vi har i tiden etter oppstartsanalysen hatt et ønske om i større grad å fokusere på ”de gode eksemplene”, altså det som har lyktes. Dette er viktig for å synliggjøre hva som er mulig.

4. *Åpen post*

- ◆ Her kan prosjektene komme med innspill og erfaringer som ikke har blitt dekket av de andre temaene. Det kan oppstå forhold som er vanskelig å forutse, men som kan ha en avgjørende betydning for prosjektenes utvikling og som derfor er viktig å få fram.

1.3 Evaluering på programnivå

I tillegg til temaene ovenfor, har DN ønsket en evaluering av programnivået. Dette er det overordna nivået for prosjektene. Det dreier seg i hovedsak om aktører som DN, MD, KRD og ressursgruppa. En slik evaluering har blitt gjennomført i 2012, og i denne midtveisanalysen er det derfor lagt til et eget kapittel som synliggjør funnene fra evalueringen på programnivå.

1.4 Gjennomføring

For å belyse de ulike temaene og problemstillingene i evalueringen har vi brukt en rekke kilder: 1) litteraturstudier, 2) dybdeintervjuer med prosjektene, 3) prosjektbesøk (besøk til alle prosjektene i løpet av hele programperioden), 4) deltakelse på nettverkssamlinger, 5) årsrapporteringer, 6) fysiske møter med DN, KRD og MD og 7) telefonintervjuer av alle 14 medlemmene i ressursgruppa. Det er mange kilder og et omfattende materiale som er blitt samlet inn og bearbeidet.

På bakgrunn av disse kildene har vi formulert sammenhengende framstillinger av hvert prosjekt, noe som har vært svært omfattende, og det er umulig å oppnå det detaljnivået man kanskje skulle ønske. Likevel ønsker vi å gi en presentasjon av hvert prosjekt, slik at leseren skal lettere få med seg innholdet i tematikken og problemstillingene prosjektene kommer opp i utover det man kan lese seg til i årsrapportene og analysene. Det er klart at prosjektlederens røst blir sentral i analysene, noe som kan bli en skjev framstilling, men vi kompenserer dette med de andre datakildene.

Dette er svært tidkrevende, og det er ikke til å unngå at prosjektlederens røst blir viktig, men analysene skal likevel gi leseren et grundig og bredt innblikk i utviklingen av prosjektene.

Resultatene fra de første oppstartsanalysene ble presentert på den nasjonale nettverkssamlingen på Skinnarbu (*Vidda Vinn*-prosjektet) i oktober 2011, og funnene fra den samlede oppstartsanalysen ble presentert på nettverkssamlingen i Lom i november 2011, mens funnene fra midtveisanalysen ble presentert på Lista-samlingen i september 2012 og som notat i november 2012. I tillegg er det gjennomført en rekke besøk til de ulike prosjektene i løpet av 2011 og 2012 som inngår som datamateriale til midtveisanalysen, i tillegg til evalueringen av programnivået.

2. Samlet midtveisanalyse

2.1 Innledning

Mangfoldet av prosjekter i *Naturen som verdiskaper* er stort. Prosjektene er forskjellige i forhold til tilkomstprosess, geografisk plassering, hvilke sider av naturarven det arbeides med og hvordan prosjektet er organisert og forankret. Dette har sin fordel, fordi man får belyst flere forhold enn om de var like, men det har også gjort sammenlikningene på tvers vanskelig. Det er temaene som det jobbes med, som binder prosjektene sammen. Alle skal bygge opp en organisasjon med en prosjektledelse, et styre og med planer og budsjetter, og det skal jobbes med målretta tiltak som bevarer naturarven, utvikler og formidler kunnskap og som bidrar til bærekraftig lokal nærings- og samfunnsutvikling og bred verdiskaping. I den sammenheng vil alle måtte jobbe med forankring, mobilisering, involvering, konflikthåndtering og institusjonalisering. Som vi forstår, er det ikke lite prosjektene skal arbeide med.

Når vi skal analysere arbeidet i prosjektene, kan det være nyttig å ha klart for seg det prinsippet som ligger til grunn for hele programmet, nemlig “styrket vern gjennom bærekraftig bruk”. Målet er å belyse hvorvidt en bærekraftig bruk av naturarven kan bidra til å forsterke naturvernet og den lokale oppslutningen om det. Vi vet at konflikter mellom bruk og vern har vært tunge og vanskelige, noe verdiskapingsprogrammet søker å unngå. Det vi erfarer, er at programmet og prosjektene i seg selv er et bidrag til konfliktforebygging, blant annet ved å unngå konfliktområder og bygge broer mellom interessenter. Men- det er ikke gitt at det er slik. Noen forhold må på plass. For eksempel, hva menes egentlig med “bærekraftig bruk”? Og hva betyr det for bevaring av naturarven at den på en god eller mindre god måte fremmer verdiskaping? Betyr det at den naturarv som har størst verdiskapingspotensial, også har størst bevaringsverdi? Skal bevaringstiltak rettet mot naturarven nå legitimeres av markedet? Bør kommersialisering og bevaring holdes godt fra hverandre, eller kan de forsterke hverandre?

Vi ser at konseptet med bred verdiskaping er viktig for å nærme seg svar på slike spørsmål. Hadde man med “Naturarven som verdiskaper” bare forstått den økonomiske verdiskapingen, og med en “bærekraftig bruk” ment bare den økonomiske bærekraften, ja, da ville nok ingen av prosjektene kunne sies å ha vært vellykket fullt og helt eller at resultatet legitimerer innsatsen. Men programmet har derimot sagt at det skal ligge en utvidet forståelse av “verdiskaping” og “bærekraft” til grunn for prosjektarbeidet, og det er dette prosjektresultatene skal evalueres i forhold til. Det er klar tale, men det gjør evalueringsarbeidet også vanskelig, fordi man må ta innover seg at målene og dermed resultatene er både kvantitative og kvalitative. Det er ikke et endelig måletall som skal fortelle hvorvidt prosjektene har lyktes, og vi tror heller ikke et slikt måletall kan oppdrives i tilknytning til den brede verdiskapingen, fordi den innebærer så mange verdier og kvaliteter som er nær sagt umulig å kvantifisere. Noe kan kvantifiseres, helt klart, og det gjør vi også (se årsrapportene), men det å forsøke å kvantifisere visse kvaliteter og verdier som inngår spesielt i den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen, kan bidra til at man overser essensen av hva disse kvalitetene og verdiene omhandler. Vi utelukker ikke kvantifiseringen der vi finner det hensiktsmessig, men vi har i evalueringen i stor grad valgt å bruke en mer kvalitativ og deskriptiv tilnærming.

Selv om verdiskapingen i programmet ikke bare skal dreie seg om den økonomiske verdiskapingen, er denne likevel så viktig at vi sidestiller den med de andre verdiskapingsformene. Det mener vi også henger sammen med målet om at prosjektene skal bidra til “lokal næringsutvikling og lokal

samfunnsutvikling”. Det er jo ikke slik at næringslivet er utenfor samfunnslivet. Vi tolker det derimot slik at næringslivet er en så viktig del av samfunnslivet at det trekkes fram på denne måten. Det som da ligger i det øvrige samfunnslivet, og som skal utvikles, er det vi kan knytte til den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen. Dette har blitt tydeligere for prosjektene midtveis i programmet. Mange av prosjektene har tenkt at de ikke trenger å jobbe direkte med næringslivet, og at det de i hovedsak jobber med, er infrastruktur og tilrettelegging knyttet til naturarven på måter som fremmer sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping, og så får næringslivet komme inn når de ønsker det. Andre prosjekter har en mye mer direkte tilnærming til bedriftene, men erfaringene midtveis i programmet viser behovet for å fokusere på prosjektenes bidrag til den økonomiske verdiskapingen og næringsutviklingen. Det betyr blant annet at årsrapporten for 2012 vil ha et sterkere fokus på kartlegging av hvilke bedrifter som har vært involvert i prosjektene, og vi i evalueringsteamet vil lage et eget spørreskjema til disse for å kartlegge betydningen av prosjektet for den økonomiske verdiskapingen i bedriftene. Dette kommer ikke på bekostning av de andre verdiskapingsformene, men understreker at det er den økonomiske verdiskapingen som er viktig å få bedre dokumentert.

Prosjektene opererer på det som for mange er en ny arena, der flere interessenter som før ikke har hatt mye kontakt, skal snakke sammen. Det er ikke lett. Er man i forvaltningen eller i næringslivet, snakker man gjerne ulike “språk”, og prosjektene skal ikke bare legge til rette for at de ulike interessentene skal møtes, men de skal også bidra til å bygge en felles plattform og forståelse rundt konkrete tiltak. Det gjør arbeidet desto mer krevende, men for mange prosjektledere også desto mer spennende, og erfaringene fra alle prosjektene viser at man har klart å bygge broer mellom aktører, som før ikke var der. Det i seg selv er en verdi, men ingen garanti for prinsippet om “styrket vern gjennom bærekraftig bruk”. Det er likevel en viktig forutsetning. Ofte befinner prosjektene seg i en definisjonssituasjon, der man har ulike tolkninger om hva det vil si å styrke vernet og hva en bærekraftig bruk innebærer. Det som har kommet fram midtveis i programmet, er betydningen av å se ting mer på tvers og forstå sammenhengene mellom bruk og vern og de ulike verdiskapingsformene. Vi erfarer at det er i rommet mellom dem at det største utviklingspotensialet ligger. Vi mener å kunne si, med utgangspunkt i erfaringene fra prosjektene, at arbeidet med bred verdiskaping i seg selv kan defineres som et verktøy for bærekraftig utvikling. Verktøyet egnert seg også for å analysere hvorvidt bruken er bærekraftig, for det ser på vern og bruk mer i sammenheng.

I det følgende skal vi gå igjennom de ulike temaene.

2.1.1 Prosjekthistoriene (midtveis i programmet)

Prosjektets historie forut for oppstartfasen skal gi oss en forståelse av hva som var bakgrunnen for prosjektet og hvordan det kom i gang, mens i midtveisfasen er vi opptatt av hvordan prosjektet har utviklet seg innenfor programmet. Vi har lagt vekt på prosjektlederens versjon av tilkomstprosessen, mens vi i har flere kilder å trekke på til midtveisanalysen. Det vi er ute etter å forstå, er sammenhengen mellom strukturer, relasjoner, aktører og prosesser og hvordan disse driver prosjektet framover.

Oppstarthistoriene gir et innblikk i hva utgangspunktet for prosjektene har vært. Noen prosjekter har, slik som Nærøyfjorden, arbeidet i mange år med tiltak på sitt område, mens andre, slik som prosjektet på Varangerhalvøya, kommer med et relativt nytt initiativ. Fordelen med å ha jobbet lenge med problemstillingene knyttet til bruk og vern, er at det allerede er etablert kontakt mellom

sentrale aktører og bygd opp relasjoner mellom disse. Dette gjør at forankringen og mobiliseringen kommer raskere i gang.

Midtveis i programmet er det, som nevnt, fortsatt slik at de pilotprosjektene som hadde arbeidet mye med tilsvarende tematikk som det programmet bygger på før programstart, har hatt lettere for å komme i gang med tiltak og vise til resultater enn de prosjektene som ikke hadde en tilsvarende forhistorie.

Dette er noe DN har vært klar over i utvelgelsen av de nye prosjektene, slik at mange av disse har en forhistorie og et eget apparat, slik som et nasjonalparksenter, å vise til. De har dermed kommet raskere i gang. Prosjektene har vært svært målrettet i sin virksomhet, noe som vi mener knytter seg opp til en god målbasert ramme rundt både søknadsprosessen og prosjektplanarbeidet. Det har vært positivt for prosjektene selv, for styringsgruppa, for programmet og for evalueringsteamet, og det er noe som helt klart er viktig for andre instanser som skal i gang med tilsvarende programmer: vær tydelig på hvilke mål prosjektene skal arbeide med! Fokuset i prosjektene på den brede verdiskapingen ville helt sikkert ikke vært der om ikke det hadde blitt satt opp med en gang som et kriterium i søknadsprosessen. Det betyr ikke at målene ikke justeres eller forandrer seg underveis, men det gir en ramme og en retning som gjør arbeidet i prosjektet enklere. Dette ser vi har vært nyttig for alle prosjektene midtveis i programmet.

Prosjektene har ulikt ressursgrunnlag. For noen foreligger det et stort ressursgrunnlag i allerede gjennomførte studier, kartlegginger og registreringer i området, og i de tilfellene er det om å gjøre å bruke disse som et ledd i en verdikjede og produktutvikling. Foruten de økonomiske ressursene er de menneskelige ressursene viktige for å lykkes i prosjektene. At man har mennesker som klarer å samhandle og spille på lag, er avgjørende.

Prosjekthistoriene viser at det er forskjellige tilnærminger til bruk og vern. De ulike tilnærmingene må ses i sammenheng med hvor prosjektene er forankret i forhold til brukerinteresser og verneinteresser. I oppstartfasen har det vært satset særlig på tilrettelegging og infrastruktur for en bærekraftig bruk. Dette har også vært gjeldende i mye av midtveisfasen, selv om vi har sett et forsterket fokus på bedriftene. Det har likevel ikke vært like lett for alle å trekke bedriftene med. Noen har det som sitt hovedfokus, så for dem er det mindre vanskeligheter, mens for prosjekter der det jobbes mest med infrastruktur, som bedriftene senere kan ta i bruk, har større vanskeligheter med å vise relevansen av prosjektet overfor bedriftene. Det blir mer tilfeldig og indirekte. Men ettersom det har blitt et større fokus midtveis i programmet på det å inkludere og involvere bedriftene, er det noe vi kan forvente mer av i siste fase av programmet.

2.1.2 Målområdene

Erfaringene midtveis i programmet er at prosjektene holder seg til målene som ble satt opp i oppstarten. Grunnen til dette ligger i den tydelige utlysningen der søkerne ble tvunget til å være svært målbevisste, og det var nyttig også med en bearbeiding av søknadene til mer konkrete prosjektplaner. Det å lage en prosjektplan for hele perioden var krevende for mange av prosjektlederne, men det har samtidig gjort at prosjektlederne må tenke mer langsiktig om hvor man ønsker å gå i prosjektet. Dette har vært spesielt viktig for bevisstheten om forholdet mellom mål, midler og resultat. At dette ble knyttet såpass klart til den brede verdiskapingen, har bidratt til et bredt fokus som vi ellers ikke kunne forvente. Dette mener vi har overføringsverdi til andre programmer. Det er viktig å være tydelig på hva man bestiller i utlysningen av programmet, slik at søknadene og medfølgende prosjektplaner blir så konkrete som mulig.

Det vil naturlig nok forekomme enkelte justeringer av målene, for prosjektvirkeligheten er slik at ikke alt går som planlagt, og i dette tilfelle er det viktig at prosjektene har endringskompetanse til å gjøre de nødvendige justeringer for igjen å operasjonalisere målene. Prosjektlederen må ha en viss endringskompetanse, men det er også viktig at denne form for kompetanse ligger i prosjektorganisasjonen, for eksempel i styringsgruppa og eventuell ressursgruppe, slik at signaler om behov for måljustering plukkes raskt opp og iverksettes.

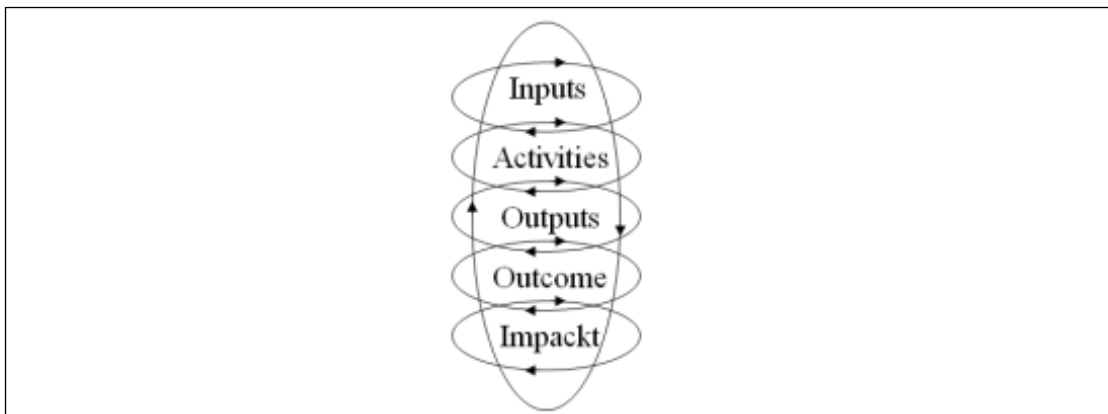
2.1.3 Tiltaksområder

Det er til sammen enormt mange tiltak i prosjektene, og det er vanskelig å analysere dem uten å gi en viss kategorisering. Vi ser at det er to hovedkategorier av tiltak: 1) rammetiltak og 2) målretta tiltak. Rammetiltakene er tiltak som retter seg mot å få på plass gode rammer for realiseringen av målene i prosjektene. Eksempler på rammetiltak er organisering, ledelse, økonomi, forankring, mobilisering og institusjonalisering. Det er tiltak som gir rammen for selve innholdet i prosjektet. Innholdet er tiltak som knytter seg direkte til ett eller flere av de tre hovedmålene: 1) bevaring av naturarven, 2) kunnskapsutvikling og formidling og 3) bred verdiskaping. De målretta tiltakene kan igjen kategoriseres som følger: 1) fysiske tilretteleggingstiltak, 2) samarbeids- og nettverkstiltak, 3) kunnskaps- og formidlingstiltak og 4) næringsretta tiltak. Disse skal til sammen dekke alle målområdene, og et målretta tiltak dreier seg ofte om en kombinasjon av disse formene for tiltak.

Vi vil her trekke inn noen perspektiv vi finner nyttige for å belyse sammenhengene på de ulike tiltaksområdene:

Effektkjeden

Når vi skal analysere målretta tiltak, er det nyttig å trekke inn effektkjeden som sier noe om forholdet mellom innsats, rammer og resultat. Innsatsfaktorene er den "kapital" som tiltakene bygger på, som humankapital (menneskelige faktorer), naturkapital (naturarven), sosial kapital (felleskapsfølelse), kulturkapital (kunnskap, identitet) og økonomiske kapital (penger, arbeidskraft). Rammene er støttefunksjoner for tiltakene, og den brede verdiskapingen er effekten eller resultatet av tiltakene. Tidssdimensjonen er viktig i arbeidet med bred verdiskaping, og det er viktig at denne ses i sammenheng med de målsettinger som ligger til grunn for arbeidet. I verdiskapingsprogrammet *Naturarven som verdiskaper*, skal naturarven bidra til verdiskaping til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner. Det er videre et mål at naturarven blir tatt godt vare på og at oppslutningen om vernet av naturarven øker, både i lokalsamfunnene og samfunnet generelt. Som grunnlag for å illustrere hva dette innebærer, kan det vær nyttig å ta utgangspunkt i effektkjeden (jf. Figur 1).

Figur 1. Effektkjede.³

Inputs er de finansielle, materielle og menneskelige ressurser som anvendes i de aktiviteter som gjennomføres med tanke på å nå programmets mål. *Activities* er det som konkret gjøres for å transformere ressurser til effekter. *Outputs* er direkte eller umiddelbare effekter, f.eks. hvor mange som stiller på et bygdemøte der det informeres om programmet. *Outcomes* er effekter som innebærer at enkeltaktører endrer sine handlinger som følge av deltakelse på aktiviteter i regi av programmet. Det kan f.eks. være bedrifter som gjør endringer i sine næringsaktiviteter og enkeltpersoner som prøver å fremme det positive ved vernet i stedet for å motarbeide det. *Impact* omfatter endringer på samfunnsnivå, f.eks. knyttet til vern og regionalt utviklingsarbeid. Slike effekter oppstår gjennom ulike aktiviteter som til sammen danner komplekse effektkjeder, noe som er forsøkt illustrert i Fig. 5. Dette er forandringer som ofte har en bred sosial, økonomisk og/eller miljømessig utvikling. Det er derfor i praksis sjeldent mulig å relatere slike endringer til enkeltaktiviteter eller enkeltprosjekter, og effektene oppstår gjerne lenge etter at et program avsluttes (Svensson 2005). Effektkjeden viser slik sett at resultater og effekter kan oppnås både på kort og lang sikt, men at dette dreier seg om ulike typer resultater og effekter.

Erfaringene midtveis i programmet er at prosjektene må jobbe mye med å akkumulere kapital og etablere gode rammer for at de målrettede tiltakene skal gi gode resultater. Naturen i seg selv er for eksempel ingen ressurs. Det blir den først gjennom kunnskap og ferdigheter om hvordan den kan brukes. At det er sjelden fugl i område har ingen relevans om ingen kjenner til den, og det er denne kjennskapen som må utvikles, spesielt hos lokale aktører som kan bruke fuglen som en attraksjon. Av de ulike kapitalformene er nok humankapitalen den viktigste ressursen i prosjektene, og av rammefaktorene er nok styringsgruppa, innbyggerstøtten og finansieringskildene de mest sentrale.

Mellomromsoppgaver

Prosjekter som har klart å involvere interessentene i styringsgruppa fra starten av, har lettere for å gå rett på målrettede tiltak, mens de som ikke har gjort det, må arbeide mer med rammetiltakene. Det å arbeide med rammene, derimot, er svært tidkrevende og komplisert. Det dreier seg ofte om å ta tak i oppgaver som andre ellers ikke ville tatt. Disse oppgavene kan vi kalle for *mellomroms-*

³ Basert på Svensson, A. 2005. Kartläggning av uppföljningssystem och indikatorer för kultur och kulturarv i regionalt utvecklingsarbete. Riksantikvarieämbetet, Svenska Filminstitutet, Sveriges Kommuner och Landsting, Kulturrådet. Stockholm.

oppgaver, og prosjektene viser at det er mange av disse. Det som gjør at dette er krevende, er at arbeidet med disse oppgavene ofte foregår i ”kulissene” og at de dermed ikke er så synlige for folk flest. Det tar mye tid å få ulike aktører med ulike mandater sammen for å bygge opp en felles plattform og en felles forståelse. Det er innsatsen som kan virke ”usynlig”, mens resultatet av slike mellomromsoppgaver er svært synlig; det er kanskje det som er hovedfaktoren som gjør at et fysisk tiltak blir vellykket eller ikke. Å bygge et fugleskjul, for eksempel, er et målretta tiltak som er svært synlig, men bakenfor et slikt tiltak ligger mange mellomromsoppgaver for å skape gode rammer for at et slikt tiltak i det hele tatt skal bli noe av. Det kan innebære involvering av grunneier, brukergrupper, arkitekter, media, vernemyndigheter, kompetansemiljøer osv., og det er ingen selvfølge at denne involveringen blir god.

Tiltaksbredde vs tiltaksdybde

En problemstilling i forhold til tiltaksplaner har vært forholdet mellom tiltaksbredde og tiltaksdybde, om man skal satse på mange tiltak eller færre tiltak. Vi ser eksempler på at begge fungerer. Fugleturismeprosjektet har veldig mange små og konkrete tiltak og får deretter utløst mye penger av den grunn, mens *Vidda Vinn* har færre, men større tiltak og får nesten utløst den samme summen. Det er vanskelig å si hva som er best, men det er viktig at man ikke har flere tiltak enn at man klarer å følge disse opp på en tilfredsstillende måte. Det er også viktig å være oppmerksom på at hvert tiltak eller delprosjekt har forskjellig innhold og omfang. Skal man løfte fram små naturbaserte reiselivsbedrifter, som man gjør gjennom delprosjektet *Wild Norway* i Nord-Trøndelag, er det viktig å ha mange aktører med i dette arbeidet. Dette vil være viktig som grunnlag for å kunne skreddersy pakker i samarbeid med turoperatører som er konkurransedyktige i et internasjonalt marked. Det er en stor effekt ved også å ha færre tiltak med tanke på gjennomføringen av disse, spesielt tiltak som er allmenne og synlige, slik som *Solstien* i *Vidda Vinn*-prosjektet, som da genererer en positivitet blant interessentene. Men, det er også en effekt i at mange får litt, spesielt er det viktig der hvor bedriftene står sentralt. Når det er mange tiltak, kan det være vanskelig å holde oversikten, og det er mange involverte aktører som tar tid, noe som fordrer en stor prosjektlederinnsats om det skal følges opp på en god måte, mens færre og større tiltak kan gjøre at fokuset blir mer konsentrert. Det kan være positivt i komplekse prosjekter med mange involverte parter, og kanskje i konfliktområder, men det kan også være sårbart om noe skulle skje med akkurat det prosjektet som gjør at det ikke blir ferdig eller må avvikles. Da kan det fort spille negativt tilbake på hele prosjektet. Det er dermed ingen fasit på hva som er best av tiltaksdybde og tiltaksbredde, men vi ser at det i siste fase i programmet bør være et større fokus på å få ferdig synlige tiltak. Enkelte tiltak har blitt skjøvet på i programperioden, på grunn av ulike faktorer, men selv om de aller fleste fysiske tiltak synes å være ferdige, er det viktig å være oppmerksom på hva som vil skje med tiltak som blir skjøvet på til etter programslutt.

2.1.4 Organisering og ledelse

Organisering og ledelse er to viktige rammefaktorer for at man skal lykkes med målretta tiltak i prosjektene. Når det gjelder styring og organisering, har programmets krav om en bredt forankret og aktiv styringsgruppe vært et godt grep. Mange av prosjektene har brukt styringsgruppa aktivt som en del av forankrings- og mobiliseringsarbeidet mot lokale og regionale aktører. Disse aktørene representerer gjerne organisasjoner som er viktige for å realisere målene i prosjektene, noe som kan dreie seg om grunneiere, kommunen, fylkeskommunen, fylkesmannen, næringsorganisasjoner m.fl. At man tar inn ulike interessenter, har bidratt til å fremme en viktig og konstruktiv dialog mellom brukerinteresser og verneinteresser. På den måten har styringsgruppene bidratt til å

dempe konflikter og bygge broer mellom interessenter som før hadde lite med hverandre å gjøre. Det varierer imidlertid hvor tett de enkelte aktørene i styringsgruppa involverer seg i prosjektene, og ikke alle finner det like lett å få til et godt samspill mellom de ulike aktørene. Men de som klarer å få til et godt samspill, har lykket bedre med forankringen og mobiliseringen i oppstartsfasen og kan fokusere mer på målretta tiltak.

Styringsgruppa er for de fleste prosjektene et organisatorisk verktøy som kan brukes til ansvarliggjøring og å skape et bredt eierforhold hos viktige aktører. Vi finner også eksempler på styringsgrupper som ikke har vært like godt involvert eller som ikke fungerer like godt. Det er spesielt to forhold som er viktige når vi drøfter styringsgruppas rolle: 1) styring vs. støtte og 2) stabilitet vs. endring. Når det gjelder styring versus støtte, har prosjektlederne noen ulike oppfatninger og praksis. Enkelte prosjektledere har en veldig nær forbindelse til styringsgruppa, og i disse tilfellene blir styringsrollen tydeligere, mens andre prosjektledere involverer ikke styringsgruppa på samme måte og ser den mer som en støttegruppe. Prosjektlederen har da mer ønske om støtte enn styring, og har derfor ikke lagt opp til noen sterk involvering. Det kan også komme av at medlemmene i styringsgruppa er svært opptatte personer. Det er ikke bare positivt å ha toppledere, som ordførere, i styringsgruppa, gitt at disse har mange arbeidsoppgaver og er veldig opptatte slik at man kan få mindre involvering. På den annen side er det viktig å forankre prosjektet nettopp i toppledelsen for å spre eierskapet til prosjektet til aktører med beslutningsmyndighet innenfor det virkeområdet som prosjektet omfatter.

Når det gjelder forholdet mellom stabilitet versus endring, opplever de fleste av prosjektene at styringsgruppa har vært relativt stabil, dvs. at medlemmene er de samme fra oppstart til midtveis. Det er viktig med en stabil styringsgruppe for kontinuiteten i rammeverket til prosjektet, men det er også eksempler der det forekommer endringer i styringsgruppa. Noen prosjekter har ordførere som medlemmer i styringsgruppa. Dette er positivt i den forstand at man forankrer prosjektet i toppledelsen i kommunen man opererer i, men det har også en usikker side fordi ordførere kommer og går. Ett eksempel: prosjektet *Nasjonalparklandsbyene* har hatt tidligere ordfører i Lom som en av prosjektets sentrale drivkrefter, men etter valget ble det ordførerskifte og en ny ordfører kom inn. Det kan være positivt med nye personer som har nye blikk på prosjektet, men det kan også gå utover kontinuiteten. Engasjement er alltid personlig, og det er mulig at om man trer ut av sin formelle rolle, så kunne man likevel, på en personlig basis og med en ny institusjonell forankring, være en ressurs for styringsgruppa. Vi har også eksempler på prosjekter der man ønsker seg en ny sammensetning i styringsgruppa, at det er behov for noen utskiftninger eller nye medlemmer, slik som i Dokka-prosjektet, hvor det har framkommet utfordringer i styringsgruppa som har forårsaket utskiftninger av medlemmer. Dette er aldri en enkel sak, men det kan være nødvendig å gjøre endringer for at styringsgruppa skal bli mest mulig funksjonell og hensiktsmessig for prosjektet. Det kan også være aktuelt med rotering av rollen som styreleder for å spre eierforholdet og ansvarliggjøringen på flere av medlemmene. Dette reiser to temaer som kan være viktig å ta opp i tilsvarende programmer: 1) personlige medlemskap i styringsgruppa og 2) hvordan bør man gjøre endringer i styringsgruppa underveis. Vi konkluderer med at det burde være åpning for personlige medlemskap og endringer i styresammensetningen.

Noen prosjekter knytter prosjektorganisasjonen opp mot nye organisatoriske modeller for å kunne realisere sine mål. Et eksempel på dette er regionalparkkonseptet som vi finner i Nærøyfjorden Verdsarvpark. Parken er en interkommunal stiftelse som er etablert for å fremme bred verdiskaping og stedsutvikling i området med utgangspunkt i landskapet og natur- og kulturarven. Dette er en modell som også andre har sett på, slik som Varanger-prosjektet. Men det er et enormt omfattende og langsiktig arbeid som Nærøyfjorden har arbeidet lenge med, slik at det er vanskelig å

forvente at Varanger vil kunne komme like langt når det er et helt nytt organisatorisk grep for dem. Det har betydd at den delen av prosjektet har måttet avvente en del.

I prosjekter som er knyttet til nasjonalparkene, spiller nasjonalparksentrene en sentral rolle i organiseringen av prosjektene. Dette gjelder spesielt de seks nyeste prosjektene. Her ser vi at enkelte prosjektledere også er leder av nasjonalparksenteret i sitt område. En slik sammenkopling kan bedre forutsetningen for å føre arbeidet videre etter endt prosjektperiode.

I Nord-Trøndelag er det etablert et regionalt partnerskap bestående av Innovasjon Norge, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Fylkesmannen i Nord-Trøndelag (landbruksavdelingen og miljøvern avdelingen). Dette partnerskapet har tidligere samarbeidet om større felles satsinger, og det er dette partnerskapet som står bak søknaden om deltakelsen i *Naturarven som verdiskaper*. Partnerskapet sitter også i styringsgruppa for prosjektet i Nord-Trøndelag. Erfaringen er at dette partnerskapet er viktig fordi det i seg selv sikrer at prosjektet er solid forankret på regionalt nivå. Dette gjør at det også er lettere å forankre prosjektet til lokale og regionale planer og løse ut både økonomiske og faglige ressurser. Partnerskapet er også viktig for å fremme den samhandlingen på regionalt nivå som er nødvendig for å fremme bred verdiskaping både lokalt og regionalt. Flere av prosjektene som i utgangspunktet har en ren kommunal forankring, har hatt utfordringer med å forankre og skape forståelse for sin satsing blant en eller flere av de sentrale aktørene på regionalt nivå.

Når det gjelder prosjektledelsen, vil vi her trekke fram to temaer: 1) prosjektlederressursen og delte stillinger og 2) prosjektlederkompetansen.

Prosjektlederressursen

Vi pekte i oppstartsanalysen på at det var et behov for å styrke prosjektlederressursen. Dette var fordi vi så hvor tidkrevende prosjektlederjobben er når det gjelder bl.a. mellomromsoppgavene. Det er mye som skal koordineres i et komplekst område, slik at det er viktig at prosjektleder får ha fullt fokus på oppgavene. Midtveis i programmet har noen prosjekter økt stillingsressursen til prosjektlederen, men vi ser fortsatt at det er endel variasjon, fra 15 til 100 prosent. Omtrent halvparten mener at de fortsatt har litt for lite ressurser til prosjektledelse. Det er en utfordring at man på den ene siden ønsker å kanalisere så mye midler som mulig ut til konkrete tiltak, mens man på den andre siden ser at det trengs mer prosjektlederressurser enn forutsatt til koordinering, samhandling og oppfølging av ulike aktører, i tillegg til rapportering og deltakelse på programmets samlinger. Enkelte prosjektledere som er i delte stillinger, klarer å bruke sin andre stilling opp imot prosjektet, uten at dette er dokumentert som egeninnsats. I praksis betyr det at en annen instans subsidierer prosjektlederstillingen i prosjektet, og det er uheldig fordi vi ikke får synliggjort klart nok ressursbehovene til prosjektledelsen i slike programmer. Det er også uheldig for prosjektlederen selv, om ikke vedkommende selv ønsker det og finner at det har heldige koblinger, fordi det kan ende opp med meroppgaver som gjør at prosjektlederen også begynner å jobbe på fritida for å få hjulene til å gå rundt, spesielt i hektiske perioder hvor tiltak skal opp å stå. Det er en viss fleksibilitet i stillingen som gjør at man kan hente dette inn andre ganger i året, men det er også eksempler på prosjektledere som ikke klarer det, og som da er i risikozonen for å brenne seg ut. Vi ser tegn på at enkelte prosjektledere jobber svært mye til tider. Det er noe styringsgruppene må være oppmerksomme på. De fleste prosjektene har en ledelsesressurs fordelt på delprosjektene, og enkelte ganger tar prosjektlederen også en slik delprosjektlederrolle og øker dermed sin prosentstilling. Det er en måte å få større fokus på, men om det bare kommer i tillegg til andre oppgaver i en bi-stilling, da kan det presset bare bli større. Vi mener fortsatt midtveis i programmet at det er viktig å sette av rikelig med midler til prosjektledelse i siste fase.

Prosjektlederkompetansen

Prosjektlederrollen dreier seg ikke bare om stillingsprosent, men også om hvem som er i stillingen og hvilken kompetanse vedkommende har. Kompetansen hos prosjektlederne balanserer i hovedsak mellom naturforvaltning og reiseliv. Vi ser at mange av prosjektlederne har erfaring med begge deler, til dels også god og lang erfaring med å kombinere næringsliv og forvaltning. Det er spesielt to områder vi finner viktig i kompetansen til prosjektlederen: 1) mellomroms- og samspillkompetanse og 2) personlig engasjement.

For det første: vi ser det som avgjørende at prosjektlederen besitter det vi har tidligere referert til som ”mellomromskompetanse”. Det er spesielt viktig for prosjektlederen å kunne snakke flere ”språk” fra ulike perspektiv representert ved brukere, næringslivet, grunneiere, samfunnslivet, forvaltningen og vernere. Det ligger mange oppgaver, potensial og muligheter i mellom aktørene (i mellomrommet mellom aktørene) som ikke ligger i mandatet til den ene eller andre aktøren. Det betyr at det eksisterer noen *mellomromsoppgaver* mellom aktørene som ikke blir gjort om ingen strekker seg utover sitt mandat og tar de oppgavene. Noen vil gjøre det av seg selv, og vi ser mange eksempler på det, men det er ikke noe man kan bygge et prosjekt på. Det innebærer at man må ha en kompetanse i å gå inn i rommene mellom mennesker, aktører, faglige og administrative instanser, forvaltning og næringsliv, og se hva som skal til for å få folk til å spille mer på lag og for å kunne se hva som skal til for å lykkes når man jobber med temaer på tvers, slik det er tilfelle med den brede verdiskapingen. Dette er en form for samspillkompetanse som innebærer at man er god til å få folk til å spille sammen.

Siden bred verdiskaping krever bred samhandling mellom et bredt spekter av aktører, finner vi at behovet for *samspillkompetanse* strekker seg utover det som prosjektlederen selv må inneha. For å få til et godt samspill må aktørene bevege seg på tvers av sine ansvarsområder. Handlingsrommet kan nok i noen grad utvides, slik at man både forholder seg til sin stillingsressurs og samtidig er åpen for nye måter å se og gjøre ting på, uten at dette vil kreve for mye. I et utviklingsprosjekt er man avhengig av at de involverte er villige til å gå inn i nye områder, og flere steder i prosjektene finner vi at folk gjør nettopp dette. Samspillkompetansen har to dimensjoner. Den dreier seg om å dele av? den mangfoldige kompetansen man selv besitter, og den dreier seg om å trekke inn andre som har en annen, og nødvendig kompetanse for å lykkes, enn det man selv har. Det er en kunst å ikke bare se behovet for slik kompetanse hos andre, men også å trekke den inn. Enkelte prosjektledere gjør dette på en god måte med styringsgruppa, og andre i forhold til ulike tiltak og delprosjekter. Ellers er det verdt å merke seg at det kan være utfordringer knyttet til å få til et godt samspill i en stadig mer sektorisert og spesialisert forvaltning. Man blir målt etter hva man klarer å oppnå ut fra sektorspesifikke mål og kriterier. Så lenge det innen ulike forvaltningssektorer ikke foreligger overordnede mål og kriterier knyttet til å fremme bred verdiskaping, vil det også være krevende å få til den samhandlingen som er nødvendig. Det er naturlig at det er lettere å stimulere til bred verdiskaping dersom man har en nasjonal politikk for dette.

Når det gjelder det personlige engasjementet, kan mange prosjektledere betegnes som ”ildsjeler” med et sterkt personlig engasjement for sitt område. Ildsjeler kan defineres som personer som er dypt engasjerte og som gjør det lille ekstra som skal til for at tiltak lykkes. Det er slik med ildsjeler at de ofte går utenom det som står i stillingsinstruksjonen og ser på hva som er behovet for å lykkes. Dette har kommet mange av prosjektene til gode. At man selv føler et eierskap til prosjektet, og ønsker inderlig at det skal lykkes, gjør at man selv går utover det som kan forventes av en person i en stilling – og det er ofte vi ser at det er dette som skal til for å lykkes, spesielt i kritiske faser i prosjektet. Eierskap og personlig engasjement henger derfor nøye sammen, og vi ser at veldig mye av det som gjøres i prosjektene er personavhengig. Det er avgjørende at prosjektlederen har egen-

skapen til å kommunisere med alle de ulike interessentene i prosjektet, og at de er gode til å få folk til å selv utvikle et personlig engasjement. Nettverk er i denne sammenheng svært viktig, og det å hele tiden bygge tillitsforhold og eierskap. Dette er noe vi også ser blant medlemmer i styringsgruppa og ellers ute blant aktører i tiltakene. I denne sammenheng kan vi understreke med en gang at god ledelse er personavhengig, og personene som er gode prosjektledere i *Naturarven som verdiskaper*, innehar noen sider som vi kan si inngår i god ledelse: de er gode til å snakke med folk fra ulike instanser, de er åpne og nysgjerrige på nye ideer, de bygger tillit til ulike aktører og mellom disse aktørene, de håndterer mange baller i luften, de involverer andre på en god måte for å spre eierskap til prosjektet, de er dyktige faglig og har evnen til å samspille med andre og bygge inn hva andre er gode på, og de har et inderlig engasjement for sitt område. Det er ikke mulig å vedta at man skal ha ildsjeler som prosjektledere. Det er for mye å forlange, men samtidig kan man i utlysningen til en prosjektlederstilling hinte på hva stillingen dreier seg om slik at man tiltrekker seg ildsjeler.

Vi kan se på prosjektlederen som en trener i et lagspill. Mange av kvalitetene ved en god trener er de samme som prosjektlederen må ha. De er først og fremst der for å hjelpe andre bli gode, og de skal bidra til at det blir et godt samspill blant de ulike spillerne i prosjektet. De har en spesiell jobb med å se på sammenhenger mellom spillerne. De vil bygge opp strukturer, rutiner, systemer og prosesser for at samspillet skal bli best mulig, slik at hver enkelt får ut det de er gode på. De må også ha god faglig innsikt for at de skal lykkes. Men vi ser at det er ikke så farlig hvor de står hen, faglig sett, om de hører til næringslivet eller forvaltningen, bare de er trygge på sin faglige forankring og er åpne for andre. At man er trygg på seg selv, faglig sett, gjør at man vet hva man kan og hva man ikke kan, slik at det er klarere hvem man må trekke inn i trenerteamet. Er man for mye av en generalist, kan man risikere å ønske å ha ansvar for alle oppgavene, og dermed så får man ikke dybde nok i hver oppgave. Balansen mellom generalisten og spesialisten er viktig for en trener så vel som for en prosjektleder.

Så å si alle prosjektledere peker på at de har behov for å samarbeide med andre kompetansepersoner, og ofte kan det komme gjennom erfaring. For eksempel var kompetanse rundt anbud aktuelt i oppstarten, og er fortsatt aktuelt midtveis i programmet. Det er en egen kompetanse i hvordan man bestiller et anbud for at det skal være kvalitativt best mulig og i tråd med prosjektets målsettinger. En prosjektleder kan for eksempel søke å involvere en grunneier for å få på plass en sti. En gulrot i dette for grunneieren er at vedkommende skal få midler til å bygge stien og holde den ved like. Må tiltaket ut på anbud, kan man risikere at et firma fra utenfor området legger inn et bedre anbud, både på pris og kvalitet. Om så grunneieren ikke får oppdraget, vil hele motivasjonen for vedkommende falle. I denne sammenheng er det viktig at prosjektlederen ikke lover mer enn hva man kan holde og samtidig at man har en god bestillerkompetanse som gjør at anbudene blir såpass spisset at ikke alle og enhver kan ta det. Lokal tilhørighet kan være ett slikt kriterium. Det er mange hensyn man kan legge inn i en bestilling.

2.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Prosjektene hadde for 2010 en samlet budsjettert totalramme på 56,7 millioner kroner. Denne rammen har økt til 61,3 mill. i 2011. Det er imidlertid betydelige variasjoner mellom hovedprosjektene – fra 0,7 mill. kr (*Sykkelturisme i Saltdal*) til 10,0 mill. kr (*Nærøyfjorden Verdsarvpark*). Den gjennomsnittlige, budsjetterte totalrammen er på litt over 4 mill. kr Et tema i oppstartsfasen av programmet var tidspunktet for bevilgningene fra Direktoratet for naturforvaltning. Bevilgningene har ofte ikke kommet før ut i andre kvartal, noe som har gjort at flere prosjekter har fått

vanskeligheter med å få på plass egenfinansieringen. Resultatet er at det blir vanskelig å planlegge tiltakene, få på plass egenfinansieringene og flere av tiltakene blir skjøvet på. Det er svært tidkrevende, fordi man hele tiden må ta høyde for at man ikke får midler som planlagt eller at man må gå nye runder med lokale og regionale finansieringskilder. I praksis har det betydd at det har vært vanskelig å planlegge langsiktig og få på plass gode avtaler med involverte parter, fordi man ikke vet hva man har å rutte med. Det skaper i første omgang problemer og vanskeligheter for prosjektlederen, men det skaper også skjevheter i rapporteringen, fordi prosjektene overfører midler fra ett år til et annet, og enkelte bygger seg opp en økonomisk buffer i tilfelle de må forskuttere kostnader de ennå ikke har fått på plass. DN har signalisert til prosjektene at det ikke er mulig å endre på denne ordningen, fordi det har med rammene de selv opererer under å gjøre, og de ikke vet helt klart hvor mye de har til rådighet før etter at statsbudsjettet er på plass. De har likevel blitt mer bevisste på å gi raskere tilbakemeldinger når de selv vet hva de har av ressurser, og de er tidlig ute med å indikere hva prosjektene kan planlegge rundt. DN har også kommet med tilbakemeldinger på tiltaksplanen for året det søkes om, i sine tilsagnsbrev, noe som gir prosjektene en god pekepinn på hvorvidt de opererer i tråd med programmets målsettinger. Mange av prosjektene har innfunnet seg med denne ordningen, men vi mener det må være mulig for bevilgende myndighet (regjering og storting) å få på plass mer langsiktighet i et såpass stort og prestisjefylt program, slik at man letter arbeidet med økonomisk planlegging for prosjektet og dermed får mer fokus på tiltak og resultater.

Det er ikke slik at man bare kan øke budsjettet for et tiltak etter hvert. Om det ikke står ferdig, kan det ha noe med hvor god planleggingen av tiltaket har vært. Slett planlegging kan forårsake forsinkelser, men samtidig skjer det uforutsette ting. Praksisen har vært at når dette skjer, så må prosjektleder og styringsgruppa omrokkere på midlene for å få budsjettet slutført. Det er mulig at man kunne iverksett en resultatorientert støtteordning, slik at man fikk utdelt støtten i to omganger – i oppstarten og når tiltaket er slutt, noe som ikke er uvanlig ellers i oppdragsmarkedet. Det kan derimot skape vanskeligheter med likviditeten til prosjektene som da må forskuttere kostnadene.

Det er et krav om 50 % egenfinansiering i prosjektene. Måten de fleste prosjekter har løst en del av utfordringene knyttet til egenfinansieringen på, er å bruke ordningen som tillater egenandel i form av egeninnsats (arbeidstimer). For enkelte prosjekter har dette vært en helt avgjørende ordning for å få på plass egenandelen. Vi ser også eksempler på prosjekter som er svært flinke til å få utløst mye midler fra programmet ved å bruke aktivt ordningen med egeninnsatsen. Flere prosjekter har mange ulike finansieringskilder, men de viktigste finansieringskildene midtveis i programmet er, slik det var i oppstarten, kommunene og fylkeskommunene. Etter hvert er det flere prosjekter som rapporterer om at reiselivsbedrifter, andre næringsaktører og Innovasjon Norge er med. Dette kan være en indikasjon på at næringsarbeidet har fått økt fokus. Når det gjelder virkemidlene som Innovasjon Norge rår over, varierer det i hvilken grad disse er benyttet i prosjektene, men de vil nok spille en større rolle for flere prosjekter etter hvert som den kommersielle siden kommer mer i fokus. En utfordring er imidlertid at Innovasjon Norge har hovedfokus på rene driftsøkonomiske kriterier, noe som gjør det vanskelig å få støtte til prosjekter med et bredt verdiskapingsperspektiv. Enkelte prosjekter får likevel til et godt samarbeid med Innovasjon Norge, mens andre får det ikke til. På det området som dette verdiskapingsprogrammet innebærer, vil det være viktig å se på hvordan Innovasjon Norge tolker sitt mandat i de områdene hvor man har lykket med et godt samarbeid, slik som i Nord-Trøndelag.

Flere mener det er vanskelig å få oversikt over hvilke virkemidler som kan spilles inn i prosjektet for å fremme bred verdiskaping. Virkemidlene er ofte knyttet til ulike sektorer som ikke kommuniserer like godt seg imellom, og det er derfor vanskelig å få de ulike virkemidlene til å trekke i

samme retning. Flere peker på økt behov for samordning med ulike ordninger på nasjonalt plan, for eksempel i tilknytning til Innovasjon Norge. Innovasjon Norge har imidlertid retningslinjer og mandat som fokuserer på kommersialisering og lønnsomhet, og om dette skal utvides i retning av den brede verdiskapingen, vil dette kreve en bredere og mer langsiktig måte å vurdere lønnsomhet på. Tilrettelegging av ressursgrunnlaget, noe som innbefatter den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, kan ikke fullt ut isoleres fra den økonomiske verdiskapingen. I slike prosjekter som de i *Naturarven som verdiskaper*, er det ikke like lett å skille ressursutvikling og produktutvikling. Derfor skulle gjerne flere tiltak, som jobber i faser med bred verdiskaping, fått større tilgang til de ulike instansenes virkemidler. Men det forutsetter en ny tolkning av mandatet, eller nye føringer, noe som i så fall må håndteres på et nasjonalt nivå.

I 2012 ble det etablert en interdepartemental gruppe, ledet av Miljøverndepartementet, og med til sammen syv departementer, som skal utrede virkemidlene for verdiskaping tuftet på natur- og kulturarv. Dette er et veldig spennende arbeid som skal bli ferdig i 2013, og som kan skape noen viktige føringer også på Innovasjon Norge sine virkemidler.

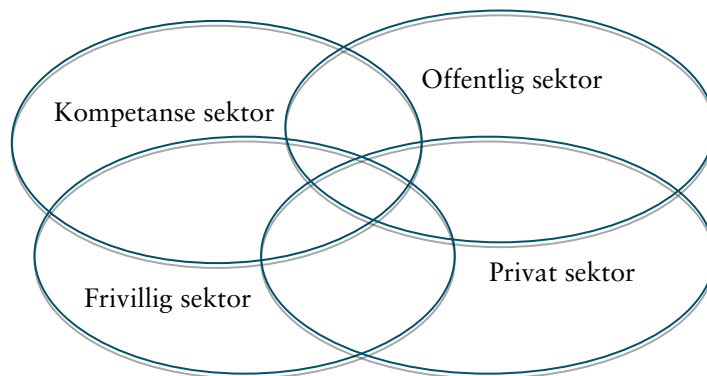
2.1.6 Forankring og mobilisering

Forankring og mobilisering er med på å sikre gode rammer for prosjektene ved at sentrale aktører involveres og får et eierforhold til prosjektet. Ettersom prosjektet utvikler seg innenfor nye områder og nye tiltak kommer til, ser vi at det oppstår et kontinuerlig behov for forankring og mobilisering av nye aktører. Momentet med forankring og mobilisering er derfor noe som fortsetter midtveis i programmet som det gjorde i oppstarten.

Når det gjelder involvering av aktører i lokalt utviklingsarbeid, er det ofte referert til den såkalte *triple-helix-modellen*.⁴ Her beskrives det hvordan innovasjon og utvikling er avhengig av et samarbeid mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor og kompetansemiljøer. Denne tilnærmingen utelukker imidlertid frivillig sektor, som har vist seg å spille en viktig rolle i *Verdiskapingsprogrammet* på kulturminneområdet og i *Naturarven som verdiskaper*. Den frivillige sektoren bidrar sterkt til å skape det miljømessige, kulturelle og sosiale grunnlaget som gjør et sted attraktivt, noe som videre gir grobunn for den økonomiske utviklingen. Gjennom *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* har vi derfor tatt til orde for en *kvadrupel-helix-modell* der samspillet mellom aktører både i privat sektor, offentlig sektor, kompetansesektoren og frivillig sektor vektlegges (jf.

Figur 2). Dette er et perspektiv vi ser har like stor relevans for *Naturarven som verdiskaper*, spesielt når vi snakker om forankring, mobilisering og institusjonalisering. Vi forsøker med denne modellen å vise hvordan de ulike sektorene, som kan være unike på sitt område, også kan gå inn i hverandre samtidig og samspille. Det er spesielt på disse arenaene hvor sektorene samspiller at nyskaping og verdiskaping skjer.

⁴ Se for eksempel: Porter, Michael E. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. London, etc.: Macmillan.

Figur 2. Kvadrupel helix modell.⁵

Generelt sett er det fortsatt slik midtveis i programmet at de aller fleste prosjektene er svakest forankret hos de lokale innovatørene, som både finnes i privat og offentlig sektor. Det gjelder ikke alle prosjekter. Fugleturismeprosjektet og Nord-Trøndelagsprosjektet er i stor grad bedriftsprosjekter, mens andre oppfatter seg selv mer som en tilrettelegger, hvorpå næringslivet i privat sektor får ta i bruk det som blir tilrettelagt når de ønsker det. Slik en prosjektleder sa det: ”Vi kommer ikke til å mase på bedriftene eller lokke dem på noen måte; de får komme om de vil!” Noen prosjekter har som strategi å arbeide med tilrettelegging, for så å involvere næringslivet senere, men de som involverer næringslivet på et tidlig tidspunkt, lykkes i større grad med forankringen i lokalt næringsliv. Næringsaktørene viser også viktige innspill med tanke på hva som er nyttig i tilretteleggingen for nettopp næringslivet. Det bidrar også til at næringsaktørene får et større ansvar for å følge opp prosjektet, og at tanker rundt bruken av naturarven vil få bedre tid til å modnes.

Utfordringen knyttet til forankring og mobilisering dreier seg i hovedsak om å finne en god ramme og en hensiktsmessig plattform å samarbeide ut i fra. Vi kan snakke om aktører i fire ulike sektorer som det er viktig å få til et samarbeid med. Disse er privat sektor, som inkluderer bedriftene, men også destinasjonsselskap og næringsutviklingselskap; offentlig sektor, som inkluderer kommune, regionråd, fylkeskommunen, fylkesmannen, direktoratet, offentlig virkemiddelapparatet og departementene; frivillig sektor, inkludert historielag, velforeninger og vennegrupper og kompetansmiljøer slik som høyskoler, universitet og forskningsinstitutter. Aktørene i de ulike sektorene har ulike måter å tenke og handle på. Alle prosjektene arbeider med å involvere aktører i alle disse sektorene på en eller annen måte, noe vi har kalt for ”kvadrupel helix”.⁶ Det er ikke lett å få til samhandling når folk snakker ulike ”språk”, men en viktig suksessfaktor har vært å bringe aktørene sammen på samme arena. Dette dreier seg om en av disse mellomromsoppgavene som ellers ikke noen ville tatt. Dette har vært en viktig del av prosjektarbeidet som har skapt en erfaring og en ny praksis for mange, som vi vil kunne forvente fortsetter i andre sammenhenger der aktørene fungerer, også etter at programmet er slutt.

⁵ Basert på Haukeland, P.I. & Brandtzæg, B.A. 2009. Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv. Telemarkforskning. TF-notat nr. 20 2009.

⁶ I utviklingsprosjekter har vi de senere årene hørt mye om det som kalles ”Triple Helix”, som dreide seg om samarbeid mellom privat, offentlig og kompetansesektorene. Vi finner det derimot underlig at man i stedsutviklingsprosjekter har utelukket den frivillige sektor i denne sammenheng, og har derfor utvidet begrepet til å inkludere frivillig sektor.

2.2 Måloppnåelse

Det er midtveis i programmet, slik det var i oppstarten, et relativt godt samsvar mellom planlegging og gjennomføring av tiltak i prosjektene. Noen svakt funderte tiltak i enkelte prosjekter har falt ut og blitt erstattet med andre. Det er fortsatt enkelte forskyvninger fordi de ulike prosessene har av ulike årsaker tatt lengre tid enn forventet, slik vi har vært inne på tidligere. Videre oppstår det gjerne uforutsette hendelser som må håndteres, og enkelte har hatt utfordringer knyttet sykdom og/eller skifte av prosjektleder. Været har heller ikke vært gunstig med våt og kald sommer i både 2010, 2011 og 2012. Det er likevel svært sjelden at foreslåtte tiltak har blitt skrinlagte. Igjen vil vi understreke at utarbeidelse av prosjektplaner og årlige tiltaksplaner synes å være et nyttig verktøy for gjennomføringen av prosjektene. Nedenfor skal vi ta for oss hva vi har funnet i tilknytning til aktiviteter innenfor de tre hovedmålene.

2.2.1 Bevaring av naturarven

Prosjektene skal bidra til bevaring av naturarven, men slik vi så det i *Verdiskapingsprogrammet* på kulturminneområdet, ser vi også i dette programmet at prosjektene arbeider like mye med natur og kultur. Vi snakker dermed om to former for naturarv: 1) naturarv som er utviklet i samspillet med menneskene og kulturen på et sted, slik som det biologiske mangfoldet i et seterlandskap, og 2) naturarv som er et resultat av naturlige og evolusjonære prosesser, dvs. den delen av naturen som er i stor grad fri for menneskelig inngrep. Hva det vil si å bevare naturarven, avhenger av hvilket perspektiv man har. For eksempel, ønsker man å bevare naturen i seg selv, kan gjengroing sees på som et positivt fenomen, at naturen tar over. Sees det derimot på som en gjengroing av et landskap der natur og kultur har vokst sammen, kan det være et negativt fenomen. Mye av den naturarven som vi søker å bevare for sin egen del, har likevel hatt noe med menneske å gjøre. I nasjonalparkene på Dovre og Rondane finner vi, for eksempel, gamle fangstgroper som et materielt bevis på hvordan folk brukte naturen før i tiden. Vi finner også mange immaterielle eksempler på hvordan mennesket har involvert seg i naturen, for eksempel gjennom historier, fortellinger, stedsnavn, hendelser, legender, kunst, myter og eventyr. Landskapet er ikke bare et naturlandskap, men også et *kulturelt landskap*, et fortellende landskap. Forholdet mellom menneske og natur er derfor et sentralt perspektiv for alle prosjektene, selv om det naturlig nok kommer til uttrykk på ulikt vis.

De fleste prosjektene er tilknyttet områder med klart uttalte bevaringsmål, enten i form av egne verneplaner eller i tilknytning til nasjonalparkene. Bevaringsmålene er nedfelt i offentlige dokumenter knyttet til verneområdet prosjektene arbeider i tilknytning til, enten det er en nasjonalpark eller et landskapsvernområde, men prosjektene skulle gjerne sett mer fokus på hvordan bevaringsmål kan operasjonaliseres mer i retning av vern gjennom bruk, for eksempel der bevaring av landskap eller arter er avhengig av skjøtsel. Naturforvaltningen er viktig når det gjelder hva som skjer med disse bevaringsverdiene, men det er et klart behov for mer erfaring, kompetanse og eksempler på hvordan vernet kan styrkes gjennom økt bruk. Det er god kompetanse innen bevaring av naturarv i prosjektene, men noe mindre kompetanse på hvordan bruken av et verneområde, spesielt den økonomiske bruken, kan styrke vernet og oppslutningen om vernet lokalt.

Vi ser i hovedsak to former for bevaringstiltak: 1) tilrettelegging og 2) kunnskapsutvikling. For det første så handler bevaring av naturarven, for noen prosjekter, om å dele opp området for å kanalisere ferdselen, for eksempel ved hjelp av stier, kart, guider, sanitæranlegg, P-plasser, utkikkspunk-

ter, rasteplasser og observasjonsposter, og at man legger disse aktivitetene utenfor de mest sårbare områdene og dermed minsker belastningen på områdene. En slik strategi kan bidra til å forsterke bevaringen av naturarven, samtidig som man utnytter naturarven som attraksjon inn i områdene der besøksnæringene er lokalisert. Merking synes å være noe de fleste ser nytten av. Men hvorvidt økt trafikk i randsonene av et verneområde vil også føre til økt trafikk inn i sårbare områder, er det for tidlig å si noe om, men dette vil bli et område som naturforvaltningen og tilsynet må følge med på. Det er flere historier fra prosjektene som viser at negative holdninger til vern endres når de involverte eller berørte ser at det offentlige bidrar med midler til nye aktiviteter i områdene som de selv opplever som verdifulle og nyttige. Det at området blir mer attraktivt for fastboende og besøkende, gjør at holdningene til verneområdet blir mer positivt. For det andre handler mange av bevaringstiltakene om kunnskapsutvikling, noe vi skal komme tilbake til i omtalen av neste målområde, men vi vil her bare trekke fram dette at kunnskap om verneverdiene og kvalitetene ved naturarven er avgjørende, ikke bare for vernet, men for hva som gir området sitt naturgitte særpreget. Uten denne kunnskapen ville ikke verneområdet utgjøre en ressurs for lokalbefolkningen, men dette er også kunnskap som må formidles om den skal ha nytteverdi i en verdiskapingssammenheng. Rødlistearter, for eksempel, kan for noen lokale synes å være en hemske for utvikling, men prosjektene viser at det motsatte ofte er tilfelle. Man trekker fram det som er spesielt med naturen, bygger opp kunnskap og forståelse om den, noe som da spres og formidles til ulike aktører lokalt, som gjør at disse aktørene kan bruke dette særpreget i det å gjøre stedet mer attraktivt. Naturarvens betydning for områdets attraktivitet er dermed en indikator på hvorvidt man lykkes i arbeidet, og her viser prosjektene mange og gode eksempler.

Når det gjelder samspillet mellom menneske og natur, som for eksempel ferdsselsårer langs fjordene, over fjellet, buføringsstier og naturbruk (never, lauving,...), så er fysiske inngrep for å ta vare på denne delen av naturarven mer legitimt, slik som steinsetting av gamle ferdsselsårer og istandsetting av steinbuer. Da ligner tiltakene mer på et kulturarvtiltak, og det man søker å bevare ved naturarven, er den delen som er skapt i samspill mellom menneske og kulturen. Der hvor utfordringene er størst, er der hvor det er snakk om fysiske inngrep for å skape naturopplevelser som skal bevare naturen "i seg selv", og det er i denne sammenheng at enkelte prosjekter har møtt kritikk. Det kan for enkelte være et paradoks at man på den ene siden skal styrke vernet og på den andre siden øke trafikken inn i området. Prosjektene søker å imøtekomme denne kritikken ved å peke på kanaliseringstiltak, slik at økt bruk ikke går direkte inn i områdene og forstyrrer, for eksempel, villreinen. Dette kan være spesielt aktuelt i forhold til villreinen og sjelden fugl, siden en del av opplevelsen vil være å se attraksjonen. Dette vil da kunne medføre forstyrrelser for både villrein og fugl, om det ikke er gjort på en god måte. Å lage et utkikkspunkt innomhus med god utsikt, slik som på Hjerkin, kan være et tiltak i så måte, men med all trafikk i området, vil kanskje villreinen velge et annet område. Slikt imøtekommes ved å ikke fokusere på villreinen alene, men mer på forholdet mellom menneske og natur, Snøhetta og fjellopplevelsen. Naturguider fra SNO bidrar også med å utvide besøkendes kunnskap om naturen i området. På tilsvarende vis ønsker man i Bioforsk med fugleturismeprosjektet å utvide fokuset til ikke bare å se den ene eller andre fuglen, men til å øke kunnskapen om "folk og fugl" mer generelt. Det er derfor viktig at man ikke bare involverer og øker kunnskapen til lokalbefolkningen, men også til besøkende. Det er ennå for tidlig å si hvilke effekter prosjektene vil ha på dette siste punktet, men vi opplever at mange gode prosesser er satt i gang. Likevel, det er viktig å være oppmerksom på en slik problemstilling der attraksjonen kan være en sårbar art eller et sårbart område.

2.2.2 Kunnskapsutvikling og formidling

Kunnskapsutvikling og formidling står sentralt i alle prosjektene. Det er mange tiltak som går på utvikling av kunnskap om naturarven, for så at denne kunnskapen skal formidles direkte til lokalbefolkningen og besøkende eller indirekte via lokale bedrifter som kan inkorporere denne kunnskapen i sin markedskommunikasjon.

Vi kan snakke om to typer av kunnskaper som utvikles: 1) forskningsbasert kunnskap og 2) lokal tradisjonskunnskap. Når det gjelder det første, så finnes det i de fleste av prosjektområdene mye forskningsbasert kunnskap som har blitt utviklet over lang tid, men denne har ikke vært gjort tilgjengelig for lokalbefolkningen. Ofte finner man at forskningsmiljøer har gjort forskning på området i flere tiår, uten at denne kunnskapen har blitt formidlet til lokale aktører. Disse har dermed ikke kunnet bruke eksisterende kunnskap til å bevisstgjøre seg på hva slags verdier og kvaliteter som knytter seg til naturarven i sitt område, og heller ikke til videreformidling av kunnskapen til brukere eller folk som etterspør deres tilbud. Det kan være kunnskap om ulike arter, økosystemer, geologiske forhold, klimatiske forhold m.m., og dette er viktig kunnskap om naturarven som ligger til prosjektets ressursgrunnlag. Denne forskningsbaserte kunnskapen bidrar til økt bevissthet om verdien av naturarven, noe som igjen kan bidra til at lokale aktører vil ønske å ta bedre vare på den, spesielt når de ser at denne kunnskapen kan brukes som en ressurs til utvikling. Flere prosjekter har derfor arbeidet med å få dette tilgjengeliggjort. Noen prosjekter gjennomfører egne kartlegginger og overvåkinger, både når det gjelder spesielle arter av fugl, fisk eller dyr, men også økosystemer og landskap. Enkelte jobber med å få oversikt over tradisjonell økologisk bruk av naturen med tanke på utvikling av nye bærekraftige produkter. De er i den forbindelse opptatt av hvordan man kan øke kunnskapen, og kompetansen, knyttet til naturarven hos involverte aktører, slik som hos bedriftene, slik at de selv kan utvikle produkter og bli viktige formidlere og ambassadører for bevaring av naturarven i sitt område. I den forbindelse er også den andre formen for kunnskap viktig, og det går på den lokale tradisjonskunnskapen om naturen i området, noe som kan dreie seg om alt fra de rette fiskeplassene til måter å bruke naturen på og naturens betydning i lokal kultur. Dette er viktig for det framhever særpreget i samspillet mellom menneske og natur, som er en del av naturarven som er viktig å ta vare på.

Formidlingen av kunnskap er i hovedsak rettet mot to målgrupper: 1) fastboende og 2) besøkende, men mye av formidlingen må sies å være en del av en kulturell allmenning som skal kunne nå alle. Vi ser det som nyttig at det er et mangfold av formidlingsmåter og formidlingsarenaer i prosjektene. Veldig mange prosjekter er gode på sosiale medier og er opptatt av internettbasert formidling, som man ser er en voksende formidlingsarena, mens andre formidler gjennom utstillinger, installasjoner, skilting i felt, kart, fakta-ark, brosjyrer, naturveiledning m.m. Vi ser at det er spesielt én måte å formidle på som synes å skape en større merverdi i naturopplevelsene for besøkende enn andre, og det er muntlig historiefortelling. Dette er noe vi ser i naturveiledningen, som er et voksende felt blant annet gjennom Statens naturoppsyn (SNO), og dette er viktig for å i større grad nå ut til folk. Det er selvfølgelig viktig å ha en infrastruktur som gjør at besøkende finner fram og skaffer seg kunnskap på egenhånd, men det kan ikke erstatte den muntlige fortelling gjennom en lokal vert, guide eller veileder. Noen av prosjektene har et samarbeid med SNO om naturveiledning, mens andre har egne opplegg for mye av det samme. Vi tror at det er tre måter å formidle på som vil bli svært gjeldende i formidlingen av natur- og kulturarven i tiden som kommer, og som prosjektene bør posisjonere seg i forhold til: 1) muntlig historiefortelling, gjerne i forbindelse med veiledning, 2) digital formidling og 3) erfaringsbaserte installasjoner som formidler til allmennheten, slik som natur-kulturstier, erfaringsstoler, kunst i landskapet og “opplevelsespark”.

Flere næringsaktører i prosjektområdene erfarer at deres besøkende er svært kunnskapsrike og bevisste på hva de ønsker av kunnskap for å gjøre sitt besøk til en god opplevelse. Et tydelig eksempel på dette er fugleturisten som mange av prosjektene retter seg mot. Denne gruppa av besøkende stiller spesielle krav til hvordan fugleopplevelsene deres blir tilrettelagt, og behovene varierer. Det finnes ulike former for fugleturister, noen kommer sammen i store flokker, mens andre kommer alene. Men alle trenger transport, overnatting og mat og drikke. Det lages derfor kurs til lokale bedrifter for at de skal øke sin kunnskap om fugl og kunne bli en god tilretteleggervert. Det gode vertskap er noe alle prosjektene fokuserer på, selv om noen har kommet lenger i utviklingen enn andre. I Nærøyfjorden Verdsarvpark har man f.eks. arbeidet med vertskapsrollen i flere år før *Naturarven som verdiskaper* tok til, og da blir det også lettere å kunne snakke om ulike sider av hva man legger i det gode vertskap. Tre stikkord er viktige: ekthet, den gode fortelling og det gode møte. Det er viktig at vertskapet er seg selv, og det er viktig at de kjenner sine besøkende og deres forventninger til besøket for at møtet skal bli godt. Alle prosjektarbeidere er formidlere av sitt sted, men evnen til å formidle varierer fra person til person. Prosjektene jobber derfor med å utvikle formidlingskompetansen. Det er eksempler på vertskap som overdriver i sin rolle som forteller, og overlesser besøkende med historier, skrøner og vitser, noe som fort kan skape et anstrengt møte. Det er med andre ord en hårfin balanse mellom disse tre dimensjonene ved et godt vertskap, men vi ser at dette er noe de fleste prosjektene er bevisste på. Det finnes også eksempler på samarbeid med utdanningsinstitusjoner, for eksempel knyttet til kurs innen interpretasjon og fortellerkunst.

Alle prosjektene opererer med formidlingsplaner, men færre har en bevisst mediestrategi, noe det også synes å være behov for. Enkelte har god mediedekning, mens andre har få medieoppslag å vise til. Dette i seg selv krever? tiltak som kan skape identitet, stolthet og bevisstgjøring hos lokalbefolkningen. Flere av prosjektene har ytret ønske om en felles formidlingsplan for alle prosjektene i programmet blant annet for å styrke fellesskapsfølelsen på tvers av prosjektene. DN har påpekt i alle tilsagnsbrevene at det forventes at prosjektene arbeider målrettet med informasjon og kommunikasjon, og at ved all profilering gjennom brosjyrer, hefter og rapporter, samt ved publisering på internett, forutsettes det at det kommer fram at tiltaket er delfinansiert av DN og er en del av *Naturarven som verdiskaper*. Uten at vi har klart å få god nok oversikt over resultatene av dette, har vi en generell oppfatning av at de fleste prosjektene kunne vært mye bedre til å profilere programmet. Selv om det er mange som støtter et tiltak, skal DN og programmet bli nevnt når tiltaket får omtale. Noen er veldig gode på det, mens andre kunne klart hatt et større fokus på dette.

Til slutt vil vi her komme innom kunnskap og kompetanse som blir utviklet i prosjektet, men som ikke direkte har med naturarven å gjøre. Det er kunnskap og kompetanse knyttet til det å drive slike prosjekter. I den sammenheng vil vi spesielt trekke fram kunnskap og kompetanse knyttet til etableringer, produktutvikling og ledelse. Dette er områder som er helt avgjørende for at man skal lykkes i prosjektene, og det henger godt sammen med omtalen av ”ledelse” ovenfor.

2.2.3 Den brede verdiskapingen

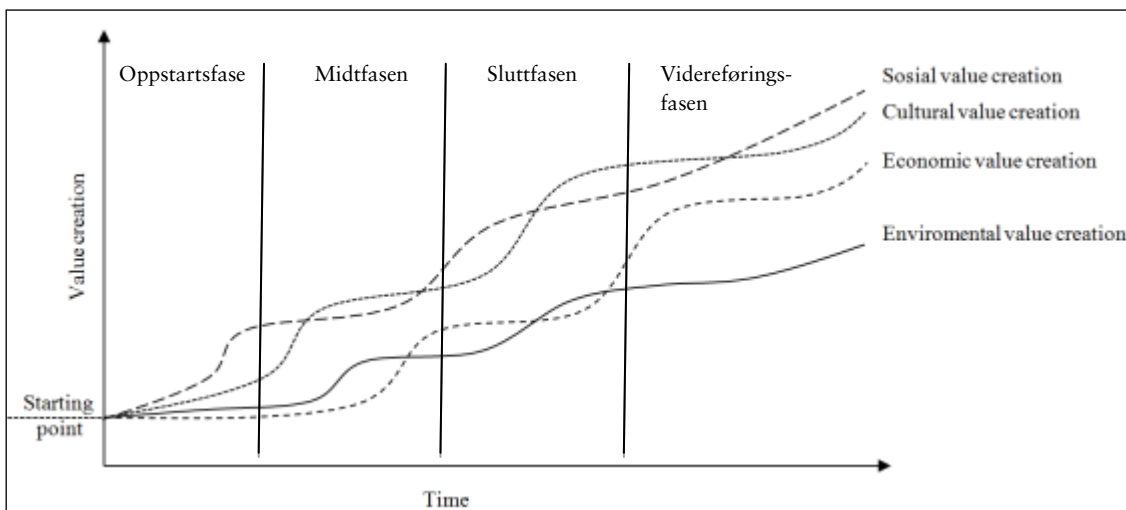
Uttrykket *den brede verdiskapingen*⁷ viser til de mangfoldige verdiskapingseffektene av et tiltak. Et tiltak som dreier seg om fysisk tilrettelegging, f.eks. en tilrettelagt sti, vil kunne bidra til flere

⁷ For en redegjørelse av ”den brede verdiskapingen”, se Per Ingvar Haukeland og Bent Aslak Brandtzæg. 2009. *Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. TF-notat nr 20 / 2009.

former for verdiskaping. Stien kan bidra til miljømessig verdiskaping ved at bevaringsverdiene i området styrkes ved kanalisering av ferdsele. Den kan bidra til kulturell verdiskaping ved at den blir brukt av lokalbefolkningen, hvilket igjen kan bidra til å styrke kulturelle verdier som stolthet, identitet og tilhørighet. Stien kan fremme sosial verdiskaping ved at den fremmer samhold og fellesskap, for eksempel ved at veien ryddes på dugnad, eller ved at folk bruker den. Bruken av stien har også verdier i et folkehelseperspektiv. Videre kan den brukes av næringsaktører i området i sin markedsføring i form av kart, guiding, transport (hest), m.m., slik at stien også blir en attraksjon som fører til flere besøkende til området. Flere besøkende gir økonomisk gevinst. En utfordring er at det ikke alltid er like lett å overskride grensene mellom de ulike verdiskapingsformene. Det krever en egen innsats, noe som ligger til prosjektlederens oppgave å koordinere.

Arbeidet i prosjektene skal derfor ikke bare bidra til og legitimeres av økonomisk verdiskaping, men helheten av den økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen. Om et prosjekt genererer mye økonomisk verdiskaping, men det har gått på bekostning av miljømessige, sosiale og/eller kulturelle verdier, har ikke prosjektet lyktes i sitt arbeid og det kan ikke kalles bærekraftig. Det er totalen eller helheten som er avgjørende.

Selv om det er viktig å ha strategier, mål og tiltak knyttet til ulike verdiskapingsformer, er det minst like viktig å ha et bevisst forhold til om strategiene, målene og tiltakene knyttet til ulike verdiskapingsformer spiller på lag og understøtter hverandre, dvs. hvordan de bidrar til bred verdiskaping. Etter hvert som prosjektet utvikler seg, kan årsakssammenhenger og samspillseffekter bli komplekse, men bevissthet om samspillet mellom de ulike verdiskapingsformene vil likevel være viktig, spesielt i en tidlig fase. Erfaringene fra Nærøyfjorden og de andre prosjektene i verdiskapingsprogrammene er at sosial og kulturell verdiskaping er viktig i en tidlig fase. Samspillet mellom de ulike formene for verdiskaping er forsøkt illustrert i Figur 3.

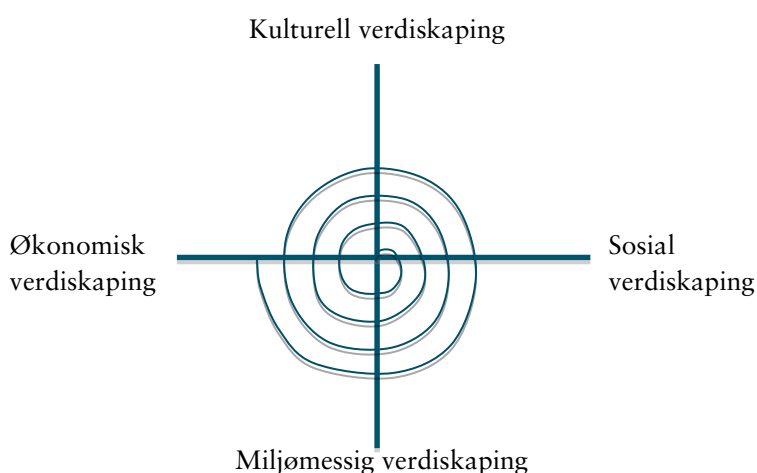
Figur 3. Samspill mellom ulike verdiskapingsformer over tid.

I en tidlig fase er det nødvendig å etablere møteplasser og arenaer for informasjon, erfaringsutveksling og samarbeid mellom aktører (sosial verdiskaping). Før det gjennomføres tiltak knyttet til miljømessig verdiskaping, er det gjerne behov kartlegging, identifisering, mobilisering og kompetansebygging (kulturell verdiskaping). Videre er det gjerne behov for både sosial, kulturell og miljømessig verdiskapingen før man kan generere økonomisk verdiskaping. Dette innebærer at det kan ta tid før man får hentet ut effekter i form av økonomisk verdiskaping. Dersom man lykkes med å få fram gode eksempler på økonomisk verdiskaping, kan dette igjen fungere som inspira-

sjonskilde for andre, og bidra til at flere får interesse for de muligheter som ligger i natur- og kulturarven som ressurs for framtidig utvikling. Det vil si at økonomisk verdiskaping kan bidra til å styrke både sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping.

Erfaringene fra Nærøyfjorden og de andre prosjektene som har vært med i verdiskapingsprogrammene, er at tilrettelegging av gode prosesser og rammebetingelser for bred verdiskaping krever tid. Mange av effektene av tiltak som er gjennomført i prosjektene, vil sannsynligvis ikke være mulig å kartlegge før lang tid etter at programperioden er over. For å sikre kontinuitet og langsiktighet i arbeidet, er det videre en forutsetning at arbeidet er godt forankret i planer og strategier for lokalt og regionalt utviklingsarbeid.

Erfaringer fra arbeid med bred verdiskaping i prosjektene kan også illustreres med det vi kaller for den *den brede verdiskapingsspiralen* (jf. Figur 4). Den knytter seg til de fire verdiskapingsformene og er slik at man gjerne begynner ett sted, slik som med den miljømessige verdiskapingen, så går man for eksempel derfra videre til den sosiale verdiskapingen, til den kulturelle verdiskapingen og til den økonomiske verdiskapingen, og igjen til den sosiale verdiskapingen. Man kommer innom alle verdiskapingsformene, og målet er at verdiskapingen "baller på seg" etter hver runde, noe som er forsøkt illustrert i Figur 4.

Figur 4. Den brede verdiskapingsspiralen.

Det er den miljømessige og sosiale verdiskapingen som har fått mest fokus i oppstartsfasen av prosjektene, mens den kulturelle og økonomiske verdiskapingen har fått noe mer fokus midtveis i programmet. Dette kan forklares med at utgangspunktet er bevaringen av naturarven, og det er først i andre omgang at de ulike mobiliseringsprosesser påvirker positivt de sosiale verdiene som fellesskap og samhandling. Prosjektene viser tydelig hvordan en styring av de miljømessige og sosiale verdiene også kan forsterke de kulturelle og økonomiske verdiene. Vi kan derfor forvente større fokus på den kulturelle og den økonomiske verdiskapingen fremover. Likevel, flere av prosjektene kan med fordel legge større vekt på den brede verdiskapingen som prosjektet er forventet å frambringe. Generelt kan vi slå fast at det er i samspillet mellom de ulike verdiskapingsformene at det store verdiskapingspotensialet i den brede verdiskapingsspiralen ligger, ikke hver for seg, og at dette er noe prosjektene har erfart i løpet av i oppstartsfasen.

Prosjektlederne er midtveis i programmet bevisste på programmets mål om denne brede verdiskapingen, og bruker den som en strategi for å fremme målsettingene om bevaring av naturarven,

kunnskapsutvikling og formidling og lokal nærings- og samfunnsutvikling, men det er flere som synes det er uklart hvordan man skal jobbe på tvers av de ulike verdiskapingsformene. Dessuten har flere av dem som har hatt ideer om hva som må gjøres på tvers for å nettopp få til bred verdiskaping, opplevd at det blir for lite tid og ressurser til slikt arbeid. Det kreves for eksempel en betydelig innsats av prosjektledelsen for at næringsaktørene skal ta i bruk den kunnskapen som utvikles i prosjektet. Det kreves en forståelse av kunnskapen som er utviklet, og hvordan denne kunnskapen kan utnyttes på en måte som gir økonomisk gevinst. I løpet av oppstartsfasen har det skjedd en bevisstgjøring, både hos prosjektlederne og i styringsgruppene, om behovet for denne innsatsen på tvers, og vi ser at midtveis i programmet har dette kommet noe mer i fokus, og prosjektlederne finner den brede verdiskapingen som en nyttig måte å tenke på. Mange finner det derimot vanskelig å kommunisere den brede verdiskapingen utad, å få fram og dokumentere resultatene, men det vil trolig bli lettere etter hvert som det blir flere eksempler å vise til. Den brede verdiskapingen kunne nok i større grad også vært utnyttet mer når man skal planlegge tiltak, slik at man får fram mest mulig synergieffekter mellom verdiskapingsformene ved å bevisst fokusere på innsatsen på tvers. Det er også viktig at når man rapporterer på tiltak, så synliggjør man disse synergieffektene. Det er lagt opp til rapportering på tvers i årsrapporteringene, men det er åpenbart at prosjektene kunne vært enda mer bevisst på dokumentasjonen av den brede verdiskapingen.

For at bred verdiskaping skal fungere som et styringsverktøy, er man avhengig av system som måler resultater og effekter knyttet til bred verdiskaping over tid. Det er ingen garanti for at alle verdiskapingsformene utvikler seg i positiv retning. Dersom den økonomiske verdiskapingen er positiv, mens den miljømessige verdiskapingen er negativ, f.eks. som følge av forstyrrelser, slitasje og forsøpling som følge av økt ferdsel, vil den brede verdiskapingen være negativ. For at den brede verdiskapingen skal være positiv, er man med andre ord avhengig av at en form for verdiskaping ikke går bekostning av en annen. Med utgangspunkt i brede verdiskapingsstrategier med tilhørende tiltaksplaner må det defineres måleparametere eller indikatorer som kan brukes for å dokumentere utviklingen. Gjennom det årlige rapporteringssystemet, er det en målsetting å avdekke resultater og effekter i ulike faser av prosjektenes utviklingsprosesser (jf. effektkjeden, se Figur 1), og hvor bred verdiskaping er en overordnet målsetting. Dette er et system som er best egnet til å kartlegge og sammenstille resultater og effekter på tvers av prosjektene underveis i prosessen. Det innebærer at det er utviklet et rapporteringssystem med felles indikatorer for alle prosjektene, og at systemet ikke er spesialtilpasset hvert enkelt prosjekt. Erfaringene er likevel at en årlig gjennomgang av dette systemet oppfattes som nyttig, også som grunnlag for dokumentasjon og justering av framtidig innsats i prosjektene. Dersom det skal settes i gang satsinger med fokus på bred verdiskaping i ulike områder, vil det med tanke på utvikling av et målstyringssystem være en fordel at hvert område utvikler sitt eget rapporteringssystem. Det vil si at hvert område, med de ressurser, strategier, mål og tiltak man har valgt å fokusere på, utarbeider indikatorer som og måleparametre for å vurdere resultater og framdrift i forhold til ønsket utvikling. Som utgangspunkt for å lage slike indikatorer kan det være hensiktsmessig å ta utgangspunkt i noen overordna indikatorer knyttet til ulike former for verdiskaping. Eksempler på slike er forsøkt vist i *Tabell 1*.

Metodene for å følge utviklingen av ulike indikatorer kan være forskjellige, og kan omfatte alt fra naturfaglige registreringer til spørreundersøkelser, intervjuer og bruk av eksisterende statistikk. Vel så viktig kan det være å ha et årlig evalueringsmøte hvor sentrale aktører inviteres inn til å drøfte utviklingen. Dette vil være en viktig møteplass for å bringe ulike aktører sammen for å forankre strategier, mål og resultater, samtidig som dette også vil være viktig med tanke på framtidige prioriteringer. I forbindelse med følgeevalueringene av verdiskapingsprogrammene er det lagt vekt på at rapporteringen skal forankres i styringsgruppa for prosjektene. I tillegg til at rapporteringen bidrar med informasjon til programmet og prosjektene som helhet, bidrar også rapporteringen med informasjon til styringsgruppa som grunnlag for framtidig planlegging og innsats.

Tabell 1. Eksempel på overordna indikatorer knyttet til ulike former for verdiskaping.

Miljømessig verdiskaping	Kulturell verdiskaping	Sosial verdiskaping	Økonomisk verdiskaping
Natur/biologisk mangfold	Symboler	Nettverk/møteplasser/samarbeid	Nyetabering/-utvidelse
Kulturminner/-miljøer	Identitet	Tillit	Inntekter/omsetning
Landskap	Kunnskap	Tilhørighet	Sysselsetting
Klima	Tradisjoner/historie	Engasjement	Attraktivitet (tilflytting og besøk)

En utfordring i forhold til måling av bred verdiskaping er at det ikke er mulig å sette noe eksakt tall på hvor stor den brede verdiskaping er, og det er vanskelig å synliggjøre helheten og sammenhengene knyttet til den brede verdiskapingen. Selv om pilotprosjektene har strategier og mål med tanke på å fremme bred verdiskaping, er det ingen av prosjektene som har et helhetlig og systematisk opplegg for måling og resultater og effekter. Det er imidlertid arbeidet med utvikling av lignende metoder i andre sammenhenger, f.eks. i forhold til ”triple bottom line”.⁸ Dette er metoder hentet fra næringslivet, og som forsøker å belyse bærekraften ved en virksomhets årsresultat. Flere peker på at næringslivet er i økende grad opptatt av ”bærekraft”, noe man gjerne knytter til tre områder: 1) økonomi, 2) sosialt ansvar og 3) miljø. Videre mener må årsresultatet (den totale bunnlinjen) må sees i lys av disse tre områdene. At vi i forbindelse med den brede verdiskapingen operer med en “quadruple bottom line” i stedet for en ”triple bottom line”, bidrar til å øke kompleksiteten ytterligere. Som tidligere nevnt, er bred verdiskaping en langsiktig strategi for bærekraftig utvikling. Dette innebærer også at man må ha et langsiktig perspektiv i forhold til resultater og effekter. Dersom man f.eks. i et prosjekt har et svakt økonomisk resultat den første fasen av prosjektet, mens man kan vise til et positivt resultat mht. den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, må den brede verdiskapingen oppfattes som større enn den rent økonomiske. Et slikt resultat er også uttrykk for at man har bygget opp en miljømessig, kulturell og sosial kapital som kan gi økt økonomisk verdiskaping på sikt. Dette kan bl.a. gi følgende konsekvenser: 1) vi får en utvidet vurdering av hva pilotprosjektene skaper av verdiskapingsresultater og 2) det åpner for økt støtte til virksomheter som i større grad engasjeres i den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, siden dette da i større grad vil sees i lys av den brede verdiskapingen, og som et fundament for økonomisk verdiskaping.

Som grunnlag for å visualisere den brede verdiskapingen, kan det være aktuelt å benytte en fire-delt bunnlinje der man ser på styrkeforholdet til, eller betydningen av ulike indikatorer for former for verdiskaping relatert til ulike typer tiltak og aktiviteter. Dette har vi forsøkt å illustrere gjennom et fiktivt eksempel i *Tabell 2*. En slik framgangsmåte må suppleres med en vurderende beskrivelse av ulike indikatorer som inngår i verdiregnskapet.

⁸ Se for eksempel, Etzkowitz, H. & Leydesdorff, L. 1998. The Endless Transition: A ‘Triple Helix’ of University-Industry-Government Relations. *Minerva* 36, 203–208.

Eksempelet i *Tabell 2* viser et bilde av et tiltak som vurderes som negativt i forhold til den økonomiske verdiskapingen, men fordi de øvrige verdiskapingsformene er positive, vil tiltaket samlet sett kunne vurderes som positivt. Disse vurderingene vil også være avhengig av hvilken utviklingsfase man er i. Dersom man er i en tidlig fase, kan positiv miljømessig og kulturell og sosial verdiskaping forventes å gi positive økonomiske resultater på sikt.

Poenget med å ta i bruk bred verdiskaping som utviklingsstrategi, er det dette er en strategi som fokuserer på helhet og sammenheng, og som også kan være nyttig med tanke på å stimulere til en mer bevisst form for planlegging og oppfølging av tiltak og prosjekter.

Tabell 2. Verdiregnskap for bred verdiskaping knyttet til et tiltak. Fiktivt eksempel.

	Miljømessig verdiskaping		Kulturell verdiskaping		Sosial verdiskaping		Økonomisk verdiskaping
1	++	1	+	1	++	1	+
2	+	2	--	2	-	2	-
3	-	3	0	3	0	3	+
4	+	4	++	4	+	4	-
5	--	5	+	5	+	5	-
Sum	+	Sum	++	Sum	+	Sum	-

Selv om det i *Naturarven som verdiskaper* forutsettes at det holdes fokus på alle verdiskapingsformene, er konkrete resultater knyttet til den økonomiske verdiskapingen svært viktig for programmet som helhet. Det er imidlertid få prosjekter som har et system for å kartlegge og dokumentere hva som skjer med den økonomiske verdiskapingen. Det er illustrerende at det forekommer en stor andel av "Vet Ikke"-svar på årsrapporten for 2010 på dette området. Det har foregått mye aktivitet, og det er rapportert om nyetableringer, utviding av eksisterende virksomheter og sysselsettings- og omsetningsvekst hos involverte bedrifter. Men bare fem prosjekter rapporterer om positive ringvirkninger i form av antall besøkende som kan knyttes til prosjektet.⁹ En årsak til dette er vanskeligheten med å avgjøre hvorvidt en besøkende kommer på grunn av tilbud som er direkte knyttet til prosjektet eller som er relatert til det, eller av andre grunner. Vi tror at det i enkelte prosjekter kan være flere ringvirkninger og økonomisk aktivitet som bidrar til den økonomiske verdiskapingen i prosjektene enn det som er rapportert, både i en bedriftsøkonomisk og samfunnsøkonomisk sammenheng. Det vil derfor være viktig i den videre utviklingen i prosjektene at prosjektlederne er bevisst på hvordan man skal få dokumentert den økonomiske verdiskapingen.

⁹ Her er det også viktig å være oppmerksom på at den siste gruppen av prosjekter som kom med i prosjektet, nettopp hadde startet sitt arbeid.

2.3 Spesielle temaer

2.3.1 Konflikthåndtering

Prosjektene og prosjektorganiseringen er i seg selv en måte å forebygge, dempe eller håndtere konflikter på. Dette foregår i hovedsak ved at man: 1) unngår tiltak som er direkte konfliktskapende, 2) involverer ulike interessenter så tidlig som mulig i planleggingen av tiltak og 3) formidler kunnskap og legger til rette for felles forståelse og samhandling. Prosjektene har klart å bryte noen barrierer mellom bruk og vern, og fått brukerinteressentene og verneinteressentene sammen til kreativ idedugnad om hvordan bruk kan styrke vernet. At Direktoratet for naturforvaltning, og Miljøverndepartementet har vært så tydelige på et slikt prinsipp om vern gjennom bruk, og den nye nasjonalparkforvaltningen har større vekt på et slikt prinsipp, har styrket prosjektets legitimitet lokalt og ovenfor ulike interessenter. Det har gitt en legitimitet til å få folk til å snakke sammen.

På denne måten har man midtveis i programmet klart å unngå de store konfliktene. Det er selvfølgelig uenighet i saker som involverer et bredt spekter av brukerinteresser og verneinteresser, og disse uenighetene kan fort eskalere til konflikter når konkrete avgjørelser skal tas i forbindelse med tiltak, men det er verdt å merke seg at prosjektene framstår som et eksempel på hvordan man kan bygge opp et system som er konfliktdeppende og -forebyggende.

Ellers fortsetter det å variere mellom prosjektene hvorvidt det er særlige konfliktpotensial knyttet til selve gjennomføringen. Tidlig involvering av berørte parter, slik som grunneiere, de som har verneinteresser, friluftslivsinteresser og næringsinteresser, er fortsatt en nøkkelfaktor. De som lykkes med å minimere konfliktnivået, slår seg heller ikke til ro bare med en invitasjon til medvirkning, de driver aktivt oppsøkende virksomhet.

Partnerskapsavtaler og forpliktende avtaler mellom ulike aktører er også konfliktforebyggende tiltak. Dersom man samtidig klarer å synliggjøre gode resultater raskt, kan dette bidra til å snu negative holdninger for så å ta tak i de mest utfordrende områdene. Det er også konkrete metoder som brukes for å få på plass den gode samtale mellom ulike aktører. Det kan handle om å møtes på riktig sted, et nøytralt sted, for at folk skal oppleve seg likestilt og for at møtestedet skal innby til å bygge fellesskap og samhold.

2.3.2 Institusjonalisering

For å sikre at prosjektarbeidet videreføres etter prosjektperioden, jobbes det både med forankring i offentlige planer og med å sikre at satsingene får fotfeste i etablerte virksomheter i regionen som nasjonalparksentra, museer, bedrifter, kommuner, regionråd, regionalparker, fylkeskommuner, næringssselskaper, turistkontorer, m.m. Deltakelsen fortsetter å bidra til å utløse nye midler lokalt og regionalt, samtidig som det skaper legitimitet og oppmerksomhet for tilnærmingen

til bruk og vern.

Man har i programledelsen vært tidlig opptatt av institusjonalisering, slik at prosjektene har allerede fra oppstartsfasen arbeidet med hvordan tilnærmingen i prosjektet kan videreføres etter prosjektslutt. Dette inkluderer flere virksomheter som vil kunne spille en rolle i forhold til å sikre at fokuset på bred verdiskaping blir videreført, bl.a. bedrifter, næringsorganisasjoner, frivillige orga-

nisasjoner, kommuner, fylkeskommuner, fylkesmenn, regionråd, regionalparker og nasjonalparksentra.

Nasjonalparklandsbyene fortsetter å arbeide med stedsutviklingsplaner knyttet til kommunen(e) i sitt område og med ulike kommunale planer. De som greier å få prosjektets mål inn som en del av en kommunal/regional satsing nedfelt i planverket, har en større sjanse for å lykkes med videreføringen enn de som ikke klarer det. En slik nedfelling i planverket bidrar også til økt samordning lokalt med de kommunale ressursene og det bidrar til drift og vedlikehold av fellestiltak. Noen av prosjektene blir derfor spesielt invitert når nye forvaltnings- og temaplaner skal utvikles i kommunen.

Etablering av regionalpark innebærer etablering av en ny modell for forvaltning og foredling av natur- og kulturarven. Et eksempel på dette er Nærøyfjorden Verdsarvpark som er etablert etter inspirasjon fra de europeiske regionalparkene. En tilsvarende modell er også noe VVV-prosjektet på Varangerhalvøya har sett nærmere på. Disse regionalparkene bygger på et eget charter (parkavtale) som forplikter de involverte kommunene på lang sikt. En tilsvarende organisering ble etablert i Dovrefjell-prosjektet (Europarc-modellen). Begge parkeksemplene omfatter langsiktige avtaler som forplikter de involverte kommunene. Nærøyfjorden Verdsarvpark er organisert som en stiftelse og har utarbeidet en parkplan som fungerer som et felles langsiktig styringsdokument for den videre utviklingen av parken. Denne planen skal i løpet av prosjektperioden innarbeides i kommuneplanene. Det er en svært omfattende og langsiktig prosess. I VVV-prosjektet har man fått erfare at før man kan introdusere en slik modell, må en samarbeidsplattform foreligge. Dette er noe som krever utstrakt mobilisering og forankring, noe som mye av denne delen av prosjektet har dreiet seg om.

En annen viktig del av institusjonaliseringen knyttet til nasjonalparkene er involveringen av nasjonalparksentrene og nasjonalparkstyrene. Særlig for nasjonalparksentrene har programmet ønsket økt involvering i prosjekter som knyttes opp til nasjonalparkene. Dette vil også bidra til at satsingen blir forankret i en forvaltnings- og formidlingsinstans utover programperioden. Så langt synes dette å ha vært en spennende involvering, og flere nasjonalparksentre er direkte og sterkt involvert i prosjektet, spesielt gjelder dette de seks siste prosjektene.

Til slutt kan vi nevne bedriftene. De prosjekter som har utviklet et godt og nært samarbeid med ulike bedrifter over tid kan vi forvente vil vedvare over tid og bli en integrert del av bedriftens tilbud i uoverskuelig framtid. Det kan være samarbeid om kompetanseutvikling, kunnskapsformidling, pakking av tilbud og bruk av ulik infrastruktur som har blitt etablert av prosjektet. At det vil bli et større fokus på bedriftene i siste fase i programmet, vil kunne forsterke denne siden av institusjonaliseringen.

2.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Alle prosjektene sa i oppstarten at de var svært fornøyde med å være med i programmet. Mange sa at programmet ”kom som bestilt”, og de kjenner seg stolt over å ha blitt plukket ut til å være med. Denne oppfatningen er like sterk midtveis i programmet, men prosjektene har nå flere erfaringer som kan komme programmet og tilsvarende program til gode.

Mange ønsker mer koordinering på tvers av prosjektene, slik at man i større grad kan lære av hverandre. Vi ser at det er overføringsverdi mellom prosjektene innenfor flere temaer, slik som måter å forankre, mobilisere og organisere seg på, erfaringer med å involvere grunneiere, legge til

rette for å inkludere bedriftene, tilrettelegging av informasjon, markedsorientering, infrastruktur, betalingsmodeller for fellesgoder, guiding, skilting, kart, konfliktdependende tiltak, prosessledelse, stedsutvikling, interpretasjon, regionalpark, partnerskapsavtaler, m.m. DN har jobbet med en spissing av samlingene utover i oppstartsfasene (2010-2012) med tanke på slik utveksling, og det har kommet flere tilbakemeldinger på at dette har blitt bedre, men at det fortsatt er et utviklingspotensial, kanskje spesielt knyttet til felles formidling og markedsføring.

Addisjonaliteten sier noe om hvilken betydning programmet har hatt for å utløse tiltak og midler i forhold til det gitte stedet. For enkelte av stedene ville nok tiltakene ha blitt iverksatt uansett i en eller annen form, men også i disse tilfellene har deltakelsen i programmet bidratt til å holde trykket oppe og gi anerkjennelse og legitimitet hos lokale og regionale aktører. For andre steder har deltakelsen i programmet vært helt avgjørende for at det har blitt dannet et prosjekt. Alle prosjektene har fått økt tilgang på ressurser som et resultat av prosjektetableringen, og dermed har også handlingsrommet for å realisere målene blitt utvidet.

Vi mener likevel at det er, slik vi har gjort tidligere, på sin plass å trekke fram finansieringen av slike program. I et såpass stort og prestisjefyllt program burde det være på nasjonalt nivå rom for å planlegge lengre enn ett år av gangen. På den måten ville både DN og prosjektene fått klarhet i hva de hadde å forholde seg til. Dette er noe MD og KRD, som programeiere, kan ta med videre inn i planleggingen av nye program. Samtidig er det klart at det å være en pilot i et nasjonalt program er et godt utgangspunkt for å få fram delfinansiering og å arbeide langsiktig. Det gir prosjektlederne rom for å finne egne løsninger på samordningsutfordringer som kan gi forutsigbarhet, slik vi blant annet ser i regionalparkeksemplene (som Nærøyfjorden Verdensarvpark). Programledelsen forsøker å imøtekomme utfordringen med finansiering ved å etterspørre et budsjett for kommende år og ved å gi en indikasjon på hva prosjektene kan vente seg av finansiering. Samtidig ser vi at flere prosjekter er sene med å levere både tiltaksplaner og anmodninger til utbetaling, slik at utfordringen med henblikk på finansiering ligger klart også til prosjektledelsen.

Oppfølgingen av pilotprosjektene fra programledelsen ved DN oppfattes som god av prosjektkoordinatorene. Programledelsen har midtveis i programmet besøkt alle prosjektene og deltatt på styremøter og andre typer møter. De har hatt tett dialog over telefon med flere av prosjektene og de har gitt prosjektene tilbakemeldinger på tiltaksplanene. Prosjektene har vært, og er fortsatt, svært positive til denne oppfølgingen fra DN og spesielt i tilknytning til besøkene.

Flere prosjekter har bedt DN å arbeide innover og oppover i systemene for å motvirke det fragmentariske og sektoriserte systemet som knyttes til naturforvaltning, forholdet mellom bruk og vern og hva som skjer rundt nasjonalparkene. Dette er jo en større oppgave enn hva man kan forvente at programledelsen kan ta ansvar for. Programledelsen har likevel merket seg dette behovet, og midtveis i programmet har man kommet mye lengre på dette området. Det jobbes nå på flere hold når det gjelder ny forvaltning av nasjonalparkene og mer samordning der. Merkevarer- og kommunikasjonsstrategien hos nasjonalparklandsbyene kan være et eksempel på det. Vi har også nevnt den interdepartementale gruppa som består av 7 departementer, og som skal utrede virkemidler for bred verdiskaping tuftet på natur- og kulturarv. Det foregår også, etter vår erfaring, mye internt i DN når det gjelder prinsippet om vern gjennom bærekraftig bruk, og programmet har en sentral plass i dette arbeidet.

2.3.4 De gode eksemplene

Mange som er utenfor programmet, og som ønsker å lære mer om erfaringene i programmet, er opptatt av ”de gode eksemplene”. Det er mye lettere å forstå arbeidet med bred verdiskaping gjennom eksempler. Samtidig er det ikke slik at det er lett å trekke fram ett tiltak som *det* gode eksempelet. Grunnen til dette er at prosjektene ofte er såpass sammensatte at de er i sin helhet eksempler, ikke nødvendigvis i hvert enkelt tiltak. Med andre ord, det er den samla innsatsen som gjør at prosjektet blir et godt eksempel, ikke ett enkelttiltak.

Mange prosjektledere peker på at det er vanskelig å trekke fram suksesshistorier, men flere understreker at man har lyktes med en rekke tiltak, og at prosjektet har blitt tatt godt i mot hos involverte aktører. I noen områder, hvor det har vært stor skepsis og store konflikter knyttet til vern, har man også erfart at holdningene er ferd med snu som følge av tiltak i regi av prosjektet. Tiltak knyttet til kanalisering av ferdsel synes å være særlig viktige som grunnlag for å tilgjengeliggjøre og fremme opplevelsesverdiene, samtidig som man styrer ferdselen unna de mest sårbare områdene. Det er gode resultater, men det gode eksempelet ligger ikke bare i resultatet men i arbeidet fram mot resultatet. Om det er en ting vi vil da sette fingeren på, som vi mener gjør alle prosjektene til gode eksempler på sin måte, så er det nettopp at de tar tak i og gjør noe med disse mellomromsoppgavene som er så viktige for å få ulike aktører til å samhandle. Det som gjenstår å se, og som gjør at eksempelet blir godt eller ikke, er om prosjektene klarer å institusjonalisere den rollen som de selv har tatt, slik at disse mellomromsoppgavene blir fortsatt tatt tak i etter programmets slutt.

Vi må også trekke fram at gode eksempler er også eksempler på ting som ikke fungerte så bra. Ofte er det slik at man lærer best av de feil man gjør. En ting som flere har trukket fram her, der det er lett å være etterpåklok, er dette med bestillerkompetanse når det gjelder anbud og underleverandører. Flere peker på at de kunne ha vært tydeligere på hva de bestilte, slik at man kunne forsikre seg om kvalitet i alle deler av tilbudet og i gjennomføringen av det. Dette er også viktig der det er snakk om en anbudsrunde med aktører, slik som grunneiere, som man ønsker å involvere i prosjektet.

Et annet eksempel vi vil trekke fram som noe prosjektene kan lære av, er noe som kom etter en besøksrunde vi hadde til flere av prosjektene sommeren 2012. Denne runden ble gjennomført som om man selv var en besøkende til området, og den skulle gi innblikk i hva området hadde å tilby i forlengelsen av prosjektet. Det som slår oss etter denne runden, er at alle prosjektene har enormt mange sterke attraksjoner, men det er en stor utfordring for mange å se disse mer i sammenheng, og spesielt i forbindelse med formidling utad til besøkende. Det er ofte vanskelig å finne fram med informasjon på internett, og det er stor variasjon på skilting når man er i områdene. Vi finner også at flere områder leier inn personer utenfra til å jobbe på typiske informasjonssentre, turistkontorer og museer, og at disse har ingen eller liten lokalkunnskap. Det er derfor spesielt tre ting prosjektene bør jobbe med for å skape de gode eksemplene: 1) tenk som en besøkende, eller få hjelp til å tenke som en besøkende, slik at man tar innover seg hvordan man kan finne fram til attraksjonene i området, 2) jobb med å samordne tiltak og formidle disse på Internett og på naturlige steder i området der hvor besøkende ofte går (turistkontor, overnattingssteder, restauranter, museer, osv.), og 3) jobb med det gode vertskap, slik at de som kommer opplever å møte mennesker som er ”innfødte” ambassadører for stedet.

2.4 Åpen post

Vi vil her ta opp temaer som ellers ikke har vært oppe, og som bygger på tilbakemeldinger fra prosjektene. Det har ikke vært mye å ta tak i her til midtveisanalysen, men mange ønsker mer utveklings mellom prosjektene. Det vi får inntrykk av, er at denne utvekslingen bør foregå rundt noe mer konkret enn informasjon om hele prosjektet. I stedet kunne det gå på konkrete verktøy man bruker, for eksempel gjennom formidling gjennom internett, hvordan man får til partnerskap med næringslivet, erfaringer fra anbudsrunder, markedsanalyser, ledelsesverktøy, eller annet. Det er vanskelig å se helt hvordan dette skal foregå, men det kan være at programmet kan bistå med en slags ressursbase der det de ulike prosjektene har å komme med, synliggjøres og står sammen med kontaklinformasjon. Det har vært tidspunkter for slik utveksling i nettverkssamlingene, men disse har vært relativt korte og mer uformelle, og kanskje kan det være spesielt behov for mer av dette når det gjelder institusjonaliseringen.

En utfordring som trekkes ofte fram, er hvordan man kan, på best mulig måte, trekke med bedriftene og næringslivet. Det er mulig at man skulle hatt mer gjennomgang av gode case på nettverkssamlingene for å synliggjøre dette, men igjen så er behovene nokså ulike. Noen prosjekter er veldig gode på nettopp dette, og kanskje deres måte å jobbe på kan trekkes fram på nettverkssamlingene.

En annen utfordring er å få på plass gode finansieringsordninger og få de ulike virkemidlene til å spille på lag. Den interdepartementale gruppa kan få en viktig rolle her i siste fase av programmet, for da skal nettopp spørsmålet om virkemidler i tilknytning til verdiskaping basert på natur og kulturarv reises. Dette blir et arbeid som det er viktig å kommunisere til prosjektene og som kan hjelpe dem i arbeidet med institusjonalisering. Men igjen, vi opplever at det er viktig at et såpass stort og prestisjefylt program får mer langsiktighet i forhold til finansieringen av programmet. Det ville gjort sitt til at bevilgningen til prosjektene kom tidligere på plass, og det kunne blitt lettere for prosjektene også å få på plass egenandelen. Man kunne da også åpne for støtte av tiltak som går lengre enn ett år, om de er godt planlagt og det foreligger en årlig kvalitetssikring for eksempel i form av årsrapportene eller økonomirapporter.

Prosjektarkeologi

Vi vil her til slutt nevne et fenomen vi mener det er viktig å være klar over etter programslutt og som knytter seg til betydningen av institusjonaliseringen, og det er noe vi knytter til det vi kaller *prosjektarkeologi*. Prosjektarkeologi er studiet av fysiske spor av tidligere prosjekter i området. Det er mange programmer og prosjekter i et område, og mange av disse har sine egne logoer, sine egne satsinger, skilt, nettsider, fargekoder på stisetting, markedsføring, osv., og etter at disse er ferdige, kan vi ofte finne mange spor fra prosjektene, og for besøkende kan det hele virke svært forvirrende. Det er derfor viktig at prosjektene, i arbeidet med videreføringen, ikke legger for mange nye spor som vil minne om at det en gang var et prosjekt i området som het *Naturarven som verdiskaper*, men at satsingen blir mer samordnet med andre satsinger og at tiltak som kommer i form av skilt, kart, internettsider blir vedlikeholdt og videreført.

3. Evaluering på programnivå

3.1 Bakgrunn

Direktoratet for naturforvaltning har ønsket en egen evaluering av det overordna nivået i programmet *Naturarven som verdiskaper*. Dette er en ny side ved følgeevalueringen som for første gang tas inn her i midtveisanalysen.

Når vi bruker uttrykket ”programnivå”, mener vi det nasjonale nivået som inkluderer Direktoratet for naturforvaltning (DN), Miljøverndepartementet (MD) og Kommunal- og regionaldepartementet (KRD), samt de 14 medlemmene i ressursgruppa for programmet (Statskog, Riksantikvaren, Innovasjon Norge, Norges Skogeierforbund, NHO-reiseliv, Den norske turistforening, Statens landbruksforvaltning, Fylkesmannen i Oppland, Norsk senter for bygdeforskning, Kommunesektorens arbeidsgiver- og interesseorganisasjon, Naturvernforbundet, Norges Bondelag, Distriktssenteret og bedriftsnettverket Hanen).

Evalueringen på programnivået skal belyse en rekke temaer som er viktige for å få innblikk i ulike sider ved programnivået. Det kan hjelpe oss til å få bedre tak på erfaringene så langt og utfordringene knyttet til den videre gjennomføringen av programmet og til videreføringen av programets mål og intensjoner etter programslutt. Målet med denne delen av evalueringen er for oss i evalueringsteamet tredelt: 1) å gi tilbakemelding til aktørene på programnivået om punkter til forbedring for siste del av programmet, 2) belyse hvordan arbeidet på programnivået har foregått så langt i programmet og 3) å orientere prosjektene om hva som skjer på programnivået.

3.2 Opplegg

Evalueringen av programnivået vil foregå i to omganger. Den første omgangen vil finne sted i forkant av midtveiseevalueringen (2012), og den andre omgangen vil gjennomføres i forkant av sluttanalysen (2014). I samråd med programledelsen har vi valgt ut aktører på programnivået som har en overordna rolle i programmet. Vi kan dele disse aktørene i tre grupper:

- 1) Programledelsen (DN)
- 2) Programeiere (MD og KRD)
- 3) Ressursgruppa (14 medlemmer)

I denne omgang har evalueringen blitt gjennomført i perioden vinter/vår 2012 ved besøk og ved telefonintervjuer. Vi har vært på besøk hos DN i Trondheim og hos KRD og MD i Oslo. Her har vi hatt intervjuer, ikke bare med kontaktpersonene, men også andre kolleger og ledelsen i de respektive institusjonene der programmet har sin forankring. Vi var også i kontakt med reiselivsteamet i DN og ansvarlig for verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker i KRD, samt representanter for Avdeling for kulturminneavdelingen i MD for å høre hva som har skjedd i etterkant av søsterprogrammet på kulturminneområdet. I MD holdt vi i forbindelse med besøket en åpen faglunsj for ansatte i Miljøverndepartementet der vi presenterte bred verdiskaping som strategi for bruk og vern og for bærekraftig stedsutvikling tuftet på natur- og kulturarv med utgangspunkt i funnene fra følgeevalueringen. Alle intervjuene med medlemmene i ressursgruppa ble gjort på telefon.

Vi har brukt egne intervjuguiden tilpasset de ulike aktørene på programnivå. Temaene for evalueringen på programnivå og intervjuguidene er utviklet i samarbeid med programledelsen. Når det gjelder ressursgruppa, er vi spesielt opptatt av hvilke erfaringer aktørene i denne gruppa har med programarbeidet, om de har forslag til forbedringer og hvordan programmets målsettinger kan best mulig institusjonaliseres for å skape langsiktige effekter også etter programslett. Intervjuguidene har i stor grad dreiet seg om en rekke spørsmål knyttet til følgende temaer som dekker det vi skal belyse gjennom evalueringen på programnivå:

- 1) Oppstarten av programmet
- 2) Organisering og forankring internt
- 3) Samhandling på tvers av aktører i programmet
- 4) Nettverksbygging og samhandling med aktører utad
- 5) Den brede verdiskapingen
- 6) Institusjonalisering
- 7) Forslag til forbedringer

I det følgende skal vi gå igjennom hvert av disse temaene.

3.3 Tematisk gjennomgang

3.3.1 Oppstarten av programmet

Denne delen søker å få fram hvordan etableringen av programmet foregikk, hvilke aktører som var involvert, hvordan disse arbeidet og hvilke forventninger som lå til grunn.

Naturarven som verdiskaper bygger på en generell nyorientering i politikk og forvaltning av både natur- og kulturarv, der fokuset er i større grad på å få til et forsterkende samspill mellom bruk og vern. Dette er noe vi har vært innom innledningsvis, og programmet er sammen med *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet* viktige pilotprogrammer for hvordan en slik nyorientering kan se ut i praksis.

Det er spesielt to forløpere som har hatt stor betydning for *Naturarven som verdiskaper*: 1) *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet* (koordinert av Riksantikvaren) og 2) et eget prosjekt i DN som noen ganger er referert til som ”reiselivsprosjektet”, men som het ”Verneområder som grunnlag for lokal verdiskaping”, og som skulle nettopp vise hvordan et større verneområde kan være en ressurs nettopp for lokal utvikling og verdiskaping. Dette siste prosjektet hadde en egen ressursgruppe og skapte tett dialog mellom DN og MD. Mye av arbeidet med *Naturarven som verdiskaper* ble lagt til de samme personene som var involvert i dette prosjektet i DN.

Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet startet i 2007, men det forelå i MD allerede da et ønske om å lage et tilsvarende program i tilknytning til naturarven. Det var i en periode diskusjoner i departementet om det skulle være bare ett program, med vekt på både natur og kultur. Det endte opp med to programmer. Selv om MD har vært programeier for begge programmene, har det vært ulike avdelinger i MD som igjen har forholdt seg til to ulike direktorater (Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning).

I 2008 startet arbeidet med å utarbeide en programplan for et verdiskapingsprogram med utgangspunkt i naturarven. Denne planen hentet mye fra erfaringene i *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet*, men det var et ønske om å være enda mer konkret i utlysningen til potensi-

elle søkere, spesielt på den brede verdiskapingen. Det ble laget en grundig presentasjon av forventninger til søknadene når det gjaldt nettopp dette.

Ressursgruppen i det nevnte prosjektet i DN ble på mange måter videreført som ressursgruppe for *Naturarven som verdiskaper*. Flere medlemmer av denne gruppa ble viktige i konkretiseringen av programmet og i søknadsprosessene. Etter at programmet var etablert i 2009, og de første 10 prosjektene valgt ut, ble mye tid rettet mot prosjektene og mindre tid til oppfølging av ressursgruppa. Denne gruppa ble på mange måter først konstituert som ny i 2011, med noen som kom til og andre som falt ifra. Ressursgruppa er en svært god og sammensatt gruppe av sentrale aktører som kan bistå i realiseringen av programmets mål og intensjoner. Vi kommer tilbake til hvordan denne gruppa kan involveres på best mulig måte i siste fase av programmet.

I etableringen av programmet eksisterte det også en interdepartemental gruppe, med MD, KR D, LMD og NHD, og det var en periode snakk om at LMD og NHD kanskje skulle være med i etableringen av programmet. Det ble det ikke noe av, slik at det er bare MD og KR D som endte opp med å samarbeide om programmet. Årsaken til dette kan ha med ulik praksis og arbeidsmåter å gjøre. LMD har nok vært mer opptatt av bruk og utvikling enn vern og bevaring, og NHD har nok vært skeptiske til hvorvidt et verdiskapingsprogram skal ledes av MD og DN. En slik skepsis kan nok være gjensidig, og den bare understreker viktigheten av arenaer for å komme sammen, slik som nå er skapt med tanke på virkemiddelbruken for bred verdiskaping.

MD ønsket et program der hovedformålet er å se vern og kommersialisering mer i sammenheng, men om det skulle oppstå konflikter mellom bruk og vern, så er det vernet som står sterkest. Utviklingen av programmet har medført en del resultater og erfaringer nettopp om samspillet mellom bruk og vern, mellom bevaring og utvikling, og dermed åpner det seg nye dører for samarbeid med andre departementer, slik vi ser nå. Vi registrerer blant annet at den nye landsbruksmeldingen og reiselivsmeldingen viser til bred verdiskaping og prinsippet om vern gjennom bærekraftig bruk.

MD og KR D gikk hver inn med 5 millioner kroner til det første året av programmet. Koordineringsarbeidet ble delegert til DN, som i stor grad fikk "frie tøyler" til å forme programmet innenfor rammene av programplanen. Etter etableringen av programmet har det vært mindre involvering av både MD og KR D i selve gjennomføringen av programmet. Det er et bevisst valg, for at DN ikke skulle ha for sterke føringer eller føle at de ikke hadde stort nok handlingsrom for utviklingen av programmet. Det viser sterk tillit mellom MD og DN på dette felt, noe vi mener ble forsterket av det tidligere prosjektet i DN.

Programplanen ble et godt utgangspunkt for arbeidet med å konkretisere programmet, spesielt når det gjelder hvilket rammeverk man skulle bygge rundt programmet og prosjektene, hvilke mulighetsrom som prosjektene skulle ha og hvilke resultater man ville at prosjektene skulle rapportere på. Programplanen bygger på samme grunnstruktur som *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet* med en tredelt målsetting: 1) bevaring av naturarven, 2) kunnskap og formidling og 3) bred verdiskaping. At programplanen var så presis på målsettingene og den brede verdiskapingen, gjorde sitt til at prosjektene som søkte programmet måtte ha eller utvikle samme bevissthet.

I 2009 kom det inn 54 skisser til prosjektet. Disse ble gjennomgått av en gruppe som inkluderte MD, DN, KR D og noen fra den nevnte ressursgruppa. En rekke kriterier ble framlagt, som størrelse, nye initiativ og videreføring av eksisterende, ulike naturtyper og geografisk lokalisering. Ti prosjekter ble valgt ut, i tillegg fikk to områder anledning til å utdype sine skisser (uten at disse nådde opp verken i første eller andre omgang). Det ble åpnet for en ny omgang med søknader året

etter. Dette kom av at man følte at man ikke hadde fått dekket alle kriteriene man hadde satt seg fore, blant annet mer involvering av nasjonalparksentrene. Det førte til at 6 nye prosjekter ble tatt opp i 2010.

Første nettverkssamling med de 10 prosjektene var i DN's lokaler i Trondheim i juni 2009. Der nest fikk prosjektene en tid før de kom med endelig prosjektplan og tiltaksplan tidlig på høsten 2009 (se Oppstartsanalysen til følgeevalueringen). Det var da to personer i programledelsen i DN. Men i løpet av første året går hovedlederen inn i en annen jobb, og programmet ledes i en periode bare av en person. Det var ingen enkel situasjon, og det tok tid før en ny person ble ansatt (høsten 2010). Med to i programledelsen ble det mye lettere, og første halvår i 2011 var begge rundt på besøk i alle prosjektene. Det var en svært nyttig runde som prosjektene satte stor pris på, og det ga programledelsen en god innføring i hva prosjektene hadde av utfordringer.

Vi kan i denne sammenheng si noen ord om følgeevalueringen. Etter en utlysning ble Telemarksforskning valgt som følgeevaluator høsten 2009. Vi som er ansvarlige for følgeevalueringen, var også med i følgeevalueringsteamet til *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet*. Dermed hadde vi god erfaring som vi kunne bruke, og vi kom relativt tidlig i gang med evalueringsarbeidet, både når det gjelder årsrapportering, besøk, deltakelse på samlinger og oppstartsanalyse. Men den nye omgangen med opptak av prosjekter i 2010 bidro til en del forskyvinger i opplegget, blant annet ved at man utvidet oppstartsfasen til det første året for den siste gruppen av prosjekter. Denne forskyvingen fortsetter videre utover i programmet, men det har vært en god dialog med DN rundt dette og vi i evalueringsteamet finner det dermed relativt uproblematisk. Vi ser at det kan gå utover sammenlikningen mellom prosjektene, men prosjektene er såpass ulike allikevel at dette spiller ingen stor rolle.

Forventningene til verdiskapingsprogrammet varierer blant aktørene på programnivået. DN har på mange måter en forventning om at programmet skal synliggjøre den nye politikken og forvaltningen på området, dvs. hvordan man kan jobbe med bruk og vern, bevaring og verdiskaping i naturforvaltningen, og på en måte som styrker vernet og som øker den lokale oppslutningen om vernet. Her er man spente på hvilke strategier de ulike prosjektene velger og hvilke erfaringer de gjør seg, og man er tilfreds med at prosjektene er såpass forskjellige. MD har en tilsvarende forventning, og er ute etter de gode eksemplene. KRD ser på programmet som sammenfallende med andre programmer som virker på tvers av sektorer, slik man ser det som et resultat av spesielt fjellpolitikken de senere år, og synes det er spennende med et samarbeid med MD når det gjelder dette med bruk, utvikling og verdiskaping. De håper at programmet skal vise gode eksempler både lokalt og regionalt for hvordan bruk og vern henger sammen, og finner at programmet kan i utgangspunktet unngå konflikt og bygge bro over vern og utvikling i tidligere konfliktområder. Departementene viser til at politikerne har en forventning om å få til gode eksempler på dette området, noe som kan bidra til en styrking av tilnærmingen i politikken på området i tiden som kommer.

I ressursgruppa er det også mange forventninger til programmet, noe som selvfølgelig avhenger av hvilket ståsted man har. Riksantikvaren er spent på om programmet får tilsvarende erfaringer som de selv har i sitt program. Aktører som Innovasjon Norge, Statsskog, Statens landbruksforvaltning, Norges skogeierforbund, NHO-reiseliv, Hanen og andre er svært opptatt av bedriftene og kommersialiseringen. Innovasjon Norge, blant annet, har en storsatsing på bærekraftig reiseliv, noe som er forankret i den nye reiselivsstrategien fra NHD og som tar opp en bred verdiskaping. DNT ønsker å sikre allmennheten tilgang til norsk natur og er opptatt av klima og miljø. Naturvernforbundets representant er opptatt også av klima og miljø, men samtidig hvordan natur, kultur og tradisjoner kan bidra til en bærekraftig kommersiell utvikling. Senter for bygdeforskning er interessert i hvordan prosjektene eksemplifiserer sentrale problemstillinger i tilknytning til ledelse

og gjennomføring av lokal utvikling tuftet på naturarv. Distriktssenteret og KS er også opptatt av den bredere lokale utviklingen, og er interessert i hvordan tilnærmingen i programmet kan bidra til en positiv utvikling i kommunene og lokalsamfunnene, spesielt i utkantområder. Fordi nåværende ressursgruppe først ble konstituert etter oppstarten, har medlemmene her ikke så mye å rapportere når det gjelder erfaringer med programmet, men de har kommet med mange innspill når det gjelder tematikken, utfordringer, ressurser de selv sitter på og erfaringer fra deres eget virkeområde. Dette finner vi svært nyttig, og vi mener det ligger store ressurser i ressursgruppa som vi håper programledelsen vil klare å utnytte i siste del av programmet.

3.3.2 Organisering og forankring internt

Dette tema belyser hvordan programmet er organisert og forankret innenfor de ulike virksomhetene. Vi vil dele dette avsnittet i fire: 1) Miljøverndepartementet, 2) Kommunal- og regionaldepartementet, 3) Direktoratet for naturforvaltning og 4) Ressursgruppa.

Miljøverndepartementet.

Naturarven som verdiskaper har som nevnt en sterk politisk forankring i Miljøverndepartementet. Tidligere statsråd Erik Solheim og statssekretær Heidi Sørensen var spesielt opptatt av programmet og dets muligheter. Men også administrativt har det vært jobbet med slike tilnærminger, som i forbindelse med Fjellteksten og den nye naturmangfoldloven. Programmet har sin organisatoriske forankring i Avdeling for naturforvaltning, Seksjon for friluftsliv og arealforvaltning. Dette er en seksjon som har store arbeidsoppgaver som oppfølgingen av naturmangfoldloven, friluftsliv, motorferdsel i utmark og vassdrag, naturbruk, nasjonalparker og nasjonalparksentre, fylkesvise verneplaner, forvaltning og skjøtsel av verneområder, naturforvaltning i regional planlegging og konsekvensutredninger samt verdiskaping i tilknytning til verneområder. Avdelingen har mange arbeidsoppgaver som delegeres på de ansatte. Det var tre personer som hadde hovedansvaret med *Naturarven som verdiskaper* i oppstarten, men av ulike årsaker datt to personer ut av ansvaret, og ansvaret falt i praksis på en person i en lengre periode. Det har vært en krevende situasjon, som har gjort at oppfølgingen av programmet ikke har vært så tett som man kunne ønske seg. Midtveis i programmet (2012) har MD ansatt en person til som har faglig tyngde innen reiseliv og næringsliv, noe som er et viktig supplement. Når det gjelder tilgangen til kompetanse, så er det en høy faglig kompetanse knyttet til vern og naturforvaltning, men mindre på næringsliv og mulighetene der. Gitt signalene som er kommet de senere årene, så har MD nå styrket sin stab på dette området, med nevnte person som har arbeidet med naturbasert reiseliv, og det kan komme flere til. Utfordringen når det gjelder kompetanse til å gjennomføre en politikk som dreier seg både om bruk og vern er nok å finne en god og tverrfaglig plattform for en slik gjennomføring som går på tvers av flere avdelinger innad i MD og mellom departementer. Det er i endring, spesielt i tilknytning til de nye nasjonalparkstyrene, noe som tvinger kompetanse på tverrfaglig arbeid klarere fram. I denne sammenheng vil samspillkompetansen kunne være sentral i tillegg til den brede verdiskapingen.

Det er ikke uvanlig i en programorganisering, at noen får som del av sine arbeidsoppgaver ansvaret for oppfølging, og dette kan ofte komme på toppen av en del andre arbeidsoppgaver. Det som er interessant, er om denne måten å organisere på bidrar til å forminske mulighetsrommet for involvering, initiativ, oppfølging og nyskaping, spesielt om man ikke får anledning til å ha et fullt og helt fokus. Erfaringene fra prosjektene viser noe tilsvarende. Ofte er det slik at man trenger å kunne ha fokus for å utvide det mulighetsrommet med involvering, nyskaping, iverksetting, oppfølging utover det som ligger direkte til arbeidsoppgavene, men som likevel er viktig for å lykkes.

Med andre ord, for å lykkes i et prosjekt trenger man prosjektledere som av og til gjør det lille ekstra for å lykkes.

Kommunal og regionaldepartementet.

KRD har som MD arbeidet lenge med programmer og satsinger knyttet til lokal utvikling, slik som *Tettstedprogrammet*, *Småsamfunnsatsingen* og *Bolyst og Lokal utvikling i kommunene* (LUK). De senere årene har det politiske fokuset vært på å utvikle feltet bruk og vern og få fram sektorovergrepene satsinger. Det samarbeides med MD, LMD og NHD om flere satsinger og strategier, men i verdiskapingsprogrammet har samarbeidet endt opp med MD. I programmet er fokuset ikke på bedriftene alene, og programmet skal heller ikke være rettet mot bedriftsstøtte, men fokus er på å se sammenhengen mellom bedriftsutvikling og lokal utvikling tuftet på naturarven. Det har også vært et fokus på at? *Naturarven som verdiskaper* er forankret i Regionalpolitisk avdeling, hvor også satsinger innen reiselivet har sin forankring. Denne avdelingen er organisert i en rekke team, hvor "Team lokal utvikling" har vært mest sentral. Kontaktpersonen her har også vært engasjert i både *Tettstedprogrammet* og *Småsamfunnsatsingen* i KRD. KRD finner at formålet med *Naturarven som verdiskaper* er svært sammenfallende med de målsettinger som de senere år har blitt løftet fram i KRD når det gjelder lokal og regional utvikling, der besøksnæringene er en viktig del.

Direktoratet for naturforvaltning.

Naturarven som verdiskaper er lagt til Avdeling for naturbruk og vern i Direktoratet for naturforvaltning i Seksjonen for nasjonalpark. For å få til en bred forankring blant både de i DN som er opptatt av vern, og de som er opptatt av næringsutvikling og reiseliv, er det viktig å være tydelig på relevansen av bruk og vern i forhold til hverandre, og at bruken kan forsterke vernet og at vernet kan forsterke bruken. Programmet bærer preg av å være i utvikling, og det tillater at man prøver og feiler litt. En utfordring er å få til en god forankring innad i virksomheten, slik at man unngår en fragmentering, og her har det skjedd mange ting som gjør at interesse for programmets tilnærming brer om seg internt i DN. Nå tar personer i DN, utenfor programmet, kontakt med programledelsen for å høre om tilnærmingene i programmet. Ledelsen for seksjonen har også fått stor interesse på ledelsesnivå i DN rundt programmet, og det oppleves at det gjøres en form for "nybrottsarbeid". Tilnærmingen i programmet har, ifølge ledelsen, også vært viktig for å belyse nye muligheter lokalt i tilknytning til et verneområde. Det at programmet nå kommer fram med noen gode eksempler, er viktig for hvordan tilnærmingen på naturforvaltningsområde vil utarte seg i årene som kommer. Det har i hovedsak vært representantene fra programledelsen som har representert DN på nettverkssamlingene, men på de siste nettverkssamlingene har flere representanter vært til stede, spesielt fra nasjonalparkforvaltningen. Den interne kontakten som programledelsen har mot reiselivsteamet i DN er også en viktig del av forankringsarbeidet i DN, og dette kan være et springbrett til samhandling på tvers av avdelinger. Fokuset kan og synes å bli utvidet også til ikke bare reiseliv, men også en videre lokal samfunnsutvikling der den brede verdiskapingen står sentralt, slik at det kan utvikle seg til "team for bred verdiskaping".

Ressursgruppa.

Det er to typer av organisering og forankring i tilknytning til ressursgruppa: 1) innenfor ressursgruppa selv og 2) innenfor virksomhetene som medlemmene i ressursgruppa representerer. Når det gjelder det første, så er ressursgruppa organisert som et rådgivende organ til programledelsen. Det har ingen styrende funksjon og er mer å forstå som et løst nettverk. Mandatet går på det å være en støtte til programmet, noe programledelsen og prosjektene kan trekke på underveis. På grunn av en del utfordringer i oppstarten, på grunn av endringer i programledelsen, ble det lite

kapasitet til oppfølging av daværende ressursgruppe. I oppstarten av programmet var det få møter med daværende ressursgruppe, mens etter at den nye ressursgruppa ble etablert høsten 2011, har det vært hyppigere kontakt mellom programledelsen og ressursgruppas medlemmer, både med innspill og deltakelse på nettverkssamlingene, i fellesmøter og i møter enkeltvis og som samtalepartner på ulike temaer. Sammensetningen av den nye ressursgruppa er svært god og relevant for programmet. Noen av aktørene i den nye ressursgruppa satt også i den forrige, mens andre er kommet til. Etter å ha intervjuet medlemmene i ressursgruppa enkeltvis, forsterkes inntrykket av at her har programmet gode ressurser å spille på. Vi kan nok forvente, og medlemmene i ressursgruppa ønsker også, økt involvering av ressursgruppa i siste fase av programmet.

Det er selvfølgelig for omfattende å gå inn på organiseringen og forankringen i alle 14 virksomhetene som medlemmene i ressursgruppa representerer, men vi kan trekke fram noen hovedpunkter. Som i DN og i departementene, er mange av medlemmene i ressursgruppa en del av organisasjoner med mange gjøremål og arbeidsoppgaver. Dette gjør sitt til at en oppgave som å sitte i en ressursgruppe ofte kan bli delegert fra ledelsen og ned på rådgivernivå. Det er ikke alltid slik, men når det er slik, kan det bety at forankringen internt i virksomheten ikke blir bare enkel. Det er fort gjort at man også her kan føle seg litt ”alene” om å være engasjert i og av programmet og prosjektene. Når det er sagt, finner vi at medlemmene i ressursgruppa er sentrale personer i sine organisasjoner, og at det jobbes med kommunikasjon innad i disse for å formidle erfaringer. Når lederen for *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet* sitter i ressursgruppa, så er forankringen inn mot Riksantikvaren sterk. Det samme gjelder representanten for Innovasjon Norge, som har en sentral plass i IN sin satsing på bærekraftig reiseliv. Andre er i tilsvarende posisjoner i sin organisasjon, mens andre igjen sitter ikke så sentralt. Men vi finner at det er en sterk interesse og et motiv hos medlemmene til å øke forankringen i sin organisasjon, og mange ser på tilnærmingen i programmet som noe de allerede jobber med eller skal jobbe med. Så relevansen er stor også for deres eget virkeområde. Allerede nå har flere av medlemmene av den nye ressursgruppa bidratt på nettverkssamlingene.

3.3.3 Samhandling mellom aktører på programnivå

Dette temaet skal belyse hvilke rutiner og kommunikasjonskanaler som er etablert og benyttet mellom aktørene på programnivået, og eventuelt hva det er som kan forbedres i disse. Samhandling er oppfattet av alle involverte aktører som viktig. Vi hører ofte at det må mer samhandling til om vi skal klare å bygge broer mellom aktører og virkemiddelapparater. I programmet foregår mye samhandling lokalt og mellom lokale og regionale aktører, men vi vil her se litt nærmere på samhandlingen mellom aktørene på programnivået. Det dreier seg om 1) samhandling mellom aktører internt i organisasjonene (slik som mellom avdelinger i departementene og i DN), 2) samhandling på tvers av departementene, 3) samhandling mellom DN og departementene og 4) samhandling mellom DN, departementene og ressursgruppa. Videre vil vi si litt om det potensialet vi mener ligger i samhandling mellom aktørene på programnivå og aktørene på lokalt og regionalt nivå, spesielt i forbindelse med ressursgruppa sitt nettverk og reformen av nasjonalparkforvaltningen.

For det første, det jobbes med samhandling internt i DN og internt i departementene, men dette er ingen lett oppgave på grunn av måten virksomhetene er organisert på i form av delegering av oppgaver og ansvarsområder. Det er vanskelig å se hvor ansvaret for mellomromsoppgavene skal ligge, også fordi mange av disse oppgavene blir først synlig underveis i programmets utvikling. Det jobbes i DN med å forankre programmets tilnærming hos aktører internt i organisasjonen, blant annet gjennom å involvere flere aktører fra nasjonalparkforvaltningen og reiselivssatsingen. Det

jobbes i DN også med å se på forholdet mellom reiseliv og lokal samfunnsutvikling, slik tilnærmingen i programmet gjør. I MD har det ikke vært så lett på grunn av kapasitetsutfordringer å jobbe på tvers av avdelinger. Dialogen med Avdelingen for kulturminneforvaltning, hvor søsterprogrammet på kulturminneområdet lå, kunne vært sterkere, men dette kan også ha med to forvaltnings- og fagområder som er nokså ulike å gjøre, selv om de sitter i samme departement og jobber mye med den samme tilnærmingen, bare på hvert sitt område. Økt samhandling mellom disse avdelingene vil helt klart styrkes i tiden framover, blant annet i forlengelsen av det interdepartementale arbeidet som skal gjøres for å se på virkemidlene knyttet til verdiskaping basert på natur og kulturarv. Det kunne vært spennende med et nytt verdiskapingsprogram der begge avdelingene i MD, på natur- og kulturarv, og de ulike departementene samhandler. I KRD har representanten lang fartstid med tilsvarende program og sitter i en sentral rolle i flere team og satsinger i avdelingen som dreier seg om lokal nærings- og samfunnsutvikling. Mye av samhandlingen foregår gjennom dennes nettverk av ulike aktører internt og eksternt.

For det andre, det foregår mer samhandling mellom departementene enn hva mange skulle tro, men denne samhandlingen er gjerne knyttet til ulike strategier, satsinger og meldinger. Det har vært god dialog mellom MD og KRD. Derimot har det vært mindre kontakt med LMD og NHD etter oppstart av programmet, selv om mye av det som skjer også i disse departementene er nært beslektet med programmets målsettinger, slik som den nye landbruksmeldingen og reiselivsmeldingen. Begge har et bredt verdiskapingsperspektiv, noe som kan gi et grunnlag for mer samhandling. Vi kan heller ikke se bort i fra at LMD og NHD har et større fokus på bruk og utvikling, og at de tradisjonelt sett ikke har vært så opptatt av bevaring og vern. Dermed har det klassiske skillet mellom bruk og vern også forplantet seg i måten man oppfatter hverandre på og dermed også i grunnlaget for samhandling. Når det nå skal være mer fokus på bruk og vern, både i natur- og kulturminneforvaltningen, åpner det seg nye muligheter for samhandling som vi forventer vil forsterkes etter hvert som også LMD og NHD erfarer det som skjer på området. Det er også litt spesielt at KRD ikke har noe direktorat å forhold seg til. Distriktssenteret har en funksjon, men er ikke noe direktorat, noe som forklarer hvorfor KRD driver såpass mange satsinger selv og har behov for å være organisert som små og effektive team. I 2012 ble den nevnte interdepartementale gruppa som skal utrede virkemiddelapparatet for bred verdiskaping basert på natur og kulturarv, nedsatt. Gruppa koordineres av MD og inkluderer ellers LMD, NHD, KD, FKD, FAD og SD. Det er en spennende gruppe å følge i tiden framover, og de vil komme med sitt innspill i siste året for programmet, noe som er god timing med henblikk på veien videre for prosjektene.

For det tredje, det har vært en jevn dialog mellom DN og MD. Det er lite ”styring” av programmet fra MD, og de fungerer mer som en støtte og en samtalepartner enn en som aktivt styrer utviklingen. Det er en tilnærming som DN er komfortabel og tilfreds med. Det foregår altså, som nevnt tidligere, en god dialog mellom DN og representantene i MD og KRD, selv om det ikke er så hyppige fysiske møter. MD og KRD har også en god dialog i forbindelse med programmet, selv om fokuset i MD er kanskje mer på naturvernet og i KRD på utvikling. Men dette synes å supplere hverandre på en god måte. Det er også slik at både MD og KRD er til stede på nettverkssamlingene.

For det fjerde, det er et potensial for økt samhandling mellom DN, departementene og ressursgruppa. Det har vært en hyppigere involvering av ressursgruppa, og de har nå en naturlig plass på nettverkssamlingene. Vi ser også at flere av ressursgrupped medlemmene prioriterer å komme på disse samlingene. Samtidig er det vanskelig å vite hvordan ressursgruppa kan best støtte prosjektene. Så langt har de presentert seg og sin kompetanse, og det har vært mest opp til prosjektene å ta kontakt der de ser behov. Vi vet at prosjekter har tatt kontakt med medlemmer av prosjektgruppa, men at dette er foreløpig et fåtall. Det finnes også en interessant dialog på tvers av aktø-

rene innad i ressursgruppa, og terskelen for å ta kontakt med hverandre synes å være lav. Det bidrar til at aktører som ellers ikke hadde så mye med hverandre, har lært hverandre å kjenne. Dette kan åpne for nye samarbeidskonstellasjoner på andre områder, noe som er en positiv og utilsiktet effekt av ressursgruppa.

3.3.4 Nettverksbygging og samhandling med aktører utad

Dette tema skal belyse hvordan det arbeides med å involvere andre aktører og nettverk som er i berøring med programmets virkeområde, og spesielt hva slags hemmere og fremmere som finnes i tilknytning til nettverksbygging og samhandling med aktører utenfor programmet.

Både hos DN og i MD og KRD finner vi at det foregår arbeid ut mot aktører som ikke er direkte inne i programmet. Det er aktuelt å trekke inn ressurser fra programmet som kan styrke kompetansen til forvalterne og vise mulighetene med en bred verdiskapingsstrategi. Det finnes andre satsinger, slik som regionalparksatsingen i Norge (KRD) og den nye reiselivssatsingen (NHD), der bred verdiskaping basert på natur og kultur står sentralt. Det er gjerne i forbindelse med slike satsinger og programmer at samhandlingen utad blir enklere. Med andre ord, det er ikke lett å bare bestemme seg for å samhandle. Som nevnt før, det er lettere å samhandle når man har noe konkret å samhandle om, og dermed er slike satsinger og programmer velegnet.

Det er også et hav av mulige nettverk og aktører som programmet kan samhandle med i tilknytning til ressursgruppa, slik som DNT sitt nettverk og medlemmer? landet rundt, KS sitt nettverk, Innovasjon Norge, Statskog, Riksantikvaren, bedriftsnettverket Hanen, osv. – mange av hovedaktørene i utviklingsarbeid i tilknytning til natur og kultur er i berøring med aktørene i ressursgruppa. Det er en form for ”skjult samhandling” som kan være mye større enn det vi klarer å belyse.

3.3.5 Den brede verdiskapingen

Gitt at den brede verdiskapingen er et viktig fundament i programmet, ville vi belyse hvordan dette er forstått og brukt blant aktørene på programnivå, og hva aktørene selv ser som utfordringer i tilknytning til bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling der naturarven er fremste ressurs.

Programmet har utviklet sin bevissthet om innholdet og potensialet knyttet til det brede verdiskapingsperspektivet. I utgangspunktet var nok fokus mer på vernet enn på næringsutviklingen. Midtveis i programmet har det blitt en større bevissthet rundt det som programledelsen i DN kaller ”gråsonen” mellom bruk og vern, mellom naturbasert næringsutvikling og naturforvaltning. Prosjektene beveger seg inn i den sonen mellom bruk og vern, og forsøker å få til en plattform for å bygge samspill mellom de to ulike feltene. Prosjektene skal ikke drive direkte med næring, og de kan heller ikke drive direkte med bedriftsstøtte, men de skal heller ikke bare drive med forvaltning eller verneproblematikk. Prosjektene skal inn i sonen mellom bruk og vern og gi eksempler på hvordan man kan samhandle. I tillegg til å utvikle noe nytt skal eksemplene ha betydning for både næringsviden og forvaltningsviden. Det er her hvor det brede verdiskapingsperspektivet får mening, for den opererer nettopp i denne ”gråsonen” mellom næring og forvaltning, mellom den økonomiske verdiskapingen, på den ene siden, og den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen på den andre. Andre i ledelsen hos DN ser også klart disse sammenhengene. Man har da gått fra en mer ”fragmentert” perspektiv på verdiskaping til et ”integrert” perspektiv.

Bred verdiskaping er et konsept som MD er godt kjent med gjennom *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet*. De finner konseptet godt og nyttig, og det gjør det lettere å snakke sammen med ulike interessenter. Det legger vekt på sammenhengene. I KRD har dette med bred verdiskaping vært et innhold man har jobbet lenge med, uten at man har brukt akkurat det konseptet. Det er nå et konsept som brukes, og som man finner egnet til å snakke med andre innad i departementet med. Det har også et innhold som ligger til grunn for det nye verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker i Norge (oppstart i 2012). Konseptet er kanskje mest til ”internt” bruk, men det gir en sterkere åpning for å snakke med reiselivsaktører om betydningen av å ta vare på og forsterke de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene i tilknytning til både natur- og kulturarven.

Det varierer i ressursgruppa hvor godt de har blitt informert om det brede verdiskapingsperspektivet. Noen sier at de har jobbet i mange år med en slik tilnærming uten å ha et konsept for det, og man finner jo også Riksantikvaren i ressursgruppa som har bidratt til utviklingen av konseptet. Andre igjen kjenner ikke begrepet/konseptet fra før, men når de får et innblikk i innholdet i det, er det gjennomgående støtte til tilnærmingen, selv om enkelte peker på at man må bli flinkere til å kommunisere innholdet på en enkel måte. Selv om konseptet kan være vanskelig å kommunisere utad, virker det likevel som nyttig for å etablere en felles plattform for ulike aktører og interessenter.

3.3.6 Institusjonalisering

Her skal vi få fram hvordan de ulike aktørene ser for seg at intensjonene, erfaringene og arbeidsmåtene blir videreført etter programmets slutt. Og eventuelt hva det er som må til for å lykkes i en videreføring av arbeidet i tilknytning til sin organisasjon og sine nettverk.

Arbeidet med *Naturarven som verdiskaper* har fått en god del ringvirkninger internt i DN. Mange i DN er nysgjerrige på programmet. Det oppfattes som et viktig program for å synliggjøre en dynamisk tilnærming til naturforvaltning, som kombinerer bruk og vern og bevaring og utvikling gjennom bred verdiskaping. Likevel finnes det sterke fagtradisjoner som er mest opptatt av naturvern og naturforvaltning og mindre på utvikling, bruk og verdiskaping. Det har imidlertid skjedd en utvikling, ikke ulik den vi finner hos Riksantikvaren, når det gjelder en tydeligere vekt på forholdet mellom bruk og vern. Det er det sterke politiske føringer på, noe som gjør at vi kan forvente at det vil bli jobbet med slike tilnærminger i DN i tiden som kommer, også etter programslutt.

Det foregår omfattende prosesser i MD når det gjelder implementeringen av nye, dynamiske forvaltningsmodeller som i mye større grad skal legge til rette for bruk av naturarven utenat denne bruken skal gå utover verneverdiene. En slik tilnærming har en tverrpolitisk enighet, og vil fortsette selv om det skulle komme en endring etter neste valg. Det ligger sterke føringer i Fjellteksten og Naturmangfoldloven, og det kommer til å bli mye fokus rundt reformene knyttet til nasjonalparkforvaltningen med nasjonalparkstyrene. Det forventes i departementet at dette perspektivet og tilnærmingen bare vil øke i omfang. Det har vært snakk om et eget verdiskapingsprogram som knytter sammen natur og kultur, men dette er det ennå ingen konkrete planer på. Også i KRD er det satt i gang prosesser som er langsiktige, og som samsvarer med programmets intensjoner om en bred verdiskaping. Det er kommet en mye større bevissthet rundt betydningen av vern og bevaring av natur- og kulturarv når det gjelder utviklingen av natur- og kulturbasert reiseliv og dets bidrag til lokal og regional utvikling. KRD er også opptatt av å få til en bærekraftig utvikling i distriktene, og ser da på natur og kultur som sentrale ressurser. Den umiddelbare videreføringen

vil skje i forbindelse med et eget verdiskapingsprogram for lokale og regionale parker, der den brede verdiskapingen står sentralt.

Et viktig tema enkelte i ressursgruppa er opptatt av, er forankringen lokalt, blant annet i kommunene. Her er det viktig å få satsingen inn i kommuneplanene. Selv om de er bare for fire år, må man uansett få innspillene inn der slik at man også har et verktøy som kan brukes aktivt i forbindelse med revisjon av kommuneplanene. For enkelte aktører, slik som Riksantikvaren, oppleves den brede verdiskapingen som positiv og som en eksemplifisering av den gjeldende politikk på området, selv om det ikke er like lett å formidle sammenhengen mellom de ulike verdiskapingsformene. Programmet gir informasjon som gjør det lettere å forankre tilnærmingen i sine respektive organisasjoner.

3.3.7 Forslag til forbedringer

Vi spurte aktørene på det nasjonale nivået om det er noe de mener er viktig for måloppnåelsen i programmet og som ellers kan komme prosjektene til gode. Her skal vi ta for oss noen av hovedforslagene til forbedringer som informantene hadde:

- ◆ *Mer tydelighet.* Det er viktig med tydelighet, spesielt rundt forholdet mellom bruk og vern, slik at bruken ikke får forrang for vernet og at tiltak svekker naturverdiene og naturkvalitetene. En slik tydelighet kan også kommuniseres i forbindelse med Forskrift for nasjonalparkene og hvordan den gir rom for mer fokus på vern gjennom bærekraftig bruk.
- ◆ *Mer synlighet i media.* Flere aktører peker på at programmet i sin helhet burde vært mer synlig i den offentlige debatten og ellers i nasjonale medier, for eksempel hvordan naturvern og verdiskaping henger sammen. Kanskje bør man være pro-aktiv i slike sammenhenger, dvs. gå ut med det man står for i stedet for reaksjoner på andre.
- ◆ *Mer systemorientering.* Det etterlyses noe mer systemorientering fra prosjektene, spesielt knyttet til dokumentasjon av de gode eksemplene, slik at dette kan ha større overføringsverdi. Viktig med gode måter for dokumentasjon av det som skapes av verdier, noe som også trekker inn det samfunnsøkonomiske.
- ◆ *Mer kompetanse på bred verdiskaping.* Det er behov for mer kompetanseutvikling i tilknytning til tilnærmingen i programmet og til hvordan bred verdiskaping kan sikre et bærekraftig forhold mellom bruk og vern.
- ◆ *Mer fokus på både natur og kultur.* Flere aktører på programnivå, spesielt i ressursgruppa, tar til orde for mer samordning når det gjelder naturforvaltningen og kulturminneforvaltningen for å få fram samspillet mellom natur og kultur.
- ◆ *Mer kommersialisering.* Arbeidet med bred verdiskaping må ikke bli et skalkeskjul for andre verdiskapingsformer enn den økonomiske. Mange spør seg, spesielt utenfor programmet, om satsingen på natur er noe som monner økonomisk. Det er mange i omgivelsene som mistror at MD eller DN kan drive med et næringslivsprosjekt, og at det egentlig dreier seg om vern, bevaring og forvaltning. Enkelte i ressursgruppa er tydelig på at dette er noe programmet bør gi noen gode svar på, blant annet ved å øke fokuset på kommersialisering og den økonomiske verdiskapingen.
- ◆ *Mer samhandling.* Det etterlyses mer kontakt og flere arenaer for å møtes på tvers av virkeområder. Så langt har ressursgruppa hatt en rådgivende rolle, men flere ønsker å bli mer involvert, noe som de også har blitt midtveis i programmet.
- ◆ *Mer rolleavklaring.* Det er en utfordring i prosjektene at det er mange roller som går på tvers av virkeområder. Det er behov for økt fokus på rolleavklaringer. Dette kan også hjelpe når det gjelder tydelighet, systemorientering og samhandling. I tillegg ser vi i innovative utvik-

lingsprosjekter at det ofte er behov for å gå utenfor rollen sin for å lykkes, og at mye avhenger av personene som besitter de ulike rollene, som forvaltning (DN) og utvikling (IN). Dette er også noe som må med i diskusjonen om rolleavklaring.

3.4 Oppsummering av evalueringen på programnivå

Vi finner at det var nyttig og viktig å gjennomføre en evaluering på programnivå for å forstå kompleksiteten av det som skjer på et overordnet nivå i *Naturarven som verdiskaper*. Vi opplever at den tematiske inndelingen fungerte godt i forhold til intervjuene, at det var viktig med fysiske møter i DN, MD og KR D, og at intervjuene med aktørene i ressursgruppa på telefon fungerte godt. Vi skal her trekke sammen noen overordna punkter fra denne delen av midtveisevalueringen:

Det har skjedd veldig mye på programnivå fra oppstart og til midtveis i programmet. Det som har skjedd, kan knyttes til fire forhold: 1) ledelses- og organisatoriske endringer, 2) utviklingen av det brede verdiskapingsperspektivet, 3) nyetablering av ressursgruppa og 4) økt relevans for prosesser i omverdenen. For det første, det har vært noen utfordringer på ledelsesnivå både i DN og MD, noe som har kommet etter interne forhold der folk har gått ut i permisjon eller endret stilling. Det er noe man ikke kan gjøre noe med, men det hadde hjulpet de som fikk mer ansvar om ansettelsesprosessen av nye personer hadde gått raskere. Midtveis i programmet har nye personer kommet inn, og det oppleves nå som et stort trykk fra programmets side. For det andre, det har foregått en spennende utvikling i DN og i departementene når det gjelder den brede verdiskapingen. Nå er det et konsept som det begynner å knytte seg erfaringer og eksempler til, og det har utviklet seg til å være en særegen tilnærming i programmet. Det er en spennende utvikling som vi vil kunne se at blir enda mer konkret i siste del av programmet. For det tredje, vi finner at ressursgruppa har kommet til sin rett med deltakelse og innspill på nettverkssamlingene. Det er en god sammensetning av aktører, men vi skulle gjerne sett dem brukt enda mer. Det er også aktører som vil kunne samarbeide videre etter programslutt. Til slutt finner vi at programmet har virkelig økt sin relevans for det som skjer i omverdenen, for eksempel i tilknytning til nasjonalparkforvaltningen og til forholdet mellom bruk og vern og bevaring og utvikling basert på både natur og kultur. Den interdepartementale gruppa som vi har nevnt ved flere anledninger, og som skal arbeide med virkemidlene for verdiskaping basert på natur og kultur, samt den nye reiselivsmeldingen, som i stor grad vektlegger naturbasert og bærekraftig reiseliv, og den nye landbruksmeldingen, som også åpner for mer natur- og kulturbasert reiseliv, er tilsammen svært relevant for den videre institusjonaliseringen av den brede verdiskapingen og tilnærmingen til bruk og vern i programmet. Det vil bli viktig i tiden framover å framheve forholdet mellom natur og kultur i stedet for å se dem hver for seg.

Når det gjelder bred verdiskaping, mener vi at programmet la en veldig god ramme for dette arbeidet i programplanen og i søknadsmalen, hvor søkerne måtte definere hvilke mål de hadde innenfor de ulike verdiskapingsformene og hvordan de ønsket å bli målt i forhold til resultatene. Det har skapt en større bevissthet rundt den brede verdiskapingen som vi mener har kommet prosjektene til gode, og som de kan benytte seg av i tiltaksplanlegging, ledelse og dokumentasjon. Mange av aktørene på programnivå er engasjerte i programmets intensjoner, og de finner tilnærmingen i programmet som svært viktig for det som synes å tvinge seg fram i årene som kommer mellom bruk og vern. Det er likevel store kløfter mellom interessentene, mellom verneinteressenter og brukerinteressenter, og det er fortsatt steder med en stor faglig kløft mellom næringslivet og forvaltningen. Programmet skaper derfor nye og viktige arenaer for å bygge opp tillit, forståelse, felles språk og engasjement.

Bred verdiskaping fungerer som et felles språk, men det er behov for å systematisere innholdet i konseptet videre. Det er også behov for, slik vi ser det, å få mer konkret og praktisk-rettet verktøy knyttet til bred verdiskaping som kan brukes av prosjektledelsen til planlegging, gjennomføring og dokumentasjon av tiltak. Det er behov for en egen guide eller veileder for hvordan man skal drive bred verdiskapingsprosjekter, for det er ikke gitt at dette er noe nye prosjektledere vil fange fort opp.

Det er et behov for å få næringslivet mer på banen, også i tilknytning til verneområdene og nasjonalparkene, og her er det behov for nye føringer, for eksempel fra NHD til Innovasjon Norge, slik at dette virkemiddelapparatet kan i større grad brukes på brede verdiskapingsprosjekter. Men det krever også en kompetanseutvikling på rådgivernivå i Innovasjon Norge, og hos andre aktører, som næringssselskap og etablererkontorer, for å veilede i forhold til sammenhengen mellom bruk og vern, bevaring og verdiskaping. Det vil være viktig å bruke arbeidet i den interdepartementale gruppa for en slik konkretisering. Vi mener det er et behov for å etablere en mer permanent interdepartemental gruppe i forlengelsen av det arbeidet som nå gjøres. Et konkret forslag til en slik gruppe, foruten å se på virkemidlene, kan være å bidra i utviklingen av ledelsesverktøy for bred verdiskaping rettet mot forholdet mellom bruk og vern, både i forhold til ledelse av større programmer og konkrete prosjekter.

Flere av aktørene på programnivå svarer på utfordringen med mer samhandling på tvers på det nasjonale nivået ved å si at det kan gi større mening å satse mer på samhandlingen på det regionale nivået, gitt at det vil komme prosjektene ennå nærmere og fylkeskommunene har nå mer midler enn på lenge å bruke inn mot slik samhandling. Det er også mange fylkesvise organisasjoner hos aktørene i ressursgruppa, slik som Innovasjon Norge, Statskog, Naturvernforbundet, DNT, slik at disse kunne også i større grad trekkes inn i en slik samhandling og kunne brukes direkte av prosjektene. Men vi mener det blir svært viktig å trekke fylkeskommunen og fylkesmannen mer inn i samtalen om hvordan man kan bygge opp en regional satsing på bred verdiskaping tuftet på natur og kultur. I Oppland fylkeskommune har det blitt etablert noe de kaller for VINK (Verdiskaping i Oppland Natur og Kulturarv), og vi synes tilsvarende fylkesvise programmer kunne være interessante.

Alle vi har vært i kontakt med på programnivå, har, om ikke en klar forventning, så i hvert fall en forhåpning om at programmet får fram gode eksempler på samspillet mellom bruk og vern, utvikling og forvaltning, og bred verdiskaping. Det er til syvende og sist det viktigste, og det kan brukes videre som et erfaringsgrunnlag til det videre arbeidet med å institusjonalisere tilnærmingen i programmet innad og på tvers av de ulike virksomhetene og organisasjonene aktørene på programnivå representerer.

4. Konklusjoner og anbefalinger midtveis i programmet

Her skal vi trekke fram det vi mener er hovedkonklusjonene av de sammenfattende vurderingene på tvers av enkeltprosjektene og komme med noen konkrete anbefalinger til den videre utviklingen av programmet. Disse anbefalingene er i størst grad rettet med programledelsen:

1. *Fortsette å styrke prosjektlederressursen.* Dette gjelder ikke for alle, men omtrent halvparten av prosjektene mener fortsatt at de har for lite ressurser til prosjektledelse. Når vi ser på hvor krevende det er å håndtere disse “mellomromsoppgavene” som vi har snakket om, er det viktig at prosjektlederne får tid/mulighet/spillerom til å ha et fullt og helt fokus. Det er viktig at man ikke undervurderer betydningen av god ledelse, og at prosjektlederen får tid og ressurser nok til å jobbe med koordinering, forankring, mobilisering og formidling av tiltak. Samtidig er det også viktig å erkjenne at god ledelse innebærer rett kompetanse, og det er her samspillkompetansen blir sentral, hvilket innebærer det å få ulike aktører og ulike virkemidler til å spille på lag mot et felles mål.
2. *Arbeide med en eksempelsamling av de gode eksemplene fra programmet.* Veldig mange er interessert i de gode eksemplene på hvordan prosjektene løser utfordringer spesielt knyttet til tre områder: 1) hvordan man kan styrke naturarven og oppslutningen om den gjennom bærekraftig bruk av naturarven, 2) hvordan verdiene og kvalitetene man knytter til naturarven, og som man søker å ta vare på, samtidig kan fremme økonomisk verdiskaping og næringsutvikling og 3) hvordan arbeidet med bred verdiskaping bidrar til økt bærekraft i både lokal nærings- og samfunnsutvikling. Prosjektene bør selv arbeide med å få fram de gode eksemplene som de selv mener har overføringsverdi til andre.
3. *Synliggjøre programmet og prosjektene, spesielt i nasjonale media.* Programmet representerer en ny tilnærming til naturforvaltning, noe som vi mener bør få en større plass i den offentlige debatten. Synliggjøring i media er derfor fortsatt en viktig oppgave for å skape oppmerksomhet og engasjement om programmet og prosjektarbeidet. Både programmet og prosjektene bør derfor prioritere dette i siste fase av programmet.
4. *Aktiv involvering av bedriftene i prosjektene.* Flere prosjekter er gode på involvering av bedrifter, men alle burde i siste fase av programmet fokusere mer på bedriftene, for å få et klare innblikk i hvordan prosjektarbeidet bidrar til bedriftene og til den økonomiske verdiskapingen. Et klart flertall av prosjektene har hovedfokus på infrastrukturiltak. Også i disse prosjektene er det viktig å involvere næringslivet tidlig. Det gir muligheter for næringslivet til å komme med innspill til tilretteleggingsarbeidet, noe som gir økt eierskap og engasjement.

5. *Utvikle en veileder i bred verdiskaping.* Som en del av institusjonaliseringen av programmets tilnærming, som samtidig kan ha stor overføringsverdi til andre programmer, vil vi anbefale at det utvikles en egen veileder eller manual for bred verdiskaping som verktøy for bærekraftig bruk og vern av natur- og kulturarven for prosjektledere. Dette kan gå på hvordan de ulike verdiskapingsformene henger sammen i de ulike fasene av et prosjekt, og hva dette betyr for ideformulering, planlegging, forankring, mobilisering, gjennomføring og rapportering. Hos/for en slik veileder bør nettopp erfaringene med hvordan dokumentere den brede verdiskapingen stå sentralt.
6. *Mer erfaringsutveksling mellom prosjektene.* Det finnes i prosjektene noen spennende tilnæringer og løsninger på ulike sider av prosjektarbeidet. Dette kan knyttes til interessekartlegginger som verktøy for involvering, partnerskapsmodeller for forankring, bedriftsarenaer for mobilisering og bruk av Internett og sosiale medier til formidling. Dette er ganske små eksempler, men med stor verdi og effekt, og de utgjør en viktig del av det gode eksempelet.
7. *Mer involvering av ressursgruppa.* Det er en god ressursgruppe for programmet med mange erfaringsrike og kunnskapsrike aktører som ønsker å bidra til programmet og til prosjektene. Dette er aktører som har nettverk rundt omkring i nesten alle prosjektområdene, og som det vil være nyttig å trekke mer inn i prosjektarbeidet. Det er ikke lett å se for seg hvordan, men kanskje et lite skriv med en omtale av hvert medlem og med kontakt-informasjon kan hjelpe.
8. *Støtte den interdepartementale gruppa som ser på virkemiddelbruk for bred verdiskaping.* Det er et spennende arbeid som er i gang på tvers av departementene som går direkte på virkemiddelapparatet rundt bred verdiskaping basert på natur og kultur, og som vil kunne legge viktige premisser for ny politikk og forvaltning på området. Det er et bredt spekter av virkemidler som kan nyttes til ulike tiltak i prosjektene. Prosjektene og programmet bør derfor skaffe en oversikt over virkemiddelbehovene og hva som finnes av virkemidler.
9. *Mer fokus på institusjonalisering.* Dersom programmet skal kunne karakteriseres som vellykket, er det viktig at arbeidet blir videreført etter prosjektperioden. Arbeidet med den interdepartementale gruppen er viktig på et nasjonalt nivå i så måte, men hvert enkelt prosjekt må også se nærmere på institusjonaliseringen i sitt område. Det blir viktig på de siste nettverksamlingene. Tiden går fort og alle prosjektene bør ha et kontinuerlig fokus på videreføring av langsiktige strategier og målsettinger.
10. *Vurdere tiltaksdybde versus tiltaksbredde.* Mange av prosjektene er gode på veldig mange tiltak, men vi mener programmet burde se nærmere på, i sin vurdering av tiltaksplanene fra prosjektene, om det burde satses på å gå i dybden av færre tiltak, slik at man i stor grad blir ferdig med de tiltaksprosessene man har satt i gang. Noen av disse prosessene har blitt skjøvet på, av ulike grunner, men det blir vanskelig å skyve på dem etter at programmet er slutt. Da får vi håpe at vi dermed unngår å se for mange prosjektarkeologer i området, dvs. personer som studerer spor av tidligere prosjekter.

De enkelte midtveisanalysene

1. Nærøyfjorden verdsarvpark – ”Verdiskaping skjer i møtet”

Midtveisanalyse 2012

1.1 Bakgrunn

1.1.1 Hovedprosjekthistorien

Søknaden til Nærøyfjorden Verdsarvpark om deltakelse i programmet var opprinnelig en felle-søknad med Geirangerfjordområdet, der Vestnorsk fjordlandskap ved Verdsarvrådet sto som eier av prosjektet. I forbindelse med behandlingen av søknaden ble det avgjort at man ønsket å gå videre med delprosjektet som omfattet Nærøyfjorden Verdsarvpark. Nærøyfjorden Verdsarvpark er

det sørligste av de to områdene som er betegnet som Vestnorsk Fjordlandskap på UNESCOs verdensarvliste. Verdsarvparken omfatter et område som er noe større enn selve verdensarvområdet og dekker hele Aurland kommune samt deler av Vik, Voss og Lærdal kommuner.

Det er en målsetting at kvalitetene som har gitt området verdensarvstatus, skal ivaretas ved utvikling av engasjerte og bærekraftige lokalsamfunn. Som grunnlag for bærekraftig vern forutsettes det i prosjektet at de som bor og lever i området identifiserer seg med områdets kvaliteter og får anledning til å videreutvikle disse. Verdsarvparken har med andre ord en målsetting om å fungere som pådriver for en natur- og kulturbasert samfunnsutvikling.

Bakgrunnen for Nærøyfjorden Verdensarvpark sin deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*, er at det lokalt over flere år har blitt arbeidet med natur- og kulturbasert næringsutvikling som grunnlag for å utvikle robuste og livskraftige lokalsamfunn. Man har bl.a. ønsket å motvirke negative effekter som følge av fraflytting og redusert aktivitet i landbruket. Målsettingene i *Naturarven som verdiskaper*, om naturarven som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, passer derfor godt i forhold til de lokale utviklingsstrategiene. For at man skal kunne bevare mange av natur- og kulturkvalitetene som har gitt området verdensarvstatus, er det også viktig at man klarer å stimulere til en utvikling som gir rom, muligheter og motivasjon for drift og skjøtsel av områdene.

For å være bedre i stand til å ta et helhetlig grep om arbeidet med natur- og kulturbasert næringsutvikling, har det gjennom flere år blitt arbeidet med utvikling av en parkmodell inspirert av franske og andre europeiske regionalparkmodeller. Flere av disse regionalparkene er gode eksempler på hvordan man kan gjøre strategisk næringsutvikling til en drivkraft i arbeidet med forvaltning og vern av landskaps- og kulturverdier. Initiativet til disse utviklingsstrategiene i Nærøyfjorden har i stor grad utgangspunkt i lokale prosesser og initiativ blant lag og organisasjoner i Aurland kommune. Disse ”bottom up”-initierte prosessene har også politisk tilslutning og støtte i kommunen. Nærøyfjorden verdsarvpark har tidligere vært deltaker i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* som Riksantikvaren har hatt ansvar for, og *Småsamfunnssatsingen* til Kommunal- og regionaldepartementet (KRD).

1.1.2 Mål og formål

Hovedmålet for ”Verdiskaping skjer i møtet” og Nærøyfjorden Verdsarvpark er å bidra til å styrke den langsiktige forvaltningen og bevaringen av naturarven gjennom å gjøre denne til en kilde for kulturell, sosial og økonomisk vekst i og omkring Verdsarvområdet. Nærøyfjorden Verdsarvpark skal bli et fyrtårn som gjøre det attraktivt for hele Fjord-Norge å dedikere seg til de kvalitative verdiene som ligger til grunn for vernet og verdensarven i området.

Videre skal prosjektet dra nytte av eksisterende infrastruktur i Verdsarvparken for samhandling om bruk av naturarven som ressurs for identitetsutvikling og verdiskaping.

1.1.3 Tiltaksområder

I forbindelse med deltakelsen i *Naturarven som verdiskaper* var det i prosjektsøknaden fokus på å gjennomføre følgende tiltak:

1. Skjøtsel som opplevelse og utløsende faktor for verdiskaping

- Det skal samarbeides med lokale krefter i hele fjorden for å utvikle konsept for besøksforvaltning (management) og utvikling av tjenestetilbud for nullutslippstrafikk slik som kajakk, kano, robåt og kystled. I dette ligger dynamisk tilrettelegging for å slå leir, som toalettfasiliteter og renovasjon.
2. Interpretasjon (informasjon, formidling og vertskap)
 - Med utgangspunkt i filosofien om at ”verdiskaping skjer i møtet”, skal det utvikles et opplegg for verdiskapende kommunikasjon. Etter mønster fra Forest of Bowland skal det gjennomføres en ”Sense of place-analyse/stadkjensleanalyse” for Nærøyfjorden Verdsarvpark. Dette skal munne ut i en «verktøykasse» - en håndbok med lettfattelig, poengtert omtale og beskrivelse av hva som kan oppleves i området. Verktøyskrinet skal gjøre det lettere for utbydere å yte et godt vertskap og for gjestene å finne de unike produktene og de gode opplevelsene. Det skal også utarbeides en interpretasjonsplan
 3. ”Fjordsenter på nett”
 - Nettsida - www.naroyfjorden.no - skal utvikles som et nettbasert informasjonssenter om fjordlandskapet som fenomen og potensialet for deltakelse i, og opplevelse av, landskapet.
 4. ”Bli Bygdevert” - kurs.
 - Dette er et kurs om er prøvd ut i Aurland før, med gode erfaringer. Målet her er å videreutvikle kurset til også å omfatte bygder i de andre kommunene.
 5. Sti- og løypesatsing.
 - Prosjektet skal videreutvikle og foredle et nettverk av startpunkt og utsiktspunkt, samt rydde, merke, sette i stand og sikre turstier både i dalførene, mot høyfjellet, langs fjorden og på fjorden. På og ved fjorden er det et påtrengende behov for tilrettelegging for miljøvennlige naturopplevelser med kajakk, robåter ol.
 6. Produktutvikling.
 - Gjennom å samarbeide med tiltaksapparatet i kommunene tilknyttet Verdsarvparken skal prosjektet bidra til konkret markedsrettete tiltak og bedrifts- og produktutvikling. Som et tiltak vil Verdsarvparken i 2009 i samarbeid med Aurland Næringshage, Aurland Naturverkstad AS og Sogn jord- og hagebruksskule utvikle et samarbeid om nettverk og produktutvikling med «Naturens besta»/Ekoturismforeningen i Sverige. Denne relasjonen er allerede etablert.
 7. Bærekraftige Nærøyfjorden.
 - Dette er et prosjekt med spesielt fokus på bygdelagene rundt Nærøyfjorden. Målet er at disse skal bli bedre i stand til å legge premisser for framtidig reiselivsutvikling knyttet til sine områder og ta del i den framtidige utviklingen på en måte som kommer bygdene til gode.

De ulike tiltaksområdene i programmet har vært bakt inn som en del av den helhetlige handlingsplanen til Nærøyfjorden verdsarvpark. For 2012 omfatter den handlingsplanen følgende satsinger:

- Styrking av primærnæringene
- Satsing på natur- og kulturbasert næringsutvikling
- Satsing på stedformidling, vertskapsutvikling og læring
- Satsing på skjøtsel og tilrettelegging
- Styrking av felles identitet og merkevare
- Styrking og tilpassing av administrasjonen i Verdsarvparken

1.1.4 Organisering og ledelse

Organisatorisk er Nærøyfjorden verdsarvpark av spesiell interesse. Nærøyfjorden verdsarvpark ble etablert som en stiftelse 25. januar 2008. Formelle stiftere er Sogn og Fjordane fylkeskommune og Aurland, Lærdal, Vik og Voss kommuner. Styret er sammensatt av i alt 9 personer. Vedtektene slår fast at 5 av disse skal pekes ut av stifterne. De øvrige 4 skal pekes ut av parkmøtet.

Parkmøtet er det årlige allmøtet i stiftelsen og består av stifterne og partnerne. Partnerne er regional forvaltning (stat, fylke, kommuner), organisasjoner og bedrifter som har inngått partnerskapsavtale godkjent av styret. Parkmøtet velger 4 styremedlemmer med utspring fra grender, organisasjoner og nettverk som er aktive partnere i parken. Stifterne deltar ikke i valget av disse medlemmene, men stifterne velger sine egne medlemmer. For øvrig har alle partnere møterett, talerett og én stemme i parkmøtet.

Et viktig fundament for parkmodellen er parkavtalen. Denne tilsvarer ”charteret” som benyttes i de franske regionalparkene. I henhold til vedtektene, er parkavtalen det overordnede strategi- og styringsdokumentet for parken. Parkavtalen er forankret i Naturvernloven med verneplan, forvaltningsplan og eventuell felles kommunedelplan. Utvidet geografisk forankring må være gjennomgripende nedfelt i den enkelte kommunes kommuneplan og i partnerskapsavtalen.

Videre omfatter parkavtalen en avtaledel som består av partnerskapsavtaler mellom stiftelsen og den enkelte partner. Med utgangspunkt i parkavtalen kan styret sette ned tematiske arbeidsgrupper og fora. Partnerne er pliktige til å ta på seg oppgaver med organisering og deltakelse i slike arbeidsgrupper. Den daglige ledelsen skal ivaretas av en daglig leder.

En styringsgruppe er nedsatt i forbindelse med at Verdsarvparken er et hovedprosjekt i *Naturarven som verdiskaper*. Gruppen består av Verdsarvparken sitt arbeidsutvalg; styreleder (repr. stifter Aurland kommune), nestleder (repr. partner til Verdsarvparken) og et styremedlem (repr. partner til Verdsarvparken). Videre er miljøvernavdelingen hos Fylkesmannen i Sogn og Fjordane representert i styringsgruppa.

Prosjektet inngår som del av et større helhetlig samfunnsutviklingsprosjekt i Nærøyfjorden. Det er utarbeidet en parkplan som fungerer som et styringsdokument for Nærøyfjorden verdsarvpark. Planen legger til grunn bred verdiskaping som grunnlag for å sikre langsiktig verdiskaping med utgangspunkt i verdensarvkvitetene. I tillegg til de unike naturverdiene trekker også UNESCO fram den kulturelle dimensjonen som en faktor som utfyller og øker den samlede verdien av området. Landbruket er imidlertid i tilbakegang. Det er derfor viktig at man innen landbruket og landbruksrelaterte næringer klarer å utnytte ressursgrunnlaget til ny næringsutvikling. Dette er viktig for å opprettholde bosettingen og den kulturelle dimensjonen. Fjord-Norge ble nylig kåret til verdens mest attraktive reisemål i konkurranse med 133 av de fremste reisemålene i verden. Kåringen ble basert på en undersøkelse gjennomført blant 437 eksperter tilknyttet National Geographic Societys Center for Sustainable Destinations og National Geographic Traveler Maga-

zine. Evnen til å ta vare på kulturlandskapet, autentisiteten og den spektakulære naturen ble framhevet som grunnlag for kåringen. Kulturlandskapet kan i den forbindelse betraktes som et fellesgode som også fungerer som en ressurs i et privat marked. Det har vært, og er fremdeles, en utfordring for parken at noen få store reiselivsaktører kanalisere et stort antall besøkende til området hvert år uten at lokalsamfunnet sitter igjen med nevneverdige gevinster av dette (jf. Figur 5 og Figur 6).

Figur 5 Cruise-trafikk i Flåm.

Tanken bak Verdsarvparken, parkplanen og partnerskapsavtalene er at aktørene skal kunne høste av de kvalitetene parken har å tilby samtidig som de gir noe tilbake slik at man sikrer at kvalitetene opprettholdes og videreutvikles. Dette kommer alle til gode. Det vil si at partnerne må være villig til å ta et mer helhetlig og langsiktig samfunnsansvar enn det de tradisjonelt har vært vant til. Tiltakene som finansieres gjennom *Naturarven som verdiskaper*, er alle med på å støtte opp om de bærekraftige utviklingsstrategiene som ligger til grunn for utviklingsarbeidet i Nærøyfjorden.

Figur 6 Suvenirbutikk for cruiseturister.

Når det gjelder erfaringer med dagens organisering, vises det til at man gjennom parkplanen og årlige handlingsplaner peker ut en rekke prosjekter, tiltak og aktiviteter. Handlingsplanene er et resultat av en dynamisk arbeidsprosess som involverer alle partnerne i arbeidsutvalg/styringsgruppe og Verdsarvparken sitt styre. Tiltak gjennomføres av Verdsarvparken sine ansatte (parkforvaltere), av partnerne alene eller i felleskap. Det hevdes at en slik bred tilnærming til natur- og kulturbasert samfunnsutvikling støtter opp om, og skaper, et sterkere eierskap til initiativene. Arbeidsformen er ressurskrevende, men gjennom prosessene blir det registrert en sterkere tro på at naturarven kan være en kilde til utvikling og økt engasjement for å ta i bruk naturarven som ressurs for lokal verdiskaping. Å ha mange aktører involvert er utfordrende i forhold til rolle- og ansvarsfordelingene mellom de ulike aktørene. I noen tilfeller kunne det vært tydeligere definert forut for gjennomføring av tiltakene. Flere partnere er ansvarlige for gjennomføring av delprosjekter. Noen av disse har varierende kapasitet og tilgang til ressurser for oppfølging og gjennomføring. Oppgavene kan alternativt sentraliseres til parkorganisasjonen, men ulempen med dette er at det kan virke negativt med tanke på involvering og utvikling av eierskap til prosjektene.

I 2011 har det i den forbindelse blitt ansatt en ny person som skal jobbe spesifikt opp mot aktørene i området for å se om man kan få bedre samarbeid og samhandling mellom aktørene, slik at man i enda større grad trekker lasset i felles retning. Parken har ellers i 2011 hatt noe manglende kapasitet pga. at parkforvalteren har gått over i ny jobb, samtidig som en av de andre medarbeiderne har vært delvis sykemeldt. En stor utfordring for parken har vært at det jobbes med langsiktige spørsmål med kortsiktig finansiering. De som jobber i parken, har hele tiden vært ansatt i kortsiktige engasjementer fordi stillingene har vært prosjektfinansiert. Prosjektfinansiering gir ikke ryggdekning for faste ansettelser. Det er lite attraktivt å være i slike stillinger over tid, noe som også resulterer i at parken blir sårbar fordi det blir vanskeligere å holde på den kunnskapen og erfaringen som bygges opp blant de ansatte. Det jobbes nå opp mot stifterne av parken for å sikre en mer permanent grunnfinansiering av parkorganisasjonen, og for å sikre en mer stabil organisasjon. Fylkeskommunen i Sogn- og Fjordane vurderer nå en modell som benyttes i Møre og Romsdal for finansiering av en stiftelse i Geiranger. Her bidrar fylkeskommunen med en 1,5- 2 millioner kroner i året til grunnfinansiering og drift. Dersom man får trygget for langsiktig finansiering av stillinger i parken, vil også de ansatt i større grad kunne ha et fokus på å skaffe prosjektmidler

til utviklingsarbeid i parken. Man håper at man vil ha en slik løsning på plass før prosjektperioden til *Naturarven som verdiskaper* utløper.

1.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Gjennom *Naturarven som verdiskaper* fikk hovedprosjektet en støtte på kr 537 000 i 2009, 1 796 500 i 2010, 1 910 000 i 2011 og 1 965 000 i 2012. Totale inntekter/tilskudd til prosjekt var på omlag 7 500 000 i 2011, 10 025 000 i 2012 og 10 140 000 i 2013. Støtten fra *Naturarven* utgjorde dermed omlag 20 % av prosjektinntektene. Det viser at andre aktører også bidrar til prosjektet i betydelig grad. Andre viktige bidragsytere var Verdenarvsekretariatet, Riksantikvaren, fylkeskommunen, Statens landbruksforvaltning og kommunene.

Ellers blir det vist til at samfinansiering kan være en stressfaktor og at det er viktig at prosjektmidlene gjennom *Naturarven* blir klart på et tidlig tidspunkt. Dette for å få tid til å få egenfinansieringen på plass. Finansieringen kan være tidkrevende, og man har gjerne ikke full oversikt over finansiering før tredje kvartal. At man ikke klarer å få til samsvar mellom planperiode og finansieringsperiode bidrar til at tiltak må forskyves i tid.

Det blir også pekt på at det å forvalte verdensarvkvalliteter, noe som krever et helhetlig fokus på bruk, utvikling og bevaring av natur- og kulturverdier, kan være en utfordring når man skal forholde seg til en sektorisert og strengt regelstyrt forvaltning. I den forbindelse har det fra prosjektet blitt pekt på at det er behov for en nasjonal politikk eller policy for hvordan verdensarven skal forvaltes. Med utgangspunkt i en slik policy vil det videre være behov for å vurdere hvordan man kan samordne ulike virkemidler. Slik det oppleves i dag, er ansvaret fordelt på ulike sektorer som har sine egne prioriteringer og måter å gjøre ting på, f.eks. innen landbruksforvaltning, kulturforvaltning, naturforvaltning, reiseliv og næringsutvikling/regional utvikling. Det er behov for å avklare hvordan man kan nå felles mål i stedet for kun å ha fokus på hva hver enkelt kan gjøre hver for seg. Det blir f.eks. vist til at landsbruksdriften i fjordene er svært viktig for å bevare og utvikle kulturlandskapet. Også det at det faktisk bor folk i områdene styrker opplevelsesverdiene og attraksjonskraften. Dette er også understreket i UNESCOs kåring av Fjord-Norge som verdens fremste reisemål. Dersom man skal opprettholde de kvalitetene som landbruket representerer, er det behov for investeringsstøtte til rehabilitering av driftsbygninger eller til nybygging som grunnlag for framtidig drift. I den forbindelse blir det pekt på at det brukes flere hundre millioner kroner på markedsføring av Norge mens det er svært vanskelig å utløse 3-4 millioner kroner til investeringsstøtte for å sikre langsiktig kulturlandskapsforvaltning og bevaring av verdensarvkvallitetene i verdens fremste reisemål. Det er med andre ord behov for nasjonale strategier og mål for hvordan verdensarvkvallitetene skal forvaltes og hvordan dette skal gjøres. I en kronikk i *Nationen* 24. sept. 2012 peker riksantikvar Jørn Holme også på lignende utfordringer knyttet til forvaltningen av kulturarven i landskapet, og gir uttrykk for følgende: "*Situasjonen kaller egentlig på et stort spleiselag der både landbruk, natur- og kulturminneforvaltning, reiseliv, samferdselsmyndigheter, kystforvaltning og kommunal- og regionalmyndigheter går sammen om å sikre kvalitetene og ressursene som ligger i et levende landskap. Dette skal ikke være et ansvar for bonden alene.*"

1.1.6 Forankring og mobilisering

Som tidligere nevnt er deltakelsen i *Naturarven som verdiskaper* et resultat av en langsiktig satsing på natur- og kulturbasert næringsutvikling. Denne satsingen inkluderer også deltakelse i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* og småsamfunnssatsingen til KR D.

Forankringsarbeidet er knyttet til selve parkorganiseringen. Nærøyfjorden er organisert som en stiftelse, og det er utarbeidet en parkplan som klargjør verdigrunnlag og overordnede strategier for arbeidet. Med utgangspunkt i dette, etableres det partnerskapsavtaler med aktører som ønsker å være en del av parkens satsing. Partnerskapsavtalene innebærer at de aktørene som inngår slike avtaler, skal kunne hente ut gevinster av sine avtaler, men også at de selv skal yte noe tilbake som bidrar til å understøtte felles målsettinger for parken. Det er i dag ca. 40 aktører som har inngått partnerskap med parken, og tallet har økt de senere årene. Tilbakemeldingene er at det er en økende tendens til at potensielle partnere selv tar kontakt med parken, fordi de ser resultater av arbeidet og nytten av å være med. Dette fører også til at det kommer inn stadig rapporter om samarbeidsprosjekter knyttet til utarbeidelsen av den årlige handlingsplanen. Partnerne omfatter bl.a. grendelag, reiselivsbedrifter, skoler, idrettslag, bedriftsnettverk, museer og kompetanseinstitusjoner. I startfasen har det vært utfordringer knyttet til å få engasjert de største reiselivsaktørene til å bli med. Det har også vært utfordrende å få alle innforstått med tanken om at et partnerskap ikke bare innebærer at man skal "høste", men også yte noe tilbake. Selv om det er noen som har endret syn etter hvert, oppleves det fremdeles som en utfordring av noen sitter med "kassaapparatet" mens andre investerer i produktet. Partnerskapet innebærer at man må enes om noen felles utfordringer for utviklingen av området, og at man går sammen om å løse disse. I den innledende fasen begynte man å etablere partnerskapsavtaler før man hadde parkplanen på plass. Dette ble vanskelig så lenge man ikke hadde et felles verdigrunnlag og overordnede strategier som grunnlag for å forankre partnerskapsavtalene i. Man måtte derfor ta et skritt tilbake og få en parkplan på plass før man kunne gå videre med etableringen av partnerskapsavtalene. Dette var imidlertid en prosess som skjedde før Nærøyfjorden verdensarvpark ble en del av *Naturarven som verdiskaper*. Likevel er dette en viktig erfaring knyttet til arbeidet med forankring og mobilisering.

Det er fremdeles noen som mener at prosessene rundt vern og verdensarvstatus er negativt, og det er til hinder for framtidig utvikling. Verdsarvparken bruker ikke mye tid på de som er svært negative, men håper samtidig at eksemplene på hva som er mulig å få til, etter hvert inspirerer disse til å delta.

1.2 Måloppnåelse

1.2.1 Rapportering på tiltak

I forbindelse med Nærøyfjorden sin deltakelse i *Naturarven som verdiskaper* er det skissert 7 delprosjekter (jf. kap. 1.1.3). Tilbakemeldingene er at det er aktivitet i alle prosjektene men at noen av tiltakene innenfor innsatsområdene Skjøtsel og tilrettelegging og Stedsformidling, vertskapsutvikling og læring kun delvis er gjennomført i 2010 og 2011. Av viktige årsaker nevnes mangel på full-finansiering og/eller at tiltaket er fullfinansiert så langt ut i prosjektåret at det ikke er mulig å gjennomføre tiltaket før året etter. Det har også vist seg at noen initiativ krever noe mer modning før de gjennomføres. Videre har det i 2011 vært utfordringer med redusert kapasitet og mangel på tid hos parkansatte og partnere, samt at det har vært krevende å få tak i håndverkere. Fullfinansierte prosjekt og tiltak blir forskjøvet i tid. Delprosjekt som går ut pga. dette? blir erstattet, ved at midler blir omdisponert til tiltak knyttet til samme formål. For 2012 ble det reduksjon i bevilgningene fra DN på områder knyttet til kulturminnesatsing og kurs. Dette har resultert i at noen delprosjekter knyttet til kulturminnedelen av handlingsplanen og enkelte kurs er lagt til side pga. manglende finansiering, mens de fleste av de andre er gjennomført. Ellers meldes det om at det er

aktiviteter i alle tiltak som er finansiert. Arrangementene er også stort sett gjennomført som planlagt. Samarbeid med skolene har ikke kommet så langt som planlagt. Her jobbes det med en modell for hvordan man kan involvere skolene i arbeidet med verdensarven, dvs. en modell som blir uavhengig av ildsjeler i den enkelte skole. Man ønsker å utvikle en modell som fungerer som et verktøy for å involvere elevene i et løp som går fra 1.- 10. klasse. Erfaringen er at det er krevende å organisere opplegg knyttet til den enkelte klasse. Det er bedre om man blir enige om hva man skal innom i løpet av ulike trinn, og få på plass hvilke temaer, problemstillinger og aktiviteter man skal ha vært igjennom i løpet av barneskolen. Inn mot ungdomskolen ønsker man å legge fokuset mer over mot entreprenørskap. Det arbeides nå mot skolene for å bli enig om en felles modell som kan innarbeides i læreplanene. Dette gjelder alle skoler som ligger i, eller grenser til, verdensarv-parken.

Når det gjelder utfordringer knyttet til å sikre best mulig måloppnåelse knyttet til tiltakene, har det vært, og er fortsatt, en utfordring å koordinere innsats fra et bredt spekter av aktører. Å få på plass samfinansiering fra mange kilder, er tidkrevende, og det fører til at man kommer langt ut i prosjektåret før man vet hvilke ressurser man har til rådighet. Det arbeides også videre med avklaring av roller og ansvar i forbindelse med gjennomføring av tiltak og delprosjekter. Konkrete tiltak går på å legge til rette for bedre samordning og samhandling, bl.a. gjennom etablering av flere møteplasser mellom de ulike aktørene. Her det nylig også ansatt en ny medarbeider som skal ha spesielt fokus på disse utfordringene.

Når det gjelder prosjektaktiviteter som omfatter tilrettelegging av stier og turutvikling, blir disse koordinert gjennom parkens egen naturforvalter. Her er det kontinuerlig aktivitet i forhold til skilting og formidlings- og tilretteleggingsarbeid. Det er utviklet en felles design for alle skilt som skal informere og fremme områdene som verdensarv (jf Figur 7). Partnere, i form av lag og organisasjoner, involveres og deltar i dette arbeidet. Man forsøker å sette arbeidet inn i en større helhet og har positive erfaringer med å trekke folk med i forhold til å fremme engasjement og eierskap til områdene. I 2012 har det vært begrenset kapasitet knyttet til dette arbeidet fordi parkforvalteren har gått over i ny stilling.

Figur 7 Eksempel på bruk av skiltmal.

Aurland næringshage er etablert for å legge til rette for å utvikle lokal matproduksjon og foredling. Aurland næringshage er partner i parken og arbeider for å fremme de kvalitetene knyttet til natur- og kulturverdiene i området. De ulike produsentene av mat, håndverksprodukter, opplevelser og guiding har valgt å profilere seg under alliansemerket Sakte (jf. Figur 8 og Figur 9). Det er næringshagen som er eier av dette alliansemerket. Det er et mål at Sakte skal bli et varemerke eller kvalitetsstempel som ulike aktører kan slutte seg til. Saktealliansen bygger i stor grad på det samme verdigrunnet som parken bygger på, og etableringen av alliansemerket er også i stor grad et resultat av parkens arbeid. Det pågår for tiden diskusjoner knyttet til å avklare nærmere hvilken rolle og funksjon Sakte skal ha, bl.a. i forhold til hvorvidt Sakte skal ha ansvar for salg og/eller ha støttefunksjoner når det gjelder produkt og destinasjonsutvikling. Det eksisterer i dag mange salgs- og markedskanaler, og det kan være vanskelig å orientere seg blant disse for potensielle besøkende. Her er det også behov for ansvars- og rolleavklaringer.

Prosjektet jobber også mot nasjonale aktører for å få på plass et nasjonalt styringsdokument for forvaltning av den norske verdensarven. Det deltar også i nettverket Norske parker, som har som formål å utvikle nærmere retningslinjer og prinsipper for innføringen av regionalparkkonseptet i Norge. Dette arbeidet har resultert i at det nå er etablert et nytt verdiskapingsprogram for Norske parker som KRD har ansvar for.

Figur 8 Eksempel på profilering gjennom alliansemerket Sakte.

Figur 9 Salg av tradisjonsmat i Undredal.

1.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet har fokus på ulike naturtyper fra fjord til fjell der kulturlandskapet er en viktig del av opplevelseskvalitetene. Arealmessig har prosjektet fokus på Nærøyfjordområdet del av verdensarvområdet Vestnorsk fjordlandskap. Prosjektaktiviteter foregår også i randsonene til dette området, f.eks. i bygdene Stalheim og Fresvik. Et balansert samspill mellom vern og bruk av natur- og kulturarven som grunnlag for bærekraftig samfunnsutvikling, har et gjennomgående fokus. Kulturelementene i landskapet er også av betydning for verdensarvskvalitetene. Disse er avhengige av bosetting og attraktiv drift. Det er derfor viktig, og natur- og kulturverdiene i området bidrar til en verdiskaping som både bidrar til å sikre sysselsetting og bosetting i områdene.

1.2.3 Kunnskap og formidling

Kunnskapsutvikling og formidling er en viktig del av arbeidet i parken og inngår som en del av ulike aktiviteter og tiltak. Etablering av partnerskapsavtaler innebærer i seg selv en bevisstgjøring om kvalitetene i området, og de legger samtidig til rette for samhandling og informasjonsutveksling mellom ulike aktører og interesser. Gjennom satsing på "Stedsformidling, vertskapsutvikling og læring" er det et selvstendig mål å øke forståelsen for verdiene samtidig som man gjennom disse prosessene legger til rette for bærekraftig utnyttelse av disse verdiene. Utvikling av bygdevertkurs, verktøykasse for vertskap, kompetanseprogram for naturbaserte produkter og formidlingsstrategi er eksempler på dette. Det arbeides nå med å videreutvikle bygdevertkurset til et kompetanse-givende tilbud. Som nevnt legges det vekt på langsiktig samarbeid med barne- og ungdomsskolene i regionen. Det arrangeres også studieturer for ansatte og partnere og tematiske møter og seminarer for utveksling av erfaringer både nasjonalt og internasjonalt.

Det er også utarbeidet en nettside med informasjon om parken med oversikt over partnere og ulike tilbud: <http://naroyfjorden.no/>

1.3 Bred verdiskaping

I Nærøyfjorden verdsarvpark legges det stor vekt på samspillet mellom de ulike formene for verdiskaping. Dette er noe som også er tydelig nedfelt i parkplanen for Nærøyfjorden Verdensarvpark: ”Strategi for verdiskaping basert på bærekraftig forvaltning”. De ulike dimensjonene knyttet til det brede verdiskapingsbegrepet, dvs. miljømessig, kulturell sosial og økonomisk verdiskaping, blir sett på som en strategi for langsiktig bærekraftig utvikling.

Over tid har det utviklet seg både en bredere og dypere forståelse for betydningen av de ulike formene for verdiskaping og sammenhengene mellom disse blant lokale aktører, dvs. lokale bedrifter, organisasjoner, lag, foreninger og enkeltpersoner.

Miljømessig verdiskaping omfatter bl.a. støtte, tilrettelegging for, og gjennomføring av skjøtsel knyttet til kulturlandskapet. Tiltakene er forankret i skjøtselsplaner og forvaltningsplan. Skjøtsel har fokus på tidligere beite- og slåttelandskap. Verdsarvparken omfatter et relativt stort område med mange innfallsporter. Istandsetting, sikring, skilting, tilgjengeliggjøring/kvalitetssikring av turstier og turveier er et pågående arbeid. Tiltakene skjer med grunnlag i et utarbeidet turkart for Nærøyfjordområdet samt turboka "Opptur Nærøyfjorden". Arbeidet blir utført i nært samarbeid med grunneiere, turlag, SNO, reiselivsvirksomheter mv. Målgrupper er gjester til området og fastboende. Målet er å gjøre verdensarven bedre og tryggere tilgjengelig med tanke på å styrke tur-opplevelsen og legge til rette for økt aktivitet og verdiskaping.

I og rundt verdsarvområdet blir det i samsvar med en felles skiltmal for verdsarven Vestnorsk fjordlandskap satt opp informasjonstavler på utpekte og naturlige informasjons- og stoppunkt. Det er samarbeidet med veimyndighetene om skilting på stoppeplasser langs E-16. Tavlene/skilta forsøker på inntil fire språk å formidle til gjester og fastboende hva verdsarven/naturarven Vestnorsk fjordlandskap er, samt grunnlaget for statusen (geologi, landskapstyper, landforminger, fauna mv.). I tillegg blir det mange steder satt opp, på samme sted som tavla om Vestnorsk fjordlandskap, en tavle med mer lokalt innhold som enten omtaler stedet/grenda/bygda, om natur- og kulturkvaliteter, en turopplevelse i området eller nærmere omtale av et enkelt verneområde osv. Målgruppene er således både gjester og fastboende. Målet er å øke forståelsen for verdsetting av verdensarverdiene gjennom kommunikasjon/formidling. I bunnen for dette arbeidet ligger verdsarvparken sin formidlingsstrategi.

Når det gjelder den kulturelle verdiskapingen, ligger fokuset på utvikling av kunnskap, eierskap, identitet og stedstilhørighet og omdømme og attraktivitet. Som vi har sett er kunnskapsoppbygging og formidling innbakt i ulike aktiviteter som gjennomføres i parken. For å styrke eierskap, identitet og stedstilhørighet er etableringen av verdensarvparken som samhandlings- og arbeidsform et viktig tiltak i seg selv. Innbyggerne/partnerne blir gjennom partnerskap myndiggjort/oppfordret i forhold til å delta i en bærekraftig utvikling av området. Dette innebærer en bevissthet i forhold til at lokale verdier skal være kilde til utvikling. Det brukes tid gjennom ulike prosesser for å legge til rette for involvering og engasjement, sette fokus på og synliggjøre de unike og positive kvalitetene i området – styrke fellesskapsfølelsen for naturarven/verdensarven. Konkrete tiltak omfatter involvering i strategiske dokument slik som parkplan og stedformidlingsstrategi, involvering ved utforming av verktøykasse for vertskap, bygdevertkurs osv. Gjennomføring av parkmøter (allmøter for partnere og andre interesserte). Gjennomføring av partnernmøter, forum

og arbeidsverksteder hvor det blir satt fokus på ulike tema. Området har allerede et godt omdømme som ett av verdens fremste reisemål. Her er fokus på å utnytte dette omdømmet til bærekraftig næringsutvikling som i større grad kommer det brede lag av næringsaktører og lokalbefolkning til gode. Utfordringen er også å skape et omdømme av regionen som et reisemål for mer inngående, ekte og nære opplevelser gjennom "det gode møtet" enn det cruise- og masseturismen kan tilby.

Sosial verdiskaping handler om nettverftsbygging, samhandling, tillit og felles engasjement blant ulike aktører. I Nærøyfjorden har det foregått nettverksbygging og samhandling på flere plan. Verdsarvparken har for tiden litt over 40 partnere. Videre nevenes Campus Aurland, SAKTE-alliansen, regionalparknettverket - fellesorganisasjonen Norske Parker, Norges Verdensarv og nordisk nettverk for verdsarvsteder. Det som blir sett på som viktige suksessfaktorer for å få til en god verdiskaping, er at det etableres møteplasser hvor involvering, dialog og samhandling om tiltak og aktiviteter er sentralt. I den forbindelse blir det vist til at det er viktig å støtte opp om initiativene, og at ikke initiativene overtas av andre.

Økonomisk verdiskaping omfatter bl.a. nyetableringer, utvidelse av eksisterende virksomhet, økt omsetning og økt sysselsetting og ringvirkninger knyttet til dette. Nærøyfjorden er ett av de prosjektene som midtveis i perioden kan rapportere om en viss form for økonomisk verdiskaping som en konsekvens av programmet, først og fremst knyttet til utvidelser av eksisterende virksomhet knyttet til overnatting, servering, utleie, håndverksvirksomhet, foredling og slag av lokal mat og andre aktivitets- og opplevelsestilbud. Tallene er usikre fordi det foreløpig ikke er utviklet systemer eller instrumenter for å måle effekter på besøk, omsetning, etablering, tilflytting, og lignende.

I Nærøyfjorden finner vi eksempler på samspill mellom ulike former for verdiskaping på ulike nivåer, både på tiltaksnivå og på samfunnsnivå. Som et eksempel på bred verdiskaping på tiltaksnivå, kan nevnes istandsetting av Rimstigen som har utgangspunkt i grenda Bakka. Rimstigen er en gammel stølsveg. Parken var prosjektkoordinator og hjalp grendelaget med søking og midler og administrering og rapportering på disse. Resultatet av arbeidet er at man har fått en stølsveg som grenda er stolt av, og som har fått stor trafikk. Det er mange, både nordmenn og utledninger, som går opp og ned, og stien har en lang sesong. Grendelaget har ansvar for vedlikehold i samarbeid med parken. I 2011 ble det laget et motbakkeløp som heter Rimstigen opp. Da gikk Bakka grendelag, Fresvik idrettslag og Aurland idrettslag sammen om å arrangere dette løpet. Dette løpet ble arrangert for andre gang i 2012. Deltakerne har gitt gode tilbakemeldinger på både trase og opplevelser. Stien gir en spektakulær utsikt over fjorden og områdene rundt. Man ser nå at dette er en aktivitet som man kan bygge videre på, f.eks. at arrangementet forlenges til en langhelg. Dette gir muligheter for å koble på andre aktiviteter og tilbud knyttet til overnatting, servering, turer og andre opplevelsesaktiviteter. Det er mange ideer knyttet til dette, og det snakkes blant annet om muligheten for å lage en pakke og utvide opplegget til en slags fjord-, og fjellfestival. Dette kan bidra til at flere aktører blir involvert, og at flere kan ta del i verdiskapingen.

Dette er et eksempel som er godt egnet til å illustrere hvordan samspillet mellom ulike former for verdiskaping utvikler seg på tiltaksnivå. Istandsettingen og skjøtsel av den gamle stølsvegen kan sees på som miljømessig verdiskaping. Istandsettingsarbeidet innebærer også kulturell verdiskaping i form av at istandsettingsprosessen har bidratt til økt kunnskap og forståelse av tidligere tiders bruk og levesett. Dette utløser samtidig økt bevissthet om natur- og kulturverdiene i området, noe som også vil være viktig som grunnlag for styrking av identitet og stedstilhørighet. Tiltaket bidrar videre til sosial verdiskaping i den forstand det har bidratt til å styrke samarbeidet mellom lag og foreninger. Man har etablert en gjensidig tillit og et felles engasjement som gjør at man ønsker å utvikle noe sammen – trekke lasset i samme retning. Positiv profilering av området, at besøkende gir gode tilbakemeldinger, at besøkende også bidrar til økonomisk verdiskaping i om-

rådet, kan ytterligere bidra til å øke den lokale forståelsen av verdensarvkvantiteten og utviklingspotensialet knyttet til disse. At man ønsker å utvikle motbakkelopet til noe større, er nettopp et uttrykk for dette. Her har man altså et eksempel på et gjensidig forsterkende samspill mellom ulike former for verdiskaping som kan karakteriseres som en positiv bred verdiskapingsspiral.

Etter hvert som prosjektene utvikler seg, ser vi også at det er behov for prosesser for bred verdiskaping også på høyere nivåer. I Nærøyfjorden er det flere mindre næringsaktører som driver småskalaproduksjon knyttet til mat, servering, håndverk og opplevelser. En del av bedriftene er små, og det er en kjent sak at det har vært utfordrende for flere slike bedrifter å utvikle seg og skape lønnsomhet i produksjonen. En viktig del av denne utfordringen er å nå fram til de potensielle kundene og de markedene som etterspør opplevelser og tilbud som fokuserer mer på det ekte, det opprinnelige og det historiske, og som verdsetter opplevelser innenfor visjonen om "det gode møtet". For å bedre kunne nå fram til disse målgruppene, er det 21 bedrifter i Nærøyfjorden som har gått sammen i utviklingen av alliansemerket Sakte. På Sakte sin hjemmeside står det at: *SAKTE er eit alliansemerke for mat og opplevingsprodukt med rotfeste og lojalitet til verdensarven. Ved å handle SAKTE bidreg du til bærekraft for busetnad, miljø og natur i Verdsarvområdet. SAKTE er ein del av satsinga "Verdiskaping skjer i møtet" som har pilotstatus i "Naturarven som verdiskapar".*

Samtidig er det en utfordring at det er mange aktører, destinasjonsselskaper og reiselivslag knyttet til kommunene og områdene rundt Sognefjorden. Hvordan skal folk som besøker Sognefjorden få en god oversikt over tilbud og opplevelser knyttet til Sognefjorden og tilgrensende områder, og hva slags rolle skal Sakte ha i en slik sammenheng? Skal Sakte drive markedsføring og salg, eller skal Sakte være et redskap for produkt- og destinasjonsutvikling? Her vurderes det behov for samarbeid og samhandling på et mer overordnet nivå for å finne fram til en oppgave- og rollefordeling som er hensiktsmessig med tanke på både utvikling og profilering av regionen.

1.4 Spesielle temaer

1.4.1 Konflikthåndtering

Det meldes ikke om vesentlige konflikter som følge av parkens satsing, men det sies at rester av konfliktene knyttet til de tidligere verneprosessene av og til kan dukke opp. Dette dreier seg da i første rekke om en misnøye rettet mot forvaltningen. Det kan også av og til dukke opp konflikter knyttet til rettigheter på grunneiernivå. Parken søker i slike tilfeller å etablere en dialog som har som formål å etablere en felles forståelse av situasjonen og eventuelt peke på aktuelle løsninger på bakgrunn av dette. Ellers er det viktig å være oppmerksom på at den lokale mobiliseringen som har foregått i Aurlandsområdet, har sitt utspring i store konflikter knyttet til verneprosesser flere år tilbake i tid. De lokalt initierte prosjektene har således hatt som formål å bygge bro over konflikter og sørge for at man lokalt i større grad skal være i stand til å styre og påvirke den framtidige utviklingen.

1.4.2 Institusjonalisering

Parken er i og for seg institusjonalisert i og med at kommunene har gått sammen om å etablere parken som en stiftelse. Parken skal være et redskap for kommunene i arbeidet med bærekraftig lokal samfunnsutvikling, og det er meningen at parkplanen skal inngå som en del av kommunenes ordinære planverk. En framtidig utfordring er at mye av aktivitetene som parken i dag driver, er finansiert gjennom prosjektmidler. Dette kan gi uforutsigbar finansiering i et langsiktig perspektiv. I dag har parken og dens arbeid størst forankring i Aurland kommune, mens forankringen er noe svakere i de andre kommunene. De andre kommunene har også mindre deler av sine områder innenfor parksgrensene. Dersom kommunene ønsker å videreføre arbeidet i regi av Nærøyfjorden verdsarvpark, vil det på sikt også være nødvendig at kommunene selv går sterkere inn med tanke på finansiering av arbeidet. Som vist i kap. 1.1.4, jobbes det nå aktivt mot stifterne av parken for å få en varig grunnfinansiering på plass.

1.4.3 Programvurdering og addisjonalitet

I og med at Nærøyfjorden verdsarvpark som hovedprosjekt representerer en videreføring av tidligere arbeid med langsiktig og helhetlig fokus, ville dette arbeidet blitt videreført i en eller annen form uten deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*. Deltakelsen blir imidlertid sett på som viktig for å utvikle og videreutvikle satsingen med spesiell fokus på naturkvalitetene i området. Tilbakemeldingene er at det er tilfredshet med de økonomiske og faglige ressursene som stilles til rådighet i programmet, og at deltakelsen også er viktig som grunnlag for å utløse finansiering fra andre kilder.

Når det gjelder nettverkssamlingene, er tilbakemeldingene at disse fungerer bra, men det pekes på at programmet ofte er tettpakket, og det at det blir liten tid til uformelle samtaler, drøftinger og samtaler som kan være av nytte for det daglige arbeidet. Det vises også til at det kan være aktuelt å i større grad invitere foredragsholdere som ikke er en del av programmet, men som kan bidra med motiverende tematiske innlegg av felles interesse.

1.4.4 Suksesshistorier og fallgruver

Det som blir trukket fram som en suksessfaktor, blir også ansett som en stor utfordring, og man er ikke i mål. Det pekes på at samfunnsutviklingsperspektivet – det at man lokalt skal legge til rette for at man lokalt kan involvere seg, engasjere seg og delta i utviklingsarbeidet – er krevende både tids- og arbeidsmessig. Erfaringen er at det å arbeide med å skape eierskap, identitet og forankring krever tid, og det er viktig at det også legges til rette med nødvendig tid og ressurser for at det skal skje. Det er de som er involvert, som utgjør parken og framtiden for parksatsingen. I tillegg til organisasjonen og de som jobber der, blir det gitt uttrykk for at det er vel så viktig at de som bor, lever og driver med noe i området, har forståelse av at de er viktige.

Det hevdes at inkludering er en forutsetning for å lykkes, og dette handler veldig mye om prosessarbeid i ulike sammenhenger og på ulike nivåer. Det er nødvendig med møteplasser for dialog og erfaringsutveksling for å legge til rette for gode prosesser der man dyrker fram ideer og initiativ nedenfra. Klarer man ikke det, klarer man ikke å bygge noe som tigger og går av seg selv. Dersom man ikke får dette til, vil man være avhengig av at enkeltpersoner drar lasset. Det er sårbart.

I forhold til fallgruver blir det vist til at det var viktig å få på plass parkplanen. Måten det jobbes på, forutsetter at man har en parkplan på plass. Erfaringen er at denne burde vært på plass tidlige- re i prosessen. At man ikke hadde denne på plass før man startet arbeidet med partnerskapsavta- ler, resulterte i at man måtte ta et steg tilbake fordi man beveget seg i ulike retninger. Det var både ressurskrevende og belastende for de som jobbet i parken. At man fikk på plass en parkplan som er tydelig på verdigrunnlaget, hva man vil og hvor man skal, har vist seg å være veldig viktig.

1.5 Åpen post

Her kommenteres det at programmet kunne vært bedre profilert på DN sine hjemmesider. Slik det er nå, må man gå inn under menyen Friluftsliv for å få tilgang til programmets nettsider.

1.6 Oppsummerende vurdering

I Nærøyfjorden Verdsarvpark ligger fokuset på å bruke natur- og kulturarven som ressurs for bred verdiskaping og bærekraftig samfunnsutvikling. Det er således en helhetlig og langsiktig sat- sing som ligger til grunn, der gode prosesser og god samhandling mellom ulike aktører er viktig for å lykkes. Lokalt ser vi at det i økende grad inngås partnerskapsavtaler og at det samarbeides med et bredt spekter av aktører innen både offentlig, privat og frivillig sektor. Samtidig synliggjør satsingen i Nærøyfjorden også behov for nasjonale strategier og mål for hvordan verdensarv- kvaliteten skal forvaltes, og hvordan dette skal gjøres. I dagens sektoriserte forvaltning faller slike helhetlige utviklingsstrategier ”mellom flere stoler”. Nærings tiltak er f.eks. ikke støtteverdige fordi investeringenes avkastningspotensiale ikke når opp i konkurranse dersom man legger rene be- driftsøkonomiske kriterier til grunn for vurderingene. Det finnes i dag ikke virkemidler som har som formål å fremme bred verdiskaping. Når det skal vurderes om et tiltak er støtteberettiget med utgangspunkt i et sektorisert og spesialisert virkemiddelapparat, er det også avgrensede kriterier som ligger til grunn for vurderingene. Innovasjon Norges virkemidler har f.eks. et ensidig fokus på rene bedriftsøkonomiske vurderinger. Brede verdiskapingseffekter, positive ringvirkninger og til- takets betydning i et helhetlig samfunnsutviklingsperspektiv blir ikke vurdert. Hvilke regler og retningslinjer som skal legges til grunn for slike vurderinger, er til syvende og sist et politisk spørsmål. Det er nå satt ned en tverrdepartemental gruppe som skal se nærmere på hvordan vir- kemiddelapparatet fungerer i forhold til bred verdiskaping, og hva som kan gjøres av forbedring- er. Det vil være viktig å trekke inn erfaringene fra prosjektene i verdiskapingsprogrammet i dette arbeidet.

2. Magiske og verdifulle opplevelser i Nord-Trøndersk natur

Midtveisanalyse 2012

2.1 Bakgrunn

2.1.1 Hovedprosjekthistorien

Magiske og verdifulle opplevelser i nordtrøndersk natur bygger videre på et femårig prosjekt som gikk fra 2004-2009. Dette prosjektet hadde fokus på verneområder som grunnlag for økt lokal verdiskaping. Målet var å få til næringsutvikling knyttet til verneområder og vernekvaliteter. Det var et regionalt partnerskap bestående av Innovasjon Norge, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Fylkesmannen i Nord-Trøndelag (landbruksavdelingen og miljøvernnavdelingen) som finansierte

prosjektet. Gjennom dette prosjektet fikk man mange ulike erfaringer som har gitt et godt grunnlag for deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*.

Det er det samme partnerskapet som står bak søknaden om deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*. Som grunnlag for søknaden valgte man å invitere alle kommuner og aktuelle miljøer og organisasjoner i Nord-Trøndelag til å komme med innspill på prosjektideer. Man fikk 10-15 innspill og laget en skisse til et hovedprosjekt med fem delprosjekter. Ut fra tilbakemeldinger fra DN strammet man inn prosjektet slik at man ble sittende igjen med tre delprosjekter med fokus på:

1. Fugleturisme
2. Sørsamisk kultur og tradisjon
3. Rovdyr

Prosjektet med fokus på sørsamisk kultur og tradisjon omfatter også to delprosjekter. Disse er *Destinasjon Derga* i Rørvik og *Sørsamisk kultur og tradisjon som reiselivsprodukt på Snåsa*. Flesteparten av prosjektene som er med, har en forankring i det tidligere verdiskapingsprosjektet som ble ledet av partnerskapet i Nord-Trøndelag. Det er kun det sørsamiske prosjektet på Snåsa som er nytt. Erfaringene fra det forrige prosjektet er at ting gjerne tar mye lenger tid enn forventet og planlagt. Dette har bl.a. med endring av holdninger, strukturer og relasjoner på ulike nivåer, både i lokalsamfunn, forvaltning og næringsliv. Tilbakemeldingene er at man gjennom det tidligere gjennomførte regionale prosjektet nå har etablert et godt fundament for det arbeidet som skal gjennomføres i *Naturarven som verdiskaper*.

2.1.2 Mål og formål

Hovedprosjektets hovedmål er å stimulere til bærekraftig opplevelsesturisme i Nord-Trøndelag gjennom å bidra til at natur og kultur blir ansett og brukt som verdifulle ressurser i lokalsamfunnet. Videre skal prosjektet spre kunnskap om hvordan bærekraftig bruk av ressursene kan fremme kulturell, sosial og miljømessig verdiskaping samt bidra til direkte og indirekte økonomisk verdiskaping.

Målet med delprosjekt ”Fugleturisme” er å etablere landets første ”bastion” for birdwatching. Prosjektet lanserer Trondheimsfjorden som Norges ”Las Marismas” (Las Marismas er et område i Spania kjent som et ”Mekka” innen fugleturisme). Birdwatching er et stort internasjonalt reiselivssegment som ennå ikke er utnyttet i Norge. Nord-Trøndelag og områdene rundt Trondheimsfjorden har et stort potensial innen dette segmentet, samt et stort arts mangfold innen et lite geografisk område. Området har internasjonalt attraktive arter og kort reiseavstand til det internasjonale markedet, spesielt til England. Prosjektet har sitt utspring i miljøet på Verdal, men relevante miljø/aktører bl.a. på Ørland og i Flatanger vil bli trukket inn i prosjektet.

Målet med delprosjektet ”Rovdyropplevelser i Nord-Trøndelag” er å bidra til å gjøre dagens rovdyrutfordringer i Indre Namdal til bærekraftig opplevelsesnæring. Regionen skal bli den beste i Norge på å tilrettelegge for rovdyropplevelser og formidle kunnskap om rovdyr i et bærekraftig perspektiv.

Delprosjektet ”Sørsamisk kultur og tradisjon som reiselivsprodukt” består som nevnt av to hoveddeler. For *Destinasjon Derga* er målet å utvikle et reiselivskonsept hvor eiendommen skal være arena for formidling av sørsamisk kultur og tradisjoner. Formidling og universell utforming vekt-

legges slik at naturopplevelsene og de samiske kulturaktivitetene blir tilgjengelig for alle. For ”Sør-samisk kultur og tradisjoner som reiselivsprodukt” er målet å fremme en markedsorientert produktutvikling innen samisk håndverk og klesdesign og utvikle samiske kulturopplevelser basert på kulturformidling, kurs og informasjonsvirksomhet.

I 2011 ble det etablert et nytt delprosjekt innenfor temaet bærekraftig naturbasert reiseliv, som etter hvert har fått navnet "Wild Norway". Bakgrunnen for det nye delprosjektet er bl.a. et behov for å gå et skritt videre i retning kommersialisering av en del aktører og produkter. Erfaringene er at bransjen er ustrukturert, virksomhetene er spredt og foretakene er små. Utviklingen går langsomt da hver enkelt virksomhet selv må kjempe med bransjetypiske spørsmål som markedsføring, produktutvikling, salg osv. Ved å samle aktører innenfor naturbasert opplevelsesturisme både gjennom kurs, produktverksted, individuell coaching og etablering av kontakt med internasjonale turoperatører, ønsker man å gi et samlet løft i retning av det internasjonale markedet.

2.1.3 Tiltaksområder

Prosjektet er stort og omfatter en lang rekke tiltak fordelt på hovedprosjekt og delprosjekter. **Hovedprosjektene sine** viktigste oppgaver er å etablere og koordinere nettverk, seminarer og studieturer for kunnskapsoverføring og kompetanseutvikling på tvers av geografi, tema og delprosjekt. Hovedprosjektet skal også arrangere kurs og samarbeide med forskningsinstitusjoner om fortløpende evaluering og framskaffelse av ny kunnskap. Videre skal hovedprosjektet arbeide med kvalitetssikring av bedrifter og utarbeidelse av kriterier for sertifisering. Hovedprosjektet skal også sørge for at de markedsaktiviteter som er relatert til reiseliv i delprosjektene, er i samsvar med markedsplattformen for Trøndelag Reiseliv AS der dette er naturlig.

I **fugleturismeprojektet** har det innledningsvis vært gjennomført en del kartlegging som omfatter oversikt over ulike samarbeidspartnere og områder som er interessante ut fra artsmangfold og tilgjengelighet. Videre vies mye av oppmerksomheten til produktutvikling. Dette innebærer fokus på å framskaffe oversikt over norske og internasjonale birdwatching-agenter, gjennomføre designprosess i samarbeid med Innovasjon Norge og bygge opp opplevelser, produkter og produktpakker. Videre vil det være fokus på å rådgi aktører som ønsker å starte med birdwatching, samt samordne aktører med andre leverandører knyttet til overnatting, mat og transport. En viktig del av dette er også å kvalitetssikre og utvikle standarder og produktmaler. Videre skal det arbeides med markedsutvikling, mediestrategier og visningsturer for utvalgte aktører.

I forhold til kompetansebygging og bevisstgjøring legges det vekt på å etablere møteplasser og gjennomføre seminarer, studieturer som kurs og andre opplæringstiltak. Som grunnlag for tilretteleggingsarbeidet skal det utvikles en handlingsplan og prioriteringslister for tilrettelegging og infrastruktureltiltak i samarbeid med Fylkesmannen i Nord-Trøndelag. Tilretteleggingstiltakene omfatter observasjonsposter og fotoskjulkonsept i samarbeid med grunneiere og kommunene.

Lierne nasjonalparksenter har delprosjektleder og ansvaret for **Rovdyropplevelser i Nord-Trøndelag**. Her er det et viktig mål å videreutvikle konseptet "Leve med rovdyr" som er utviklet for skoleverket, til også å bli til et reiselivsprosjekt. Gjennom prosjektperioden skal bærekraftige produkter testes ut, f.eks. rovdysafari. Det skal også utvikles et spesielt formidlingskonsept knyttet til fjellrev og gjennomføres kurs for rovdrygguider.

Når det gjelder delprosjektet **Sørsamisk kultur og reiseliv**, skal det for Destinasjon Derga ferdistilles bebyggelsesplaner og utvikles forretningskonsept for temaparken. Det skal bygges utescene

og etableres en temabasert natursti. Videre skal det etableres arena for tradisjonelt håndverk og moderne design tuftet på tradisjonelle teknikker. Det er også fokus på å styrke og utvikle formidlingskompetanse.

Sørsamisk kultur og tradisjon som reiselivsprodukt på Snåsa har fokus på å utvikle nye produkter inspirert av samisk kultur. Dette gjelder spesielt nye produkter knyttet til klær og mat. Innsamling og formidling av tradisjonskunnskap er en viktig del av dette prosjektet.

2.1.4 Organisering og ledelse

Det er etablert en styringsgruppe med følgende sammensetning:

- 1 representant fra fylkeskommunen
- 1 representant fra Fylkesmannens miljøvernavdeling
- 1 representant fra Fylkesmannens landbruksavdeling
- 1 representant fra hvert av delprosjektene
- Innovasjon Norge som observatør
- Prosjektleder i hovedprosjektet

I 2011 er styringsgruppa utvidet med 1 representant pga. av etableringen av nytt delprosjekt.

I startfasen planla man å etablere en referansegruppe med representanter fra følgende organisasjoner:

- Direktoratet for Naturforvaltning
- reindriftsnæringa
- Naturvernforbundet
- NT Bondelag/Bonde-og småbrukarlag
- Allskog
- NHO Reiseliv Midt-Norge
- Trøndelag Reiseliv AS
- Innovasjon Norge
- Fylkesmannen og fylkeskommunen i Nord-Trøndelag

Man valgte etter hvert å ikke etablere en egen referansegruppe, fordi man vurderte det slik at det ville bli veldig mange grupper å forholde seg til. Gjennom tidligere prosjekter hadde man erfart at ett eller to møter i året med en referansegruppe ikke nødvendigvis gir den ønskede effekten. Man har heller lagt vekt på å involvere relevante aktører etter behov.

Delprosjektene har etablert egne styringsgrupper hvor bl.a. de respektive kommunene er representert samt aktører som vil ha en avgjørende rolle i gjennomføring av prosjektene.

Tilbakemeldingene er at prosjektorganiseringen så langt fungerer bra. Det hadde vært ønskelig å ha Innovasjon Norge med som fullt medlem i styringsgruppa, men de har en policy på at de ikke vil ha faste plasser i styrer. De er klare på at de kun finansierer og ikke gjennomfører.

Det har ellers vært en problemstilling at prosjektlederne for delprosjektene sitter i styringsgruppa, noe som gjør at de får en dobbeltrolle. Denne utfordringen har blitt løst ved at delprosjektlederne har blitt unntatt stemmerett i saker om økonomistyring. For å avklare ansvar og myndighet mellom styringsgruppa for hovedprosjektet og styringsgruppa for delprosjektene, har man vedtatt egne retningslinjer for disse styringsgruppene. Det er avsatt 40 % stillingsressurs til prosjektledelse for hovedprosjektet og 25 % til delprosjektene. Tilbakemeldingene tyder på at ressursene er passe dimensjonert. Det har så langt ikke vært store endringer når det gjelder prosjektledelse. Det har vært skifte av prosjektleder i delprosjektet om rovdyr. Prosjektleder har faglig bakgrunn i økonomi, administrasjon og ledelse og har arbeidet med næringsutvikling siden 1994. Prosjektleder har erfaring fra flere større prosjekter som er kjørt i regi av partnerskapet i Nord-Trøndelag (Innovasjon Norge, Nord-Trøndelag Fylkeskommune og Fylkesmannen i Nord-Trøndelag).

2.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Magiske og verdifulle opplevelser i nordtrøndersk natur har i henhold til finanseringsplanen en budsjettert totalramme på kr 11 075 000 for perioden 2010-2013. Dette tilsvarer i gjennomsnitt litt i underkant av 3 mill. kr pr år. For 2011 var den budsjetterte totalrammen på kr 3 240 000. I tillegg til midlene fra programmet er Innovasjon Norge, Fylkesmannen, fylkeskommunen og kommunene viktige finansieringskilder. Det er også lagt innen en egeninnsats fra bedrifter som samlet beløper seg på kr 400 000, dvs. 100 000 pr år.

Innovasjon Norge var, som en av medlemmene av partnerskapet i Nord-Trøndelag, med å finansiere verneområdeprosjektet som gikk forut for deltakelsen i *Naturarven som verdiskaper*. I *Naturarven som verdiskaper* stilte Innovasjon Norge i en tidlig fase spørsmål ved om prosjektet var kommersielt nok til at de kunne bidra med finansiell støtte. Gjennom utvikling av et tydelig fokus på utvikling av bærekraftig reiseliv, er Innovasjon Norge fortsatt en viktig bidragsyter.

2.1.6 Forankring og mobilisering

Som nevnt innledningsvis representerer dette hovedprosjektet en videreføring av et tidligere prosjekt med fokus på økonomisk verdiskaping i verneområder. Dette innebærer at behovet for forankringsarbeid som man vanligvis må gjennomføre i et nytt utviklingsprosjekt, ikke i like stor grad er til stede her. Samtidig er man svært bevisst behovet for god forankring, og det har vært lagt vekt på at det er et godt lokalt eierskap til prosjekter og tiltak. Det er også bevissthet om at det er nødvendig å bruke den tiden som trengs for å sikre nødvendig forankring, og det blir i den forbindelse vist til at man har nok av eksempler fra andre prosjekter på at dårlig forankring gir dårlige resultater. I de samiske prosjektene blir det f.eks. vist til at samene har en konsensusorientert beslutningsstruktur. Det innebærer at det kan ta lang tid å komme til enighet og fatte en beslutning. Når man først har fattet en beslutning, har man imidlertid fattet en beslutning som alle står bak. Å få tid til å gjennomføre nødvendige forankrings- og beslutningsprosesser kan imidlertid være krevende innenfor prosjekter med knappe tidsfrister.

2.2 Måloppnåelse

2.2.1 Rapportering på tiltak

Vi vil her se nærmere på i hvilken grad tiltak er gjennomført som planlagt, og hva som er de viktigste utfordringene i forhold til gjennomføring. Viktige mål og tiltak som skal gjennomføres, er nærmere beskrevet i kap. 2.1.2-2.1.3. Når det gjelder *Sørsamisk kultur og tradisjon*, hadde man i arbeidet med Destinasjon Derga utfordringer med framdriften i en tidlig fase. Vinteren og frosten kom tidlig i Rørvik i 2009, og man rakk derfor ikke å komme i gang med fysiske tiltak. Som nevnt i forrige avsnitt, var det også en utfordring at beslutningsprosesser i den samiske kulturen kan være krevende. Det er 40 familier i sidaen i Østre Namdal reinbeitedistrikt, og en beslutning forutsetter at alle familiene er enige.

Drivkraften knyttet til utviklingen av destinasjon Derga har vært å lage tilleggsnæring til reindrifta, og skape arbeidsplasser til samisk ungdom som ønsker å bo i området. Del én av prosjektet ble ferdigstilt høsten 2012. Man har bygd kultursti, scene, sanitæranlegg, sommerboplass og vinterboplass. Formålet med prosjektet er kunne vise det samiske livet, reinens vandring gjennom året og hvordan samene har brukt naturen på ulike måter, f.eks. i tilknytning til håndverk, konservering og framstilling av legemidler basert på planer knyttet til "det samiske apoteket". Tilbakemeldingene tyder på at oppbyggingen av Destinasjon Derga har også har vært et bra tiltak i seg selv. Ungdommen har vist handlekraft med tanke på ferdigstilling av prosjektet, og aktiviteten og oppmerksomheten har bidratt til forsterket stolthet og identitet knyttet til egen kultur. Det er etablert samarbeid med gjestegården i Rørvik knyttet til overnatting for besøkende.

Videre skal det bygges en storgamme for 50 personer som Sametinget skal finansiere. Denne skal brukes til å formidle historie og servere samisk tradisjonsmat. I 2013 er det 50-årsjubileum for Børgefjell nasjonalpark. Destinasjon Derga skal være involvert i dette arrangementet. Foreløpig har man ikke fått på plass ett opplegg for hvordan Destinasjon Derga skal organiseres og drives. Dette er noe man vil få på plass i siste fase av prosjektet.

Samisk kultur og tradisjon i reiselivssammenheng på Snåsa har mye fokus på samisk håndverk og matkultur. Det drives mye formidling, og det utvikles foredrag og informasjonspakker. Det drives med foredrag og formidlingsaktiviteter i ulike fora, også i skoler og barnehager. Det samarbeides også med en naturfotograf i forbindelse med dette arbeidet. Samisk tradisjonsmat brukes som grunnlag for formidling av samisk kultur. Søstrene Wilks driver også med design av nye klær basert på tradisjonelt samisk håndverk. Designarbeidet kan karakteriseres som grønn design/øko-design/etnodesign, og de har mottatt en internasjonal pris for sitt arbeid. I forbindelse med dette arbeidet er det gjennomført studieturer og etablert internasjonale kontakter. De har innsett at produksjonen tar mye tid, og har prøvd å få samarbeidspartnere som kan ta seg av produksjon, men har foreløpig ikke lyktes med det. De har knyttet seg opp mot Saemien Sijte, som er et sørsamisk museum og kultursenter i Snåsa. De ønsker også et samarbeid med Snåsa hotell for å få til en mer levende arena for samisk kulturformidling. Søstrene Wilks bidrar til å ta vare på gamle tradisjoner som er på vei ut, hvor kurs og formidling er viktige aktiviteter. Tilbakemeldingene er at prosjektet går etter planen og at det er stor aktivitet. De har også samarbeid med Bernt Arvid Jåma som driver med servering av samisk mat og formidling av samisk kultur.

Når det gjelder rovdyrprosjektet, har dette sin bakgrunn i at sauenæringen i Lierne på det nærmeste er utradert som følge av rovdyr. Det er tre bruk med sau igjen, og rovdyrpolitikken har

skapt store konflikter og utfordringer. Området har alle de fire store rovdyrene i norsk fauna, dvs. både bjørn, ulv, jerv og gaupe. Prosjektet har således som formål å forsøke å snu tilstedeværelsen av rovdyr til noe positivt – at rovdyrene kan være en ressurs for framtidig utvikling. De fire store rovdyrene finnes også i Namskogan familiepark, og det er således av interesse å få til gode koblinger mellom parken og opplevelser i naturen. Man forsøker å formidle kunnskap om rovdyrene og legge til rette for aktiviteter ute i naturen hvor man bl.a. leter etter spor tegn som en del av formidlingsarbeidet. Det er også gjennomført prøveturer i bjørnecamp hvor man har hatt med seg testgrupper for å se hvordan tilbudet har blitt mottatt. I tillegg har de utviklet et konsept der fjerdklassinger i alle skolene i Nord-Trøndelag har fått tilbud om å komme på dagbesøk ved Namskogan Familiepark og lære om dyrene der. Videre er de i syvende klasse med på rovdycamp og lærer om hvordan dyrene lever og oppfører seg i naturen. Dette er et samarbeid med Fylkesmannens miljøvernavdeling som bistår med finansiering av transport.

Det er også utarbeidet et konsept som heter ”Leve med rovdyr”, og det er laget en film av Bioforsk på Svanhovd som kjøres gjennom nasjonalparksenteret. Det er planer om å sette rovdrygging i mer systematisk drift etter hvert. Familieparken vil være en av kanalene for å formidle tilbud. Familieparken, som har ca. 50 000 besøkende i året, gir en unik mulighet for å informere om andre tilbud i regionen. Det samarbeides også godt med SNO i forbindelse utviklingen av tilbudene. SNO har mye verdifull kompetanse som er viktig for prosjektet. Det legges også vekt på å bygge opp samarbeid og strukturer som kan stå på egne ben når prosjektperioden er over.

For å kunne sette destinasjonen på kartet, er det flere som har hevdet at det må være gode muligheter for å se rovdyr i vill tilstand, og at foring og utlegging av åte er nødvendig for å kunne drive med fotosafari. Det norske regelverket åpner ikke for det, men man har prøvd å få etablert forsøk. Reindriftsnæringen var imidlertid ikke interessert i at det skulle gjennomføres forsøk med åte, og styringsgruppa fattet derfor et vedtak om at slike forsøk ikke skulle gjennomføres. Man ønsker heller å innhente erfaringer med finske forsøk. Samtidig er man også blitt mer bevisst på det er mulig å utvikle produkter og aktiviteter som ikke fokuserer på at man skal se dyrene, men at sporing av rovdyr kan være en opplevelse i seg selv. I den forbindelse har man også erfaringer med prosjektet i Lierne som er utviklet med tanke på skoleklasser, og som også er i ferd med å bli etterspurt som turistprosjekt. Flere turoperatører har gitt uttrykk for at de ønsker bjørnesporing som en viktig del av sitt tilbud, og at dette er ferd med å komme i kataloger til turoperatører.

I fugleturismeprojektet har man satt opp noen fugletårn og fysiske innretninger som legger til rette for fugletittere. Det har vært gjennomført befaringer på flere lokaliteter. Ved slike anledninger har det vært lagt vekt på å trekke med så mange interessenter som mulig for å få bygd opp og spredt kunnskapen mest mulig. Framdriften i dette prosjektet har vært varierende, noe som har sammenheng med at noen av prosjektene er krevende og involverer mange aktører. Samtidig er det viktig at tiltakene er god planlagt og forankret før de realiseres. *Naturarven* finansierer planleggingsfasen og legger til rette, men man er ut over dette avhengig av grunneiere, kommuner m.fl. for å kunne realisere tiltakene. Det har gått med mye mer tid enn man forutså til arbeid med involvering av mulige samarbeidspartnere og motivering til å benytte fugl som opplevelsesprodukt, både når det gjelder kommersiell ressurs og som et element i generell natur- og miljøforståelse. Uten tilstrekkelig engasjement er det umulig å realisere planene om å gjøre Trondheimsfjordområdet til en bastion for fugleturisme.

Det jobbes med ett stort fotoskjul ikke langt fra flyplassen på Værnes. Anlegget er kostnadsberegnet til litt over en million kroner. Dette anlegget er også beregnet for skole- og undervisningsformål. Her er det en utfordring å få kabalen til å gå opp økonomisk. Her er det kontakt med vegvesenet, Statoil, Avinor og kommunen med tanke på å få på plass forpliktende avtaler med tanke på bruk av anlegget. Stjørdal kommune ønsker å bygge bro mellom dette området og Stjørdal sent-

rum, noe som gjør at området blir lettere tilgjengelig. Det er også behov for å få på plass avtale om eierskap, og man ser for seg en løsning der Stjørdal kommune og NOF Stjørdal er involvert med tanke på eierskap og drift. Det blir ikke bygd noe uten at man har en avtale om drift, vedlikehold og eierskap på plass.

I Falstabukta har man planer om et rimeligere skjul. Her er grunneierne positive, og man arbeider med å få på plass lokalt eierskap. Man forsøker også å få til et spleiselag mellom Falstadsenteret, Fylkesmannens miljøvernavdeling, sparebanken, kommunen og verdiskapingsprosjektet. Det blir pekt på at bygging av slike skjul ut fra rent kommersielle motiver er vanskelig. Det vil være mer å betrakte som infrastrukturiltak som noen kan tjene penger på. Det er i dag kommersielle interesser knyttet til område, og det er organiserte turer allerede. Det økonomiske bidraget fra *Naturarven som verdiskaper* omfatter i første rekke planlegging og prosessarbeid. Det hevdes at det er behov for bred involvering, og at det kan være vanskelig å få alle til å se muligheter og potensiale. En annen utfordring er at det er krevende å være en god guide. For å være en god guide må du vite mer enn de som kommer på besøk. For å kunne gi besøkende en best mulig opplevelse er det planer om å samarbeide med fugleprosjektet i Varanger for utvikling av fugleguidekurs.

Ellers arbeides det med utvikling av et Ramsar-senter på Ørin ved utløpet av Verdalselva. Her har det vært bevilget 3 millioner kroner for to år siden til å legge i et nytt bygg. Proneo har vært involvert i å forberede det som skal være innhold. Man har nå fått finansiering for et steg videre, og planen er at senteret skal være i drift i 2014. Det er behov for å få resterende finansiering på plass, og opplegg for drift og eierskap. Aktuelle aktører er NOF, Naturvernforbundet, deler av industrien, DN og SNO, som kan utføre prosjekter i regi av senteret. Det blir ikke aktuelt å flytte kontorplasser, men man kan leie seg inn. Videre jobbes det med å få til undervisning i senteret – etablering av Midtnorsk realfag og teknologisenter. Det er i dag 1500 som er innom industriområdet i forbindelse med undervisning, og det er aktuelt å bruke Ramsar-senteret som et undervisningsknotepunkt. Man håper at når bygget er ferdig, så er den pedagogiske aktiviteten så stor at man kan få aktivitet i senteret fra dag 1. Ulempen er at dette er et opplegg som er finansiert fra år til år. Dersom man styrker tilbudet med naturfagfokuset, blir det så bra at det er vanskelig å si nei til. Man kan få en unik mulighet til å formidle kunnskap om både industri og miljøvern.

I fugleturismeprosjektet er det også gjennomført noen tiltak som opprinnelig ikke var med i tiltaksplanen. Det er satt opp to offentlige fugleforingsplasser, en på Levanger og en på Verdal. Hensikten er å spre fuglekjennskap, fugleinteresse og glede blant turfolk, barnehager og fugleinteresserte. Folk tar med seg solsikkefrø, meiseboller osv. og plasserer disse i beholdere som henger i trærne på foringsplassene. Det er på hver av plassene satt opp et skilt (2 x 3 m) som viser bilder av de 20 vanligste fuglene som vil finnes i området. På tavlen står et telefonnummer som de kan ringe hvis det observeres en uvanlig art på plassen. Foringsplassene driftes av de respektive lokallagene i NOF. Foringsplassene ble offisielt åpnet 11. mars 2011 med publikum (to barnehager) og lokalpresse til stede.

Videre er det gjennomført pedagogisk testopplegg gjennomført på Soria Moria Camping. Her er det tilrettelagt for fuglekikking med en stor info-plakat og natursti med fuglekjennskap som tema. Opplegget ble testet ut på 4. klasse fra Mule skole. Opplegget var litt for avansert. Det skal testes på 7. klasse i 2012.

Det er også sannsynlig at det blir etablert et bedriftsnettverk i kjølvannet av Naturarvprosjekt med tanke på utvikling av fototurisme. Her vil det være fokus på utvikling av rimelige skjul med god kvalitet. Tilbakemeldingen er at det foregår mye spennende på dette området, men at det fortsatt er et stykke igjen før man kan kalle seg en bastion på området.

Som nevnt i kap. 2.1.2, ble det i 2011 ble det etablert et nytt delprosjekt innenfor temaet bærekraftig naturbasert reiseliv, som etter hvert har fått navnet "Wild Norway". Aktører som hører til under *Naturarven*, og som har utviklet salgbare/book-bare produkter, er nå samlet under paraplyen Wild Norway. Det er etablert et eget nettsted som skal presentere disse. Nettstedet heter www.wild-norway.com. Wild Norway har åpnet for nye deltakere som ikke har vært koplet til *Naturarven* tidligere, men som ønsker å være en del av det bærekraftige naturbaserte reiselivet i Nord-Trøndelag.

Wild-Norway og Prone har deltatt på internasjonale messer for å synliggjøre tilbudet i Nord-Trøndelag, skaffe seg kunnskap og komme i kontakt med internasjonale kompetansemiljøer og turoperatører. Så langt er det ca. 40 turoperatører som har vist interesse for tilbudet, og de første opplevelsespakkene er utviklet og solgt. Det er stor begeistring for dette opplegget, og Innovasjon Norge ser det som et godt eksempel på hvordan bærekraftig reiseliv kan utvikles.

Det jobbes nå med å avklare hva slags rolle Wild-Norway skal ha i det videre arbeidet. Det skal ikke være et destinasjonsselskap, men det vil være behov for at noen tar seg av en del "mellomromsoppgaver" knyttet til utvikling, kompetanse, koordinering og samhandling. Avtaler med bedrifter og turoperatører inngår mellom disse direkte. Spørsmålet er også hva slags rolle Wild-Norway skal ha i forhold til destinasjonsselskapene og Trøndelag reiseliv.

Hovedprosjektet i *Naturarven som verdiskaper* har bl.a. ansvar for koordinering, erfaringsutveksling og kompetansebygging i prosjektet som helhet. Mye av tiden og ressursene går med til oppfølging av delprosjektene, sy ting sammen, sørge for framdrift og passe på at penger blitt brukt riktig samtidig som man gir rom for fleksibilitet.

2.3 Bevaring av naturarven

Prosjektet har tiltak som berører Ramsar-områder rundt Trondheimsfjorden, Lierne og Blåfjella/Skjækerfjella nasjonalpark, Børgefjell nasjonalpark m/landscapsvernområder og Skograuberga naturreservat. På spørsmål om hvordan man gjennom prosjektet skal bidra til å bevare naturarven gjennom bærekraftig bruk, blir det lagt vekt på at man gjennom bærekraftige utviklingstiltak i stor grad legger vekt på økt kompetanse og forståelse for naturarven gjennom både innhenting og formidling av informasjon. Økt kunnskap blir sett som en grunnleggende faktor for bedre å ivareta naturarven. Samtidig blir det pekt på at effektene er vanskelig å måle. Det er vanskelig å telle hvor mange negative/uheldige inngrep eller tiltak man unngår som følge av økt kunnskap.

2.3.1 Kunnskap og formidling

Det har vært gjennomført en rekke kompetansetiltak i prosjektet i tillegg til den kunnskapen som er samlet inn og generert i prosjektet. Det har vært deltakelse på konferanser, det er arrangert kurs, holdt ulike foredrag og presentasjoner og etablert samarbeid og arenaer for erfaringsutvikling med andre prosjekter.

Kunnskap og formidling er også et selvstendig mål knyttet til de produktene som utvikles. I en tidlig fase ble det laget et magasin som med bilder og tekst fra delprosjektene i *Naturarven* for å gi leserne et innblikk i en annerledes måte å betrakte, formidle og utnytte den nordtrønderske naturarven på. Dette magasinet blir ikke gitt ut lenger. Styringsgruppa mente at effektene ikke sto i forhold til kostnadene. Man satser nå heller på utvikling av filmsnutter som kan brukes i presenta-

sjoner og legges ut på YouTube. Det er også utviklet teater og spel med fokus på formidling av relasjoner mellom mennesker og miljø. Kurs i formidling og naturguiding er også et sentralt kompetansetiltak i mange av prosjektene. Ellers er det satt opp informasjonstavler for våtmarksområdene rundt Trondheimsfjorden. Det er arrangert bjørnecamp i Lierne for skoleklasser, bedriftsgrupper og andre grupper og rovdyrskole og rovdyrscamp i Namsskogan for skoleklasser, grupper, familier o.a.

2.3.2 Bred verdiskaping

Det ligger et bevisst forhold til bred verdiskaping til grunn for dette prosjektet. Som tidligere nevnt bygger prosjektet på tidligere prosjekt med fokus på verdiskaping med utgangspunkt i verneområder. Man har som formål å snu negative holdninger til vern til å se på vern som en ressurs for framtidig utvikling. Mye av dette handler om tiltak som gjør naturen tilgjengelig samtidig som kvalitetene bevares. Dette innebærer gode, fysiske tilretteleggingstiltak og tiltak som bidrar til å styrke kunnskaper, omdømmebygging og økt attraktivitet. Samtidig er det behov for å samhandle mellom aktører som ikke har vært vant til å samarbeide fra tidligere. Med andre ord er man avhengig av et positivt samspill mellom ulike former for verdiskaping. Erfaringene er også at dette er prosesser som tar tid. Holdningsendringer er ikke ting som skjer over natta, og nye ideer og innspill trenger tid for å modnes. Dette gjelder på alle nivåer, både i lokalsamfunn, næringsliv og forvaltning. I og med at prosjektet i Nord-Trøndelag bygger på et tidligere prosjekt som hadde fokus på mange av de samme problemstillingene, har dette prosjektet kommet noe lengre i forhold til dette enn noen av de nystartede prosjektene.

Et viktig trekk ved prosjektet med tanke på å fremme bred verdiskaping, er man har fokus på økonomisk verdiskaping som den grunnleggende driveren. Med motiver om utvikling av næring basert på naturkvalitetene, vokser det også fram økt forståelse og ønske om å bevare disse kvalitetene. Gjennom bærekraftige reiselivsaktiviteter skapes en bredere synliggjøring og forståelse av disse kvalitetene, som kan være med å øke oppslutningen om vern og bevaring. Det er ikke dermed sagt at det må ligge en økonomisk motivasjon til grunn for vern av natur, men i bredt verdiskapingsperspektiv vil også økonomisk verdiskaping være en sentral del av verdiskapingen sammen med den miljømessige, sosiale og kulturelle. Her er målet å få til et gjensidig samspill mellom de ulike verdiskapingsformene som bidrar til en positiv bred verdiskapingspiral. Erfaringene fra Nord-Trøndelag er at økonomisk verdiskaping er en viktig inngang for å stimulere til slike prosesser, og man har erfaring med at infrastruktur- og tilretteleggingstiltak har lite for seg dersom det er ingen som har motivasjon til å vedlikeholde disse i ettertid.

Det blir også pekt på at Wild Norway i seg selv er et begrep som skaper begeistring, og som i seg selv forklarer hva det står for. Begrepet gir assosiasjoner til kvalitet og ekte og spesielle opplevelser i "urørt" natur. Det blir i den forbindelse også vist til at det er mye enklere å snakke om Wild Norway som bærekraftig utviklingsstrategi enn om man tar utgangspunkt i *Naturarven som verdiskaper*. Begrepet "Naturarven som verdiskaper" gir ikke umiddelbare assosiasjoner til innholdet, og er mer krevende å formidle.

Sammenlignet med flere av de andre prosjektene i programmet, er det i Nord-Trøndelag et mer direkte fokus på økonomisk verdiskaping, og det verdt å merke seg at dette er et av de prosjektene hvor Innovasjon Norge er sterkest med. Bred verdiskaping forutsetter bred deltakelse, noe man blant annet har bidratt til å sikre gjennom det regionale partnerskapet. I forhold til økonomisk verdiskaping har således *Magiske og verdifulle opplevelser i nordtrøndersk natur* en del erfaringer som kan ha overføringsverdi til en del av de andre prosjektene.

2.4 Spesielle temaer

2.4.1 Konflikthåndtering

Det rapporteres ikke om spesielle konflikter i prosjektet. Det legges også stor vekt på at planene som skal gjennomføres, skal være utarbeidet av de lokale aktørene. Dette framheves som viktig for å sikre eierskap og engasjement, og at det samtidig er viktig at man bruker den tiden som trengs for å gjennomføre nødvendige prosesser. På den måten unngår man også eventuelle krangler om skyld i ettertid dersom resultatet ikke skulle bli helt som forventet.

Ellers vises det til at kompetansebygging i seg selv er viktig for å unngå konflikter og at prosjektet slik sett også er et mål i seg selv for å dempe eksisterende konflikter. Dette gjelder spesielt rovdyrprosjektet i Lierne. Det pekes også på at manglende kunnskap om reindriftnæringen og samens kultur har vært, og er, årsak til en del konflikter.

2.4.2 Institusjonalisering

Institusjonalisering handler om hvordan prosjektarbeidet skal leve videre etter at prosjektperioden er over. Prosjektet er godt forankret i fylkesplaner og andre regionale utviklingsplaner. Det er et mål at alle prosjektene skal kunne stå mer eller mindre på egne ben når prosjektperioden er over. Bjørkmoen og Destinasjon Derga skal være ferdig utviklet ved prosjektslutt. Det diskuteres her hvordan satsingen skal organiseres, og hvorvidt det skal etableres et eget selskap. Opplegg for organisering og drift håper man å få på plass i løpet av det siste året av prosjektperioden. Prosjektet med rovdyropplevelser skal etter planen bli drevet videre i regi av Namskogan Familiepark og Lierne Nasjonalparksenter. Fugleprosjektet har vært medvirkende til å arbeide med å etablere et Ramsar-senter på Ørin. Dette blir sett på som et viktig tiltak for å kunne realisere næringspotensialet i birdwatching, men dette er langsiktig arbeid som strekker seg ut over programperioden.

Gjennom etableringen av Wild Norway ønsker man å sikre at arbeidet med å utvikle bærekraftig, naturbasert opplevelsesturisme i NT fortsetter på kommersielt grunnlag etter at programmet er ferdig. I løpet av det siste året ønsker man også å få på plass en modell for hva slags rolle og funksjon Wild Norway skal ha i samspill med de ulike aktørene på området.

Det har gjennom hele programperioden vært et gjennomgående fokus på hvordan satsinger skal videreføres etter programperioden, og det ser så langt ut som alle delprosjektene vil leve videre etter at programmet er over.

2.4.3 Programvurdering og addisjonalitet

Tilbakemeldingen i forbindelse med programmet er at det dette stort sett fungerer bra. Hovedprosjektet hadde ikke blitt satt i gang uten *Naturarven som verdiskaper*. I starten av prosjektet var det en følelse av at DN overdrev det miljømessige fokuset mens Innovasjon Norge overdrev det økonomiske. For prosjektene som skulle ha fokus på bred verdiskaping, og som måtte argumentere i begge retninger, var dette krevende. Man opplever her at programmet har bidratt med en mer

positiv gjensidig forståelse, og at det i programmet er romslighet i forhold til bedriftsretting ut fra en erkjennelse av at det er viktig at noen har egeninteresse i å videreutvikle ting. Egeninteressen er knyttet til inntjening og vil da ofte være knyttet til enkeltbedrifter. Erfaringen er at dersom man klarer man å knytte målsettingene i *Naturarven som verdiskaper* til kommersielle aktører, har man oppnådd mye.

2.4.4 Suksesshistorier og fallgruver

Prosjektet har ingen klare fallgruver med overføringsverdi til andre. Det som har vært en suksessfaktor, er at man gjennom tidligere prosjekter i regi av partnerskapet i Nord-Trøndelag har et godt grunnlag å bygge videre på. Dersom dette ikke hadde vært på plass, hadde man ikke klart å komme så langt som man har gjort. Gjennom tidligere prosjekter har man erfart at ting tar tid. Det er nå en stor fordel at man har med aktører som kjenner hverandre fra før gjennom tidligere prosjektarbeid. Det er også lettere å iverksette tiltak når man kjenner hverandre, har tillit til hverandre og en felles forståelse av hva man ønsker å oppnå. Gjennom tidligere prosjekter har det med andre ord foregått en sosial og kulturell verdiskaping som nå gjør det mulig å fokusere mer direkte på den miljømessig og økonomiske verdiskapingen. Ellers blir det sett som viktig at tenkingen bak det som blir gjort i hvert enkelt prosjekt, må henge sammen med de planer og strategier som eksisterer regionalt, på fylkesnivå - og nasjonalt. Det må ligge lokal forankring og lokalt eierskap til det som blir gjort i bunnen for all aktivitet. Videre blir det sett som viktig at det må ligge en mulighet for økonomisk verdiskaping knyttet til de tiltak som skal videreføres. Dette for å kunne synliggjøre at en videreføring av arbeidet vil være positivt for den framtidige samfunnsutviklingen.

2.5 Åpen post

Ingen spesielle kommentarer.

2.6 Oppsummerende vurdering

Prosjektet kom tidlig godt i gang, noe som har sammenheng med at man har bygget videre på tidligere prosjekter, partnerskap og nettverk. Hovedprosjektet besto i utgangspunktet av tre delprosjekter som er forankret i lokale aktører som har kommersielle interesser for sitt utviklingsarbeid. Lokale ressurser og kvaliteter er viktige innsatsfaktorer, og formidling av disse er en sentral opplevelsesverdi. Målet er at kunnskapsoppbyggingen som prosjektene generer, også skal bidra til å skape økt forståelse av naturarven og bruken av denne. Økt forståelse skal videre bidra til å sikre at naturarven bevares, og å dempe konflikter. Gjennom tidligere prosjektarbeid er det allerede lagt et solid fundament i form av sosial og kulturell verdiskaping, noe som nå gjør det mulig å fokusere mer direkte på den miljømessig og økonomiske verdiskapingen. Etableringen av Wild Norway som et nytt delprosjekt synes å være både et spennende og vellykket tiltak for å samle små naturbaserte reiselivsbedrifter i nettverk, styrke disse og hjelpe dem med å nå fram i et internasjonalt marked. Samlingen av disse bedriftene gjør det mulig å skreddersy opplevelsestilbud som internasjonale turoperatører opplever som spennende, og de første kontraktene med internasjonale turoperatører er allerede undertegnet. At prosjektet har forankring hos kommersielle aktører, øker sannsynlighetene for at satsingene i delprosjektene vil leve videre etter endt prosjektperiode.

3. Kystarven

Midtveisanalyse 1012

3.1 Bakgrunn

3.1.1 Hovedprosjekthistorien

Kystarven er et stort prosjekt med 5 delprosjekter. Problemstillinger knyttet til forholdet mellom vern og bruk er ikke av ny dato i regionen. Det har tidligere vært store konflikter med folkeaksjoner knyttet til verneplan for sjøfugl. Grensene var i utgangspunktet i konflikt med områder for oppdrettsvirksomhet, og det var en lang kamp for å justere grensene slik at oppdrettsvirksomhetene fikk ligge i ro.

I regi av Fylkesmannen har det senere vært gjennomført et naturbruksprosjekt som rommet mange av de samme elementene som *Naturarven som verdiskaper*. Målet var å etablere ny næring i randsonen til flere verneområder i fylket, og hvor Værlandet var ett av disse. Dette arbeidet ble også tatt inn i fylkesplanen, og man greide gjennom prosjektet å få folk til å se mer positivt på verneområdene på Værlandet.

Askvoll og Solund kommuner utarbeidet utkast til søknad om deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*. Prosessen ble sluttført av regionrådet for HAFS-regionen som omfatter kommunene Hyllestad, Askvoll, Fjaler, Solund og Gulen, dvs. den sørlige kyststripa i Sogn og Fjordane. De fem kommunene har til sammen litt over 10 000 innbyggere. Det blir sett på som viktig at hele regionen er med i prosjektet for å skape bred legitimitet til arbeidet. Man ønsker å se på bruk og vern med nye briller og skape bredt eierskap til verneområder og utviklingstiltak.

3.1.2 Mål og formål

Hovedprosjektet tar utgangspunkt i landskapstypene kystlynghei og naturbeitemark og de vernede sjøfuglområdene i de ytterste delene av HAFS-regionen. Det er disse landskapstypene, reservatene og randsonene omkring som prosjektet omtaler som kystarven.

I dette arbeidet har prosjektet også et sterkt fokus på å skape gode og tillitsfulle nettverk mellom vernemyndighetene, lokalt næringsliv og folket som bor og arbeider i randsonene til verneområdene. Gjennom å samordne arbeidet i felles nettverk mot felles konkrete og realistiske mål, håper man å skape et felles eierskap til resultatene og et godt klima for videre verdiskaping i vid forstand.

Prosjektet sitt hovedmål er å gjøre kystarven (kystlyngheiene, naturbeitemarkene og verneområdene for sjøfugl med randsoner) til verdiskaper og profilbygger for HAFS-regionen gjennom ny næringsutvikling innen reiseliv og sauebruk, kunnskapsbygging og skjøtsel av kystlandskapet.

I kvantitative mål innebærer dette at det skal etableres minst 10 nye sauebruk med minst 1500 nye utegangersau og minst 10 nye naturbaserte opplevelsesprodukter i prosjektperioden. Innen utgangen av hovedprosjektet skal man også ha utviklet en bærekraftig modell for lokalbasert rydding av søppel i utsatte verneområder. Prosjektet skal også ha etablert en felles dynamisk kunnskapsbase med oppdatert informasjon om utviklingen i landskapstyper og verneområder. Man skal ha bedret tilgangen til naturopplevelser både i enkelte verneområder og i randsonene, og man skal til slutt ha lagd en handlingsplan for profilering av kystarven.

Prosjektet består av fem delprosjekter. Disse er som følger:

- Delprosjekt 1: *Rydding i Kystarven* - utvikling av lokal modell for søppelhåndtering i naturreservat og sjøfuglområder
- Delprosjekt 2: *Opplev Kystarven* – 100 turstier og 5 profilprosjekt i HAFS
- Delprosjekt 3: *Kunnskap om Kystarven*
- Delprosjekt 4: *Sauen røkter Kystarven* - mobilisering for økt sauebeiting i viktige naturtyper på kysten
- Delprosjekt 5: *Kystarven i Vesterveg*

3.1.3 Tiltaksområder

Delprosjekt 1: *Rydding i Kystarven* - utvikling av lokal modell for søppelhåndtering i naturreservat og sjøfuglområder

Delprosjektet skal utvikle og prøve ut en samarbeidsmodell mellom lokalsamfunnet, Statens Naturoppsyn og Fylkesmannen om rydding og transport av søppel ut av verneområdet og randsoner til verneområdet.

Delprosjektet skal avklare hva slags faste kostnader en permanent ryddeordning vil ha og skaffe anslag for årlig tilvekst i søppelmengden. Delprosjektet skal også avklare hvordan lokalsamfunnet på beste måte kan stimuleres til å delta i ryddearbeidet. Delprosjektet er tidsavgrenset til perioden 2009-2012 og geografisk begrenset til Sørværet Naturreservat med Værlandet og Bulandet som tilgrensende randsone.

Delprosjekt 2: *Opplev Kystarven* – 100 turstier og 5 profilprosjekt i HAFS

Her er det ønskelig å synliggjøre og formidle naturkvalitetene i regionen gjennom tilrettelegging av 100 turstier og 5 utvalgte profilprosjekt. Turstiene skal være tilrettelagt for en bredest mulig målgruppe, med tanke på universell utforming og høy kvalitet på informasjon, skilting og merking.

Prosjektet skal stimulere til lokal og regional bruk av turområdene og understøtte reiselivsnæringen. Stiene og det utvalgte profilprosjektet i hver HAFS-kommune skal være grunnlaget for å markedsføre området som en vandredestinasjon i inn- og utland. Gjennom felles mal for skilting og merking, turkart, turbok og geocaching skal man nå nye målgrupper og få en ekstra profileffekt.

Delprosjekt 3: *Kunnskap om Kystarven*

Delprosjektet skal gjennomføre en oppdatering av artslistene og en generell kartlegging av miljøtilstanden i utvalgte verneområder i Askvoll og Solund. Formålet er å skaffe oversikt over artene i verneområdene, gjøre sammenligninger mellom ulike verneområder og vurdere endringer som har skjedd siden vernet ble vedtatt.

Disse opplysningene skal gjøres tilgjengelige i en kunnskapsbase som kan oppdateres fortløpende etter hvert som nye undersøkelser kommer til. Samtidig skal det utvikles lokal formidlingskompetanse slik at kunnskapen om verneområdene og endringene som skjer i kystlandskapet, kan brukes i reiselivsutvikling, i undervisning og i muligheter til grunneiere som vil benytte kystlyngheiene som beite.

Delprosjekt 4: *Sauen røkter Kystarven* - mobilisering for økt sauebeiting i viktige naturtyper på kysten

Her ønsker man gjennom møter, nettverkssamlinger og kurs å mobilisere til økt interesse for sauehold i viktige naturbeitemarker og kystlyngheier på kysten av HAFS. Prosjektet skal også bistå med kunnskap og råd for dem som ønsker å starte med sau. Skjøtsel av viktige naturtyper skal bedres innenfor verneområder og i randsone til verneområder på kysten. Det skal etableres minst 10 nye sauedrifter med utegangersau i løpet av en 5-årsperiode etter at prosjektet er startet opp. I samme perioden er målsettingen å øke dyretallet med minimum 1500 utegangersau.

Lokal bruk av villsaukjøtt skal økes gjennom opplegg for å heve kompetansen blant serveringsbedrifter i regionen. Det skal jobbes med konkrete tiltak for å øke videreføringen av produkter

relatert til kystsauen. Det skal gjennomføres tiltak for å legge til rette for kommersielle opplevelsesprodukt knyttet til sauehold i naturtypene kystlynghei og naturbeitemark.

Delprosjekt 5: *Kystarven i Vesterveg*

Her skal det etableres nettverk og utvikles felles "naturbrukskompetanse" ved å gjennomføre 1-2 studieturer til Skottland og 1-2 oppfølgingsseminarer for reiselivsvirksomheter, tiltaksmedarbeidere, naturforvaltere, lokalpolitikere og prosjektmedarbeidere med tilknytning til *Kystarven* i HAFS. Målet er at det skal være etablert minst 10 nye naturbaserte opplevingsprodukter i HAFS-regionen løpet av en 5-årsperiode.

3.1.4 Organisering og ledelse

Det er HAFS regionråd som er eier av prosjektet og utgjør styringsgruppa for prosjektet. Fylkesmannen i Sogn og Fjordane er også deltaker i styringsgruppa. Det er Fjaler kommune som fører prosjektregnskap og får dette revidert. Prosjektledelsen er lagt til sekretariatet for HAFS regionråd, og det er avsatt en stillingsressurs til prosjektledelse på 50 prosent. Ved kommunevalget høsten 2011 ble fire av fem ordførere i regionrådet skiftet ut. Det er bare ordfører i Fjaler som holder fram fra forrige periode.

Fire av delprosjektene har egen prosjektleder med egen prosjektorganisasjon. Det er fire arbeidsgrupper bestående av til sammen 20 deltakere. Det siste prosjektet er lagt under hovedprosjektet.

Organisatorisk ble det rapportert om visse utfordringer i første fase av prosjektet. Dette gikk bl.a. på at enkelte av delprosjektene i oppstartsfasen var litt for lite selvgående. Medlemmene i de ulike delprosjektstyrene har denne funksjonen ved siden av sin hovedstilling. Dette innebærer at de ulike delprosjektlederne hele tiden må presse på for å sikre framdrift. Det blir hevdet at stigruppen fungerer godt fordi de kulturansvarlige har ansvar for gjennomføring i sine respektive kommuner.

Videre har lederen for hovedprosjektet hatt mye å gjøre. I og med at prosjektlederstillingen kun utgjør 50 %, og at prosjektleder har andre oppgaver i tillegg hvor det også dukker opp utfordringer som må håndteres raskt, kan det bli for lite tid til oppfølgingsarbeid. I 2011/12 har det også vært mye arbeid med etablering av Norsk Sjøfuglsenter. Dette er ikke et delprosjekt i *Kystarven*, men etableringen blir sett som viktig i forhold til kystarvprosjektet som helhet. Man har hatt fokus på gjennomføring av arbeidet i delprosjektene, mens en del administrative oppgaver knyttet til rapportering har blitt skjøvet på som følge av stort arbeidspress. Ressursene til prosjektledelse i delprosjektene er økt fra 90 % i 2010 til 110 % i 2011.

3.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Kystarven er et av de større prosjektene i *Naturarven som verdiskaper* og hadde i 2010 en budsjettet totalramme på nærmere 4,9 millioner kroner. I 2011 var denne rammen på ca. 4,6 mill. Viktige finansieringskilder i tillegg til programmet, er HAFS-regionråd, kommunene, fylkeskommunen og Fylkesmannen. Egeninnsats utgjør også en viktig del av egenfinansieringen. Dette gjelder i første rekke regionrådet, kommunene og reiselivet. HAFS Regionråd har bidratt med administrative ressurser og et mindre tilskudd. Sunnfjord Miljøverk (SUM) har bidratt med en mindre innsats i forbindelse med levering av søppel fra Sørværet Naturreservat. En utfordring har vært at

man har finansiering for ett år om gangen og at man må ta en ny runde hvert år for å få finansiering på plass.

Fylkesmannen har et hovedansvar for delprosjekt 3 (kompetanseprosjektet). Her har det vært en utfordring at Fylkesmannen ikke har anledning til å ”matche” finansiering fra DN, men man har fått fylkeskommunen med.

3.1.6 Forankring og mobilisering

Det er mange målgrupper i forbindelse med forankringsarbeidet. Disse omfatter både offentlige instanser, bedrifter, grunneiere, lag og frivillige foreninger. Det gjennomføres forankringsarbeid både gjennom hovedprosjektet og delprosjektene. Høsten 2010 ble det gjennomført studietur til Skottland med 23 deltakere. Turen hadde naturbasert reiseliv som tema. Formålet var at turen skulle være til inspirasjon og samtidig bidra til å bygge nettverk mellom ulike aktører. Av deltakerne var det 7 representanter fra tiltaksapparatet og 16 deltakere fra lokale bedrifter. Flere av reiselivsbedriftene har i ettertid arbeidet med å legge til rette for vandring for sine besøkende.

Ellers blir det pekt på at man i delprosjekt 1, som har fokus på håndtering av søppel, har fått til god forankring gjennom å trekke inn, og honorere, skoleungdommer, frivillige lag og andre medhjelpere. Det vises til at det at lokalbefolkningen, og spesielt ungdom, rydder sitt eget verneområde, bidrar til å skape både identitet og stolthet. Bruk av Facebook som medium for å presentere resultater av frivillig arbeid omtales også som nyttig som del av det lokale forankringsarbeidet

Videre blir organiseringen av turstiprosjektet framhevet som vellykket når det gjelder forankring i forhold til grunneierne. Dette fordi man på forhånd har stilt krav om grunneieravtaler og tatt inn grunneiere i prosjektet som har fått slike avtaler på plass. Forankringen til kommunene framheves også som vellykket fordi kulturmedarbeiderne i kommunene sitter i styringsgruppa for turstiprosjektet.

Man har hatt utfordringer med å trekke Innovasjon Norge med på finansiering fordi de prioriterer enkeltvirksomheter og disse er ikke prioritert direkte i prosjektet. Tilbakemeldingen fra prosjektet er at Innovasjon Norge i Sogn og Fjordane har vært lite villige til å gå inn på fellestiltak som de selv ikke er aktivt involvert i organiseringen av. Siden man må skaffe finansiering til de etablerte prosjektene, har det blitt vurdert som alt for ressurskrevende å arbeide opp mot Innovasjon Norge i Sogn og Fjordane innenfor den avgrensede tidsrammen prosjektet.

3.2 Måloppnåelse

3.2.1 Rapportering på tiltak

Delprosjekt 1 er gjennomført etter planen, og det er rydda store mengder søppel. Det er ryddet 6 tonn søppel i året, og det har vært mye medieoppslag om dette. Frivillige får 1000 kr for å rydde en stor sekk, noe som innebærer at man får ryddet bort søppelet hvert år, både innenfor og utenfor reservatet. Man ønsker å få til en "søppelkonferanse" i 2013, hvor man ønsker å få politikere og fagfolk i tale. Utfordringen er at reservatet ligger langt fra folk, og man har problemer med å

identifisere ansvar for søppelproblemet, og det er behov for å finne fram til en løsning for hvordan dette kan håndteres på varig basis.

Figur 10 Søppel som er samlet sommeren 2012.

I forbindelse med søppelkartleggingen er det registrert type søppel, mengde og opprinnelse. Alle som leverer sekk, må legge ved registreringsskjema, som også angir lengden på strandlinjen som er rydda. Opplegget med at frivillige, ungdom, skoler og organisasjoner gjør en innsats, fungerer. Det man sliter med, og som er et hovedproblem, er at renovasjonsselskapet ikke uten videre tar i mot søppel. Hvem har betalingsansvar for herreløst søppel i verneområder? Forurenseren er vanskelig å identifisere. Skal det være avgift på internasjonal skipsfart? Man er lokalt av den oppfatning at man ikke bør la innbyggerne betale for rydding av søppel fra utlandet.

Man bruker nå prosjektmidler til å finansiere dette arbeidet. Prosjektet betaler for rydding og transport av sekker fra Værlandet til deponi. Det hevdes at man her vil være avhengig av statlige midler for å finne varige løsninger, og at det er vanskelig for kommunene å bruke frie midler til å rydde internasjonalt søppel i statlige verneområder hvor det ikke bor folk. Det er aktuelle modeller for varige løsninger på disse utfordringene som vil være et hovedtema på den forestående konferansen.

Det er **delprosjekt 2** (opplev kystarven) som i størst grad omfatter hele regionen. Her skal det lages turkart og praktbok om kystarven. Hver kommune har hatt ansvar for å komme opp med 20 stier som skal merkes, profileres og komme med på kartet. Velforeningene har hatt i oppdrag å finne fram til stier og etablere grunneieravtaler. Det skal skiltes og lages informasjonstavler for 20 stier i hver kommune.

Delprosjektet hadde i oppstarten en litt svakere framdrift enn forventet, dels på grunn av skifte av prosjektleder og dels på grunn av litt undervurdering av prosjektlederarbeidet både lokalt og sentralt. Det var krevende å få på plass alle grunneieravtaler, og man har i stor grad vært avhengig av dugnadsarbeid, noe som skapte usikkerhet for framdriften. Man kom i 2010 i gang med rydding,

merking og klassifisering av stier. I noen kommuner var da alle stiene definert og lagt inn på kart. I andre kommuner var ikke arbeidet med grunneieravtaler helt ferdig. I løpet av 2011 var nærme- re 90 av de 100 kystarvstiene i HAFS-regionen rydda, merka og registrert på GPS. Mesteparten av det fysiske tilretteleggingsarbeidet er nå slutført. Alle kommunene har ryddet og merket 20 stier hver i tillegg til at hver kommune har ett profilprosjekt som er ekstra påkostet. Det jobbes mot veivesenet for å få til bedre parkering og skilting knyttet til noen av stiene. Det lages fire kart for de fem kommunene. Kart for Rullestad og Fjaler er ferdig, og kart for Askvoll er snart ferdig. Det er også produsert informasjonstavler som er i ferd med å bli montert. Det er også en tur-app under produksjon, hvor man også ønsker å koble på overnattingsmuligheter. Alle informasjonstavle- ne på Værlandet er kommet. Dette er et spesialområde som får mye merking med store og små tavler. Naturreservatet får en tavle, og det er satt opp en kikkert der man kan se inn i reservatet.

Planen er videre å trykke kart. Kommunene kan kjøpe disse kartene med muligheter for videre- salg. De pengene som kommer inn, skal gå til opptrykk av nye kart eller vedlikehold av turstier. De lag og organisasjoner som nå har avtale med kommunene, vil kunne få økonomisk bidrag til vedlikehold av pengene som kartsalget antas å gi.

Når det gjelder bokprosjektet, blir det ikke utarbeidet en egen bok i regi av prosjektet. Et lokalt forlag er i ferd med å lage en turbok for kysten av Sogn og Fjordane. *Kystarven* vil bruke sine turstier og opplevelser som input i dette bokprosjektet. Man ser det ikke som hensiktsmessig å lage konkurrerende bokprosjekter om samme tema i samme område.

Delprosjekt 3 (kunnskapsprosjektet) fikk i startfasen noe utsettelse pga. sykdom hos en nøkkel- person på digital tilrettelegging av informasjon. Man bruker her data fra arbeidet med forvalt- ningsplanene og foretar kartlegginger der det er behov. Man kartlegger både i og utenfor verne- områder for å se hva som skjer med områder med ulik grad av beiting. Det er også foretatt syste- matisk beite-brenning i Sørværet naturreservat i samarbeid med bl.a. Universitetet i Bergen, og det er gjennomført pollenanalyser.

Det er ellers gjennomført fugletelling i enkeltreservat og på sjøen. Her har også skolene vært in- volvert. Datalagring har innledningsvis vært en utfordring i prosjektet. Man må ha dataene inn i en database og få på plass systemer for å gjøre disse tilgjengelig. Det er fremdeles utfordringer knyttet til dette. Det er FM som har ansvar for dette delprosjektet, og data skal inn i Fylkesatlas for Sogn og Fjordane. Utfordringene har vært å få systematisert data og få disse inn i en database slik at dataene kan gjøres tilgjengelige og brukes. Man ser for seg at Norsk Sjøfulgsenter på Vær- landet, som ble åpnet 15. juni 2012, kan bruke en del av faktagrunnlaget i sine presentasjoner, bl.a. knyttet til tilstand og utvikling i ulike reservater.

Figur 11 Avisoppslag om åpning av Norsk Sjøfuglsenter 15.6.2012.

Man har brukt mye tid på få sjøfuglsenteret på plass, men det knytter seg foreløpig utfordringer til driften av dette senteret så lenge man ikke har fått sertifisering. Gjennom kunnskapsprosjektet har man også hatt et ønske om å etablere en naturbruksskole på Værlandet. Man har foreløpig hatt en forsiktig oppstart i forhold til dette. Skoler i regionen er invitert dit for å gjennomføre feltarbeid. I den forbindelse har man på sjøfuglsenteret utarbeidet en quiz med basis i sjøfuglutstillingen, hvor man har 20-25 spørsmål som man finner svar på gjennom å lete seg gjennom utstillingen på senteret. På sikt ser man for seg at man får muligheter for overnatting knyttet til en gammel skole i nærheten av sjøfuglsenteret, men foreløpig har man ikke hatt ressurser til å jobbe mye med. Pedagogisk ser man også for seg ulike muligheter knyttet til interaktive og prosessorienterte aktiviteter. Hvorvidt man klarer å få sertifisert sjøfuglsenteret eller ikke, har betydning for de framtidige utviklingsmulighetene. Slik det er nå, kan det drives på en enkel måte gjennom samarbeidsavtale med det lokale serveringsstedet Værlandet gjestehavn. Der kan man selge billetter, og de får en liten provisjon. Slik sett kan sjøfuglsenteret fungere som en liten tilleggsattraksjon, men man får da ikke videreutvikle senteret med naturveiledningsdimensjonen knyttet til de kvalitetene som ligger i vernet av kystområdene. En naturveileder vil også være viktig med tanke på realisering av planene om en naturbruksskole. Per i dag er det et arbeidende styre som driver senteret, hvor prosjektleder for *Kystarven* også sitter. Arbeidet med senteret har vært tidkrevende, og det har således blitt litt lite tid til oppfølging av en del andre oppgaver i prosjektet.

Delprosjekt 4 (sauene som røkter av kystarven) hadde i første fase svak framdrift på mat- og turismedelen av prosjektet, noe som hadde sammenheng med mangel på kompetanse på dette feltet. Det har således vært behov for sterkere involvering av styringsgruppa for å bøte på dette. Et lærerkurs og matprosjekt er utarbeidet og gjennomføres i samarbeid med Norsk Kystkulturakademi i Solund. Man har også arbeidet med å få på plass en villaaufestival i Solund, og festivalen hadde en forsiktig oppstart i 2012.

Mobiliseringsarbeid har ført til noen nye saueetableringer, ført og fremst i kjerneområdet Askvoll og Solund.

Delprosjekt 5 (kystarven i Vesterveg) har også hatt visse forsinkelser i oppstarten, noe som blant annet skyldes mangel på kapasitet i hovedprosjektet. Man fikk også avslag på søknad fra Innovasjon Norge om medfinansiering av studietur til Skottland. Turen ble likevel gjennomført, og karakteriseres som vellykket. I ettertid har denne vist seg å være motiverende for arbeidet med å fremme naturbasert opplevelsesturisme, og man har hatt et oppfølgende seminar i etterkant av Skottlandsturen. Man arbeider nå med 20 bedrifter som forsøker å utvikle vandring i kystområdene av Sogn og Fjordane til et produkt. Dette er da nært relatert til stiprosjektet, men man ønsker å utvikle ulike opplevelsesprodukter. Man har i den forbindelse også søkt om forprosjektmidler fra NCE i Bergen. Man ønsker å koble sammen transportselskapet Nordled som har ekspressbåten til Bergen og nordover, og aktuell turoperatør med et geografisk definert vandremarked. De 20 bedriftene er interessert i produktutvikling knyttet til dette. Det er fjordkysten som er destinasjonsselskapet i området. Flesteparten av bedriftene er medlemmer der. I tillegg ønsker man også å trekke med de frivillige i bygdene som driver og tilrettelegger turstier og som ønsker aktivitet i sine bygder. Det gjelder potensielle tilbydere som måtte ha ledig husvære for overnatting, og som kunne tenke seg å utnytte denne muligheten. Man ser for seg at pakkede turer er den endelige løsningen, men man må først utvikle moduler og tilbud som kan tilrettelegges for pakking. Turoperatørene ønsker å tilrettelegge tilbudspakker selv, men det er behov for ulike tilbud som kan inngå i disse.

Helhetsinntrykket er at prosjektet er godt i gang selv om det av ulike årsaker har oppstått forsinkelser i delprosjektene.

3.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet har et gjennomgående fokus på å bevare naturarven, både direkte og indirekte. Mange av tiltakene retter seg direkte mot bevaring og skjøtsel av naturarven. I Sørværet naturreservat er det ryddet mange tonn med søppel (70 m³ i 2011). I 2011 ble det brukt 495 arbeidstimer på rydding av 4380 meter strandlinje. Reservatet blir holdt rent for søppel, og man henter inn erfaringer som grunnlag for etablering av permanente løsninger.

I turstiprosjektet er det fokus på å kanalisere ferdsel og tilrettelegge stier på en skånsom måte i og utenfor naturreservat. Tilrettelegging av turstier bidrar til mer bruk av naturen, noe som man føler gir større legitimitet for skjøtsel og vern, samtidig som potensiale for verdiskaping for lokale reiselivsbedrifter øker. I skjøtelsprosjektet har man fått plass nye saueetableringer. Dette er viktig for god skjøtsel av kulturlandskapet og opplevelseskvalitetene, samt at dette også er viktig med tanke på utvikling av nye næringer. Gjennom kompetanseprosjektet gjennomføres feltstudier og fugletelinger, noe man arbeider med å kunne formidle på ulike måter, bl.a. gjennom Naturatlas for Sogn og Fjordane og gjennom sjøfuglsenteret. Næringsprosjektet har vekt på næringsutvikling knyttet til naturbasert opplevelsesturisme. Dette er en form for næringsutvikling som er avhengig av at naturarven bevares og skjøttes, at man har kunnskaper om naturarven og evner til å formidle denne på en måte som øker opplevelsesverdiene både for fastboende og tilreisende. Det gjenstår fortsatt en del arbeid med tanke på å få til et godt samspill mellom alle delprosjektene.

3.2.3 Kunnskap og formidling

Som vist i det foregående er det et eget delprosjekt med spesiell fokus på kunnskap og formidling. Dette er også et sentralt element knyttet til de andre delprosjektene. Det arbeides med å kartlegge, sammenstille og formidle både eksisterende og ny informasjon om natur- og kulturverdiene i *Kystarven*. Skoleverket er også involvert i dette. Det er også ønskelig å opprette stillinger knyttet til naturveiledning og å gjennomføre vertskapskurs. Naturveiledningsaspektet er avhengig av at man får sertifisert sjøfuglsenteret, noe man foreløpig ikke har lyktes med. Man ser for seg at dette senteret skal være en arena for formidling av sjøfuglvern og kystnatur, og tanken er også at dette senteret skal være en drivkraft i lokal og regional reisemålsutvikling.

3.2.4 Bred verdiskaping

Bred verdiskaping handler om å få til et godt samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Så langt er det turstiprosjektet som har kommet lengst med tanke på realisering av målsettingene i prosjektet. Tilbakemeldingene er at det sterke fokuset på turstier og kart i samtlige kommuner, er noe som har bidratt til å skape engasjement blant lag og frivillige organisasjoner, og dette er noe som nesten alle reiselivsaktørene ser direkte nytte av for sin virksomhet. Erfaringen er at tilførsel av ressurser gjennom prosjektet har bidratt til et forsterket samarbeid mellom reiselivsnæringen og det frivillige organisasjonsarbeidet i grendene. Prosjektet opplever at oppmerksomheten rundt sauene som røkter av kulturlandskapet generelt sett blir sett på som positivt. Dette gjelder også bruk av ressurser til studieturer og kompetanseutvikling. Prosjektet forventer også en positiv effekt av nettverksbygging mellom serveringsbedrifter i regionen, med villsaukjøtt i sentrum. Videre pekes det på at søppelryddinga bidrar til å skape bred legitimitet og ressurser til frivillige organisasjoner.

Det som blir vurdert som viktige suksessfaktorer med tanke på å lykkes med prosjektet, er at man klarer å få til en bred mobilisering av friluftsfolket i regionen for å skape en infrastruktur som både lokalsamfunnet og reiselivsnæringa ser seg tjent med. Det blir også ansett som viktig at man klarer å øke tallet på villsau, og at villsauene blir en attraksjon i seg selv, både som skjøtteri av landskap og som grunnlag for utvikling av lokal mat. Videre blir det sett på som en forutsetning at man klarer å utvikle en god naturformidling der lokalt vertskap (ungdommer, guider og turistverter) bidrar til å øke opplevelsesverdiene som grunnlag for å styrke den kulturelle identiteten og den økonomiske verdiskapingen. På lengre sikt håper man at naturbasert opplevelsesturisme kan bidra til å øke kystarvbygdene sin attraktivitet som tilflyttingsområde.

Erfaringene er at forankring av de fleste av aktivitetene blant lokale næringsaktører og frivillige krefter i lokalsamfunnet, bidrar til at Kystarvarbeidet i stor grad blir identifisert som en del av lokal bygdeutvikling. Bygdene ser da på *Kystarven* som en sjanse til å utvikle nye aktivum for bygda. Tilbakemeldingen fra prosjektet er at der man lykkes med denne integreringen, blir Kystarvaktivitetene oppfattet som viktige og nødvendige for bygdas framtid. Dette skjer lettest i de minste bygdene som ligger nærmest *Kystarven* sine kjerneområder. I andre bygder (kommunesentra og fjordbygder) blir det mer det konkrete tiltaket som skaper engasjement, men som kan gi positive ringvirkninger knyttet folkehelse, attraktivitet og økt besøk.

3.3 Spesielle temaer

3.3.1 Konflikthåndtering

Det var store konflikter i området knyttet til etablering av verneområdene, og et viktig mål med prosjektet har slik sett vært å dempe konflikten og peke på nye muligheter i forhold til framtidig utvikling. Flere av prosjektene har preg av lokal forankring og mobilisering knyttet til det å skape et sterkere eierskap til egne områder. Det er således et forsøk på å kombinere bruk og vern på en måte som skaper positivt engasjement og økt bevissthet om lokale ressurser. Å skape holdningsendringer til disse konflikten er en del av de langsiktige målsettingene som ligger til grunn for prosjektet.

Det meldes ikke om store konflikter knyttet til selve gjennomføringen av prosjektet. Det var i startfasen utfordringer knyttet til at noen grunneiere ikke ville skrive under på avtaler, men man har forsøkt å unngå slike konflikter gjennom valg av områder. Man ser i midlertid potensielle konflikter når det gjelder tilrettelegging av turstier og vindmølleutbygging. Det kan også være muligheter for konflikter mellom saueiere og turfolk.

Man prøver å styre konflikter dersom det er mulig. Enkelte steder kan det være konflikter mellom saueiere og turfolk selv om grunneieravtaler er på plass. Her søker man å få fram gode eksempler på samarbeid som kan bidra til å senke konfliktnivået, og man forsøker å koble aktørene gjennom felles arrangement.

3.3.2 Institusjonalisering

Institusjonalisering handler om hvordan prosjektarbeidet skal leve videre etter at prosjektet er avsluttet. Det vises her til at prosjektet er godt forankret gjennom et godt kommunesamarbeid i regi av regionrådet. Det er en målsetting at alle aktivitetene blir videreført gjennom en eller annen organisasjon.

Man ønsker å få til naturveiledning gjennom sjøfuglsenteret. Her ser man også for seg at kystkulturakademiet også kan spille en rolle. Arbeidet med etablering og vedlikehold av turstiapplikasjon skal gjøres gjennom destinasjonsselskapet. Dette gjelder reiselivssatsingen knyttet til vandreprosjektet. Kommunene, lokale lag og organisasjoner og reiselivsorganisasjonene vil ha ansvaret for å videreføre arbeidet med kart og turstier. Man ser for seg at skjøtsel av verneområder og strandsoner kan evt. videreføres gjennom et friluftsråd, men dette er ikke avklart foreløpig. I 2013 skal man gjennomføre en konferanse der erfaringer presenteres, og aktuell forvaltningsmodeller diskuteres.

Man ønsker også å vedlikeholde kystarvområdet gjennom bruk av fylkesatlasen som et grensesnitt for naturinformasjon for området. Forankringen av dette er foreløpig ikke avklart.

3.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Det gis uttrykk for at det er lite sannsynlig at prosjektet ville kommet i gang uten *Naturarven som verdiskaper*. Man har hatt en del ideer, bl.a. som følge av lokale og regionale prosjekter, men man har vært avhengig av verdiskapingsprogrammet for å realisere disse. Deltakelsen i verdiskapingsprogrammet har resultert i at Fylkesmannen har forsert sitt arbeid med å etablere forvaltningsplaner. Deltakelsen har også bidratt til å utløse ressurser fra et bredt spekter av aktører lokalt og regionalt. Programmet utløst stor egeninnsats i ulike bygdelag. Kommunene har prioritert dette tilretteleggingsarbeidet med både budsjettmidler og administrative ressurser. Fylkeskommunen har tatt prosjektet inn som fast post i sitt budsjett, og reiselivsselskapene har prioritert samarbeidet med *Kystarven*. RMP og SMIL-ressurser har blitt utløst fra landbruksforvaltningen.

Når det gjelder behov for bistand fra programmet, blir det vist til at oppfølgingen har vært god. For å lette gjennomføringsarbeidet i prosjektene blir det pekt på at det kunne vært behov for en nasjonal bedriftsrådgiver som kunne besøke de ulike prosjektene og gi råd om hvordan man mobiliserer og arbeider for å få fram gode naturbruksbedrifter. Spesielt blir det pekt på behov for rådgivning gjennom et nettverk av naturbruksbedrifter. Videre pekes det på at universell utforming er en gjennomgående utfordring for prosjektene i programmet. Her ser man for seg at gode arkitektløsninger utarbeidet i nært samarbeid med de enkelte prosjektene kunne skapt både lokal og nasjonal reklame for programmet og prosjektene. Databaser og aktiv bruk av disse er en utfordring i prosjektet, og det antas at dette også kan være en utfordring for flere. Det signaliseres således også et behov for rådgivning i bruk av nasjonale databaser i lokal formidling. Et annet sentralt rådgivningstema som trekkes fram, er profilbygging og utvikling av markedsstrategier.

Utfordringene som trekkes fram, understreker det faktum at arbeid med bred verdiskaping forutsetter tilgang på et bredt spekter av kompetanse, noe som forutsetter god samhandling mellom ulike aktører. For programmet vil det være viktig å ha fokus på sentrale overordnede problemstillinger og utfordringer som går igjen i flere prosjekter og som har stor betydning for å sikre en god måloppnåelse. Koblingene knyttet til næringsutvikling, profilering og markedsføring er utfordringer som flere av prosjektene står overfor.

3.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Turstiprosjektet blir ansett som viktig fordi det mobiliserer hele regionen. Det har blitt godt motatt, og det er viktig for mange av de andre delprosjektene. Samtidig er det en utfordring at flere av delprosjektene er avhengige av hverandre, og at man er avhengig av et godt samspill. Den største utfordringen som trekkes fram, er å klare å synliggjøre den økonomiske nytteeffekten av prosjektet. Det er med andre ord behov for å dokumentere at vernet natur kan gi positive økonomiske målbare resultater. Å utvikle gode vandreprodukter som sikrer kommersiell effekt av det opparbeidde turstinnettverket, blir sett som spesielt viktig i den forbindelse.

I forhold til det siste har prosjektene i *Naturarven som verdiskaper* en felles utfordring. Gode eksempler på økonomisk verdiskaping knyttet til vernet natur vil være av felles interesse å formidle og synliggjøre. Dette vil bidra til å øke oppslutningen om, og forståelsen av, vern av natur. Samtidig vil dette også være viktig med tanke på å sikre forankring av oppgaver på slik måte at man sikrer videreføring etter programslutt.

3.4 Åpen post

Når det gjelder å vurdere måloppnåelse, blir det pekt på at det er langsiktige målsettinger som ligger til grunn for prosjektet. Viktige resultater vil være avhengige av hvorvidt man klare å skape holdningsendringer blant ulike aktører. Når effektene av programmet skal vurderes etter endt programperiode, blir det pekt på at det er viktig å legge holdningsperspektivet til grunn.

3.5 Sammenfattende vurdering

Kystarven er et stort prosjekt med fem delprosjekter som involverer alle kommunene i HAFS-regionen. Prosjektet går ut på å sette i gang tiltak for å skjøtte kystarven gjennom beiting og rydding i verneområdene samtidig som man legger til rette for bedre tilgang og økte kommersiell verdiskaping gjennom reiselivsutvikling og utvidet sauehold. Kompetansebygging og formidling er en viktig del av dette arbeidet.

Noen delprosjekter har kommet lengre enn andre, noe som skyldes forsinkelser av ulike årsaker. Forsinkelsene har til dels sammenheng med at behovet for ressurser til prosjektledelse både i hovedprosjektene og enkelte av delprosjektene, er undervurdert. Prosjektleder har også brukt en god del tid på etableringen av sjøfuglsenteret. Dette er ikke et prosjekt som inngår i programmet, men som oppleves å spille en viktig rolle for profilering og formidling knyttet til flere av tiltakene i prosjektet. Prosjektet som helhet er krevende, og man er avhengig av godt samspill både innad og mellom de ulike delprosjektene for å få en helhetlig profilering av kystarven som ressurs for naturbasert opplevelsesturisme. Det er derfor viktig at det settes av nok ressurser til oppfølging og koordinering for å sikre framdrift og for å kunne realisere potensialet knyttet til strategier og målsettinger. Turstiprosjektet, som er det største prosjektet, er på nærmeste ferdig når det gjelder den fysiske tilretteleggingen. Kunnskapsprosjektet, og spesielt den delen som går på sammenstilling og formidling av informasjon gjennom en felles database, er det prosjektet hvor utfordringene er størst. Her har man også hatt utfordringer knyttet til tilgang på kompetanse. Utfordringen i siste fase av prosjektet er å få forankret aktivitetene på en slik måte at man sikrer at disse blir videreført og utviklet på en god måte etter programslutt. Spesielt gjelder dette opplegg for formidling av naturinformasjon.

4. Sørnorsk kystnatur

Midtveisanalyse 2012

4.1 Bakgrunn

4.1.1 Hovedprosjekthistorien

Sørnorsk kystnatur er et prosjekt som omfatter Flekkefjord kommune, Kvinesdal kommune, Farsund kommune, Lyngdal kommune, Fylkesmannen i Vest-Agder og Vest-Agder fylkeskommune. Prosjektet hadde opprinnelig sin bakgrunn i et samarbeid mellom Farsund næringssselskap, Farsund kommune og fylkeskommunen i Vest-Agder. Farsund næringssselskap hadde i utgangspunktet en del ideer knyttet til miljø og kompetanseutvikling som grunnlag for utvikling av nye næringer. Man hadde noen småprosjekter i forhold til dette i forkant av at verdiskapingsprogrammet kom på banen. Farsund næringssselskap utformet søknaden til verdiskapingsprogrammet i samarbeid med kommunene.

Prosjektet kom med i programmet sommeren 2009, men prosjektleder kom ikke på plass før ved slutten av 2009. Det var prosjektleder i samarbeid med delprosjektlederne som utformet prosjektplanen. *Sørnorsk kystnatur* er et stort prosjekt sammenlignet med mange av de andre prosjektene i programmet. Prosjektet var i utgangspunktet satt opp med hele 15 delprosjekter.

4.1.2 Mål og formål

Ifølge hovedsøknaden og prosjektplanen er det definert følgende hovedmål for prosjektet:

- Stimulere til økt verdiskaping og bevaring av naturarven gjennom fokus på tilrettelegging for naturopplevelse og skjøtsel
- Legge til rette for bedre kommunikasjon og samarbeid mellom forvaltningsmyndigheter, reiselivsnæring og landbruksnæring for å øke den gjensidige forståelse for vern og potensialet for bruk
- Framstille og overføre kunnskap og kompetanse om naturarven blant annet gjennom å samle og tilgjengeliggjøre informasjon, skape møteplasser og stimulere til videre forskning
- Profesjonalisere aktører innen lokal reiselivsnæring og landbruksnæring

Prosjektet omfatter følgende delprosjekter

1. Prosjektadministrasjon
2. Opplæring av guider
3. Tursti Nordberg fort – Pennefeltet – Pennehuset – Pikksteinen – Lista Fyr
4. Opplev fugleliv på unike Lista – tilrettelegging for opplevelser, læring og guidede turer
5. Hidrahei via Brufjell til Åna Sira – et vernet kystlandskap langs Nordsjøveien
6. Revisjon av skjøtels - og forvaltningsplan for Listastrendene
7. Overvåking av Havika – rødlisteplanter og fremmedarter
8. Nordbergkonferansen
9. Haugelandstrand i Fedafjorden
10. Naturarvinformasjon i forbindelse med Skjærgårdsparken Lister
11. Kirkehavn og Rasvåg – øyer i landskapsvernets skjærgård
12. Kunnskapsbase Lister
13. Miljøvennlig turisme
14. Informasjonssenter for Sørnorsk Kystnatur
15. Elva Lygna

Målet for *Sørnorsk kystnatur* er verdiskaping i og ved naturvernområder. Delprosjektene *Nordberg-konferansen* (8) og kunnskapsbasen *Lister* (12) i *Sørnorsk kystnatur* er virkemidler som skal brukes for å spre kunnskap om prosjektet, naturvern og bærekraftig utnyttelse av disse områdene. Delprosjektene for guideopplæring (2) og fugleopplevelser (4) legger til rette for ny formidling og

naturopplevelser i regionen. Ny informasjon, fysiske installasjoner, skjøtsel, tilrettelegging for kanalisering av ferdsel og bedre tilgang til områdene, er tiltak som går igjen i flere av delprosjektene.

Vi vil i følgende avsnitt foreta en kort gjennomgang av innhold i de ulike delprosjektene. Når det gjelder delprosjekt 1, vil dette bli omtalt nærmere under organisering og ledelse. Delprosjekt 14 var et prosjekt som ble tatt ut i en tidlig fase (jf. oppstartsanalysene). Årsaken var at Innovasjon Norge ikke innvilget støtte til utvikling av et informasjonssenter. Dette prosjektet har blitt reaktivert etter initiativ fra næringslivet. Dette dreier seg om et mindre forprosjekt for etablering av naturinformasjonssenter/Ramsar-senter/CEPA-senter på Vest-Lista.

4.1.3 Tiltaksområder

Delprosjekt 2. Opplæring av guider

For mange av de næringsrettede aktivitetene blir tilgang på gode guider sett på som viktig for å skape gode opplevelser. Det skal derfor gjennomføres opplæring av guider slik at disse får kunnskap og kompetanse i formidling som tilfredsstillende behovet i regionen.

Delprosjekt 3. Tursti Nordberg Fort – Pennefeltet – Pennehuset – Pikksteinen – Lista Fyr

Tiltaket er å lage en merket sti som knytter seg til en eksisterende Nortrail-løype. Området stien går gjennom, er rikt på fornminner, kulturminner, særegne geologiske forekomster i tillegg til et variert plante- og fugleliv. Deler av stien beveger seg gjennom et område som nylig fikk status som nasjonalt utvalgt kulturlandskap. Langs stien skal det være informasjon om fornminner, kulturminner, sagn og historier og om naturarven generelt. Planen er at det i løpet av hele prosjektperioden arbeides med å ferdigstille biter av stien, slik at en ved prosjektets slutt har en ferdig sti med universell utforming fra Nordberg til Lista fyr.

Delprosjekt 4. Opplev fugleliv på unike Lista - Tilrettelegging for opplevelser, læring og guidede turer

Delprosjektet skal vitalisere det store kunnskaps- og opplevelsespotensialet i det unike fuglelivet på Lista. Prosjektet omfatter utvelgelse, lokalisering, utforming og etablering av fugletårn/buer/ikke-tilrettelagte punkter inkludert infrastruktur og informasjonsopplegg i et helhetlig tilbud for økt kunnskap og opplevelse av våtmarksfugl og sjøfugl på Lista. Dette er en sterkt voksende turistnæring. Det skal skje i et bredt regionalt/lokalt samarbeid samt i dialog med andre steder som også driver fugleturisme. Det skal framskaffes ny kunnskap om temaet, og delprosjektet skal bidra til økt overvåking, forskning og bedre forvaltning.

Figur 12 Fuglestasjonen ved Lista fyr er stedet for folk som ønsker å se fugl på trekk vår og høst.

Delprosjekt 5. Hidraheia via Brufjell til Åna Sira – et verna kystlandskap langs Nordsjøveien

Den landfaste delen av Flekkefjord landskapsvernområde, Hidraheia til Brufjell og Åna Sira omtales som et område med stort verdiskapingspotensial. Området har rike natur- og kulturkvaliteter og utgjør et attraktivt turterreng. Med utgangspunkt i noen sentrale treffpunkt/opplevelsessteder, ønsker man gjennom prosjektet å skjømte, formidle, tilrettelegge og gjøre landskapsvernområdet tilgjengelig og attraktivt - på landskapets premisser. Det er et sentralt mål å sikre godt samarbeid og samspill med ulike aktører i området.

Delprosjekt 6. Revisjon av skjøtsels- og forvaltningsplan for Listastrendene

Dette er prosjekt som finansieres utenom verdiskapingsprogrammet, men det er et mål å bringe tanker og tilnæringer fra *Naturarven som verdiskaper* inn i planprosessen. Dette dreier seg om å få til et bredt og reelt samarbeid, spesielt i forhold til grunneiere og næringsaktører. Målet er å stimulere til nye tanker og ideer til hvordan Listastrendene kan utnyttes til bærekraftig verdiskaping lokalt. Dette gjelder både økonomisk, sosial og kulturell verdiskaping.

Delprosjekt 7. Overvåking av Havika – rødlisteplanter og fremmedarter

Formålet med dette delprosjektet er å overvåke rødlisteplantene, hindre spredningen av fremmede arter og høste erfaringer med bekjempelse av rynkerose. Prosjektet skal gå over flere år og blir gjennomført i samarbeid med en forskningsinstitusjon. Når prosjektet er avsluttet, ser man for seg at man vil sitte igjen med verdifulle data med overføringsverdi til lignende steder og situasjoner.

Delprosjekt 8. Nordbergkonferansen

Denne konferansen skal være en møteplass for næringsliv, forskere, grunneiere, publikum, offentlig naturforvaltning, kommuner og lokale lag og foreninger. Konferansen skal også være en arena for å invitere alle utdannings- og forskningsinstitusjonene det samarbeides med, for fremme gjensidig informasjonsutveksling og oppdatere hverandre på status og utvikling.

Konferansen arrangeres på Nordberg fort, og det er et mål at hver konferanse skal stimulere til nye møter, ny viten og nye samarbeid/prosjekt i forhold til naturarven som verdiskaper.

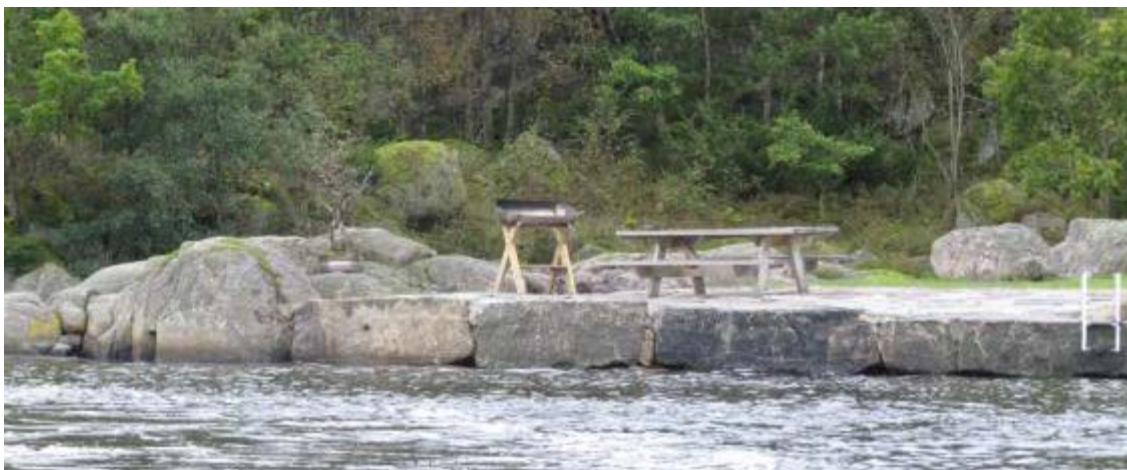
Delprosjekt 9. Haugelandsstranda i Fedafjorden

Dette er et populært utfartsområde både fra sjø og land. Det er fem eldre sjøbuer i området som også er rikt på kulturminner helt tilbake til eldre jernalder. Området var trolig en av de første boplassene i Kvinesdal. Haugelandsstranda er en del av Skjærgårdsparken som er under opprettelse i Listerregionen. Gjennom prosjektet ønsker man å gjennomføre ulike skjøtsels-, tilretteleggings- og informasjonstiltak for å bedre tilgjengeligheten og styrke den pedagogiske verdien knyttet til området.

Delprosjekt 10. Naturarvinformasjon i forbindelse med Skjærgårdsparken Lister

Skjærgårdsparken Lister jobber med tilrettelegging av adkomst til områder i skjærgården som staten har sikret gjennom servituttavtaler mellom grunneiere og miljødepartementet. Avtalen innebærer at områdene stilles til varig rådighet som friluftsområde for allmennheten. Staten har rett til å legge til rette for friluftslivet med blant annet stier, brygger, toaletter med mer. Grunneier beholder eiendomsretten og rett til å bruke områdene på tradisjonelt vis.

Jobben med skjærgårdsparken er godt i gang og er planlagt ferdig i 2012. *Sørnorsk kystnatur* ønsker å samarbeide med skjærgårdsparken med hensyn til å legge til rette for informasjon om vernede fugler, dyr, fisk og planter der skjærgårdsparken er representert i verneområder. Som en del av denne gjennomgangen vil man legge opp til å informere grunneiere om *Naturarven som verdiskaper* og kan i den forbindelse være med på å gi fødselshjelp til nye verdiskapingsprosjekt. Dette omfatter også etablering av internettside og utarbeidelse av brosjyrer.

Figur 13 Tilrettelegging for allmenheten i strandsonen.

Delprosjekt 11. Kirkehavn og Rasvåg – øyer i landskapsvernets skjærgård

Store deler av skjærgården på sør- og østsiden av Hidra, samt en rekke store og mindre øyer i dette området er en del av Flekkefjord landskapsvernområde. Fra Hidra er de hvitmalt sørlandske uthavnene Kirkehavn og Rasvåg i seg selv attraktive besøksmål, og den naturlige inngangen til Landskapsvernets område. Målet for dette prosjektet er å få til en god dialog mellom uthavnene og landskapsvernområdet til begges fordel. Man skal gjennomføre tiltak knyttet til skjøtsel i tråd med verneplan, utarbeide informasjonsmateriell, rydde og lage stier og tilrettelegge besøksmål, bl.a. for å lette tilgjengelighet til enkelt overnattingssted for guidet reiseliv.

Delprosjekt 12. Kunnskapsbase Lister

Målsettingen for dette delprosjektet er å samle, systematisere og gjøre tilgjengelig eksisterende og framtidig kunnskap og informasjon som hentes ut fra regionen. Utgangspunktet er at Lista og Listerregionen i lang tid har vært brukt i feltstudier som kilde til kunnskap og læring for en rekke forsknings- og utdanningsinstitusjoner. Det faktum at det finnes store mengder informasjon og data om natur- og kulturlandskapet på Lister, gjør det nærliggende å samle dette, for deretter å kunne bruke det aktivt på måter som kan bidra til lokal verdiskaping og næringsutvikling.

Delprosjekt 13. Miljøvennlig turisme

Dette delprosjektet ble initiert med basis i planlagte bunkerbad og økologiske selvforsynte hytter i umiddelbar nærhet til et verneområde, der verneområdet sees på som en aktiv ressurs. Formålet med prosjektet er å finne en bærekraftig balansegang mellom vern og bruk av Steinsvika – et av Listas rikeste verneområder. Det skal være et forsøksprosjekt i tett samarbeid med forvaltningsmyndigheter og forskningsmiljøer. Utforming av hytter forsøkes gjort med så lite fotavtrykk i naturen som mulig, og man har ønske om å gjøre registreringer før, under og etter etablering for å opparbeide erfaringsdata som igjen kan brukes i andre sammenhenger.

Delprosjekt 13. Informasjonssenter

Etter initiativ fra eiere og næringslivsaktører på Lista flyplass er det igangsatt et forprosjekt med målsetting om å etablere et naturinformasjonssenter på Vest-Lista. Forprosjektet kjører to løp; henholdsvis et løp som tar utgangspunkt i hva som kan gjøres ut i fra eksisterende virksomheter, bygningsmasse og infrastruktur (1) og et utvidet løp med målsetting om å etablere et CEPA senter med utgangspunkt i Vest-Lista som trekkfugl destinasjon.

Delprosjekt 15. Elva Lyngna – et verna vassdrag med mangfoldig innhold og med fokus på villaksen

Lygnavassdraget er på ca. 50 km og går fra Kvavikfjorden i Lyngdal kommune til Rossevatn i Hægebostad kommune. Kvåsfossen ligger ca. 20 km oppover i vassdraget, i Lyngdal kommune. Lygnavassdraget var i 1986 vernet gjennom verneplan III for vassdrag. I utløpet av Lyngna ligger det områder som er vernet på grunn av fugleinteresser. Oppover langs vassdraget er det edellauvskogsområder som også er vernet, i tillegg til en rekke andre kulturminner. Elveeierlaget har lagt til rette med fiskeplasser langs elva, også med universell utforming. Det har i 2010 blitt utført rydding langs elva, med sikte på å synliggjøre elvestrengen for de mange som tar turen opp/nedover langs Rv 43. I 1991 ble et stort kalkingsprosjekt i vassdraget påbegynt, og dette har bidratt til at en ny villaksbestand er etablert. Det er i dag nedstrøms Kvåsfossen et brukbart fiske med ca. ett tonn laks pr år. I 2009 var Lyngna den villakselven av lakseelvene på Sørlandet, som økte mest prosentvis i fangst. Fisket i vassdraget er i dag organisert i tre grunneierlag: Lyngna Elveigarlag I og II og Lyngne Grunneigarlag. Kvåsfossen utgjør pr i dag et hinder for at villaksen kan vandre ytterligere 20 km i vassdraget. I samarbeid med Hægebostad kommune arbeider Lyngdal kommune med planer om en laksetrapp med visningsstudio i Kvåsfossen. Bygging av laksetrappa vil gi økt produksjon av villaks, særlig på strekninga fra Kvavikfjorden, men også oppstrøms Kvåsfossen. Dette kan bli et bidrag for å styrke villaksstammen.

Gjennom *Naturarven som verdiskaper* er det ønskelig å etablere et opplegg for kartlegging og registrering av fisk og utvikling av et visningsrom. Planen er også at visningsrommet kan brukes til utstilling av mineraler og bergarter fra regionen. Dette blir sett som et tilleggstilbud for ulike besøksgupper, men er også tenkt som et pedagogisk verktøy for elever og studenter. Området øns-

kes også tilrettelagt som utgangspunkt for ulike turer i området, slik at laksetrappa kan bli et interessant besøksmål av mange grunner.

Fellestrekk ved delprosjektene

Målet for *Sørnorsk kystnatur* er verdiskapning i og ved verneområder. Delprosjektene *Nordbergkonferansen* og kunnskapsbasen *Lister i Sørnorsk kystnatur* er virkemidler som skal brukes for å spre kunnskap om prosjektet, naturvern og utnyttelse av disse områdene. I tillegg ønsker man gjennom guideprosjektet å frambringe guider som kan være gode formidlere av opplevelser i regionen. Fysiske installasjoner, skjøtsel og tilrettelegging for å kanalisere ferdsel og bedre tilgangen til områdene går igjen i flere av delprosjektene. Ellers er det også i forbindelse med flere av delprosjektene beskrevet hvordan man ser for seg at næringsrettede aktiviteter kan knyttes til disse. Dette går på turmuligheter, attraksjoner, aktiviteter og opplevelser i områdene som bl.a. overnattingsbedrifter og andre reiselivsaktører kan tilby og selge sine kunder.

4.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet har en styringsgruppe sammensatt av ti personer, og ledes av ordføreren i Farsund kommune. Videre er følgende aktører representert i styringsgruppa: Farsund kommune (landbruk), Flekkefjord kommune (landbruk), Lyngdal kommune (Vekst i Lyngdal), Kvinesdal kommune (varaordfører), Vest-Agder fylkeskommune (Lister friluftsråd), Fylkesmannen i Vest-Agder, Farsund Næringssselskap AS, Farsund Rersort/turistnæringen og Lista bondelag.

Styringsgruppa kan sies å ha en bred sammensetning, og viktige interesser knyttet til bevaring og bruk er representert. I utgangspunktet hadde man lagt opp til en organisering med både styringsgruppe og arbeidsgruppe. Man valgte imidlertid ikke å ha arbeidsgruppe, men heller å ha hyppigere møter i styringsgruppa. Man økte omfanget fra fire møter i året til ett møte hver sjettede uke (ca. ni møter i året).

Det ble opprinnelig ansatt en prosjektleder i 50 % stilling, som også var sekretær for styringsgruppa. Det tok tid å få ansatt prosjektleder, og stillingen var ikke besatt før i november 2009. Det ble først lyst ut en stilling som skulle kombineres med 50 % stilling som naturforvalter i Farsund kommune. Av søkerne som var aktuelle, takket alle nei til stillingen. Etter en ny søknadsrunde ble det ansatt en prosjektleder i 50 % stilling som kombinerte denne med 50 % prosent stilling innen teknisk drift. Det viste seg at ressursen til prosjektledelse var for liten i forhold til å skulle koordinere og følge opp alle prosjektene. Noen av delprosjektene var også tenkt å være prosjektleders ansvar. Etter hvert har man fått inn andre personer som har overtatt dette ansvaret.

For hvert delprosjekt ble det etablert en arbeidsgruppe. Selve organiseringen fungerer bra med hensyn på informasjon og kommunikasjon, men mange av delprosjektlederne hadde ofte litt for liten tid pga. oppgaver i sin ordinære jobb. Dette bidro til at framdriften ble noe forsinket i starten. Midtveis i prosjektet ble prosjektlederinnsatsen økt til 80 %, med tillegg av støttetjenester på økonomi og prosjektering/gjennomføring. Med tanke på prosjektering og gjennomføring ble det opprettet en naturforvalterstilling i Farsund kommune som fungerer som en ressurs for framdrift i de enkelte delprosjektene. Stillingen var operativ fra 01.07.11.

Prosjektleder skal følge opp de generelle føringene for *Naturarven* og delprosjektlederne som har ansvaret for hvert delprosjekt, slik at man oppnår felles målsettinger. Administrasjonen yter bistand med naturfaglig, økonomifaglig og prosjekteringskompetanse ved behov i delprosjektene.

Prosjektgruppen er lokalisert i Farsund kommunes administrasjonsbygg og har ukentlige oppfølgingsmøter. I kommunikasjonsplanen for 2012 – 2013 legges det opp til en tett orientering av media ved igangsetting, delrealisering og ved åpning av resultatene fra tiltakene.

4.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Prosjektet er ett av de største prosjektene i programmet og har en budsjettert totalramme for hele perioden på ca. 29 mill. kr. Denne rammen har følgende fordeling pr. år: 2009 (2 mill.), 2010 (5 mill.), 2011 (9,2 mill.), 2012 (6,6 mill.) og 2013 (6,3 mill.). Utfordring i starten har vært at noen av prosjektene har blitt forskjøvet i tid og at det er mange prosjekter å holde orden på. Det har også vært en utfordring å få på plass like rutiner i alle prosjektene i forhold til fakturering, rapportering og registrering av egeninnsats. I starten var det også en utfordring å få finansieringen på plass. Det er ulike årsaker til dette. For det første tok det lang tid å få klarhet i hva programmet kunne bidra med av finansiering samtidig som det var vanskelig å søke egenfinansiering før man hadde dette på plass. For det andre er det mange delprosjekter og mange aktører som skal bidra med finansiering. Det har således vært krevende å få kabalen til å gå opp. Aktører som bidrar med egenfinansiering er Farsund kommune, Kvinesdal kommune, Flekkefjord kommune, Lyngdal kommune, Fylkemannen i Vest-Agder, miljøvernavdelingen, Fylkemannen i Vest-Agder, landbruksavdelingen, Vest-Agder fylkeskommune, Listerfondet, Fylkeskonservatoren, Sørlandets kompetansefond og næringslivet. I tillegg til dette kommer også egeninnsats fra ulike aktører som utgjør ca. 800 000 kr per år.

4.1.6 Forankring og mobilisering

Å sikre en bredt sammensatt styringsgruppe har vært viktig med tanke på å sikre god forankring. Det har også vært lagt vekt på at viktige interessenter skal være representert i arbeidsgruppene. Nordbergkonferansen, som har status som eget delprosjekt og arrangeres to ganger per år, er også ment som en viktig møteplass og arena for nettverksbygging. Det rapporteres så langt om positive tilbakemeldinger på konferansen. Videre er det etablert en kommunikasjonsplan for hovedprosjektet, og det er gjennomført presentasjoner av prosjektet i mange forskjellige forbindelser – fra private organisasjoner til samlinger i offentlig regi.

I starten var det visse utfordringer med å trekke grunneiere med. Noen har vært negative, men har inntatt en mer positiv holdning etter hvert. Negative grunneiere bidro i starten til at det var tidkrevende å få nødvendige avtaler på plass, spesielt i forhold til stiprosjektene. Manglende organisering av en del grunneiere var også en utfordring. Dette førte til at det var vanskelig å finne møteplasser eller egnede fora for informasjonsutveksling og dialog.

Generelt sett vurderes prosjektet nå å ha en god forankring i regionen, både gjennom kommunene, Listerrådet, fylkeskommunen og fylkesmannens involvering. Det har imidlertid vært en utfordring at man ikke har hatt tilstrekkelig forankring i den ornitologiske forening. Dette har man forsøkt å gjøre noe med etter at ny prosjektleder ble ansatt i 2011.

Erfaringene fra prosjektet viser at bred og solid forankring er viktig. Dette gjelder også blant frivillige organisasjoner. Det er også en erfaring fra andre prosjekter i programmet at god regional forankring er en forutsetning dersom man skal lykkes med større prosjekter. Prosjektet i Nord-Trøndelag er f.eks. et eksempel på dette.

4.2 Måloppnåelse

4.2.1 Rapportering på tiltak

Delprosjektet 2 Opplæring av guider. Når det gjelder arbeidet med opplæring av guider, ble grunnplanen for guideopplæringen laget i 2009. Her ble planlagte tiltak i 2010 utsatt til 2011 og framover. I løpet av 2011 har man involvert Kvinesdal vekst som en aktør som kan overta og videreføre. Fra og med 2012 er guideopplæringen lagt over til den interkommunale organisasjonen Lister Reiseliv (Region Lister) som også vil videreføre arbeidet etter 2013.

Delprosjekt 3 Nordberg Fort til Lista Fyr tursti. Framdriften i dette delprosjekt ble i startfasen forhindret som følge av konflikt med en grunneier. I løpet av 2011 fikk man avklaringer på viktige utfordringer. Byggesøknad for første del av turstien ble sendt inn etter at en hel rekke avklaringer hadde falt på plass. Kjøp av nødvendig grunn med penger fra Fylkeskommunen, arkeologiske undersøkelser etc. er gjennomført. Byggestart ble planlagt våren 2012. Prosjektledelsen ble lagt til en nyopprettet 100 % stilling i Lister friluftsråd, og prosjektleder har engasjert seg sterkt i delprosjektet. Første del av stien fra Nordberg Fort til Pennefeltet ble ferdigstilt høsten 2012.

Figur 14 Fra åpning av stien fra Nordberg fort til Pennefeltet i september 2012.

Delprosjekt 4 Fugleopplevelser på Lista. 2010 ble brukt til å gjennomgå opplegg og tiltak slik at man har fått en mer helhetlig plan på plass. Man startet ikke byggevirkosomhet i 2010 som først planlagt. Arbeidet med å inngå avtaler med grunneier for de to første fugleobservasjonspunktene ble mer tidkrevende enn først anslått. Dette er imidlertid et av delprosjektene som har hatt høy prioritet fra 2011. Lista Fuglestasjon har ansatt en medarbeider i 100 % stilling, noe som sikrer mulighet for bedre samarbeid og mer langsiktig tenkning, også i forhold til arbeidet etter prosjekt-slutt.

Delprosjektgruppen har definert et helhetlig opplegg for fugleopplevelser på Lista der det totalt inngår 10-12 tiltak med ulik grad av tilrettelegging på i alt åtte ulike steder. Man har i delprosjek-

tet fått arkitekttegnet to fugletårn (utformet mer som broer) som skal oppføres på Kviljodden og Steinsvika. Avtaler med grunneiere om parkering, adkomst og oppføring er signert, men innvendinger fra naboer, NOF og direktoratet har stoppet opp deler av prosessen. Dette har innvirket på prioriteringen av punkter for tilrettelegging. I tillegg har to nye lokaliteter materialisert seg som mulige i løpet av 2011, og disse har nå blitt inkludert i plan for 2012-2013. Dette gjelder en eiendom på 7,5 dekar beliggende inntil Fuglevika fuglefredningsområde som har blitt sikret som offentlig friluftsområde i regi av *Sørnorsk kystnatur*. Dette friluftsområdet har spesielt gode muligheter for utvikling, siden adkomsten infrastrukturmessig er veldig god. Det jobbes med en videreutviklingsplan for dette området siden mange av de samme kvalitetene for planlagte tiltak på Kviljodden kan overføres hit. Den andre og største muligheten for utvikling av fugleopplevelser er utviklingen knyttet til statlig overtagelse og privat engasjement knyttet til verneområdet Slevdalsvannet. I løpet av året er Slevdalsvannet også blitt nominert som RAMSAR-område. Det nye og viktige samarbeidet med Lista fuglestasjon og den nyansatte prosjektlederen der har lyktes meget godt så langt. Ny sjøfugl- og uværsku er nå byggesøkt, etter at grunneiers tillatelse ble gitt (Kystverket), og det er gjennomført forundersøkelser med arkeolog og fylkeskonservator samt andre avklaringer, inklusive arkitekttegninger. Sparebankstiftelsen DNB finansierer sjøfuglbu som etter søknad fra Lista fuglestasjon fikk tilslag derfra. En gave på 360 000 til ny sjøfuglbu + optikk (kikkerter og teleskop til bruk for publikum) ble gitt fra Sparebankstiftelsen DNB.

To av tiltakene under delprosjekt Fugleopplevelser på Lista er stoppet opp. Fylkesmannen gav dispensasjon for etablering av et kombinasjonsbygg "fuglebro" med planlagt funksjon som fugletårn og kanalisering av ferdsel. Dispensasjonen ble påklaget til Direktoratet for naturforvaltning av NOF Lista lokallag. DN tok klagen til følge, bl.a. under henvisning til mangler ved konsekvensutredning. Fra fuglegruppen er man innstilt på å jobbe videre med realisering av de ukontroversielle tiltakene. Fra grunneiersiden etterlyses klarere retningslinjer for hva som kan tillates av tilretteleggingstiltak i verneområdene. Dette behovet spiller inn på den pågående revisjon av forvaltningsplan for Listastrendene, som også er innlemmet som delprosjekt i *Sørnorsk kystnatur*. Det blir sett som veldig viktig for realiseringen av *Sørnorsk kystnatures* største delprosjekt (fugleopplevelser på Lista) at denne konflikten ikke blir liggende i veien for andre ukontroversielle tiltak. For tiltakene som ikke vil bli realisert, gjøres det gjenbruk av ideene, og det har åpnet seg nye muligheter, bl.a. gjennom nye offentlig sikrede friluftsområder. Her vil *Sørnorsk kystnatur* omdefinere tidligere planer og realisere nye tiltak innenfor delprosjektet.

Ellers er signalene at man har dreid satsingen på fugleturisme bort fra monumentale innretninger og attraksjoner mot mer langsiktig satsing på utvikling av kompetanse lokalt og blant oppvoksne generasjoner. Det vil si at skoleverket skal bli hovedbrukere av attraksjonene, og at turismen blir en bonus i tillegg til dette. Det ligger langsiktige tanker bak dette: "*Skal vi ha en troverdig naturbasert turisme må vi ha god forankring blant lokalbefolkningen*". Vernet av Listastrendene ble foretatt på slutten av 80-tallet, og dette var en hard prosess. Selv om holdningene er endret, er vernet fortsatt et ømtålig tema i enkelte kretser.

Delprosjekt 5 Hidrahei via Brufjell til Åna Sira. Her har det vært utført enkelte mindre tiltak, utarbeidet brosjyre vedrørende skjøtsel på gården Li og gjort en del utbedring av stien til Kjørsfjell. Hovedfokuset har likevel vært, og er, tilrettelegging i Åna Sira i tett samarbeid med Skjærgårdsparken. Det søkes her tilrettelagt et større areal for allmennheten og reiselivet med Brufjell, Sandvika og generelt flott kystnatur som sammen med verdier i stedets bygningsmiljø kan gi et betydelig samlet løft for området. Essensielt i dette har vært bygging av en større parkeringsplass med gode skilt og toalettforhold. Selve parkeringsplassen er ferdig. Tank til toalettet er lagt ned. Toalettet er flyttet i forhold til reguleringsplan, slik at en reguleringsendring må til, noe som har trukket ut grunnet bemanningssituasjonen på plansiden i kommunen.

Delprosjekt 8 Nordbergkonferansen. Dette delprosjektet er gjennomført som planlagt og fungerer som fora for informasjonsutveksling og nettverksbygging.

Delprosjekt 9 Haugelandsstranda i Fedafjorden. Her er det utarbeidet en skisse over hvordan man kan utvikle området med gjenoppføring av gamle høyløer, tilrettelegging og brygge/ilandstigning med toalettanlegg, teltplass/bålplass m.m. Skissen ble sendt grunneier i USA med forespørsel om salg av grunn til kommunen. Det tok lang tid å få avklaring med grunneier, noe som førte til at prosjektet ble forsinket i startfasen. Man fikk etter hvert gjennomslag for Kvinesdal kommunes ønske, noe som har gitt grunnlag for praktisk oppstart i 2012.

Delprosjekt 10 Naturarvinformasjon i forbindelse med Lister Skjærgårdspark. Planen ble her endret gjennom 2010 fra å prioritere oppsetting av informasjonsskilt til å bruke tiden på å etablere en felles internettside. Prototypen på internettsiden ble ferdig sent i 2010. Den nyansatte naturforvalteren fikk i oppdrag å jobbe videre med dette delprosjektet i nært samarbeid med Lister Skjærgårdspark i 2011. Ellers er det pågående prosesser rundt harmonisering og kvalitetssikring av skilting. Det er også en pågående prosess for etablering av folkearrangement med utgangspunkt i lokale naturbrukstradisjoner.

Delprosjekt 11 Kirkehamn Rasvåg. Arbeidet med stien og parkering ble forsinket grunnet tidlig vinter med streng kulde og tele i bakken 2010. Etter hvert som prosjektet utviklet seg, ble det tydelig at atkomsten til store deler av landskapsvernområdet fra land var begrenset. Tilrettelegging av enkelte utvalgte interessante steder for god atkomst til Landskapsvernområdet har derfor blitt prioritert og er hovedfokus. Tilnærmet universelt utformet vei/sti til Hågåsen er ferdig. Dette er et fyrtårnprosjekt som man antar vil ha stor betydning for området. Parkeringsplass for Lange-land/Kalven er opparbeidet. Utkast til brosjyre er ferdig og støtte til utvikling/formidling av organisasjonsmodellen til Sukkertoppen beite og landskap er utført.

Delprosjekt 15. Elva Lyngna – et verna vassdrag med mangfoldig innhold og med fokus på villaksen. I ”Delprosjekt Informasjonssenter i forbindelse med laksetrapp i Kvåsfossen” pågår planlegging av informasjonssenteret parallelt med reguleringsplanarbeidet for laksetrappa. Sparebankstiftelsen DNB har etter søknad fra *Sørnorsk kystnatur* gitt 500 000 i gave til informasjonssenteret.

Andre tiltak. Selv om det har vært noen utsettelse og usikkerheter knyttet til noen av prosjektene, er det også gjennomført tiltak som ikke lå inne i tiltaksplanen. Konkret dreier dette seg om etablering av en internettside i delprosjekt 10. I delprosjekt 5, Hidrahei via Brufjell til Åna Sira, dukket det opp en mulighet i samarbeid med Skjærgårdsparken til å få etablert en parkeringsplass på vei inn i Flekkefjord landskapsvernområde. Dette er en mulighet som man har benyttet. Her har det tidligere vært gnisninger mellom turistnæringen og grunneiere fordi folk har parkert i hager og i veikanter osv. for å komme til jettegrytene og landskapsvernområdet som turistnæringen har reklamert for. Med parkeringsplass vil ikke dette være noe problem, og guider/opplevelsesbedrifter kan utnytte området på en mer tilfredsstillende måte.

Det har også vært gjennomført Landscape ambassadors workshop - læring og utvikling i samarbeid med UMB. Formålet var at en gruppe av utenlandske studenter gjennomførte en landskapsanalyse i samarbeid med prosjektgruppen, lokalbefolkning og fylkesmann. Landskapsanalysen fokuserte på utvalgte temaer som også inneholdt en rekke elementer for utvikling av Lista i en reiselivssammenheng.

Det som i første fase ble sett som den største utfordringen i forhold til å sikre best mulig måloppnåelse, var mangel på menneskelige ressurser til å gjennomføre tiltakene. Det var vanskelig å finne

ledig kapasitet internt i kommunene. Innkjøp av tjenester var også krevende i forhold til oppfølging av Lov om offentlig anskaffelse. Farsund kommune har nå ansatt en naturforvalter som leies ut til prosjektet. Den andre utfordringen var oppfølgingen av grunneierne. Dette var mer tids- og ressurskrevende enn først antatt. Det blir understreket at det er nødvendig å bruke tid på dette for å komme i mål avtalemessig, men dette går ut over framdriften i prosjektene.

Ansettelse av ny prosjektleder i 80 % stilling har lettet på situasjonen. Det har også vært en utfordring knyttet til forankring i det ornitologiske miljøet. Her er det lagt ned en stor innsats for å myke opp en fastlåst situasjon. En rekke møter har vært holdt, samt formelle og uformelle samtaler.

4.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet er i berøring med flere verneområder, bl.a. Flekkefjord landskapsvernområde, Listastrendene landskapsvernområde (7 områder), Kviljo Fuglefredningsområde, Nordhasselvika fuglefredningsområde, Slevdalsvannet naturreservat og Steinodden plante- og fuglefredningsområde.

Et viktig mål i programmet er at tiltakene skal bidra til bedre ivaretagelse av naturarven. De mest positive erfaringene *Sørnorsk kystnatur* har i forhold til dette, er at man har fått økt samspill og samhandling mellom grunneiere og vernemyndigheter. Man har i forbindelse med ulike delprosjekter opplevd at grunneiere som har vært svært negative til offentlige myndigheter, har snudd tvert om og kommet i møte med forslag om bruk og eventuelt kjøp av eiendom. Flere av tiltakene foregår i de samme områdene som skjærgårdsparken, og man samarbeider og informerer hverandre på kontinuerlig basis, noe begge prosjektene drar nytte av. Utad mot innbyggere har nok disse to prosjektene "glidd" inn i hverandre. Mange av tiltakene som er planlagt gjennomført, går på tilrettelegging av parkering og stier og informasjon om naturarven. Ved å kanalisere ferdsel reduserer man "uvettig" bruk, og gjennom informasjon om verdiene høyner man kunnskapen. Revisjon av forvaltningsplanen for Listastrendene, som er et delprosjekt som ikke er finansiert gjennom programmet, vil føre til en forvaltningsplan med oppmerksomhet på skjøtsel av naturarven i samarbeid med grunneiere. Dette er noe som også har betydning for holdninger til vern og bevaring av natur.

Prosjektet håper at informasjons- og tilretteleggingstiltak, som kanalisering og ny tilgang til natur for brukergrupper med bevegelsehemninger, gir ny forståelse og innsikt i bakgrunn og behov for naturvern. I møteaktiviteter som Nordbergkonferansen har man poengtert at det er naturarven som utgjør den viktigste "egenkapitalen" for en kommersiell naturopplevelsesbasert virksomhet. Med de nye tiltakene som er under etablering, forventes de direkte virkningene å bli mye større, spesielt gjelder dette saken knyttet til restaurering av Slevdalsvann naturreservat.

4.2.3 Kunnskap og formidling

Det er gjennomført en rekke tiltak som har direkte fokus på kunnskap og formidling. Det er utarbeidet informasjon og gitt presentasjoner i ulike sammenhenger. Som tidligere nevnt er Nordbergkonferansen en viktig møteplass for informasjons- og erfaringsutveksling. I arbeidet med å revidere forvaltningsplanen for Listastrendene har ulike interessenter blitt involvert. Det er etablert en fuglebrosjyre som er oversatt til engelsk, og det arbeides sammen med Skjærgårdsparken for å

etablere en internettside som er tenkt som en viktig informasjonskanal i framtida. Prosjektet har vært involvert i utforming og kvalitetssikring av nye plansjer til RAMSAR-områdene.

I prosjektet er det også utarbeidet en kommunikasjonsplan. Her er følgende aktører definert som de viktigste målgruppene: 1) grunneiere, 2) lokalbefolkningen, 3) turistnæringen og 4) politikere. De viktigste informasjonskanalene er: 1) Nordbergkonferansen, 2) lokalaviser, 3) kommunenes hjemmeside, 4) etter hvert, internettsiden sammen med Lister Skjærgårdspark og 5) informasjon og oppdateringer til interesseorganisasjoner.

4.2.4 Bred verdiskaping

Bred verdiskaping handler om å få til et godt samspill mellom miljømessig, sosial, kulturell og økonomiske verdiskaping. Alle formene for verdiskaping er vektlagt i prosjektet, og man har også fokus på sammenhengene mellom disse. Etablering av turstier er tiltak som stimulerer til miljøvennlig ferdsel i naturen. Kanalisering av ferdsel gir muligheter for å unngå sårbare områder. At naturverdier blir tilgjengelige, og at kvalitetene knyttet til disse formidles, bidrar også til en økt kulturell verdiskaping i form av økt kunnskap, styrket identitet og endret syn på vern. Her vises det til at folk flest har hatt en oppfatning av at vern er noe negativt. At man ser at det kan være mulig å gjøre noe i tilknytning til verneområdene i tråd med verneformålene, har bidratt til at det negative synet er i ferd med å endres. Det meldes om at mange har blitt mer stolte av det unike som er vernet, og at de er positive til å legge til rette for at folk skal få oppleve dette.

Sosial verdiskaping handler om å styrke nettverk, samhandling og skape en gjensidig tillit mellom ulike aktører slik at flere drar lasset i samme retning. Her har Nordbergkonferansen vært viktig for å bringe ulike interessegrupper sammen. Det samme har revisjonen av forvaltningsplanen for Listastrendene. Mange eksisterende nettverk og aktører er brakt sammen. Her nevnes Lista bonde- lag, Lista småbrukerlag, Region Lister, Flekkefjord og omegn turistforening, Kvinesdal historielag, Knaben utvikling, Lister friluftsråd, Fylkesmannen i Vest-Agder (landbruk), Fylkesmannen i Vest-Agder (miljø), Fylkeskonservatoren, Norsk ornitologisk forening (Vest-Agder), Statskog, Agderforskning, Agder Naturmuseum, Lista Naturmuseum, Lister Skjærgårdspark, Sukkertoppen, Farsund Næringssselskap, Vekst i Lyngdal (næringssselskap) og personell fra administrasjonen i de enkelte kommunene.

Bred samhandling er en forutsetning for bred verdiskaping, og vi ser at ulike aktører på tvers av sektorer og nivåer er brakt sammen. Vi ser også at ulike næringsaktører er involvert, og mange av delprosjektene har også beskrevet hvordan de ser for seg at tiltakene kan danne grunnlag for ny næringsvirksomhet. Mye tyder således på at man har lagt et godt grunnlag for en helhetlig satsing.

4.3 Spesielle temaer

4.3.1 Konflikthåndtering

Tilbakemeldingene er at konfliktnivået varierer fra delprosjekt til delprosjekt. Noen prosjekter har ikke konflikter i det hele tatt, mens det i andre kan være vanskelig å komme til enighet. Konflikterne er knyttet til tiltak for kanalisering av ferdsel, fugleopplevelser og turistanlegg i tilknytning til

naturvernområder. Enkelte er skeptiske til økt bruk av naturvernområdene og er av den oppfatning at skjøtsels- og restaureringstiltak er viktigere enn økt bruk. Styringsgruppen for hovedprosjektet har regnet med at delprosjektene involvering av enkeltpersoner skulle sikre forankringen. Uklarhet om enkeltpersonenes rolle og deres mandat som representanter bl.a. for interesseorganisasjoner, har imidlertid vært for utydelig.

Tiltak for å forbygge konflikter går på økt informering, involvering av flere grupper, kaffebesøk hjemme hos grunneiere og deltagelse på medlemsmøter i frivillige organisasjoner. Det er også gjennomført studietur som involverte alle grupper, bl.a. fylkesmann, kommune, SNO, reiselivsbedrifter, gründere, frivillige organisasjoner og næringsselskap.

4.3.2 Institusjonalisering

Prosjektet omfatter mange delprosjekter, og ikke alle har spesifisert hvordan delprosjektene blir videreført etter prosjektslutt. Prosjektet har en relativt god forankring i eksisterende planer. Dette dreier seg om stedsutviklingsplaner, utviklingsplaner for Lista fuglestasjon, utviklingsplaner for Lista fyr, forvaltningsplanen for Listastrendene og Nasjonal handlingsplan for våtmark.

Med tanke på videreføring, er det ansatt naturveileder på Lista fyr med vekt på formidling om trekkfugl. Det samarbeides også med Skjærgårdsparken om tilrettelegging, informasjon og profilering. Videre arbeider man med etablering av faste arrangementer med utgangspunkt i lokale naturbrukstradisjoner (hummerfisket/hummerfestival, kilenotfiske etter laks, og andre arrangement som bare er på idéstadiet).

4.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Som vist i avsnittet om finansiering har deltakelsen i programmet bidratt til å utløse ressurser fra en rekke aktører, både når det gjelder økonomi og egeninnsats. Økonomisk har bidrag fra Vest Agder Fylkeskommune, Sørlandets kompetansefond, Fylkesmannen i Vest-Agder, Listerfondet og de involverte kommunene vært viktig.

I forbindelse med programmet blir det pekt på at det er viktig å få synliggjort gode ideer og tiltak. Dette fordi det kan være krevende å få fram innovatører og gode nyskapende ideer. Gode eksempler fra dette eller lignende program kan derfor fungere som inspirasjonskilde, gjerne internasjonale erfaringer. Fra programledelsen sin side kunne det vært ønskelig med mer aktiv jobbing mot sentrale interesseorganisasjoner, slik som Norsk Ornitologisk Forening, Handikapforbundet, Bonde- laget, Småbrukarlaget, etc. slik at de lokale representantene kan ha med seg et tydelig signal og holdning fra sine sentrale overordnede.

Ellers meldes det om at prosjektet er godt mottatt, og mange ser at det gir muligheter for å gjennomføre tiltak som er viktige for utviklingen av området.

4.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Det som blir trukket fram som en suksessfaktor i den første fasen av prosjektet, er at mange har endret holdninger. Dette gjelder blant annet i forhold til etablering av turstier, hvor flere var nega-

tive i utgangspunkt. Etter hvert som flere forstår både bakgrunn og formål, blir de positive effektene mer tydelige. Riktig involvering blir sett som viktig for å lykkes.

I forhold til fallgruver, blir det pekt på at det var en utfordring å starte med mange delprosjekter på en gang. Det stilles spørsmål ved om det kunne vært en fordel å starte med færre prosjekter og brukt mer ressurser på hvert av disse. Bakgrunnen for at det er mange prosjekter, er det er fire kommuner som samarbeider. Kommunene har fått lov til å prioritere det de lokalt synes er viktigst, dvs. at lokaldemokratiet har fått lov til å bestemme. Dette innebærer at delprosjektene ikke nødvendigvis er etablert med tanke på at de skal støtte opp om hverandre. Noen prosjekter har blitt forskjøvet, og det har vært behov for å stramme inn i etterkant. Senere har man også økt ressursene til oppfølging i prosjektet. Det er også utfordringer knyttet til økonomisk verdiskaping og kommersiell tenking, noe som forutsetter samarbeid mellom "innholdsleverandører" og overnattingsbedrifter. Driftsansvar for turstier og installasjoner må også avklares.

4.4 Åpen post

Den ornitologiske foreningen, som har et sterkt eierforhold og engasjement knyttet til områder av interesse for utvikling av fugleturisme, burde vært involvert tidligere, og gjerne hatt en plass i styringsgruppa.

4.5 Oppsummerende vurdering

Sørnorsk kystnatur er et stort prosjekt i verdiskapingsprogrammet og omfatter 14 delprosjekter. Det har som mål å bidra til verdiskaping i og ved verneområder. Fysiske installasjoner, skjøtsel og tilrettelegging for å kanalisere ferdsel og bedre tilgangen til områdene går igjen i flere av delprosjektene. Et eget delprosjekt skal utdanne guider som kan være gode formidlere av opplevelser i regionen. Flere delprosjekter har beskrivelser av hvordan man ser for seg næringsutvikling knyttet til de tiltak som gjennomføres. Det er mange overnattingsbedrifter i området som kan dra nytte av et styrket aktivitets- og opplevelsestilbud. Prosjektet har fokus på tiltak som skal gjøre unike naturområder tilgjengelige samtidig som man kanaliserer ferdsel bort fra sårbare områder. Informasjon, økt kunnskap og bevissthet om naturkvalitetene skal bidra til å øke oppslutningen om vernet. Slik sett er det et bredt verdiskapingsperspektiv som ligger til grunn for prosjektene, og man søker å få en kombinasjon av vern og bruk som gagnar begge formål.

Flere av prosjektene ble forsinket i oppstartsfasen. Dette skyldtes en undervurdering av behov for ressurser til prosjektledelse og oppfølging av delprosjektene, og et bredt spekter med aktører. Det ble derfor diskutert i startfasen om det hadde vært en fordel med færre delprosjekter for å i større grad kunne konsentrere innsatsen mot disse. I ettertid har man imidlertid økt ressursene til prosjektledelse og administrasjon i prosjektet, noe som har bidratt til å lette framdriften. Arbeidet mot grunneierne har også vært mer tidkrevende enn forventet, men man har etter hvert fått viktige grunneieravtaler og planer på plass. Enkelte som i utgangspunktet har vært negative, har stilt seg positivt til tiltakene etter at man har satt av tid til informasjon og dialog. Flere ser nå nytten av å tilgjengeliggjøre og informere om kvalitetene og verdien i området. Selv om man har hatt fokus på bred involvering lokalt, er prosjektet også et eksempel på utfordringer som kan oppstå når ikke alle interessenter er godt nok involvert fra starten av. Da kan det lett oppstå konflikter som kan være krevende å håndtere. Ellers meldes det om at prosjektet er godt mottatt, og mange ser at det

gir muligheter for å gjennomføre tiltak som er viktige for utviklingen i regionen. Samtidig er man blitt bevisst på behovet for å tenke langsiktig i forhold til involvering, kunnskapsbygging og forankring. Dette gjelder bl.a. gjennom samarbeid med skoleverket.

5. Sykkelturisme i Saltdal

Midtveisanalyse 2012

5.1 Bakgrunn

5.1.1 Prosjekthistorien

Ideen til hovedprosjektet kom gjennom et samarbeid mellom Saltdal kommune og Nordland nasjonalparksenter. Prosjektet er ikke en forlengelse av tidligere prosjektsamarbeid med tilsvarende fokus.

Prosjektet skal utvikle et naturbasert reiselivstilbud i Saltdal kommune som skal bidra til å fremme naturvern gjennom kunnskap og opplevelser, skjøtsel av naturarven og verdiskaping i randsonen til to store nasjonalparker, seks naturreservat og to landskapsvernområder.

I henhold til prosjektsøknaden er Storjord i Øvre Saltdal et spesielt godt besøkt turmål, og bare i Junkerdalsura naturreservat er det registrert over 6000 besøkende i sesongen. Storjord er også inngangsporten til Junkerdal nasjonalpark, og sammen med Saltfjellet-Svartisen nasjonalpark er dette et av de best besøkte utfartsstedene i regionen. Saltdalselva er en kjent lakseelv som har lange tradisjoner, den er svært populær og trekker store mengder fiskeentusiaster fra både inn- og utland. I tillegg kommer mange for å fiske i et av de store fjellvannene i området. Om høsten er Saltdal et egnet område for å gå på både små- og storvilt jakt. Det er også gode muligheter for

høsting av sopp og bær. Prosjektområdet er et kjent utfartsområde for tyttbærsanking. Samlet sett karakteriseres Saltdalsnaturen som et område med unike muligheter for friluftsliv, rekreasjon og natur- og kulturopplevelser. Det er tilrettelagte turer i gjennom et stort antall merkede løyper og overnattingsmuligheter i hytter fra turistforeningen, jeger- og fiskeforeninger og Statskog.

Gjennom tilrettelegging for sykkelturisme er målet å tilgjengeliggjøre området for nye brukergrupper. I tillegg til et utvidet reiselivstilbud, ønsker man også å oppnå positive synergieffekter i forhold til bedre folkehelse, økt kunnskap og mer positive holdninger til naturverdier og vern.

Saltdal ligger gunstig til, midt mellom Bodø og Mo i Rana som er de to største byene i Nordland. Sammen med Fauske kommune ligger innbyggertallet i regionen på litt over 80 000 til sammen. Kommunikasjonsmessig ligger området også gunstig til med tre togstasjoner i området, og det er daglige avganger med buss fra Bodø til Skellefteå i Sverige via Storjord og Saltdal. Ruten er en del av Barents Road som går fra Bodø til Murmansk. Reiselivsbedriftene har faste vognplasser og hytter, og sammen med de faste hyttene på fjellet, foreligger det allerede et stort lokalt- og regionalt markedsgrunnlag. Det er et høyt besøk til to opplevelsessentre i prosjektområdet. Nordland nasjonalparksenter har rundt 10 000 besøkende i sesongen og Polarsirkelsenteret har ca. 160 000 besøkende i sesongen.

5.1.2 Mål og formål

Prosjektets hovedmål er å få etablert en universelt utformet natursti fra innfallsporten til Saltfjellet-Svartisen nasjonalpark ved Lønsdal togstasjon, ned til Storjord og videre mot Rognan. Stien skal bidra til verdiskapning på flere plan, ved å ivareta naturarven, skape en plattform for økoturisme samt gjennom aktiv naturformidling og tilgjengeliggjøring av naturen.

Prosjektet skal bidra til å bevare naturarven gjennom viltsikring og kanalisering av ferdsel, samt kartlegging og formidling av naturmangfoldet i prosjektområdet.

Det er et mål at alt skal gjennomføres i en klimavennlig ramme med fokus på kollektivtransport, miljøvennlige fremkomstmidler og utvikling av aktiv naturformidling.

5.1.3 Tiltaksområder

Det er skissert ulike konkrete tiltak som skal gjennomføres. Disse er kortfattet beskrevet i det følgende:

Infrastrukturtiltak

- Etablere en universelt utformet sti fra Lønsdal stasjon til Storjord med utgangspunkt i den etablerte forsyningsstien til jernbanen
- Tilrettelegge ca. 1 km sykkelsti ved Trettnes samt opprustning av enklere partier som kobler Storjord sammen med sykkelnett helt til Rognan
- Legge dekke langs den eksisterende stien slik at den får en god nok standard til å kunne sykles på. Store deler av veien skal gjøres universelt utformet

Næringsetablering og/eller tilleggstilbud:

- Sykkelutleieordning med tilbringeservice samt servicesenter (vedlikehold/utstyr m.m.)
- Felles transport med henting/bringing til togstasjonen
- Matproduksjon
- Suvenirproduksjon

Informasjon

- Etablere formidlingslommer langs strekningen Lønsdal–Storjord for naturformidling, herunder både for aktiv formidling og informasjonsskilt.
- Etablere informasjonspunkter og eller brosjyrer/kart på strekningen Storjord-Rognan

Skjøtsel av naturarven

- Etablere en overgang/undergang over jernbanen som skal fungere som en sluse for både mennesker og dyr
- Jobbe for kanalisering av ferdsel i sårbare områder
- Kartlegge naturmangfoldet på strekningen mellom de tre verneområdene som skal ligge til grunn for formidling og holdningsskapende arbeid rundt naturverdier og vern, samt forsikre at stien ikke berører sårbare områder

Produktutvikling/produktpakking/MF

- Merkevarebygging av økoturisme som vil bidra til å gi Saltdal et kvalitetsstempel. Miljømerking/sertifisering av bedrifter
- Utvikle en markedsføringsstrategi for området, herunder bruk av web, samt utvikle pakkeloppslag

Kompetanse/kunnskapsformidling

- Gjennomføre kompetanseheving for reiselivsaktørene i bygda. Formidle kulturarven langs stien. Utvikle formidlingsprogram for skoler og reiselivsnæring (naturguider)
- Samordne natur- og kulturverdier langs stien med de verdiene som er kartlagt i tilgrensende områder

5.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet ble i utgangspunktet ledet av en styringsgruppe som besto av følgende aktører: Varaordfører i Saltdal kommune (leder), seniorrådgiver Statskog, reindriftseier (Reindriffta på Saltfjellet), daglig leder Storjord hotell, daglig leder i Utviklingsfokus, strekningsansvarlig Nordlandsbanen (NSB) banesjef Jernbaneverket, daglig leder i Nordland nasjonalparksenter og rådgiver hos Fylkesmannen i Nordland. I ettertid har det kommet inn en ny representant for reindriftnæringen.

Videre er det ansatt en prosjektleder i 100 % stilling som tiltrådte i jobben 1. november 2009. Prosjektleder har tidligere jobbet med reiseliv i Saltdal siden 2003. I tillegg til prosjektlederrollen har prosjektleder fått tillagt enkelte andre kommunale oppgaver/saker knyttet til sykkel- og folkehelse spørsmål.

Ved at både kommunen, næringsaktører, reiseliv, reindriftnæring, NSB og Jernbaneverket er representert i styringsgruppa, har man med ulike interessenter som er viktige med tanke på å realisere målsettingene i hovedprosjektet. Dette var noe man var bevisst på ved oppstart av prosjektet. Likevel blir det pekt på at ikke alle er like aktive i oppfølgingsarbeidet. utfordringene knytter seg spesielt til at Jernbaneverket, som har en nøkkelfunksjon i prosjektet, har hatt problemer med å følge opp så godt som ønsket.

Det er også etablert en arbeidsgruppe knyttet til næringsutvikling, men foreløpig har dette arbeidet vært mindre prioritert.

5.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Budsjettet for hele prosjektperioden er berammet til ca. 15 mill. kr For 2010 hadde prosjektet en total prosjektramme på kr 1 650 000. For 2011 var budsjettet på kr 4 949 000, hvorav DN sitt bidrag har vært på kr 2 261 000. Andre viktige bidragsytere har vært Jernbaneverket (kr. 700 000), Statskog (kr. 692 000), Saltdal kommune (kr. 608 950), Nordland nasjonalparksenter (kr. 60 000), NSB (kr. 50 000) og andre (kr. 1 060 000). For 2012 har man hatt noe mindre ramme, og det ble innvilget en støtte fra DN på kr 1 500 000. I 2012 har det vært en del planleggingsaktiviteter, men det er behov for mer penger i 2013 til realisering av tiltak.

5.1.6 Forankring og mobilisering

Som i de fleste av prosjektene, er man også her avhengig av at mange aktører spiller på lag. Det har vært av vesentlig betydning med lokal forankring. Prosjektleder har brukt mye tid på å informere og forankre prosjektet, bl.a. i forhold til næringslivsforeningen, handelsstanden, grunneierlag, skogeierlag, elveeierlag og skoler. Prosjektet har også fått mye mediedekning. Besøk til grunneierlag ble i en tidlig fase gjennomført i helgene for å kunne få samlet mest mulig folk. Tilbakemeldingene var at enkelte var skeptiske i utgangspunktet, men at man gjennom møtene fikk til dialog og avklaringer rundt utviklingsplanene, noe som bidro til at disse stort sett ble godt motatt. Det har vært et godt samarbeid med skogbruksavdelingen i kommunen i forbindelse med dette arbeidet, noe som blir karakterisert som svært nyttig. En erfaring er at det også er viktig å få kontrakter med grunneiere på plass på et tidlig tidspunkt.

Det har vært jobbet godt med forankring blant eksterne aktører, men det pekes på at det også kan være utfordringer knyttet til forankring internt i kommunen. Prosjektet hadde i utgangspunktet en forankring i ulike kommunale planer, som f.eks.: Strategisk næringsplan for Saltdal kommune, Folkehelseplan for Saltdal kommune, Kommuneplan for Saltdal kommune, Strategisk plan, Landsbruksplan for Saltdal kommune og klimaplan for Saltdal kommune. Erfaringene er likevel at det er avgjørende at det i kommunen, både politisk og administrativt, er en god forståelse for hva prosjektet er, og hva det handler om. Prosjektet og prosjektleder kan ikke realisere prosjektet uten at etater og ansatte på tvers av avdelinger samarbeider i forhold til å realisere felles mål. Man er således avhengig av at kommunale ledere signaliserer at prosjektet er viktig, og at dette er noe man skal prioritere. Her har det vært varierende signaler underveis i prosjektet. Fra enkelte i kommunestyret var det blant annet motstand mot støtte til sykkeltraseen dersom den ikke kunne brukes til scooter-kjøring vinterstid. Dette er imidlertid ikke mulig å få til, hverken ut fra lovverk eller ut fra de avtaler som er inngått med grunneiere. Man fikk i 2011 nødvendige avklaringer i kommunestyret i forhold til dette.

Underveis i prosjektet har det imidlertid skjedd tiltak som bidrar til å sikre sterkere forankring. Strekningen Lønsdal - Kjemåga vil bli lagt inn i kommunens arealplan. I tillegg vil kommunen melde inn ønsker til forvaltningsmyndigheten i forbindelse med revidering av Saltfjellet - Svartisen nasjonalpark. Det er etablert et bedriftsnettverk for reiseliv som vil legge inn planer i strategisk næringslivsplan. Saltdal kommune vurderer muligheten for å legge inn "aktiv transport" inn i trafikksikkerhetsplanen til Saltdal kommune.

5.2 Måloppnåelse

5.2.1 Rapportering på tiltak

Prosjektet skal etablere omtrent 6 mil sammenhengende sykkelsti. Prosjektet vil etablere en universelt utformet sti fra Lønsdal til Storjord, tilrettelegge cirka én km ved Trettnes og ruste opp enklere partier som kobler Storjord sammen med sykkelnett helt til Rognan. Det skal også legges nytt dekke langs den eksisterende stien. I den innledende fasen har det vært fokus på å komme i gang med sammenkobling av sykkelstinetet. Alle traseene, med unntak av den øverste strekningen, var ferdig planlagt i 2011. Byggestarten på hovedtraséen var opprinnelig planlagt til 1. august 2011. Man kom ikke i gang før i oktober fordi man måtte gjennomføre en ekstra anbudsrunde pga. urealistiske priser. Ved å gjennomføre en ny anbudsrunde fikk man prisen ned fra kr 950 pr. meter til kr 248 pr. meter.

Arbeidet er godt i gang, men den største utfordringen er en veistrekning på 6,4 kilometer gjennom et landskapsvernområde. Her har det vært arbeidet med en dispensasjonssøknad til Midtre Nordland Nasjonalparkstyre. I søknaden for prosjektet er det sagt at traseen ikke skal inn i verneområdet. Jernbaneanverket skal på samme strekningen sette opp et viltgjerde for å unngå vilt påkjørsler, og det er aktuelt å lage en sti for vedlikehold av dette. Man har nå søkt om dispensasjon for gjenbruk av denne stien. Det er Midtre Nordland nasjonalparkstyre som skal avgjøre mulighetene for det. Det er gjennomført konsekvensutredninger knyttet til dette både i forhold til kulturminner og biologisk mangfold.

Anleggsveien ved siden av jernbanen ligger på strekningen fra Lønnsdal til Kjemåga. Området er rikt på kulturhistorie i form av kulturminner og samiske kulturminner. Området inneholder også

spor etter en fangeleir fra krigen og er interessant i forhold til jernbanehistorie. Området har spesielle kvaliteter knyttet til landskap, vilt og biologisk mangfold. Utsikten fra området karakteriseres som spektakulær. Det er her også utfordringer knyttet til avklaringer med jernbanelivet, som nå ikke ser ut til å ha gjennomført viltsikringsarbeidet som planlagt. Det har i den forbindelse vært dialog med Statens Vegvesen om å se på sykkelstien som et mulig trafikkikkerhetstiltak opp mot Nasjonal Transportplan, men dette er en langsiktig prosess. Dersom man ikke lykkes med å realisere en sykkelsti gjennom dette området, vil man velge en alternativ trasé.

Det har i prosjektet også vært arbeidet en del med utvidelse av stien mot Polarsirkelen og mot Saltstraumen. Dette har i utgangspunktet ikke vært en del av prosjektet, men arbeidet anses som viktig for videreutvikling av prosjektet og sikring av framtidig drift og forankring, også utenfor kommunes grenser. Arbeidet har resultert i at Sykkelturisme i Saltdal er kommet inn som et delprosjekt i hovedprosjektet for Fylkestingets satsing på reiseliv. De vedtok i 2010 et forprosjekt om sykkelturisme i Nordland, og dette er nå et hovedprosjekt. Polarsirkelen og Saltstraumen er to turistmagneter som er lette å selge, og som i tillegg gir store naturopplevelser i og rundt nasjonalpark.

I og med at man i startfasen har prioritert å få sykkelstiene på plass, hadde man i denne fasen ikke ressurser til å jobbe tungt mot næringsaktørene. Det var i startfasen også en utfordring at det var skifte i bemanning hos noen av de største næringsvirksomhetene. Dette omfattet Polarsirkelen høgfjellshotell, Rognan Hotell og Saltdal tursistesenter. Planen er å starte med sykkelutleie, men var vanskelig å få hotellene til å ta driften av dette, og det ble derfor behov for en uavhengig aktør. RIBO – som er en form for attføringsbedrift, vurderes som aktuell for den jobben. Nasjonalparksenteret skal ha et hovedansvar i forhold til formidlingsarbeidet, og NSB er interessert i å utvikle og selge pakkeløsninger, og ser fram til å kunne markedsføre og profilere dette.

De bedriftene som var med fra starten (Rognan hotell, Nordnes Camp og Bygdesenter, Saltdal Turistsenter, Nordland nasjonalparksenter, NSB, Saltin, Saltdals Opplevelser), dannet i 2011 et bedriftsnettverk i regi av Innovasjon Norge. Her er også Polarsirkelen Høgfjellshotell, Rognan FjordCamp og Lysstøyperiet også med, samt næringsjefen i Saltdal. Innovasjon Norge har en pakke med som omfatter vertskap, pakking og opplevelsesproduksjon. Opplegget omfatter fem kurs, og man er godt i gang med disse.

Det gjennomføres også registreringer av biologisk mangfold. Hele 65 prosent av Saltdal kommune er vernet, og mye av områdene består av våtmark. Det pekes på at det er mye å vise fram på strekningen Lønnsdal, Kjemåga og Storjord. Området beskrives som rikt og er en innfallspport til Junkerdalen nasjonalpark. Saltfjellet-Svartisen nasjonalpark ligger tett på, på den andre siden.

I tillegg til natur og kulturminner, er det mange sagn og historiske begivenheter som man ønsker å formidle. I tillegg til skilting er det også flere andre formidlingsideer i form av guiding, utstillinger, spel, applikasjoner for mobiltelefon osv. Målgruppen for de besøkende er vid.

Som tidligere nevnt har man i den første fasen hatt hovedfokus på etablering av stiene, noe som førte til mindre tid til arbeid mot næringslivet. Man har nå fått etablert bedriftsnettverk med støtte fra innovasjon Norge, noe som kan gi grunnlag for utvidelse av eksisterende virksomheter. At prosjektet nå har blitt en del av fylkets satsing på naturbasert reiseliv, gir fylkeskommunen et grunnlag for å utvikle et tettere samarbeid om satsingene med alle kommunene i Saltenregionen som helhet, i forhold til produktutvikling og profilering. Gjennom fylkesprosjektet skal man jobbe med en operatør i Bodø (Stella Polaris) som driver med pakking. Man ønsker også å etablere en kvalifisert brukergruppe som skal teste traseen og informasjonen.

5.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet har et langsiktig fokus på bevaring av naturarven. Tilrettelegging for sykkelturisme og tilgjengeliggjøring gjennom bruk av kollektiv transport er miljøvennlig. Kanalisering av ferdsel gir muligheter for å styre unna sårbare områder. Det skal settes opp gjerder for å unngå påkjørsel av rein og vilt. Dette bidrar også til at man unngår påkjørsel av sårbare arter som kongeørn og fjellrev som en sekundær effekt av reinpåkjørsler. Det er også et mål at man skal miljøsertifisere aktører som deltar i prosjektet.

Gjennom kartlegging og sammenstilling av informasjon, formidling og kunnskapsbygging er det også en langsiktig målsetting å skape økt bevissthet og forståelse for natur- og kulturverdiene i området. Kunnskap er videre en viktig forutsetning for framtidig bevaring av kvalitetene. I den forbindelse er det også et mål å utvikle et formidlingsprogram til skolene i regionen.

5.2.3 Bred verdiskaping

Prosjektet har en klar profil med tanke på å skape positive vekselvirkninger mellom ulike former for verdiskaping. Det legges vekt på at naturen skal bevares som en kilde til friluftsliv, rekreasjon og natur- og kulturopplevelser. Gjennom prosjektet skal disse ressursene gi grunnlag for sysselsetting og verdiskaping som videre skal bidra til økt kunnskap og mer positive holdninger til naturverdiene og vern av disse. I og med at prosjektet er i en utviklingsfase, er det naturligvis for tidlig å kunne si noe om effektene i forhold til dette, men utviklingen så langt tyder på det er mulig å realisere et potensiale. Som grunnlag for å vurdere langsiktige effekter, vil man måtte legge et tidsperspektiv til grunn som går langt ut over prosjektperioden. I løpet av prosjektperioden vil man imidlertid kunne vurdere om prosjektet har oppnådd kortsiktige resultater som er av en slik art at de bidrar til å styrke forutsetningene for å sikre langsiktige effekter.

Det er foreløpig etablert interne systemer for registrering og måling av verdiskapingseffekter.

5.3 Spesielle temaer

5.3.1 Konflikthåndtering

Det blir ikke rapportert om det man kan kalle konflikter i prosjektet, men det blir pekt på at det har vært uenigheter. Noen grunneiere har vært skeptiske til etablering av sykkelsti, bl.a. av frykt for økt ferdsel, forsøpling, tyveri og hærverk osv. Etter at man får tatt en nærmere gjennomgang av hva prosjektet innebærer, har flesteparten stilt seg svært positive.

Det var en utfordring politisk at enkelte politiske partier hadde programfestet at de ønsket å bruke noen av sykkeltrasene til skuterløype vinterstid. Det er nå etablert en forståelse for at dette ikke er mulig. Man kunne unngått denne konflikten dersom prosjektet var bedre politisk forankret i en tidlig fase. Samarbeidet med Jernbaneverket har også vært uforutsigbart.

5.3.2 Institusjonalisering

Når det gjelder sykkelturen, ser man for seg at man skal få på plass løsninger som vil leve sitt eget liv. Nasjonalparksenteret er en institusjon som vil ha et hovedansvar i forhold til formidling, og dette er også en rolle som vil leve videre etter prosjektslutt. I den første fasen hadde man ikke avklart hvordan man skulle sikre vedlikehold av sykkelstien, og man vurderte en løsning med stiadopsjon. Saltdal kommune har nå tatt på seg driftsansvaret, men vedlikeholdet vil måtte skje i samarbeid med grunneierlag.

5.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Sykkelturismeprosjektet i Salten er blant de seks prosjektene som kom med i andre runde. Slik sett hadde det vært ønskelig med tid til gjennomføring av oppgavene i prosjektet. At man har kommet med i reiselivsprosjektet på fylkesnivå, gjør at man kan forlenge prosjektet med ett år for å ferdigstille tiltakene. Ulike prosesser, f.eks. knyttet til saksbehandling, høringsuttalelser og anbudsrunder, har tatt lang tid. Spesielt har det tatt lang tid få avklaringer fra jernbaneverket. Det er stor tilfredshet med programmet i seg selv, og støtten fra programledelsen karakteriseres som svært god. Tilbakemeldingene på prosjektsamlingene er at disse fungerer bra, at man får et bredt spekter av påfyll, og at man kan få anledning til å diskutere utfordringer med noen som står overfor noenlunde tilsvarende problemstillinger.

5.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Det som trekkes fram som den viktigste suksessen så langt, er arbeidet som er lagt ned for å forankre prosjektet blant ulike eksterne aktører. Det som har vært den største utfordringen, er at man ikke har vært like flink på det interne forankringsarbeidet i kommunen. Med tanke på videre utvikling og drift har det vært viktig å bli en del av reiselivsprosjektet på fylkesnivå.

5.4 Oppsummerende vurdering

Prosjektet var i 2010 i en oppstartsfasen, og det ble lagt vekt på forankringsarbeid, planlegging og iverksetting av arbeidet med bygging og tilrettelegging av stier. Sykkelturisme har en miljøvennlig profil som potensielt sett kan ha mange positive effekter sett i et bredt verdiskapingsperspektiv. Viktige utfordringer underveis har vært å få til en god politisk forankring i Saltdal kommune og de øvrige kommunene i Saltenregionen. Etter hvert har næringsaktørene gått inn i et bedriftsnettverk med tanke på produktutvikling og profilering. Avklaringen av traseen gjennom landskapsvernområdet har vært den store bøygen, og det har bidratt til forsinket ferdigstillingen av traseen. Prosjektet er godt i gang, og at man har blitt en del av reiselivssatsingen på fylkesnivå, oppleves som positivt med tanke på institusjonalisering, drift, produktutvikling og markedsføring.

6. Skatter for fremtiden

Midtveisanalyse 2012

6.1 Bakgrunn

6.1.1 Prosjekthistorien

Skatter for fremtiden er blant den siste gruppen av prosjekter som kom med i *Naturarven som verdiskaper*, og arbeidet kom ikke skikkelig i gang før i 2011. AN-foreningen stod bak ideen til å søke om deltakelse i *Naturarven som verdiskaper*. AN-foreningen er en interesseorganisasjon for landets 15 autoriserte nasjonalparksentre. I utgangspunktet var planen å trekke inn alle sentrene, men i dialog med DN innså man at det ble for omfattende. Resultatet ble at prosjektet sto igjen med to regioner, Midt-Norge og Finnmark, og man har 4 nasjonalparksentre involvert i prosjek-

tet. Disse er Øvre Pasvik nasjonalparksenter, Stabbursnes nasjonalparksenter, Femundsmarka nasjonalparksenter avd. Røros og Lierne nasjonalparksenter.

I Finnmark vil Øvre Pasvik Nasjonalparksenter og Stabbursnes Naturhus og Museum ta for seg etnobiologi fra de ulike folkegruppene (nordmenn, ulike samer, kvener, russere, finner og andre) som har levd og virket i verneområdene og deres randområder gjennom tidene. Prosjektet vil fokusere på et utvalg av ulike planter og dyr, samt de dominerende naturtypene i området. Det overordna spørsmålet dreier seg om hva disse har betydd for kulturhistorien til de ulike folkegruppene. Fokuset i arbeidet vil være den biologiske forståelsen hos folkegruppene og hvordan de oppfatter (oppfattet) biologisk mangfold, og hvordan vi kan bruke denne forståelsen i nye produkter og sammenhenger. Et hovedpoeng er å fremstille informasjon fra de enkelte områdene (verneområdene) slik at det blir konkrete opplevelsprodukt, men også å kunne vise sammenhengen og forskjellen i bruk og erfaringskunnskap mellom ulike deler av landet basert på naturtyper og klima. En bedre forståelse av forutsetningene for den erfaringsbaserte kunnskapen og tradisjonsbruken av naturen, dens likheter og ulikheter i ulike deler av landet fremheves som viktig for å bevare naturarven. Det legges vekt på at formidlingen av dette må gjøres slik at den ikke problematiserer folkegruppene. I Finnmark ligger det til rette for samarbeid med Varangerbotn museum, Østsamisk museum i Neiden og RiddoDuottarMuseuat, men også en lang rekke andre institusjoner og aktuelle næringsaktører.

I Midt-Norge tar Lierne nasjonalparksenter og Femundsmarka nasjonalparksenter, avd. Røros, spesielt for seg tradisjonsbruk av naturen i forhold til mat. Midt-Norge har gode tradisjoner omkring mat, og en del er gjort i forhold til innsamling av tradisjonell utnyttelse av naturressurser, men mye gjenstår. Et viktig moment som fremheves i dette prosjektet vil være å ta tak i de områder som enda ikke er kartlagt. Selv om det er forholdsvis store avstander mellom Lierne og Røros, så har de flere fellestrekk i forhold til naturbrukshistorien. Naturens ressurser har vært høstet som grunnlag for tidligere tiders bosetting. Begge områder har reindrift i sine fjellområder. Gjennom *Naturaven som verdiskaper* ser man muligheter for at nasjonalparksentrene i Lierne og Røros skal kunne bidra til å samle lokal erfaringsbasert kunnskap om naturen. Selv om det er mat og mattradisjoner som vil være hovedfokus, ser man også at andre områder vil kunne bli aktuelle, siden naturbrukshistorie henger sammen. Hvordan lokalsamfunn har utnyttet ressurser i naturen som næringsemner og som råmateriale, hvilke arter som har vært vanlige som medisin, og hvorvidt det er sagn, historier og forestillinger knyttet til spesielle områder, er aktuelle temaer som man ønsker å fokusere på. Man legger også vekt på at det å bevare og formidle tradisjonskunnskap som mennesker har ervervet seg i generasjoner, har stor betydning for å skape lokal tilhørighet og lokal identitet. Samtidig blir det sett som viktig å formidle denne kunnskapen til en ikke-lokal del av befolkningen, da dette vil bidra til å skape en forståelse for lokale tankemønstre og handlemåter i forhold til naturbruk og naturbrukshistorie.

6.1.2 Mål og formål

Hovedmålet med prosjektet er å få fram to områder som synliggjør tradisjonsbruk av naturen, og som i neste omgang skal skape nye produkter og opplevelser ("Skatter for fremtiden").

Delmål som gjelder alle områdene:

- Bidra til å samle lokal tradisjonskunnskap gjennom et samarbeid med lokale/regionale historielag, bygdelag, museum m.m.

- Være en aktiv formidler av denne kunnskapen
- Være en samarbeidspart/tilrettelegger for lokale aktører som vil benytte seg av kunnskapen i sin verdiskaping

Delmål for Finnmarksregionen:

1. Kartlegge ulike folkegrupper (nordmenn, ulike samer, kvener, russere, finner og andre) biologiske forståelse og hvordan de oppfatter (oppfattet) biologisk mangfold
2. Legge til rette for informasjon, formidling og forståelse av denne kunnskapen slik at nye produkter og opplevelser kan utvikles

Delmål for Midt-Norge

1. Kartlegge naturbruk i forhold til mattradisjoner
2. Ta i bruk ny kunnskap om naturbruk i ulike sammenhenger (informasjon, formidling, kursing) slik at nye produkter kan utvikles.

6.1.3 Tiltaksområder

Tiltak som ønskes gjennomført i prosjektperioden er i hovedtrekk som følger:

- Knytte kontakter og inngå avtaler med lokale historielag, bygdelag, museum m.m. som skal bidra til innsamlingen
- Bruke informasjonen som samles aktivt i sentrenes arbeid ved aktiv naturveiledning og formidling
- Igangsette nye uteaktiviteter ved sentrene, f.eks. naturstier, utstillingsmaterialer m.m.
- Gjennomføre temadager og arrangementer
- Avholde kurs og annen opplæring rettet mot lokale aktører som skal kunne benytte tradisjonskunnskap i sin verdiskaping
- Veilede og samarbeide med lokale virksomheter som vil igangsette aktiviteter på grunnlag av dette
- Samarbeide med lokalt skoleverk for innarbeiding i lokale læreplaner
- Utvikle formidlingsopplegg rettet mot skoleverket i tråd med læreplanverk
- Samarbeide med foretak som vil lage produkter basert på naturens råvarer
- Kontakt med media

6.1.4 Organisering og ledelse

Det ble i startfasen etablert en styringsgruppe som bestod av en representant for Landsdelsutvalget for Nord-Trøndelag og Nord-Norge, en representant fra En smak av Lierne, en representant fra Fylkesmannen i Sør-Trøndelag og en representant fra Røros Mat. Landsdelsutvalget ble lagt ned på slutten av 2011, noe som også har medført at representanten for utvalget har gått ut av styret. Ny representant var forventet på plass i løpet av 2012.

Det er Lierne nasjonalparksenter som har prosjektledelsen i forbindelse med gjennomføring av prosjektet. Det er avsatt en stillingsressurs på 25 prosent til prosjektledelse, og 20 prosent til delprosjektledelse. Ressursene både til prosjektledelse og delprosjektledelse oppleves som litt for knappe. Prosjektleder, som også var leder for Lierne nasjonalparksenter, sluttet i prosjekt ved årsskiftet 2011/12. Ny leder av senteret tiltrådte denne stillingen i 40 prosent i februar 2011, og gikk inn i 100 prosent stilling fra 1. mai. Hun tok på dette tidspunktet også over ledelsen for *Skatter for fremtiden*. En annen av prosjektdeltakerne hadde prosjektledelsen i overgangsfasen. Det har også vært utfordringer knyttet til sykdom blant medlemmer i styringsgruppa, og visse samarbeidsutfordringer knyttet til lange geografiske avstander mellom delprosjektene.

Organiseringen rapporteres å fungere greit, men det kan være utfordringer knyttet til lange avstander. Det går med mye tid dersom man skal reise for å møtes. Styringsgruppa er også forholdsvis spredt. Mye avklaringer foregår derfor over telefon og e-post. Dette fungerer, men det hadde vært vanskelig dersom flere aktører hadde vært involvert. Det er ikke så mye samarbeid mellom alle delprosjektene, men prosjektene innenfor de to regionene samarbeider seg imellom. Det har vært arrangert en felles studietur til Sverige som alle har deltatt på.

6.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Skatter for fremtiden er det minste av hovedprosjektene med total ramme for prosjektperioden på 4,6 mill. kr Viktige økonomiske bidragsytere, i tillegg til programmet, er Landsdelsutvalget, Sametinget og Innovasjon Norge. Videre følger egeninnsats fra Nasjonalparksenteret og andre involverte aktører. For 2011 har hvert av de to delprosjektene rundt kr 400 000 til innhenting, bearbeiding og formidling av kunnskap. Det resterende beløpet omfatter koordinering, administrasjon og innkjøp av tjenester. For 2011 var den budsjetterte totalramme på kr 1 275 000.

I forhold til økonomien i prosjektet ser man at man har vært beskjeden i budsjetteringen. En stilling på 25 prosent til prosjektledelse oppfattes som lite. Dersom man skal være med på møter, samlinger og aktiviteter, går det fort mye tid. For å kunne legge mer trykk på arbeidet hadde det således vært en fordel med en større ramme. Det er mange aktører på ulike nivåer som skal koordineres og følges opp for å få til et best mulig samspill. Det er også slik at dersom det er behov for omdisponering av ressurser, er det også posten som er avsatt til administrasjon som blir skadelidende. For å kompensere dette blir nasjonalparksenterets egeninnsats større.

En utfordring for 2012 har vært at landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag ble nedlagt. Landsdelsutvalget var en viktig finansieringskilde. I og med at denne finansieringskilden er borte, har dette skapt problemer i forhold til egenfinansieringen. Avslag på søknad om støtte til prosjektet fra Sametinget var også en utfordring i den forbindelse. Søknaden ble sendt i 2010, men svar på søknaden kom ikke før i 2012. Begrunnelsen var at det var for lite samisk deltakelse i prosjektet. En utfordring i 2012 her derfor vært å få på plass ny egenfinansiering. Utfordringer knyt-

tet til skifte av prosjektledelse og problemer med egenfinansiering har ført til at tiltaksplanen for 2012 har blitt betydelig forsinket.

6.1.6 Forankring og mobilisering

Et felles mål for alle prosjektene i Skatter for framtiden er det skal samles inn kunnskap om tradisjonell bruk av naturen, som i neste omgang skal skape nye produkter og opplevelser. Den store utfordringen i forhold til forankring og mobilisering er således å formidle kunnskapen som samles inn til aktører som kan ta dette i bruk, som grunnlag for utvikling av nye næringer eller videreutvikling av eksisterende. Dette er en langsiktig utfordring som det vil være viktig å ha fokus på etter hvert som kunnskap samles inn, sammenstilles og skal formidles. I forhold til prosjektene i Midt-Norge er det i den forbindelse en fordel at man har organisasjonene En smak av Lierne og Røros mat representert i styringsgruppa. Disse fungerer som en overbygning for lokale matprodusenter, og er således en viktig formidlingskanal ut til aktuelle bedrifter. Så langt har temakvelder og temadager vært viktige for den lokale forankringen.

At kunnskapene som samles inn, forvaltes og formidles av nasjonalparksentrene, er også en garanti for at kunnskapene blir tatt vare på etter at programmet er avsluttet. Formidlingsarbeid er en viktig del av nasjonalparksentrenes arbeid, og sentrene kan derfor også dra nytte av prosjektarbeidet i et langsiktig perspektiv.

6.2 Måloppnåelse

6.2.1 Rapportering på tiltak

Selv om målene er felles for de to delprosjektene, er det tematiske fokuset noe forskjellig. I Finnmark ligger fokuset på ulike folkegruppers forståelse og bruk av naturen, mens man i Midt-Norge har mer avgrenset fokus i forhold til naturbruk og mattradisjoner.

For mange begynner den tradisjonelle bruken og forståelsen av natur å bli ganske fjern, og det er således viktig å ta vare på denne kunnskapen før den blir borte.

Det er samlet inn informasjon i alle områdene, det er holdt temakvelder og/eller tematurer, og det er arbeidet med utvikling av maler for faktaark om ulike tema. I Finnmark har det vært fokus på bruk av tjæremiler og elveperlemusling, mens man i Midt-Norge blant annet har hatt fokus på bruk av sik og hvordan den kan serveres i ulike varianter.

De første faktaarket ble utarbeidet i løpet av 2011. Det omfattet faktaark på sik i Trøndelag. I løpet av 2012 har delprosjektene produsert faktaark, bl.a. på molte, elvemusling og tjæremiler. Faktaarkene skal danne grunnlag for informasjon i skoleverket og bedrifter. For bedriftene er tanken at faktaarkene skal danne grunnlag for å fortelle om området og maten. Li-vert'n AS, som er en lokal serveringsbedrift i Lierne, har testet ut skjema på sik og molte. Li-vert'n AS har et spesielt fokus på bruk av lokale råvarer (jf. Figur 15). Det er i den forbindelse også ønskelig å utarbeide et undervisningsopplegg som kan brukes i skolene gjennom et opplegg som innarbeides i undervisningsplanene. Dette er foreløpig ikke på plass.

Man har også planer om å etablere en nettside for å formidle faktaark og kunnskap som samles inn. Man har foreløpig ikke konkrete planer om hvordan dette skal gjøres.

I en tidlig fase ble det gjennomført studietur til Sverige for å innhente kunnskap og utveksle erfaringer. I Sverige har man hatt tilsvarende prosjekter i flere år, og studieturen gav således nyttige innspill til arbeidet. I Sverige er arbeidet en del av et nasjonalt program med fokus på tradisjonell, økologisk kunnskap, blant annet samiske tradisjoner og deres ”tyste” kunnskap. I Norge driver SNO med et tilsvarende prosjekt. Det er således også et mål å få til sterkere koordinering og samkjøring med SNO sitt prosjekt, slik at prosjektene utfyller hverandre på en best mulig måte. SNO ønsker også å formidle mye av sitt arbeid gjennom nasjonalparksentrene.

Når det gjelder framdriften, har man brukt noe lenger tid på å komme i gang enn planlagt. Dette skyldes blant annet at man i Finnmark har holdt på med utbyggingsarbeid, noe som har resultert i at en del arbeid har blitt forskjøvet til høsten 2011. Skifte av prosjektledelse, sykdom og finansieringsutfordringer har også skapt utfordringer for framdriften.

STOPP

KORTREIST MAT

PÅ MENYEN

PRØV VÅR

BJØRNEBURGER

En smak av Lierne

HANEN

Norges eneste bensinstasjon med lokalmat?

Figur 15 Li-vert'n AS. Kafe, restaurant, selskap, catering, pub og bensinstasjon i Lierne, med lokale råvarer og produkter på alle menyene. Hentet fra <http://liverten.no/>.

6.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet har fokus på å øke kunnskapene om naturressursene og den tradisjonelle utnyttelsen av disse. Gjennom økt kunnskap og bevissthet om naturressursene og de verdiene de representerer, er det et mål å fremme et sterkere engasjement for bevaring av disse verdiene. I Lierne hadde man i 2012 en samling av 10 bedrifter på temadag. Dette var en kombinasjon av serverings-, overnat-

tings- og opplevelsesbedrifter. Dersom man klarer å skape engasjement blant bedriftene, vil dette være viktig for å skape økt lokal bevissthet om lokale ressurser. Dersom man klarer å få til et undervisningsopplegg rettet mot skoleverket, vil det kunne være viktig å skape bredere forankring i et mer langsiktig perspektiv.

6.2.3 Kunnskap og formidling

Nasjonalparksentrene har formidling som en av sine hovedoppgaver. Gjennom prosjektet er det en målsetting at nasjonalparksentrene skal få et sterkere fokus på tradisjonsbruk og etnobiologi. Som tidligere nevnt er det også et mål å tilrettelegge informasjon som kan benyttes av skoleverket til undervisningsformål. Man ønsker også å formidle informasjon til aktører som ønsker å bruke tradisjonskunnskap som grunnlag for innovasjon og utvikling av nye produkter.

6.2.4 Bred verdiskaping

Prosjektet er forankret i et bredt verdiskapingsperspektiv der målet er å ta bedre vare på naturen gjennom å heve kunnskapsnivået knyttet til naturbruk. Økte kunnskaper er sentralt som grunnlag for en kulturell verdiskaping med økt kjennskap til eget lokalområde og dermed sterkere tilhørighet, identitet og engasjement for naturverdiene som ressurs for framtidig utvikling. Nye nettverk og samarbeidsformer er videre viktig for å få til fellesskapsfølelse og godt samspill mellom ulike aktører, dvs. sosial verdiskaping. På sikt er det et mål at dette også skal resultere i økonomisk verdiskaping i form av nye produkter og tilbud. Foreløpig er man i en tidlig fase, hvor hovedfokuset fremdeles ligger på sammenstilling av informasjon som skal gjøres tilgjengelig på ulike måter, bl.a. gjennom faktaarkene.

I Midt-Norge har det vokst fram en bevissthet rundt betydningen av lokale mattradisjoner, og det har blitt etablert et økende antall småskalaprodusenter. Slik sett antar man at det vil være interesse for økt tilgang på tradisjonskunnskap som kan bidra til videreutvikling eller nyskaping. For flere av bedriftene kan f.eks. økt kunnskap gjøre det lettere å formidle historien bak produktene, noe som kan bidra til å skape en merverdi. I Finnmark meldes det også om oppstart med produksjon av nye produkter, bl.a. parfyme basert på urter. Det er klart at dersom man klarer å få fram gode eksempler på økonomisk verdiskaping basert på lokale naturressurser og tradisjoner, kan dette ytterligere bidra til å øke interessen og engasjementet for bevaring av naturverdiene som ressurs for framtidig utvikling.

6.3 Spesielle temaer

6.3.1 Konflikthåndtering

Så langt har det ikke vært meldt om konflikter i prosjektet. I en tidlig fase har prosjektet hatt et "ufarlig fokus" ved at man har lagt vekt på innsamling og formidling av informasjon. Det har ikke vært gjennomført fysiske tilretteleggingstiltak.

6.3.2 Institusjonalisering

For Midt-Norge er prosjektet godt forankret i plan- og styringsdokumenter som Trøndelagsplan 2009-2010 og Reiselivsstrategi for Trøndelag 2008-2020, og for Lierne sin del også Fylkesdelplan for Indre Namdal. Prosjektet forholder seg til DN sin policy og retningslinjer for samarbeid med nasjonalparksenter og næringsplanene for regionene, og vil rette seg etter fylkeskommunale og kommunale planer og gjeldende regelverk.

Prosjektet er det minste av prosjektene i programmet, og det har et begrenset omfang når det gjelder både økonomi og tiltak. Samtidig har man av ulike årsaker hatt utfordringer i forhold til framdriften. Det vil være avgjørende at man iverksetter tiltak som forsterkes og videreføres dersom man skal oppnå ønskede effekter.

At prosjektet i utgangspunktet er forankret i nasjonalparksentre, som har formidling som en av sine hovedoppgaver, kan være med på å sikre at arbeidet lever videre etter endt prosjektslutt. Slik sett kan dette bidra til å styrke nasjonalparksentrenes rolle som kompetanseinstitusjon og aktiv samarbeidsaktør i forhold til framtidig utviklingsarbeid. Foreløpig er det ikke klart hvordan arbeidet skal videreføres etter prosjektslutt.

6.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Tilbakemeldingene på programmet er at det gir muligheter for gjennomføring av langsiktige prosjekter. Så langt rapporteres det ikke om spesielle ting som fungerer dårlig og som bør forbedres. Det gis ros til programledelsens oppfølging av prosjektet. Besøk fra programledelsen og deltakelse på møter i styringsgruppa oppleves som positivt. Det presiseres også at det er lett å ta kontakt med programledelsen dersom man står overfor problemstillinger som man har behov for å drøfte.

6.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Prosjektet har så langt hatt fokus på sammenstilling og formidling av informasjon gjennom tema-kvelder og faktaark. Man har fått positiv respons på arbeidet lokalt, ved at lokale tradisjoner og kunnskaper verdsettes gjennom prosjektet. En av deltakerne uttrykte at han var stolt og beæret over at siken ble omtalt "som skatter for fremtiden". Dette er en form for kulturell verdiskaping som bidrar til å styrke både kunnskaper, selvfølelse og identitet.

Det er også vanskelig å peke på spesielle fallgruver, men prosjektet har flere utfordringer. I utgangspunktet går dette på at man har vært litt for beskjeden i budsjetteringen, noe som gjør at man har litt for lite tid og ressurser til gjennomføringen av prosjektet. Store avstander mellom delprosjektene har også gjort det krevende å samarbeide så tett som man hadde tenkt seg. At landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag ble lagt ned, var en uforutsett hendelse som har skapt utfordringer for finansieringen. At dette skjedde i forbindelse med overgang til ny prosjektledelse har hatt betydning for framdriften og oppfølgingen i overgangsperioden.

6.4 Oppsummerende vurdering

Skatter for fremtiden er i økonomisk omfang det minste av prosjektene som er med i *Naturarven som verdiskaper*. Hovedfokuset i prosjektet er å få fram to områder som synliggjør tradisjonsbruk av naturen, og som i neste omgang skal skape nye produkter og opplevelser ("Skatter for fremtiden"). Gjennom økt kunnskap og bevissthet om naturressursene og de verdiene de representerer, er det et mål å fremme et sterkere engasjement for bevaring av disse verdiene som grunnlag for framtidig utvikling. Prosjektet har slik sett god forankring i et bredt verdiskapingsperspektiv.

Hovedfokuset har så langt ligget på kartlegging og sammenstilling av tradisjonskunnskap og utvikling av faktaark. Framover blir det økende fokus på formidling og tilgjengeliggjøring av informasjon. Li-verten, som er et serveringssted i Lierne som satser på lokal mat, god service og godt vertskap, har testet ut noen av faktarkene. Den største utfordringen framover er å etablere et godt samspill med flere aktører som ønsker å ta i bruk kunnskapen til ulike formål. Viktige målgrupper er skoler og bedrifter som kan bruke informasjonen som grunnlag for videreutvikling og/eller utvikling av nye produkter, opplevelser og tilbud. En utfordring i forhold til dette er at man har vært beskjeden i forhold til budsjettering av prosjektet, og at det er begrenset med ressurser til møter, koordinering og oppfølging av ulike aktører. Uforutsette problemer med egenfinansiering og skifte av prosjektledelse har også skapt en del utfordringer i 2012.

At prosjektet er forankret i nasjonalparksentrene, hvor formidling er en sentral oppgave, er noe som kan bidra til å sikre videreføring av arbeidet etter prosjektlutt. Målsettingene for prosjektet er langsiktige, og det er slik sett grunn til å forvente at mange resultater, spesielt i forhold til økonomisk verdiskaping, kan komme etter at prosjektet er avsluttet. Deltakelsen i prosjektet kan slik sett bidra til å styrke nasjonalparksentrenes rolle som kompetanseinstitusjon og aktiv samarbeidsaktør i forhold til framtidig utviklingsarbeid. Dette er noe som på sikt også kan bidra til å legitimere og forsterke bærekraftsperspektivet som premiss for framtidig utvikling. Dette vil i tilfelle være i tråd med sentrale målsettinger for *Naturarven som verdiskaper*. For å lykkes med det er man imidlertid avhengig av at dette arbeidet gis prioritet også etter at programmet er avsluttet.

7. Naturarv og naturbruk i Luster

Midtveisanalyse 2012

7.1 Bakgrunn

7.1.1 Hovedprosjekthistorien

I utgangspunktet hadde Luster kommune og Breheimsenteret parallelle tanker om å søke verdiskapingsprogrammet. De valgte å forene kreftene og sende en felles søknad. Søknaden til første runde fikk avslag. Denne hadde fokus på kunst og kultur og hvordan nasjonalromantikerne brukte Luster i sitt arbeid. I avslaget på den første søknaden ble man oppfordret til å legge inn et bredere fokus. Søknaden til andre runde, som ble godkjent, har et bredere samfunnsutviklingsperspektiv knyttet til framtidige utfordringer som kommunen står overfor.

Luster består av 10-12 bygder som fram til midten av 60-tallet var fordelt på tre kommuner. De gamle kommunegrensene er ofte synlige i ulike politiske spørsmål som er viktige for kommunen. Luster, som er en nasjonalparkkommune, vil i årene fremover stå overfor en stor økning i turisttrafikken. Man ønsker i den forbindelse å legge til rette for at initiativtakere, som bor i de mange

bygdene mellom de 14 verneområdene, skal kunne dra nytte av naturarven som næringsgrunnlag gjennom å tilby de tilreisende naturopplevelser og kunnskap. I prosessen skal verneformålene synliggjøres og styrkes ved at lokale aktører får "eierskap" til verneverdiene, og at det blir etablert kanaler for å formidle forståelse for, og holdninger til vernet, både til gjester og fastboende.

Naturkvalitetene er det viktigste turistmålet i Luster kommune, og fra sommeren 2010 har også kommunen vært tilgjengelig med cruisebåt med anløp ved den nye kaien i Skjolden. Kommunen er kjent for Urnes stavkirke som står på UNESCOs verdensarvliste. Kommunen er også kjent for en variert og vakker natur med bl.a. fruktbar edelløvskog ved fjorden, brelandskap og høye fjell. I tillegg til Urnes stavkirke er mange kulturminner knyttet til jordbrukets kulturlandskap.

Prosjektet skal legge til rette for en samlet satsing på økt verdiskaping i og rundt alle verneområdene, med mål om å dra med seg mange av grendene og et bredt spekter av naturkvaliteter. Områdene er preget av variabel tilgjengelighet. Forventet stor vekst i reiselivet krever bedre tilrettelegging og kanalisering i verneområder og randområder. Man ser for seg at disse utfordringene kan løses gjennom å utvikle og tilby organiserte tema- og opplevelsesturer kombinert med økt tilrettelegging for ferdsel i sentrale randområder.

Verdiskapingen skal skje ved å styrke lokalt eierskap gjennom kunnskap og tilrettelegging for næringsutvikling. Viktige tiltak man vil fokusere på, er kompetanseheving, tilrettelegging for naturopplevelser i reiselivet og etablering av nettverk for nyetablerere innen natur- og kulturarv. Reiselivsnæringen skal profesjonaliseres gjennom et eget studietilbud i regi av Høyskolen i Sogn og Fjordene. Det skal legges vekt på bred mobilisering og samarbeid mellom kommune, Breheimsen-teret, rettighetshavere, næringsaktører og forvaltningsmyndigheter for verneområdene.

Verdiskapingen skal også skje gjennom foredling av ressursene i randområdene og ved å legge til rette for at jordbruksnæringen og grunneiere kan dra nytte av økt verdiskaping i verneområdene.

7.1.2 Mål og formål

Prosjektet har følgende hovedmålsettinger:

Resultatmål

- Kunnskap
 - Det skal opprettes læringsarenaer knyttet til natur- og kulturverdiene for både lokale næringsaktører, lokalbefolkning, grunnskolen og turister
- Samarbeid
 - Det skal etableres ett eller flere nettverk i kommunen for utviklingsarbeid og/eller merkevarebygging innen natur og naturbasert næring
- Verdiskaping
 - Det skal etableres både stedeegne og overgripende strukturtiltak som skal bedre det sosiale tilbudet og øke lønnsomheten for lokalt næringsliv, både direkte og indirekte

Effekt mål

- Kunnskap

- Lokalbefolkning og besøkende skal ha økt forståelsen for lokal natur- og kulturarv
- Samarbeid
 - Arenaer for samarbeid mellom privat og offentlig virksomhet skal være utviklet for kommunen som helhet
- Verdiskaping
 - Det skal eksistere et bredt tilbud av aktiviteter og opplevelser i verneområdene og resten av kommunen basert på bærekraftsprinippet

7.1.3 Tiltaksområder

I utgangspunktet omfattet prosjektet seks delprosjekter med ulike tiltak:

- Delprosjekt: Kunnskap - i alle ledd
- Delprosjekt: Lokal mat - naturligvis
- Delprosjekt Infrastruktur som drivhjul
- Delprosjekt: Tematurisme - tematisk mangfold
- Delprosjekt: Mennesket i landskap
- Delprosjekt: Løse midler

7.1.4 Organisering og ledelse

Naturarv og naturbruk i Luster var det hovedprosjektet som kom sist i gang. Prosjektleder startet i stillingen ved nyttår 2010/11.

Prosjektet har en styringsgruppe som ledes av landbrukssjefen i Luster kommune. Videre består styringsgruppa av representanter fra Fylkesmannen, Luster turlag, Reisemål Sogndal og Luster, Skjolden Grunneigarlag og Breheimsenteret.

Videre er det etablert en prosjektgruppe som i tillegg til prosjektleder består av en representant fra Breheimsenteret og en fra Luster kommune. Prosjektleder er ansatt i 100 prosent stilling, men har også blitt involvert i en del andre kommunale oppgaver. Dette går blant annet på arbeid med kulturminneplan for kommunen, hvor denne settes inn i en større ramme og relateres til naturarvområdene i kommunen. Det understrekes at det er tette koblinger mellom natur og kultur, og det er ønskelig at kommunen på politisk nivå skal legge mer helhetlige strategier til grunn for framtidig bruk og forvaltning av natur- og kulturverdiene, UNESCO-statusen og verneområdene. I dag har ikke kommunen noen helhetlig plan, og natur- og kulturkvalitetene blir ikke trukket fram som en av kommunen sine sterke sider i kommuneplanen. På sikt ser man for seg en mer helhetlig organisering i forhold til å utarbeide og realisere bevisste strategier knyttet til bruk av natur og kultur som grunnlag for verdiskaping. Aktuelle løsninger som skisseres, er at man søker å få til en mer helhetlig organisering på tvers av etater i kommunen, eller at man ser nærmere på muligheter for en park-organisering som man f.eks. har i Nærøyfjorden. I 2012 har det vært satt i gang et arbeid for å prøve å få til en bedre plattform for utviklingsarbeid i kommunen. Prosjektet arrangerte en studietur for å se hvordan andre områder jobber med felles plattformer for strategi- og utviklings-

arbeid. Man hadde en tredagers studietur som omfattet bl.a. Stranda, Geiranger, Vågå og Nord-Gudbrandsdalen, Fagernes og Valdres. Man vil bruke noen av disse erfaringene som grunnlag for den videre organiseringen av arbeidet. Det er i dag en utfordring at mange jobber med sitt, og det er krevende å få til felles utviklingsprosesser. Dette gjelder også i forhold til den politiske forankringen. Det er i prosjektet en erkjennelse av at dersom man skal lykkes med utviklingsarbeid, er det behov for bedre samhandling internt i kommunene og bedre samarbeid med eksterne aktører.

Markedsføring og profilering er et område hvor det er et stort forbedringspotensial. Her er man også påvirket av eksterne prosesser. Det er et lokalt reislivslag som har ansvar for dette. Reislivslaget har vært etablert som et foretak i samarbeid mellom Luster og Sogndal. Nå jobbes det for et større destinasjonsselskap i indre Sogn, noe som innebærer at man er inne i et vakuum, dvs. at det for tiden er liten aktivitet rettet mot det lokale selskapet. Indre Sogn omfatter Luster, Sogndal, Leikanger, Balestrand, Vik og Aurland og Årdal. Dersom dette selskapet blir realisert, vil det omfatte noen store attraksjoner, bl.a. Flomsbanen. Meningene i kommunene er forskjellige, men flere mener at en styrking av markeds- og profileringsarbeidet vil være en styrke for regionen som helhet.

Når det gjelder selve prosjektorganiseringen, er de fleste arbeidsgruppene ikke formelt etablert, men fungerer som nettverksgrupper i delprosjektene. Mye av initiativet og kontakten må komme fra prosjektleder fordi få grupper har egne gruppeledere. Dette gjør at flere av arbeidsgruppene/nettverkene er sårbare dersom de ikke får tett oppfølging. Aktuelle løsninger som har vært skissert er å 1) stille strengere krav til deltakelse og avsettelse av ressurser i arbeidsgruppene, 2) formalisere deltakelsen i større grad, 3) arbeide for at enkelte arbeidsgrupper blir bedre organisert slik at de også fungerer etter 2013 og 4) fremme bedre kommunal organisering. Det har vært en utfordring at mange av oppgavene har vært avhengig av initiativ og oppfølging fra prosjektleder.

7.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Prosjektet har et totalt budsjett for hele prosjektperioden som beløper seg til 7,698 millioner kroner. Fordelingen pr år er som følger:

- 2010: 0,678 mill. kr.
- 2011: 2,210 mill. kr.
- 2012: 2,505 mill. kr.
- 2013: 2,300 mill. kr.

De viktigste finansieringskildene i tillegg til DN er Luster kommune, fylkeskommunen, Fylkesmannen samt egeninnsats fra prosjektdeltakere.

7.1.6 Forankring og mobilisering

Forankring blir i prosjektet vurdert som en kritisk suksessfaktor. For å nå målene i prosjektet må det være lokalt forankret, både i befolkningen og blant bedriftene. Målet er å få til et prosjekt som omfatter hele kommunen. Tidligere har det vært prosjekter både på Veitstrand og i Jostedalen. Det er flere bygder som ligger i nærheten, og prosjektet er like relevant for dem. Ved prosjektstart

ble det holdt fem oppstartsmøter rundt i bygdene hvor man presenterte hovedtanker bak prosjektet og ba om å få innspill. Tilbakemeldingene er at prosjektplanene ble godt mottatt. Det var i snitt 20-25 stk. som møtte på disse møtene. Det var imidlertid en del variasjoner når det gjelder sammensetningen av de frammøtte. Enkelte steder var det overvekt av menn og eldre personer, mens andre hadde en bedre blanding av unge og eldre.

Gjennom møtene har prosjektet samlet sett fått inn ca. 150 innspill knyttet til små og store tiltak og ideer. Disse er gruppert og tatt inn og danner grunnlaget for ulike delprosjekt. Slik sett har man lagt vekt på å få til et bredt og inkluderende prosjekt. En del av innspillene er sammenfallende med de tanker kommunen og Breheimsenteret hadde fra før.

I dag er det Jostedalen som er den største turistbygda. Det har sammenheng med at det er her man har Breheimsenteret, Nigardsbreen og breføring m.m. Ellers er det i de fleste bygder campingplasser og andre overnattingsbedrifter som profiterer på turismen. Skjolden står nå foran en stor vekst i turisme pga. at det er bygget cruisekai. Her er det en utfordring å spre turistene og hente ut økonomisk inntjening. Her er det også en utfordring med smale og trafikkerte veier i området.

Det pekes på at Skjolden står framfor lignende problemstillinger som man står overfor i Flom og Nærøyfjorden. Det er noen som har et ensidig fokus på å tjene penger på masseturismen. Foreløpig er det lite samarbeid mellom aktørene, og man har planer om å gjøre noe med dette, bl.a. med utgangspunkt i erfaringer fra Nærøyfjorden. Fra Nærøyfjorden har man bl.a. hentet erfaringer med gjennomføring av vertskapskurs.

Veitstrand er en annen bygd med stort potensial knyttet til reiseliv uten at det er realisert. Dette har til dels sammenheng med at det er denne bygda som har det beste jordbruksarealet, og at reiselivsplanene som har vært fremmet, har vært store og vanskelige å realisere. Dette har også resultert i at man har blitt lei av å snakke om reiselivsutvikling. Det er nå en utfordring knyttet til at stadig flere gårder legges ned. Tomme hus blir leid ut eller brukt som fritidsboliger. Samtidig er det unge mennesker som ønsker å starte gårdsdrift som ikke får tilgang på gårder. Dette oppleves som et problem.

7.2 Måloppnåelse

7.2.1 Rapportering på tiltak

Siden oppstart har det skjedd noen endringer i sammensetningen av delprosjektene.

Kunnskapsprosjektet har som formål å formidle av kunnskap om natur- og kulturverdier gjennom seminarrekker. Målgruppe er lokalbefolkning, reiselivsnæringa, lærere og ungdom over 16 år. Deltakerne skulle kunne opparbeide seg status som bygdevert gjennom deltakelse på supplerende bygdevertseminar med påfølgende eksamen. Gjennom kobling mot delprosjektene "Tematurisme" og "Menneske i landskap" har det i forlengelsen av dette vært en målsetting om tilbud om guidejobber. I ettertid har kunnskapsseminar blitt lagt inn i bygdevertskurset for å sikre kvalitet framfor kvantitet på seminarene, for å være mer ressurseffektiv i prosjektledelsen og for å rydde opp i det som kunne blitt en tiltaksjungel for utenforstående. I sesongen 2011/2012 var seminarene åpne på grunn av et lavt antall deltakere på bygdevertskurset. Dette er noe som kan bli endret dersom bygdevertskurset opplever større deltakerinteresse neste år. Første kull som deltok på bygde-

vertskurset ble utdannet våren 2012. Et nytt kull starter høsten 2012. Det var 8 personer med reiselivstilknytning som deltok på det første kurset. Det var 15-20 stk. på de mest populære dagene. Noen kunne delta på enkelt dager. Erfaringen med kurset er god, og man håper på bedre påmelding i år. Noen mente prisen for deltakelse var litt for høy.

Luster videregående vil se på om de kan få til en påbygning slik at de kan få guidesertifikat. Det finnes en læreplan for det som kan deles i en lokal og en nasjonal del. Tanken er at bygdevertskurset skal dekke den lokale delen.

Ellers har kunnskapsprosjektet fått større variasjon i omfanget av tiltak. En av årsakene er stort lokalt initiativ og gode ideer, noe som har gjort at det har vært enklere å få fram tiltak. Det første er etablering av en naturskole der formålet er å lære om naturen gjennom aktiv bruk. Dette er et sommerferietilbud og målgruppen er 3.-5. klassinger i hele Luster. Dette ble gjennomført sommeren 2011. Det var stor oppslutning, og det fungerte godt. Det ble ikke arrangert i 2012 fordi vedkommende som var drivkraft i dette, ikke hadde anledning. Det har samtidig dukket opp et annet prosjekt inne i Skjolden i forbindelse med et samarbeid med SNO og den lokale skolen, og man har heller valgt å jobbe nærmere med det. Her prøver man å integrere arbeidet mer inn i læreplanen for å være mer sikret framtidig drift. Dette bidrar også til at man blir mindre avhengig av økonomiske bidrag fra prosjektet. Prosjektet støtter arbeidet, og det lages en lærebok som de kan bruke flere år framover i tid. Naturfotoprojektet er knyttet til barneskolen i Gaupne og Jostedal. Barna har fotografert hele skoleåret 2011/12, og de hadde en utstilling på fjellfilmfestivalen på Turtagrø. De stilte ut 26 foto, og det var god dekning i lokalavisen. Det har vært leid inn dyktige lokale fotografer som har hatt opplæring av skoleelevene. I tillegg til foto-opplæring har målet vært å skape nysgjerrighet og engasjement for kvalitetene i naturen. Fotoprojektet er i den forbindelse også knyttet opp mot andre fag, og tilbakemeldingen er at de klarer å bruke det i ulike sammenhenger.

Videre gir prosjektet støtte til gjennomføring av en masteroppgave i naturbasert reiseliv. Det er gjennomført seminarer knyttet til bygdevertskurset og workshop knyttet til naturfoto. Det er også gjennomført seminar i forbindelse med stølsnatt-nettverket.

Videre er det satt i gang et naturfotoprojekt hvor formålet er å knytte sterkere bånd mellom det nasjonale arrangementet Fjellfilmfestivalen og lokalbefolkningen. Man ønsker å lære barn å se naturen og nærmiljøet med nye øyne gjennom naturfotografering.

Delprosjekt Lokal Mat er borte. Målet her var å tilrettelegge for lokal kjøttforedling og økning av tallet på beitedyr. Samtidig ønsket man å gjøre lokale matopplevelser mer markedsorientert. Dette prosjektet ble opprinnelig etablert etter innspill fra Luster Mat, som er et samarbeid mellom 10-15 matprodusenter i Luster som ønsket å samarbeide med prosjektet om utvikling av mat langs nasjonal turistvei. Fra starten var det klart at prosjektleder for hovedprosjektet i Luster ikke hadde kompetanse eller ressurser til å drive fram et slikt delprosjekt. Det ble derfor forslått at hovedprosjektet kunne være med og finansiere en delprosjektleder i samarbeid med de andre aktørene. Styringsgruppa for hovedprosjektet var av den oppfatning at man brukte nok penger på prosjektledelse allerede, og at det ville være mer hensiktsmessig å bruke penger på konkrete tiltak knyttet til lokal mat. Videre fikk hovedprosjektet tilbakemelding fra DN om at man ikke kunne bruke midler på tiltak knyttet til lokal mat, men at man kunne bruke midler til koordinerende arbeid. Begrunnelsen var at midlene ikke kommer fra Landbruksdepartementet. Siden styringsgruppa ikke ville bruke mer penger på prosjektledelse og koordinering, har dette prosjektet gått ut.

Det var ikke satt av store beløp til dette delprosjektet. Det var kun satt av kr 50 000 som ble om-disponert til andre formål. Eksemplet er likevel relevant i forhold til å synliggjøre en del utford-

ringer knyttet til arbeid med bred verdiskaping. Ideen med mat langs nasjonal turistvei er i utgangspunktet god sett fra et bredt verdiskapingsperspektiv. Lokal mat er viktig for å fremme lokale ressurser og opplevelseskvaliteter i området. Samtidig er lokale bønder avhengig av nye næringsveier for å opprettholde bosettingen og det attraktive kulturlandskapet i området. At bruken av midlene som kanaliseres gjennom et program som skal fremme bred verdiskaping, er begrenset av nasjonal departementsstruktur, er et spørsmål som kan være gjenstand for diskusjon. På den annen side er det også en målsetting at man gjennom programmet skal bidra til å utløse andre finansieringskilder og spille på et bredt sett av virkemidler. Slik sett kunne man lokalt også, med utgangspunkt i deltakelsen i *Naturarven som verdiskaper*, forsøkt å utløse andre finansieringskilder for dette delprosjektet.

Det var også en utfordring i dette delprosjektet at det konkrete behovet i målgruppa (matnæringen) ikke var godt nok kartlagt fra starten. Det skulle settes i verk en kartlegging av målgruppa, men det ble ikke noe av dette. Delprosjektet var tenkt som samarbeid mellom Naturarvprosjektet, lokal matsammenslutning (Lustra Mat) og et regionalt matprosjekt "Mat langs nasjonal turistveg". Ulikt geografisk fokus og forskjellig arbeidsmetodikk gjorde også samarbeidet vanskelig.

I **infrastrukturprosjektet** har det vært en målsetting å innføre av ny nasjonal standard for merking i første og andre fase av prosjektet. I disse fasene har det også vært en målsetting å opparbeide noen nye turløyper (vandring, sykkel, ski) og oppholdssteder (fugledam, rastebu, toalettfasiliteter) for å øke kvaliteten ytterligere. I tredje fase er målet at turstiløypenettet blir mer tilgjengeliggjort gjennom turkart og markedsorienterte informasjonstiltak. Gjennom "Stølsnatt" kan en få dekket støtte til å utarbeide planer og kostnadsoverslag for stølsrestaurering. Tradisjonell utforming ligger som et vilkår. "Stølsnatt" går løpende gjennom hele prosjektperioden og skal bidra til å ivareta stølsmiljøene og samtidig utbedre reiselivstilbudet i fjellet. Det har vært arrangert kurs for målgruppen. Målet er å få folk til restaurere stølene og bruke de i næringsvirksomhet. Norsk seterkultur, som er en nasjonal organisasjon, har vært invitert og holdt presentasjoner. Responsen på dette tiltaket har ikke vært stor lokalt, men noen benytter seg av tilbudet. Det er en utfordring at mange av stølene er nedlagt og ligger vanskelig tilgjengelig. Restaureringsarbeid er derfor både vanskelig og ressurskrevende. Det er muligheter for å knytte noen av stølene opp mot stiene og f.eks. drive utleie. Ellers er det slik at fleste turisthyttene i fjellet er gamle støler. Slik sett har man allerede stølsnettverk, men det er muligheter for supplere.

Infrastrukturprosjektet har hatt stort fokus på merking, mindre fokus på bygging. En viktig årsak er at Naturarvprosjektet koordinerer "Vestlandsprosjektet" om ny standard for merking og gradering i Luster kommune. "Vestlandsprosjektet" har utløst noe supplerende midler, men mest av alt stor entusiasme i lokalsamfunnet. Naturarvprosjektet har sikret 50 % finansiering til 9 ulike stimerkeprosjekt i kommunen, til sammen 59 turstier. Den store entusiasmen gjør videreføring av dette arbeidet til et fyrtårn for heile Naturarvprosjektet. Videreføringen innebærer videre flere nye turstier, tilgjengeliggjøring på nett og nytt turkart for hele kommunen.

Det er det lokale reiselivslaget som skal lage turkart og legge ut beskrivelse av turer på nett. Det skal bl.a. legges en del informasjon inn i Tellusdatabasen som reiselivet benytter. Det er inngått avtale med reiselivslaget om den jobben. Det skal ligge informasjon om alle turstier som blir merket med nye skilt, dvs. mellom 60 og 80 turstier.

På et stort utvalg av stiene er det nå enhetlig merking, men det er veldig mang turstier. Å klare å ta alle kommer til å ta lang tid. Alle de mest sentrale turstiene ut fra bygdene kommer til å bli enhetlig merket med nasjonal standard. Det er DNT Oslo og omegn som merker stier i høyfjellet. De forholder seg ikke til den nasjonale standarden.

Nye byggetiltak var ikke klart definert i prosjektplanen, noe som har ført til at det har tatt tid å komme i gang med slike tiltak. Man måtte gjøre noen prioriteringer og finne prosjekter som var hensiktsmessige og hvor det var mulig å finne andre finansieringsparter i tillegg. Det andre året av prosjektet har gått med til å planlegge og komme fram til gjennomføring. Det var først høsten 2012 at de større prosjektene var klare for realisering. Konkret dreier dette seg om prosjekter i området Skjolden-Fortun. Her er det stort trykk i forhold til cruiseturismen, noe som har utløst et akutt behov for tiltak. Der er det også stort engasjement og innsatsvilje lokalt, og man skal etablere en kultursti fra Skjolden til Fortun som bidrar til å binde bygdene sammen. Videre er det samarbeid med Nasjonal turistvei om utbedring av et parkeringsareal lang denne stien. Dette arealet ligger ved Vassbakken Camping.

I Fortun er det også samarbeid med Nasjonal turistveg og bygdelaget om tilrettelegging av stien til DNT-hytta Fuglesteg slik at stien går innom Fortun sentrum. Det er 5000 som besøker hytta i dag, og ingen er innom sentrum og lokalbutikken. Omleggingen kan bidra til at flere legger igjen penger lokalt.

Tematurismeprojektet har hatt som målsetting å synliggjøre naturbaserte og kulturbaserte aktiviteter, både internt i kommunen og for besøkende. I første fase var målet å øke kunnskapen og kontakten mellom lokale aktører gjennom støtte til testarrangement. I andre og tredje fase hadde man som mål å i tillegg videreutvikle Breheimsenteret, turistinformasjonen og turiststeder som selvfinansierte aktivitetssknutepunkter i Luster. Delprosjektet skulle stimulere til oppstart av nye virksomheter innen tematurisme gjennom samarbeid med Kunnskapsparken og RSL.

Her er det nylig gitt støtte til et filmprosjekt. I Jostedalen er det laget et nettverk av aktører som driver med aktivitetsturisme. Det skal lages en minidokumentar som grunnlag for markedsføring av aktivitetsturisme i Jostedalen.

Ellers blir *Tematurismeprojektet* delvis karakterisert som feilslått. Viktige årsaker har vært liten interesse fra reiselivsnæringen til å benytte seg av tilbudet og testturer. Det har også vært for dårlig kommunisert fra aktivitetsskapsvirksomhetene og prosjektledelsen. Videre er dette også et resultat av tidsklemme i høysesongen. Det har også vært en utfordring at Breheimsenteret brant ned og at det var usikkerhet knyttet til reiselivslaget og framtidig organisering. Det nye Breheimsenteret skal åpne sommeren 2013.

Mennesket i landskap har hatt som mål å formidle Luster sin rolle i den nasjonsbyggende kunsten. Opprinnelig hadde man planer om etablering av en lyd- og bildeproduksjon som skulle vises på et fast visningssted. Man ønsket i samarbeid med Statens vegvesen og Nasjonalgalleriet å opparbeide en temareise gjennom Luster hvor reproduksjoner av maleri ble plassert ut i sitt opprinnelige landskap. Dette delprosjektet har vært forsinket pga. mangel på tid og ressurser i prosjektledelsen. Man er nå i gang, men har valgt å endre litt på planene. Man vil ikke plassere reproduksjoner ut i landskapet fordi disse med stor sannsynlighet vil bli ødelagt ganske fort. Man ser at brosyrer og mobilapplikasjoner kan være en mer hensiktsmessig måte å informere og engasjere besøkende på. Ved å utvikle mobilapplikasjoner og knytte dette arbeidet opp mot reiselivsbedriftene, kan dette være en interessant måte å formidle maleriene og den kunnskapen som ligger i disse. Tanken er å etablere stoppunkter langs veiene i området. Ved å rette mobilen mot et gitt landskap er planen at maleriet skal dukke opp på skjermen automatisk, og at man videre kan få fram elementer som viser endringene i dagens landskap sammenlignet med maleriet. Man samarbeider med et firma om dette, og målet er å ha en løsning på plass før neste sesong. Man ser for seg 10-15 stoppunkt i kommunen.

Delprosjektet ”løse midler” som kan skytes inn når gode ideer kommer på banen, enten som supplement i delprosjektene eller som enkeltstående tiltak. Omfanget av løse midler har blitt redusert utover i prosjektperioden.

Prosjektet har opplevd en forskyvning av tiltak fordi tiltakene krever mer planlegging og forberedelser en man hadde forutsett. Prosjektet har oppsplitting i kommunale delprosjekter, og det har vært satt av for lite ressurser til oppfølging når ting ikke går etter planen. Det er mange komponenter, som brukerinteresser, grunneiere, kommunale løyver og andre godkjenninger som må håndteres i riktig rekkefølge før man kan starte opp med gjennomføring av tiltak. Det meldes om at alle tiltakene vil bli gjennomført når de er klare, uavhengig av når de sto på tiltaksplanen.

7.2.2 Bevaring av naturarven

Det er et gjennomgående mål å kanalisere og spre reiselivsaktivitetene over større deler av kommunene for å avlaste pressområdene. Målet er videre at økt kunnskap og forståelse av lokale kvaliteter og ressurser skal bidra til økt bevissthet om behovet for å bevare disse. Det er også et mål at natur og kultur skal innarbeides i kommunale planer på en mer helhetlig måte.

7.2.3 Bred verdiskaping

Prosjektet legger et bredt verdiskapingsfokus til grunn for sitt arbeid, der både det miljømessige, det sosiale, det kulturelle og økonomiske er med. Målet er at verneområdene skal fungere som en ressurs for styrking av bygdene og næringsgrunnlaget i Luster samtidig som forståelsen og oppslutningen om vernet øker.

Prosjektet er i berøring med 14 verneområder som til sammen utgjør 1405 km². Prosjektet legger opp til et bredt samarbeid mellom bygdelagene i Luster og mellom ulike aktører som grunneiere, jordbruksnæring og reiseliv. Utfordringen i Luster er store avstander og mange bygdelag, og at hver grend bare er aktive i forhold til ”sitt” område. Det er et mål at prosjektet skal hjelpe til slik at man ser naturarven i kommunen som en helhet og ikke som fragmenterte områder. Dersom man lykkes med dette, blir dette også sett på som en viktig sosial og kulturell verdiskaping.

Breheimsenteret og aktivitetsvirksomhetene i Jostedalen har over flere år utviklet en god modell for kommersiell virksomhet i verneområder. Markedsføring og booking er tett integrert og gjort enkelt og lett med tanke på økt omsetning for aktivitetsvirksomhetene. Man ønsker å bygge videre på disse erfaringene i forhold til å utvikle flere aktivitetsknutepunkt i Luster. Et mål knyttet til dette er også å dempe trykket på hardt belastede områder. Det er foreløpig for tidlig å peke på konkrete resultater i forhold til dette, men så langt meldes det om at prosjektet har blitt godt mottatt i bygdene. Det kan likevel i enkelte bygder å trekke med enkelte målgrupper. Reiselivsbedriftene er svært opptatte i høysesongen, og det pekes på at det kan være utfordrende med oppslutning rundt et tiltak der det kun er en indirekte link mellom innsats og økonomisk lønnsomhet. I enkelte bygder er det også vanskelig å finne og forankre tiltak blant ildsjeler. Å sikre god nok forankring er fortsatt en viktig utfordring i prosjektet.

7.3 Spesielle temaer

7.3.1 Konflikthåndtering

Det rapporteres så langt ikke om spesielle konflikter i selve prosjektet, men det meldes om at det har vært konflikter og ulike syn i bygdene knyttet til tidligere verneprosesser. De siste verneprosessene ble avsluttet i 2009. Da ble Breheimen nasjonalpark etablert sammen med Mørkrisdalen landskapsvernområde og Vigdalen landskapsvernområde.

Det hevdes også at konfliktnivået knyttet til verneområder og verneprosesser varierer mellom bygdene. Det hevdes at man i Jostedalen har fått et positivt forhold til verneområdene selv om det fortsatt er uenigheter. Det er i Veitastrand konfliktnivået har vært størst. Dette tilskrives også at man lokalt har foreslått omfattende prosjekter som det har vært vanskelig å realisere. Et viktig mål som går igjen i flere delprosjekter, er at man ønsker å spre utviklingsprosjekter til større deler av kommunen, og at man med et mer helhetlig perspektiv ønsker å bygge broer over en del skillelinjer mellom de ulike bygdene i kommunen.

7.3.2 Institusjonalisering

Man håper å få i gang en del næringstiltak som etter hvert vil være selvgående. Ellers er det som tidligere nevnt et mål få til et mer helhetlig grep knyttet til kommunens håndtering av natur og kultur som grunnlag for framtidig samfunnsutvikling. Det er et mål å få dette inn i planverket på en tydeligere og mer samordnet måte. Det arbeides i den forbindelse med noen organisatoriske grep for lettere å kunne generere og følge opp et mer helhetlig utviklingsarbeid knyttet til bærekraftige reiselivsaktiviteter.

7.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Programmet har vært avgjørende for at satsingen i Luster kom i gang. Det blir pekt på at det er enkelte prosesser, f.eks. knyttet til organisering, som man sannsynligvis ville sett på etter hvert, men disse ville uansett ikke kommet i gang så tidlig uten programmet. Fra prosjektets side hadde det vært ønskelig å kunne gi økonomisk støtte direkte til bedrifter som ønsker å drive utviklingsarbeid. Dette kunne gjort det lettere å trekke næringslivet med. Samtidig er det viktig å være klar over at det er en viktig målsetting med programmet som helhet å få virkemidlene som kanaliseres gjennom programmet, til å spille på lag med andre virkemidler. Bred verdiskaping handler også om bred samhandling blant forvaltningsaktører på tvers av sektorer og nivåer. Det bør således være en målsetting i prosjektet å utløse andre midler som kan nyttes til konkrete næringsutviklingstiltak.

7.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Naturarv og naturbruk i Luster er det prosjektet i programmet som kom sist i gang. Mange av prosjektene var i utgangspunktet forankret blant aktuelle aktører i bygdene. Dette er et arbeid som har vært en del av prosessen. Man arrangerte oppstartsmøter i alle bygder i forbindelse med oppstarten av prosjektet, og responsen var god. Å få fram lokalt forankrede ideer har blitt sett som viktig for å skape eierskap til prosjektet og tiltakene. Erfaringsmessig er slike mobiliserings- og forandlingsprosesser tidkrevende, og det har de også vært i Luster. Det kan være en lang vei å gå fra det å komme med innspill til man får konkretisert dette og lagd plan for gjennomføring med kostnadsoverslag. Det er en erfaring at det skjer lite i bygder som ikke har ildsjeler som har tid til å engasjere seg.

Stimerkingsprosjektet er det prosjektet som har kommet lengst. Men man har etter hvert fått identifisert og planlagt gjennomføring også av rekke andre tiltak. Prosjektet vil ha fokus på å ferdigstille igangsatte tiltak før prosjektet løper ut, og arbeide med å sikre videreføring av viktig tiltak.

Den største utfordringen i prosjektet har gått på at man i kommunen har manglet en bred plattform for utviklingsarbeid. Dersom man skal jobbe med bred verdiskaping, vil man ikke lykkes dersom arbeidet kun er knyttet til enkeltpersoner. Så langt har det vært for mange oppgaver som har vært avhengig av prosjektleders innsats. Det arbeides nå med etablering av nye organisatoriske løsninger internt i kommunen for å bøte på dette. At man lykkes med dette, vil være viktig som grunnlag for å videreføre arbeidet etter at programmet er over.

7.4 Åpen post

Det blir sett som viktig at man får synliggjort noe håndfast, da dette også er viktig for å stimulere til nye tiltak og økt aktivitet. I den forbindelse er det også ønskelig å få synliggjort gode eksempler med overføringsverdi både nasjonalt og internasjonalt.

7.5 Oppsummerende vurdering

Natur og naturbruk i Luster var det prosjektet som kom sist i gang, og man har i en innledende fase hatt en jobb å gjøre i forhold til å identifisere, forankre og planlegge konkrete tiltak. Prosjektet har omfattet mange delprosjekter i tillegg til at man også har hatt et prosjekt med midler som skal støtte lokale initiativ som ikke nødvendigvis faller innenfor det definerte delprosjektet, men som likevel støtter opp under målsettingene med prosjektet. Man har hatt oppstartsmøter i bygdene som oppleves som vellykkede. Man har fått god respons på prosjektet, og mange ideer og innspill har kommet inn. Den største utfordringen nå er å få gjennomført alle tiltak som man har valgt å gå videre med og som er planlagt. Mange av stiene er merket etter nasjonal standard. Av utbyggingsprosjekter blir det sett som viktig å få realisert sti- og parkeringsprosjektet i Skjolden-Fortun. Dette kan bidra til å knytte bygdene sammen og gi området et løft. Å få til et nytt organisatorisk grep knyttet til utviklingsarbeidet i kommunen blir sett på som den viktigste indikatoren på at prosjektet har vært vellykket. Dette vil være avgjørende for å kunne videreføre arbeidet etter programslutt. Prosjektet har etter hvert blitt et koordinerende organ for diverse utviklingsarbeid rundt i kommunen. Dette er arbeid som tidligere ikke har blitt sett på som viktig, men som man ser kan bli betydningsfullt i en større helhet.

8. Folgefonna – vandring fra fjord til fonn

Midtveisanalyse 2012

8.1 Bakgrunn

8.1.1 Hovedprosjekthistorien

Ideen om å starte et utviklingsarbeid med utgangspunkt i natur- og kulturverdiene i området går mange år tilbake i tid, og man har fra før jobbet med reisemålsutvikling i området. Da *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* kom på banen, ble det også fremmet en søknad. Man fikk da samlet en del folk fra museene og reiselivet i området. Mange av disse hadde aldri snakket sammen før, og det var stor entusiasme for ideene. Av ulike årsaker klarte man den gangen ikke å få fremmet en søknad slik man hadde tenkt, og kom dermed ikke med i dette programmet.

Når *Naturarven som verdiskaper* ble lansert, startet man raskt opp med å lage en søknad som ble sendt inn i forbindelse med første utlysning. Denne ble for stor og omfattende, og man ble bedt om å prøve å utarbeide et mer avgrenset prosjekt i forbindelse med andre runde. Man valgte da å ta utgangspunkt i ett av delprosjektene fra den opprinnelige søknaden og gå videre med det. Man fikk da tilslag på denne søknaden i slutten av juni 2009. Prosjektet kom imidlertid ikke i gang før ved årsskiftet. Dette hadde blant annet sammenheng med ulike syn knyttet til framtidige planer vedrørende videre utvikling av nasjonalparksenteret. Disse planene er ikke en del av prosjektet, men valg av løsning ville ha betydning for prosjektet, og samtidig har prosjektet hatt betydning for innholdet i nasjonalparksenteret. Endelig vedtak knyttet til framtidig utvikling av nasjonalparksenteret ble fattet i desember 2010. Alle kommunene sluttet da opp om prosjektet.

8.1.2 Mål og formål

Prosjektet omfatter de fem kommunene Odda, Ullensvang, Jondal, Etne og Kvinnherad. Disse skal sammen oppgradere åtte gamle ferdselsruter og turiststier rundt Folgefonnhalvøya. Ferdselsårene skal gjøres mer tilgjengelige for turgåere, og formidle naturverdier innen plante- og dyreliv, klima og vann, geologi og kulturminner.

Prosjektet skal videre gi grunnlag for at flere blir opptatt av naturverdiene i området, og at det blir startet inntektsgivende aktiviteter i tilknytning til disse. Dette skal oppnås gjennom konkret tilrettelegging for ferdsel og bruk, og formidling av natur- og kulturverdiene i området. Tilretteleggingen skal også bidra til økt trivsel for lokalbefolkningen, slik at det blir attraktivt å bo og arbeide i bygdene rundt Folgefonna nasjonalpark.

Prosjektets hovedmål er som følger:

- ◆ Gjennom tilrettelegging, informasjon og formidling av nasjonalparken sine natur-, kultur- og rekreasjonsverdier skal prosjektet gi grunnlag for at flere blir opptatt av naturverdiene og at andre aktører kan starte inntektsgivende aktiviteter i det enkelte område.
- ◆ Dette skal også bidra til økt trivsel for lokalbefolkningen slik at det blir attraktivt å bo og arbeide i bygdene rundt nasjonalparken. Gjennomføring av prosjektet vil være viktig for folkehelsen.

8.1.3 Tiltaksområder

De gamle ferdselsrutene som prosjektet fokuserer på, er som følger:

Matre ferjekai til Svelgabreen (Blådalen). Vandreløypa starter ved Matre ferjekai og inn til Møsevatnet og derfra er det merket tursti inn til Kjerringbotn og Svelgabrea. Det er Sunnhordland kraftlag (SKL) som eier veien og arealet i tillegg til kommunen og private grunneiere. Området er populært og mye benyttet både av tilreisende og lokale.

Rullestad. Rullestad ligger 2 km sør for Folgefonna nasjonalpark langs E 134 ved Rullestadvatnet. Her er det bygd opp betydelige, lokale aktiviteter med campingplass, nærmiljøanlegg, tilgang til fiske/båt for funksjonshemmede, stier og vannaktiviteter. Det er naturverdiene som trekker folk til området. Rullestad er med i Åkrafjorden Landskapsark. Rullestadorrådet er et helhetlig kulturlandskap av høy verdi. Her finnes intakte tun- og stølsmiljø, gammel postvei og andre kulturminner. Rullestad er også knyttet til maleren Lars Hertervig, som i perioder bodde og malte noen av sine største verker her. I Rullestadvuven finnes noen av de største jettegrytene i Nord-Europa. Disse er populære turmål. Jettegrytene, kulturhistorien og Lars Hertervig er viktige når det blir arrangert guidede turer i området. I Langebudalen i grensen til nasjonalparken ligger et fredet felt med barlind.

Langfoss. Langfoss er med sine 612 m totalt fall det 5. høyeste fossefallet i landet. Fossen er Etne kommune sin største attraksjon, et av de mest kjente landemerkene i regionen og innfallsport til fjordlandskapet fra øst på E 134. Man regner med at rundt 300 000 personer stopper ved rasteplassen årlig. Rundt 500 000 kjøretøy passerer forbi på E 134. Langfoss er del av Åkrafjorden landskapsark, og vassdraget er vernet.

Buerdalen. Buerdalen som turistattraksjon går tilbake til tidlig på 1800-tallet. Dalen er svært utsatt for naturkreftene, og det er ofte ødeleggelser etter ras og flom. Området er svært populært for tilreisende og for lokalbefolkningen. Teller oppsatt av SNO viste at over 15 000 personer besøkte Buerdalen i 2010, og tallet er økende. Manglende tilrettelegging av parkering, toalett og rasteplasser øker konfliktnivået mellom grunneierne og tilreisende i Buerdalen.

Egne Hjem – Sundal. Dette er den gamle turistløypa over Folgefonna som starter i Sundal i Kvinnherad, går opp Bondhusdalen til hytta Fonnabu ved brekanten, over fonna til hytta Holmaskjær og ned til Egne Hjem, Tokheim i Odda.

Agatunet – Digrahaug. Dette er en turløype fra kultursenteret Agatunet, opp til fjells og langs med stølene frem mot Reiseter og Digrahaug.

Pilegrimsvegen Jondal – Ullensvang. På vei til Røldal kirke gikk Pilegrimsveien gjennom Jondal og Ullensvang. Pilegrimene kom i land på Sollesnes, og stien fortsatte over fjellet til nedre Krossdalen, øvre Krossdalen og over fjellet til Reiseter ved Sørfjorden. Som en sløyfe på denne veien er det en buferdsvei fra Reiseter til Bottsvatn hvor det har vært setre tilbake til 1570-tallet. Deler av denne løypa går gjennom nasjonalparken.

I de 8 rutene skisseres følgende tiltak som aktuelle:

- ◆ Avdekke naturverdiene i samarbeid med universitet og forskingsmiljø
- ◆ Formidle naturverdiene gjennom informasjon i landskapet, skriftlig informasjon og på internett

- ◆ Merking av rutene i samsvar med merkesystem brukt av Arena-prosjektet ”Innovativ Fjellturisme” (rutene merkes etter vanskegrad)
- ◆ Utbedring og sikring av rutene med broer, passasjer i landskapet, etc. og gjøre deler universelt utformet
- ◆ Tilrettelegge nødvendig parkering, utsiktspunkt, observasjonsplasser og toalett i tilknytning til rutene
- ◆ Medvirke til utdanning av lokalt guidekorps med høy kompetanse innen de naturfaglige verdiene rutene beskriver
- ◆ Utvikle et opplegg rettet mot elever i den lokale grunn- og videregående skole som gir identitetsbygging rundt Folgefonna

8.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet ledes av en styringsgruppe sammensatt av ordførerne i de fem kommunene. Disse sitter også i styret for foretaket *Folgefonna nasjonalparksenter*. Videre er det etablert en prosjektgruppe som består av nøkkelpersoner fra administrasjonen i kommunene. Siden oppstarten av prosjektet har det vært kommunevalg. Dette medførte skifte av 1 ordfører og 5 vararepresentanter.

Det ble i den første fasen avsatt en stilling på 20 prosent til prosjektledelse. Prosjektleder var også leder for fellestjenestene i Kvinnherad kommune samt leder for Nasjonalparksenteret. Tilbakemeldingene var klare på at ressursene til prosjektledelse var for alt for små, og at ledelsen av nasjonalparksenteret og prosjektet i *Naturarven som verdiskaper* krever en full stilling. I prosjektet var det et betydelig behov for koordinering og oppfølging som vanskelig lot seg gjennomføre med en begrenset stillingsressurs. Det har også vært utfordringer med å kalle sammen styringsgruppa fordi ordførerne er svært opptatte. Videre har prosjektmedarbeiderne i de andre kommunene hatt fulltidsjobber ved siden av prosjektarbeidet. I 2012 gikk prosjektleder over i 100 prosent stilling. Dette har bidratt til å bedre situasjonen, men det har samtidig også vært en overgang for prosjektleder å "skifte rolle» i prosjektet.

8.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

Prosjektet har en totalramme på ca. 8,3 mill. kr for hele prosjektperioden. For 2010 var det budsjettet med en totalramme på kr 1 300 000. For 2011 og 2012 var ramma på henholdsvis 1 560 000 og 2 896 000. I tillegg til programmet er kommunene selv den klart viktigste finansieringskilden. Andre offentlige instanser og Sunnhordland kraftlag bidrar med en mindre andel. Når det gjelder finansieringen fra kommunene, er det slik at alle kommunene har en inngangsbillett på kr 200 000. Resten av beløpet fordeles etter innbyggertall. Det vil si at Kvinnherad, som er den største kommunen, betaler mest, mens Jondal betaler lite. Det hevdes å være uproblematisk. Alle er enige om at man må være solidarisk for å få noe til. Videre pekes det på at det er et godt samarbeid med SNO, som også har gått inn med midler og tiltak i ulike områder. Det rapporteres også om et godt samarbeid med fylkeskommunen, selv om disse ikke har vært inne på finansieringssiden foreløpig. Fylkeskommunen har også bidratt i forbindelse med tidligere prosjekter og tiltak.

8.1.6 Forankring og mobilisering

Etter at kommunene har blitt enige og fattet vedtak om hva de vil, og etter hvert som prosjektet har kommet i gang, har dette blitt godt mottatt i bygdene. Den største utfordringen knyttet til forankringen i første del av prosjektet, har vært å få med næringsaktører som kan utvikle aktiviteter og tilbud med utgangspunkt i det tilretteleggingsarbeidet som blir foretatt. Det ble rapportert om at enkelte var interessert og så muligheter, mens andre hadde en mer avventende holdning. Etter hvert har imidlertid enkeltaktører gått i gang med næringsutviklingstiltak.

En utfordring som går igjen i flere prosjekter, er at det skal etableres infrastruktur som man forventer/håper næringslivet vil dra nytte av, og at man vil involvere næringslivet etter hvert som man får infrastrukturen på plass. Det kan uansett være nyttig å involvere næringslivet i en tidlig fase, slik at næringslivet har muligheter til å komme med innspill knyttet til de tiltak og prosesser som gjennomføres i prosjektene. Dette kan være gunstig for å sikre at tiltakene også tilpasses næringsaktørens behov, at det etableres et bredt eierskap til tiltakene, og at ideer til næringsaktiviteter får bedre tid til å modnes.

8.2 Måloppnåelse

8.2.1 Rapportering på tiltak

Matre ferjekai til Svelgabreen (Blådalen). Her er var man høsten 2012 enig om at man skal etablere seks rasteplasser med skilt. Det er enighet med grunneierne, og man venter på å få pris på gjennomføring av arbeidet. En professor i geologi har vært engasjert for å skrive om kvartærgeologien. Det er laget rapport for området, men det gjenstår å utforme teksten som skal stå på skiltene.

Det er det to ungdommer i området som har laget et firma som heter Norwegian Wildernes. De driver med kajakkpadling. Turen går over Møsevatnet som går inn til fonna som går ned i vatnet. De har bl.a. padlet inn med 12 turledere fra Europa. Turen karakteriseres som spektakulær, og man antar at dette er en aktivitet som vil øke i omfang. De to karene har også laget to andre kajakkløyper. I tillegg er det en kar som har turer med islandshester innover i området og har ulike aktiviteter. Prosjektet har samtaler med disse om å lage en villmarksleir i Blådalen. *Verdiskapingsprogrammet* kan være med og sette opp toalett. Det går en sakteflytende elv i området hvor man kan trene kano og kajakk. Det er fjell å klatre i, og det er områder som er egnet for sykling. Det er arrangert flere møter med grunneier, de som driver med aktiviteter, og et lokalt hotell der man samarbeider om å få ting til. Det er kjøpt 15 kajakker og arrangert visningstur og andre småturer. Det har vært reportasje i lokalavisa med fotoreportasje fra turen med turlederne fra Europa.

Fra tidligere har man Jondal breførerlag som har vært veldig aktive. De driver med breføring i Jondal og har drevet med padling. De er også engasjert med tanke på å få økt aktiviteten.

Rullestad. I rullestad er det en ivrig campingplasser som har lagt godt til rette for besøkende, han har bygd og merket sykkel- og gangstier. Maleren Hertervig holdt til på Rullestad, og naturverdiene trekker folk til området. Den gamle postveien som gikk opp Rullestadvjuvet, "henger" i fjellet. Der pågår det restaureringsarbeid, og det skal settes opp informasjonstavler der Hertervig har stått og malt, som også skal vise fram hans motiver. Det er mange besøkende som kommer til

campingplassen på Rullestad, som går i områdene. Jettegrytene som finnes der, er Nord-Europas største. Prosjektet har brukt 100 000 kr på sikring av disse. Disse ble dannet av en gigantisk breelv for 12 000 år siden. Det er ikke vann der nå, og det var fare for at besøkende skulle falle ned i disse. Flere kommer på dagsturer, de vandrer i området og spiser middag der. Vedkommende som driver campingplassen har ikke inntekter av billetter, men at folk kommer og legger igjen penger på annen måte. Tiltak som bidrar til å øke områdes attraksjonsverdi, oppfattes derfor som positivt.

Langfoss. Her har man fått opp en kai nede ved sjøen (ikke i regi av programmet). Det arbeides med turløype opp til fossen, som skal lyssettes. Grunneieren har sammen med vegvesenet et større prosjekt i forbindelse med en kiosk hvor de bygger en parkeringsplass. CNN har i følge prosjektledelsen kåret fossen til en av verdens ti vakreste. Det foregår aktiviteter i området, men ting har ikke gått så raskt som planlagt.

Man har ellers fått en naturfotograf og biolog til å lage 10 informasjonplater til alle prosjekt som går på fugl, dyr og planter, dvs. minst én informasjonsplate til alle stiene. Innholdet på informasjonsplatene er ferdig og skal produseres ved en lokal bedrift som heter Jondal Skifer. Noen av stiene skal ha en informasjonsplate i hver ende. En av informasjonsplatene skal settes opp ved Langfoss.

Buerdalen. I Buerdalen skal det bli lagt til rette med parkering, toalett og rasteplasser. Grunneieren er ivrig, men det har dratt ut med utarbeidelse av reguleringsplan i Odda kommune. Kommunen har vært opptatt med en del andre prosjekter, bl.a. på den gamle smelteverkstomta.

Egne Hjem – Sundal. Her har man fått bygd en fin parkeringsplass i Bondhusdalen, som har blitt godt mottatt lokalt. Her er det også skilting, rasteplasser og fin vei inn til Bondhusvatnet. Dette er dessuten en innfallsport inn til nasjonalparken. Opprinnelig var det en liten parkeringsplass der som ble mye brukt, og bøndene kom ikke fram med redskap. Tilretteleggingen har således blitt positivt mottatt. Det er mange tusen som ferdes i området i løpet av året. Det er montert tellere i området, som skal registrere ferdselen, men det er utfordringer med registreringen når folk går inn i klynger. 900 mennesker fra en cruise-båt ble sendt inn i området. Telleren viste at ca. 6-700 gikk inn, men at bare 3-400 kom tilbake.

Nasjonalparklandsbyen Jondal – Sumarskiseret –Måge. I dette området går det en meget krevende løype som karakteriseres som ekstrem. Løypa forutsetter guiding. Programmet bidrar med skilting også her.

Jondal har et hovedansvar for pilegrimsdelen. De har ordnet en rasteplass opp mot sommerskiseret og fått opp en del skilt. Jondal er også en del av nasjonalparklandsbyene, og det er derfor samarbeid med dette prosjektet. *Følgeformprosjektet* har ansvar for skilting.

Agatunet – Digrahaug. Dette er en annen type sti enn de øvrige. Den går langs fjorden langs et høydedrag forbi noen setre. Arbeidet skulle startet i 2011, men man fikk ikke godkjenning på plass i tide. Arbeidet startet ikke før i august 2012. Stien starter ved Agatunet som er en av innfallsportene til nasjonalparken. Her er det laget parkeringsplass, satt opp rasteplass og skilt. Det er arbeid som er utført med regionale midler som nasjonalparksenteret har skaffet. Gjennom *Naturarven* bygger man videre på det som er gjort fra før. Stien blir bedre tilrettelagt, og den skal både kunne gås og sykles. På Reiseret er det noen ønsker om å starte middagsservering for folk som ferdes i fjellet.

Pilegrimsvegen Jondal – Ullensvang.

I dette prosjektet er det full aktivitet. Hele løypa er gått opp med sherpaer. Det er også en gruppe som jobber med historie. Det skal lages en dokumentasjon på dette prosjektet. Man har et team som lager en film om byggingen, og prosjektet går opp til Reisetelia. Det er mye ras i området. Bufervsvegen, eller pilegrimsvegen, har vært i bruk fra 1500 tallet. Stien var i bruk til begynnelsen på 1940-tallet. Man har nå lagt litt om på traseen for å sikre seg bedre mot ras. Sherpaer startet steinsetting av stien i august 2012, men prosjektet vil måtte fortsette i 2013. Det er svært bratt, og sherpaene legger steiner slik at det skal være mulig å gå med hest. Pilegrimene brukte bufervsvegen til å kløve utstyret som de hadde med seg. Der de selv gikk, var det ikke mulig å få opp dyr. Fra sjøsiden og opp i fjellet er det en høydeforskjell på 1400 meter. Sommeren 2012 var det lite med snø, og man fant da spader som man hadde brukte før for å grave vei gjennom fonna for å få hester og kyr fram.

Samlet vurdering

Det skal legges til rette for lokal verdiskaping gjennom opprustning av turstier. Den røde tråden i prosjektet er vandring. Enkelte av rutene har historie langt tilbake i tid, og pilegrimsveien har vært i bruk siden 12-1300 tallet. Ellers kom flere av stiene med framveksten av turistnæringen som startet rundt 1830. Det er etablert en prosjektgruppe med en representant fra hver kommune. Noen stier går mellom kommunene, og kommunene samarbeider om disse.

Prosjektet opplever en forskyvning av tiltak fordi tiltakene krever mer planlegging og forberedelser en man har forutsett. Prosjektet har oppsplitting i kommunale delprosjekter, og det er satt av for lite ressurser til oppfølging når ting ikke går etter planen. Det er mange komponenter, som brukerinteresser, grunneiere, kommunale løyver og andre godkjenninger, som må håndteres i riktig rekkefølge før man kan starte opp med gjennomføring av tiltak. Det meldes om at alle tiltakene vil bli gjennomført når de er klare, uavhengig av når de sto på tiltaksplanen.

Foreløpig har man ikke fått engasjert næringslivet så mye som man skulle ønsket. Dette har også å gjøre med at man har hatt begrenset tid til møter, oppsøkende virksomhet og oppfølging. Så langt har man i Blådalen fått inn et firma som driver med catering og kajakkpadling, som er interessert i å utvide næringsvirksomheten. Her er det muligheter for fine turer med padling inn til breen. Kraft-selskapet har tidligere laget parkeringsplass, badeplass og grillbu i området. Det er også store jettegryter i området som er blant de største i Europa. Det arbeides med tilrettelegging og skilting. Hotellet i Rosendal har også vist stor interesse for prosjektet. De arrangerer fjellfestival og er spesielt interessert i et utvidet aktivitetstilbud i området. Det pekes på flere næringsaktører som kan være aktuelle, men det er behov for tettere oppfølging av disse.

I forhold til framtidig utvikling blir det også pekt på at det er et relativt stort marked i området. Det bor ca. 20 000 mennesker rundt Folgefonnhalvøya, og det er mange turister som kommer til området. Som eksempel vises det til at det er 60 000 som besøker baroniet i Ronsendal hvert år. Odda ligger på ferdselsaksen mellom øst og vest. Tilgjengeligheten og mulighetene for å ferdes i området har også blitt bedre med åpningen av tunnelen til Jondal.

8.2.2 Bevaring av naturarven

En viktig del av prosjektet er å legge bedre til rette for vandring i området, kombinert med at man søker å informere om kvalitetene i området. Målet er at økt kunnskap både lokalt og blant tilreisende skal øke bevisstheten om disse kvalitetene, og dermed også øke forståelsen for betydningene av å bevare naturverdiene.

Videreutvikling av nasjonalparksenteret er også en viktig del av satsingen, selv om det ikke er en del av aktivitetene som går inn under programmet.

8.2.3 Kunnskap og formidling

Kartlegging, sammenstilling og formidling av informasjon er en viktig del av prosjektet. I forbindelse med turstiene foregår det kartlegging av ulike elementer knyttet til natur- og kulturhistorien. Her har man avdekket interessante ting som flere ikke var klar over fra før. I og med at det dreier seg om historiske stier, er historien om hvordan stiene ble brukt i tidligere tider også en viktig del av dette. Naturfaglig er kvartærgeologien interessant, spesielt med tanke på nærheten til breen. I tillegg til skilting jobbes det med ulike måter å formidle og profilere natur- og kulturhistorien på. Her gjenstår det fremdeles en god del arbeid. Man har startet arbeid med etablering av en nettside, men det er også en utfordring at ting skal formidles og profileres slik at det blir lett tilgjengelig og oversiktlig for brukerne og interessentene. Der er det inngått et samarbeid med høyskolen i Hardanger, som har fått i oppdrag å gjennomføre et kurs om naturkunnskap og fortellerkunst. Der er nå ti stykker som har gått på høyskoleopplegget, men man har foreløpig ikke kartlagt erfaringene med dette.

Videre vil nasjonalparksenteret få en sentral rolle i formidlingsarbeidet, hvor ulike fagmiljøer vil være involvert i dette arbeidet. Dette er nærmere omtalt i avsnittet om institusjonalisering.

8.2.4 Bred verdiskaping

Prosjektet har et bevisst fokus på det brede verdiskapingsperspektivet, noe som innebærer at man skal ha både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Miljømessig dreier dette seg om tilgjengeliggjøring, kartlegging og formidling av natur- og kulturverdiene i området. Her har man erfart at dette bidrar til økt forståelse og bevissthet om lokale kvaliteter. At tilreisende kommer og uttrykker tilfredshet med det man har og det man har gjort, bidrar til å styrke både stolthet, identitet og engasjement for videre innsats. Nye samhandlingsformer og nettverk mellom aktører som tidligere ikke hadde så mye med hverandre å gjøre, bidrar til styrking av de sosiale verdiene. Selv om det i prosjektet har vært en bevissthet om de ulike formene for verdiskaping, har det ikke vært like stor bevissthet om hva som kreves for å fremme bred verdiskaping. Bred verdiskaping innebærer behov for bredt samspill mellom et bredt spekter av aktører. Det betyr at det må brukes tid på tilrettelegging av møteplasser, oppfølging og koordinering, noe som man ikke har tatt nok høyde for i prosjektet. Ting går ikke av seg selv, og enkeltaktører har også behov for veiledning, rådgivning og hjelp til gjennomføring av ulike oppgaver. Det har således vært et påtrengende behov for å øke ressursene til prosjektledelse i prosjektet. Det er nå gjort.

Prosjektet har nå også tatt initiativ til samling av lokale folk som driver med aktiviteter, og som er interessert i å starte opp ting. Videre skal fylkeskommunen lage en konferanse som skal ha fokus på verdiskaping og fungere som inspirasjon til utvikling av aktiviteter. Fylkeskommunen ønsker å satse på utvikling av Folgefonnhalvøya.

8.3 Spesielle temaer

8.3.1 Konflikthåndtering

Foreløpig har det ikke dukket opp nevneverdige konflikter som følge av prosjektet. Konflikter har imidlertid vært et viktig bakteppe for prosjektet. Lokalt har det vært store konflikter knyttet til etablering av verneområder, og det har vært konflikter knyttet til mye ferdsel, vanskelig framkommelighet og forsøpling. Mange av tilretteleggingstiltakene har nettopp som formål å løse noen av disse konfliktene. Ved at man bygger parkeringsplasser, rasteplasser og toaletter, bøter man på noen av disse problemene, og man har allerede positive erfaringer i forhold til dette. Dersom man samtidig klarer å øke tilbudet og attraktiviteten i området slik at tilreisende i større grad deltar på aktiviteter og tilbud og dermed oppholder seg lenger i området, er dette noe som kan bidra til å styrke næringslivet og gjøre områdene mer attraktive for bosetting og tilflytting.

8.3.2 Institusjonalisering

I forhold til institusjonalisering og videreføring av arbeidet etter prosjektslutt, ser man for seg at nasjonalparksenteret vil få en viktig rolle. Man har et nasjonalparksenter som ligger i en gammel sjøbu. Bygget har dårlig standard, det mangler heis, og sanitæranleggene er mangelfulle. Det har vært en diskusjon helt fra 2005 om ulike planer for framtidig utvikling av nasjonalparksenteret. Den tredje utredningen ble lagt fram i september 2011. Man har nå vedtatt at man vil ta utgangspunkt i eksisterende senter og bygge dette sammen med skipsmuseet med et nytt midtbygg på 200 km². Noen ønsket et nytt signalbygg, men det blir den gamle sjøbodstilen som går igjen. Planen er videre at senteret skal være en formidlingsarena for ulike kompetansemiljøer. Nasjonalparksenteret har fått tildelt en forvalterstilling, og senteret, slik det er i dag, opererer 14 besøksmål pluss innfallsporter i alle kommuner. Det har tidligere vært brukt 4 mill. kr på utvikling av besøksmål i kommunene.

Når det nye nasjonalparksenteret står ferdig, har man avtale med flere miljøer som vil komme inn med personell. Dette gjelder Bjerknessenteret med Havforskningsinstituttet og Uni-stiftelsen. Bjerknessenteret har prosjekter på Folgefonna, og Havforskningsinstituttet har også store prosjekter i området. Begge mangler steder å formidle forskningsresultatene, og man ønsker å legge til rette for at dette kan gjøres lokalt i det nye nasjonalparksenteret. Man får da et senter som har fokus "fra fjord til fjell", noe som betegnes som en unik profil sammenlignet med andre norske nasjonalparksenter. Havforskningsinstituttet har i dag to kontorer knyttet til nasjonalparksenteret, men man vil få utvidet aktiviteten gjennom det nye senteret. SNO er allerede på plass. Driften av senteret vil da kunne baseres på leieinntekter fra staten, Bjerknessenteret og Havforskningsinstituttet. Videre ønsker man å organisere senteret slik at turistkontoret har ekspedisjon i senteret. De vil da ha ansvar for drift og mottak av besøkende. Nasjonalparksenteret vil også ha formidlings- og koordineringsoppgaver. Man har fått en naturforvalter på plass, men man håper etter hvert å få utvidet med en naturveileder. Ved å skape et miljø der både reiseliv, forvaltere og fagkompetanse sitter sammen, ser man for seg at man vil ha gode muligheter for å utvikle nye ting. Man har nå 20 millioner kroner til disposisjon for bygging av et mellombygg mellom det som er nasjonalparksenteret i dag, en gammel sjøbu og det som er skipsmuseet. Nybygget vil således knytte disse tre byggene sammen. Senteret skal ikke være reiselivsbedrift men en bedrift som medvirker til å utvik-

le lokale ting rundt Hardangerfjorden. Aksene fra fjord til fonn omtales som attraksjonspotensialet. Her sies det å være koraller og dyr som folk "aldri" har sett, i tillegg til spennende geologi og is. Dette gir et stort og bredt formidlingspotensiale, og man har allerede hatt mange skoleklasser på besøk.

Med tanke på vedlikehold av stier og annen infrastruktur ser man for seg at kommunene betaler et beløp til løpende vedlikehold som nasjonalparksenteret får i oppgave å gjennomføre. Her vil det også være anledning for lag og organisasjoner å søke midler til å drive vedlikeholdsarbeid. Det kan også være aktuelt å vurdere en ordning med "kur-penger", dvs, at en mindre del av inntekter til aktiviteter og tilbud går til felleskapet. Det vises her til Åkrafjorden, hvor alle betaler litt av det de tjener til en felles kasse.

8.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Det uttrykkes stor tilfredshet med programmet. Tilbakemeldingen er at man gjennom deltakelsen i programmet føler man får gjort noe nyttig for lokalsamfunnet. Oppfølgingen og samarbeidet med programledelsen har vært bra, og man er glade for at programledelsen har tatt seg tid til å besøke prosjektene.

8.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Det som fremheves som en suksess, er at det offentlige har gått inn med ressurser i et lokalsamfunn, og at tiltakene har bidratt til å fjerne irritasjon og grunnlag for konflikt. Foreløpig pekes det ikke på noen konkrete fallgruver – man føler ikke at man har gjort de store tabbene så langt. Det pekes imidlertid på to utfordringer som man står overfor. Den ene er at ting gjerne tar lengre tid enn forventet. Ting må modnes, og det oppstår uforutsette ting som må håndteres. Arbeidet med oppfølging og koordinering har vært for omfattende til å kunne håndteres gjennom en prosjektlederstilling på 20 prosent. Her har man nå økt denne ressursen til 100 prosent.

Den andre utfordringen er at det er behov for å arbeide mer målrettet overfor næringsaktørene slik at de kan utnytte tilbudet som tilrettelegges som grunnlag for utvikling av næringsaktiviteter. Så langt er det noen interesserte, men det er behov for å få flere med. Det vil videre være en utfordring å lage pakketilbud og markedsføre og tilgjengeliggjøre disse. Dette er en utfordring man vil forsøke å ta tak i i tiden som kommer, bl.a. i samarbeid med fylkeskommunen.

8.4 Oppsummerende vurdering

Folgefonna – vandring fra fjord til fonn startet opp ved årsskiftet 2010/11, og er slik sett ett av prosjektene i programmet som kom sist i gang. Hovedfokuset i prosjektet ligger på opprustning og tilrettelegging av åtte gamle turiststier rundt Folgefonna, kombinert med kartlegging og formidling av natur og kulturhistorie i området. Et viktig mål med dette er å gjøre flere opptatte av, og engasjerte i naturkvalitetene i området, bidra til bedre folkehelse og styrke grunnlaget for inntektsgivende aktiviteter. Gjennom økt kunnskap og økt bevissthet om natur- og kulturverdiene, er det også et mål å styrke engasjementet for bevaring av disse verdiene.

Prosjektet er godt i gang med både kartleggings-, registrerings- og tiltaksarbeid, selv om en del tiltak har tatt lengre tid å realisere enn forventet. Som i flere andre prosjekter, har det også her vært betydelige konflikter knyttet til etablering av verneområder, og mye ferdsel har skapt problemer i forhold til framkommelighet og forsøpling. Ved at man gjennom prosjektet har gått inn med tiltak som oppleves som positive lokalt, ser man at grunnlaget for konflikter reduseres, at holdningene endres, og at man i økende grad ser det positive i verneområdene.

Prosjektet har klare mål om å legge til rette for en bred verdiskaping. Man vil bevare, synliggjøre og formidle miljøverdiene, og man søker å stimulere til samarbeid og samhandling knyttet til prosesser, aktiviteter og tiltak, noe som er viktig med tanke på sosial verdiskaping. Man ønsker å stimulere til kulturell verdiskaping gjennom tiltak som øker kunnskapene, styrker identiteten, tilhørigheten og eierskapet til natur og kulturverdiene i området. Dette er viktig med tanke på å skape et engasjement for framtidig utviklingsarbeid. Videre har man klare ambisjoner om at tiltakene og tilretteleggingsarbeidet skal være en ressurs for næringsutvikling. Selv om målene og ambisjonene som skal til for å skape en bred verdiskaping er til stede, har man ikke i den første delen av prosjektet i like stor grad tatt inn over seg at dette også krever ressurser til prosjektledelse og oppfølging. Prosjektlederarbeidet innebærer bl.a. planlegging, mobilisering, forankring, koordinering, oppfølging, veiledning, rådgivning, rapportering og ulike administrative oppgaver. Bred verdiskaping innebærer samhandling mellom et bredt spekter av aktører, noe som også innebærer behov for utstrakt møte og reisevirksomhet. Prosesser har tatt lengre tid enn forventet, noe som også har resultert i at tiltak har blitt forskjøvet i tid. For å kunne fylle prosjektlederrollen på en tilfredsstillende måte, har man i 2012 utvidet prosjektlederstillingen fra 20 til 100 prosent. I siste fase vil man også forsøke å jobbe mer målrettet med å få næringsaktører til å engasjere seg i de mulighetene som prosjektet gir. Enkelte er allerede i gang med å forsøke å utvikle næringsaktiviteter med utgangspunkt i naturkvalitetene og den tilretteleggingen som er foretatt i området.

Ellers er prosjektet nært linket opp mot utviklingsplaner for nasjonalparksenteret, som også vil ha en sentral rolle med tanke på å videreføre prosjektarbeidet etter at programmet er over. Her er det konkrete planer for å etablere et senter med et bredt sammensatt kompetansemiljø som vil spille en viktig rolle i forhold til formidling. Et slikt kompetansemiljø håper man også vil være en viktig ressurs med tanke på framtidig utviklingsarbeid. Her er det også lagt opp til et sterkere samarbeid med fylkeskommunen om framtidig utvikling av Folgefonnhalvøya.

9. Vidda Vinn

Midtveisanalyse 2012

Fra åpningen Solstien 2012. Foto: Per Ingvar Haukeland

9.1 Bakgrunn

Vidda Vinn er et samarbeid mellom nasjonalparkkommunene Tinn og Vinje, og det omhandler den delen av Hardangervidda som ligger i disse to kommunene og i tilknytning til Hardangervidda nasjonalparkrute, som strekker seg fra Tessungdalen, gjennom Austbygd, Rjukan, Skinnarbu, Rauland til Vågsli og Haukeliset. *Vidda Vinn*-prosjektet vil også arbeide for å utvide satsingen til å inkludere andre kommuner rundt vidda, som Nore og Uvdal, Hol, Eidfjord, Ullensvang og

Odda. Hardanger nasjonalpark er attraksjonen som skal bevares i prosjektet, og da er villreinen spesielt viktig. Prosjektet omfatter de ytre grensene til villreinens leveområde (mild vernegrense), på den ene siden, og influensområdet (bygdene) på den andre. Prosjektet har størst fokus i influensområdet, altså vekk fra sårbare områder med stort konfliktpotensial.

9.1.1 Prosjekthistorien

Prosjektet tar utgangspunkt i et forprosjekt fra 2008 som Vinje kommune ledet, og som dreide seg om å få til utvikling med Hardangervidda som attraksjon. Nåværende prosjektleder i *Vidda Vinn* var delaktig i dette forprosjektet, og tok samtidig et høgstudium ved Høgskolen i Lillehammer (med vekt på interpretasjon) hvor feltarbeidet ble lagt til Hardangervidda. Det ble gjennomført arbeid med forankring og mobilisering og interessekartlegginger som del av dette forprosjektet, rettet mot grunneiere, lokale myndigheter, fylkeskommunen og Innovasjon Norge.

Da verdiskapingsprogrammet ble lansert, var det prosjektansvarlig i Vinje kommune sammen med Telemark fylkeskommune og Fylkesmannen i Telemark som gikk sammen om et initiativ. Tinn kommune ble med på søknaden sammen med flere andre lokale aktører, som Villreinsenteret, Hardangervidda nasjonalparksenter, grunneierrepresentanter, representanter for programmet Innovativ Fjellturisme, visit Rjukan, Rauland Turist og andre reiselivsaktører. Prosjektet ble kalt *Vidda Vinn*, for å skape enn vinn-vinn situasjon mellom bevaring og utvikling for alle involverte.

Satsingen i prosjektet bygger på erfaringer og undersøkelser som viser at interessen for såkalte myke, naturbaserte opplevelser vokser. Det samme gjør for så vidt ekstremsportturismen, men det er ikke i fokus for *Vidda Vinn*-prosjektet. I stedet skal det dreie seg om å gjøre steder lett tilgjengelige for mer benyttelse av området.

Strategien i *Vidda Vinn* har i hovedsak vært å ta for seg større tiltak og få ett og ett av disse ferdige av gangen. Dette synes å ha vært en god strategi, fordi man får ett større fokus og kan gjøre mer rundt hvert tiltak.

9.1.2 Mål og formål

Hovedmålet i prosjektet er rettet mot samarbeid, tilrettelegging, produktutvikling og markedsføring. Fire sentrale elementer for at både naturarven, med villreinen i spissen, grunneiere og reiselivet skal vinne på satsingen. Målgruppen er ikke ryggsekkturen, men bilturisten, eller i tilknytning til busser og pakketurer. Målet er at besøkende skal være lenger i området, slik at de bidrar til det lokale næringslivet. I tillegg er målgruppa lokalbefolkningen som også vil dra nytte av det som utvikles og formidles i prosjektet.

Prosjektet har satt opp fire delmål: Delmål 1: Tilrettelegging av naturvennlige naturopplevelser; Delmål 2: Kunnskapsrike formidlere; Delmål 3: Målrettet markedsføring; Delmål 4: Tettere samarbeid og utvikling av samarbeidsformer. Av disse er det første målområdet desidert størst.

Prosjektet har som formål å fremme en helhetlig satsing på bærekraftig stedsutvikling i randsone rundt Hardangervidda, og bidrar dermed eksplisitt med en strategi for å fremme bærekraftig utvikling av lokalsamfunnene samtidig som naturarven blir godt tatt vare på.

9.1.3 Tiltaksområder

Tiltakene i prosjektet sammenfaller med de ulike målområdene. At tilrettelegging er det største tiltaksområdet ses også i fordelingen av budsjettet, hvor det er den klart største budsjettposten.

I prosjektplanen har prosjektet satt opp egne resultatmål for hvert av delmålene. I delmål 1 skal det tilrettelegges seks opplevelsespunkter langs Hardangervidda nasjonalparkrute. I delmål 2 skal 70 personer delta på kurs i regi av *Vidda Vinn*, og det skal ha blitt utviklet og testet 10 nye guider for Vinje og Tinn, som igjen har bidratt positivt til det økonomiske grunnlaget. I delmål 3 skal en nettside for Hardangervidda nasjonalparkrute utvikles, og nettsiden skal være blant de 5 første treffene som kommer opp når man søker på Hardangervidda i Google. Nettsiden skal være den viktigste informasjonskilden for dem som planlegger å reise til Hardangervidda. I delmål 4 skal prosjektet skape nettverk mellom ulike aktører, slik at samarbeidet mellom dem blir sterkere og mer naturlig enn før. Dette er et resultatmål som prosjektet selv ønsker å bli målt på i løpet av programmet. Tiltaksområdene har vært veldig stabile fra oppstarten til midtveis i programmet.

9.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet har en god organisasjonsmodell, hvor sentrale aktører ble tidlig involvert, både i søknadsprosessen og som medlemmer av styringsgruppa. I styringsgruppa sitter følgende aktører:

- Fylkesmannen i Telemark (avdelingsdirektør miljøvern)
- Telemark fylkeskommune (reiseliv)
- Norsk Villreinsenter
- Hardangerviddasenteret
- Grunneierrepresentant Vinje
- Grunneierrepresentant Tinn
- Vinje kommune (næringssjef og prosjektansvarlig)
- Tinn kommune (jordbrukssjef)

Vidda Vinn er organisert med flere arbeidsgrupper som knyttes til tiltak. De er godt fornøyd med hvordan styringsgruppa og arbeidsgruppene fungerer. Det synes å være en god fordeling og delegering av arbeids- og ansvarsoppgaver i prosjektet.

Prosjektleder er i 100 % prosent stilling, noe som fortsatt oppleves som passe midtveis i programmet, men vedkommende kan føle seg noe alene som koordinator av et såpass stort og omfattende prosjekt med mange aktører. Selv om det er god støtte hos enkelte når det trengs, spesielt prosjektansvarlig, er det i stedet et savn etter et arbeidsfellesskap som man kan drøfte de daglige tingene med. Det er satt av en 20 % stilling til en annen person som kan bidra med det praktiske i løpet av oppstartsfasen, noe som vil hjelpe noe på dette behovet. Det er likevel et viktig element, for selv om man skulle sitte i en bygning med andre relevante virksomheter, er det noe med den daglige interaksjonen som er viktig. Allikevel, en samlokalisering av relaterte virksomheter kan innby til økt samhandling. I tillegg er det satt av ca. 80% til ledelse av de ulike delprosjektene, som også oppleves som passe.

Når det gjelder prosjektorganiseringen, har *Vidda Vinn* en nokså stor styringsgruppe som inkluderer kommunene og grunneiere, samt aktører på det regionale nivået, både innenfor reiseliv og mil-

jøvern, men det er en vurdering at den lokale reiselivsnæringen skulle ha vært representert i styringsgruppa.

9.1.5 Økonomi og finansiering

I søknaden var totalbudsjettet for hele programmet (2009-2013) på kr 1 300 000 første året, og deretter kr 5 100 000 for hvert av de fire neste årene. Regnskapet for 2009 viste en ramme på 1.3 millioner kroner. Foruten halvparten fra DN, bidro Telemark fylkeskommune med kr 250 000 og Tinn og Vinje kommune med kr 200 000 hver. Den budsjetterte rammen for 2010 var på kr 4 560 000. Regnskapet viser kr 4 866 404, altså en økning fra det stipulerte. Økningen ligger mest på tilrettelegging for naturvennlige opplevelser og på det å utvikle kunnskapsrike formidlere. Denne økningen er i stor grad finansiert gjennom økt egeninnsats hos involverte virksomheter; det er brukt kr 400 (med unntak av dugnadstimer hvor det er regnet kr 250 pr time). I 2011 var budsjettet på kr 5 360 000. For 2012 var budsjettet på kr 4 480 000, hvorav kr 2 240 000 er søkt DN, og det resterende kommer fra fylkeskommunen og kommunene. I tilsagnsbrev fra DN (02.03.12), fikk prosjektet bevilget kr 2 040 000. Reduksjonen gikk på kostnadene i forbindelse med å eie og drifte nettside.

Av de som har vært med på finansieringen, har de viktigste partene vært fylkeskommunen, kommunene og reiselivsaktørene har bidratt mest med egeninnsats. Finansieringen er slik at ¼ kommer fra fylkeskommunen, lokalt er det ¼ og DN bringer inn ½. Det har ikke vært et problem å få på plass egenfinansieringen, foruten at det i det første året tok svært lang tid før man fikk avklart hvor stor bevilgningen fra DN ble, noe som gjorde at egenfinansieringen også lot vente på seg. Men man fikk det som var stipulert i budsjettet, og det var ikke et problem med å få på plass egenfinansieringen.

9.1.6 Mobilisering og forankring

Vidda Vinn-prosjektet er god på forankring. De mest betydningsfulle aktørene som det jobbes med forankring i forhold til, er fylkeskommunen, kommunene, grunneiere, reiselivsbedriftene, dernest næringsorganisasjonene, Fylkesmannen, Innovasjon Norge, frivillige lag og innbyggerne. Det har ikke vært like lett å få forankret prosjektet i Innovasjon Norge. Det ble søkt om midler til gjennomføring av kurset i interpretasjon, men dette fikk ikke støtte, selv om tilsvarende kurs hadde blitt støttet av IN i Oppland. Samtidig er man klar over at Innovasjon Norge vil bli en viktig aktør framover, kanskje i en senere fase og da rettet mer mot bedriftene selv, og at det derfor er viktig med kontinuerlig kontakt med Innovasjon Norge.

At prosjektet synes godt forankret i lokale aktører, kan også ha noe med prosjektlederens egen lokale forankring å gjøre. Prosjektlederen kommer fra området, og er godt kjent med ulike aktører i området, noe som gjør at tilliten og åpenheten kan være større enn om man kom utenfra. Samtidig kan lokal tilhørighet også bety at historiske forhold kan få innvirkning på hvilke nettverk man har, og ikke har tilgang til. En bevisst strategi hos *Vidda Vinn* er å invitere ”de som vil”, ikke forsøke å få med alle. Videre har det vært helt nødvendig med god forankring i kommunene. Prosjektet har blitt presentert i Tinn og Vinje kommunestyre, og det er blitt presentert på fylkestinget i Telemark, med veldig god respons.

9.2 Måloppnåelse

9.2.1 Rapportering på tiltak

Når det gjelder fysisk tilrettelegging, det største av de fire tiltaksområdene, er det kommet en rekke forslag, også fra lokale aktører, på tiltak langs nasjonalparkruta. Prosjektet har valgt ut følgende 6 områder langs, eller i tilknytning til nasjonalparkruta hvor man skal sette inn flere tiltak: Kalhovd, Rjukan, Skinnarbu, Mogen, Rauland og Vågsli. Dette virker som en god tilnærming, fordi man kommer i gang med noe konkret. At det ligger til samme "rute", er noe alle folk langs ruta vil ha glede av, fordi det øker trafikken på ruta. I oppstartsfasen ble spesielt to områder valgt ut, med to til som ligger i berøring med de første to. Det ble deretter valgt ut to konkrete tiltak som fort blir synlige for disse områdene. Dette er for det første Solstien (Gvæpseborg/Krossobanen), som dreier seg om steinsetting av sti fra toppen av Krossobanen og inn på vidda. Denne er i forbindelse med en grusvei inn til Kalhovd turisthytte, som er en populær sykkel og turvei. Det andre er en opplevelsessti på Mogen / Møstrand, som igjen er forbundet med Skinnarbu, ettersom det er her båten til Mogen over Møstvatn går fra. På Skinnarbu finner vi også Norsk Villreinsenter Sør. Midtveis i programmet er to nye tiltak blitt gjennomført: 1) sti opp Falkeriset og 2) tilrettelagt sti for rullestolbrukere i Vågslid. I tillegg arbeides det med å etablere et guidekorps i området og drive mer målretta markedsføring i samarbeid med øvrige destinasjoner rundt Hardangervidda.

Her skal vi se nærmere på et par av tiltakene:

1) Solstien

Når det gjelder Solstien, ble denne steinsatt av en gruppe sherpaer fra Nepal. Dette er håndverkere som virkelig kan sitt fag, og som er brukt mye i Norge de senere årene, også på stien opp Falkeriset. Det er et tiltak som har skapt mye oppmerksomhet, også fra nasjonal TV og radio, og det har vært i hovedsak bare positive omtaler. Sherpaene arbeider raskt og effektivt, slik at tiltaket ble ferdig tidligere enn antatt, selv med enkelte uforutsette ting, som at de måtte steinsette noe mer enn det som var forespeilet. Det har vært kontakt i prosjektet med driverne på Kalhovd for å kunne se på tiltak der mht guiding, skilting, mat, overnatting, m.m., men siden det er DNT som driver på Kalhovd, gjerne med ulike personer som verter, er ikke det like lett. Men det er avklart at man skal jobbe sammen om skilting langs grusveien mellom Gvæpseborg og Kalhovd. Dette er klart noe som kan forsterke hverandre.

Solstien ble offisielt åpnet i juni 2012, med ordførere og representanter for MD til stede. Det var også lansering av noe Statens naturoppsyn (SNO) har utviklet i forlengelse av prosjektet: Solsekken. Dette er en sekk som henger i vognen på Krossobanen til utlån for besøkende. I sekken finner man en rekke oppgaver knyttet til punkter langs Solstien, som i stor grad dreier seg om naturkjennskap og naturopplevelse. Det var et populært tiltak, spesielt hos barnefamilier som vi snakket med under åpningen.

Figur 16 Slik kunne det se ut før stien. Foto: PI Haukeland

Figur 17 Etter: ny sti til høyre, restaurert område til venstre. Foto: PI Haukeland

Figur 18 Sherpaer på åpningen av Solstien

Øverst på Solstien er det et geocaching punkt, som flere har besøkt, og det er en postkasse som synliggjør trafikken på stien. Over 2000 personer skrev seg inn i denne boka i 2011, noe som økte betraktelig i 2012.

2) Kvennavegen, Mogen

På Mogen ble det laget en sti av tre rundt i området, med rasteplasser og utkikkspunkter på spesielle natursteder. Ett sted langs stien er det også satt inn et anlegg hvor man kan høre intervjuer som er gjort med folk som vokste opp og bodde på Mogen, som forteller om hvordan det var å leve på et slikt sted ”der ingen kunne tru at nokon kunne bu”. At det er fastboende i området, var et utgangspunkt for den populære TV-serien, og har skapt oppmerksomhet hos norske besøkende. Det er en fin reise inn med båten Fjellvåken til Mogen, og her har rutetidene blitt adskil-lig forbedret i samråd med driverne av båten og driverne på Mogen. Det betyr at man kan få en skikkelig dagstur inne på Mogen uten stress.

Figur 19 God informasjon inne på Mogen

Stien er i stor grad laget og vedlikeholdt av en lokal grunneier, men den ble lagt for lavt, slik at store deler av den ble oversvømt første sesong. Vi var på besøk i slutten av juni til Mogen og gikk stien. Sesongen var åpnet på Mogen, men stien var ikke restaurert, og det var ikke lyd i lydanlegget og ingen informasjon på oppslagstavlene. Trappen ned til elva var skylt bort, og det var en del søppel i området. Det ble sikkert rettet på ikke lenge etter, noe vi ikke kjenner til, men det er en styrke om man får slike ting ferdig til sesongåpningen. Stien går gjennom et fint område som folk ellers ikke ville dratt til sånn uten videre, men vertskapet på Mogen tror tidene for båten har større effekt på besøket enn stien. Samtidig gir stien/båten/området? den dagsbesøkende en kort, tilrettelagt rundtur.

Figur 20 Kvennavegen

Andre tiltak

Falkeriset har vært et viktig prosjekt når det gjelder forankring. Her har grunneierne og miljømyndighetene vært inne fra starten av, og det har gjort sitt til at man har fått etablert en parkeringsplass og en stisetting i et område alle involverte sa seg fornøyd med. Uten at stien var helt ferdig, begynte folk å ta den i bruk i stor skala. Bare fra august til oktober i 2011 var det 1600 personer som skrev seg inn i turboka på Falkeriset.

I oppstartsfasen ble det gjennomført en rekke andre tiltak som går på faglig oppdatering, blant annet i forbindelse med fagmiljøet rundt Innovativ Fjellturisme og Høgskolen i Lillehammer (med et kurs i interpretasjon). Det har vært gjennomført en rekke åpne møter lokalt og regionalt, så vel som på nasjonale arenaer (MD, LMD, Villreinseminar, ColorLine). Sentrene på Skinnarbu har vært spesielt viktige i forbindelse med formidlingstiltakene i prosjektet, dvs. å bidra til kunnskapsrike formidlere. Samtidig jobbes det med utfordringer knyttet til infrastrukturen på Skinnarbu, spesielt når det gjelder skilting og informasjonstavler til bilturisten.

Et tiltak i oppstartsfasen innenfor området kunnskapsrike formidlere har vært et kurs i interpretasjon rettet mot lokale aktører i *Vidda Vinn*-området. Som en del av kurset skulle deltakerne vurdere en selvvalgt utstilling knyttet til et museum eller et informasjonsopplegg. Prosjektlederen var selv med på kurset og valgte å se nærmere på informasjonsopplegget på Skinnarbu, en viktig inngangsport til Hardangervidda over Møsvatn og inn til Mogen. Det foreligger en rapport på dette arbeidet i mars 2010. Tiltaket eksemplifiserer en praktisk tilnærming i prosjektet, og vi finner det verdifullt at prosjektlederen selv utvikler sin egen kompetanse og anvender denne på et konkret område i prosjektet.

Midtveis i programmet har det vært et eget kurs i steinsetting som 20 lokale deltakere var med på, men erfaringene fra kurset er nok at arbeidet med steinsetting av stier for hånd er såpass tungt at få ønsker å gjøre det som noen egen levevei. Sherpaene er spesielt trent i dette, og man ser nok at det er vanskelig å få nordmenn til å kunne ta en tilsvarende jobb. Det er Geir Vetti, som bor i Luster, som har vært den første til å innføre sherpaer som arbeidskraft til steinsetting i Norge. Han arbeider med å få til en sosial fordeling av inntektene, ettersom man kan tjene så å si en nepalsk årslønn på 2 ukers arbeid i Norge. Det kan det fort bli en skjev økonomi ut av i hjemlandet, med egne "bakmenn", men det er noe Vetti er bevisst på og forsøker å motvirke. Det er likevel en dimensjon man må være oppmerksom på i slike prosjekter, som det nå er flere av, også innenfor *Naturarvens* pilotprosjekter.

Det har ellers vært jobbet med en sertifiseringsordning for "mjuk naturguiding", noe som retter seg mot opplevelser, formidling og veiledning knyttet til samspillet mellom natur og kultur. Det jobbes med å utvikle et korps av guider og guide-virksomheter i tilknytning til *Vidda Vinn* sitt område, som gjør at flere lokale aktører kan dra nytte av fokus på økt trafikk. Erfaringene har vært at det ikke er så lett å dra med reiselivsnæringene på tilretteleggingstiltak sånn uten videre, men at det kan være lettere når man lager pakketilbud og tilbyr guiding. Det er noe som gjøres i prosjektet, som også DN har blitt oppmerksom på, og som de håper at det skal utveksles erfaringer fra til de andre prosjektene. Målet i 2011 om en mentorordning for guidespirer og etablerte bedrifter ble ikke gjennomført på grunn av manglende personalressurser til både planlegging og gjennomføring, men dette er noe som er tatt opp igjen i 2012 og som kommer i form av et eget delprosjekt "Guidekorps for Øvre Telemark". Dette er en tilnærming som vi finner interessant for å styrke kompetansen på det gode vertskapet i tiden som kommer.

Når det gjelder tiltaksområdet som går på markedsføringen, har det vært fokusert på det å få flere bilturister til å være lenger i området. Her er tiltakene rettet mot skilting, som nevnt over, og tilrettelegging av informasjon er viktig. Det jobbes med skilting, informasjonstavler, nettsider osv. for å gjøre planleggingen av oppholdet lettere for bilturisten. Samarbeidet med Color Line skal utvide markedet og skape en kanal som når målgruppa med informasjon. Den felles nettsiden for Hardangervidda ble startet opp, men er ikke helt ferdig. Denne jobbes det videre med i 2012, også med tanke på avtaler for den videre driften av nettsiden etter at prosjektet er avsluttet.

Skilting er også en viktig side av markedsføringen. I forbindelse med Solstien ble det viktig å gjøre noe med Gvepseborg-området og all skilting som var der. Dette har medført noe ekstra-arbeid fordi det ikke lå inne i tiltaksplanene til prosjektet, men det har vært viktig for Solstien at man har prioritert dette arbeidet.

Vårt inntrykk er at det har vært en god framdrift på tiltakene i *Vidda Vinn*. Tilretteleggingsprosjektene har gjort sitt til at prosjektet har hatt noe konkret å vise til med en gang, noe som er med på å skape engasjement og positivitet. Utfordringen er å se disse mer i sammenheng, få et større trykk på markedsføringen av området i sin helhet og å trekke næringslivet mer med.

9.2.2 Bevaring av naturarven

Hovedtilnærmingen i *Vidda Vinn*, når det gjelder bevaring av naturarven og villreinen, er tilrettelegging og kanalisering av ferdsel. Det er dette som opprinnelig fikk fylkeskommunens miljøavdeling interessert, fordi man må forsøke å få til prosjekter og tiltak som ikke forstyrrer villreinen eller som belaster sårbar natur. Et eksempel er Solstien. Det man ser, er at folk velger å følge steinsettingen framfor skilting. Det viser klart at tilrettelegging kan kanalisere ferdsel, noe som igjen gjør at man kan vri ferdselen fra sårbare til mindre sårbare områder. Dette er et eksempel på

hvordan man gjennom tilrettelegging får økt oppslutning om vernet (se bildene ovenfor). *Vidda Vinn*-prosjektet er også spesielt i den sammenheng at det i stor grad dreier seg om tiltak utenfor selve nasjonalparken, men det vil også være viktig å følge med på hva som skjer mht. bevaring av naturarven når trafikken i området øker. En av grunnene til at vi tror det vil bli godt ivaretatt, er at prosjektet er svært bevisst på denne biten og har en nær kontakt med fagmiljøet på Skinnarbu.

9.2.3 Kunnskapsutvikling og formidling

Målgruppen for kunnskapsutviklingen har vært både innbyggere, offentlig ansatte og næringslivet. Det er gjennomført kurs i oppstartsfasen i fortellerkunst på initiativ fra grunneierne i Tinn, og flere har deltatt på fagseminar om geologi, reiseliv, dyresafari og fugletitting (senere også i steinsetting). Og flere eksisterende bedrifter, som ønsker å satse mer på guiding og opplevelser, har vært interessert i kunnskapsutviklingen i prosjektet.

I formidlingen har Facebook vært brukt, og midtveis i programmet er det over 200 personer som følger prosjektet der. Det har også vært en rekke oppslag i aviser om prosjektet, og i TV og radio om Solstien. En spesiell målgruppe i formidlingsarbeidet rundt stien har vært småbarnsfamilier og hyttefolk, og det er også en plan for å knytte tiltak opp mot den naturlige eller kulturelle skolesekken. Under åpningen av Solstien i juni 2012, ble det laget en egen video om prosjektet av Miljødepartementet, som har vårt åpent tilgjengelig. Man bruker også e-poster, annonser og artikler i lokale og regionale aviser med tilbud og kurs, samt Facebook. Men det er klart et behov for å jobbe mer med formidlingen i en større skala, og dette er et arbeid som må samkjøres med det øvrige reiselivet i fylket. At Telemarksreiser er involvert i prosjektet, skulle legge grunnlaget for en slik samkjøring, men det er ingen garanti for det – det må følges opp i det videre arbeidet.

Figur 21 SNO naturveiledere viser solsekken. Foto: PI Haukeland.

Prosjektleder har kompetanse i naturbasert reiseliv, erfaringer som turistvert og praksis fra turistkontor, nasjonalparksentre og hotellvirksomhet. Prosjektet peker på at det har vært, og er et bredt kompetansebehov i prosjektet, alt fra naturfaglig kompetanse, prosjektkompetanse, kulturminnefaglig kompetanse og økonomisk kompetanse. Et kompetansebehov finnes dessuten i tilknytning til offentlig forvaltning, anbudsregler for offentlige innkjøp, landskapsarkitektur, kreativ formidling og naturvennlig tilrettelegging, dvs. bruk av naturvennlige og gjerne lokale materialer, og utvikling av guider/guidebedrifter. Det er også et behov for nyskapende og kreativ naturformidling, spesielt rettet mot barn og unge, for eksempel måter å stimulere til læring i naturen uten bruk av guide og tradisjonelle infotavler. Dette henger sammen med hva man ønsker å få til langs Solstien. Den kompetansen som mangler hos prosjektlederen, leies inn, slik vi så bl.a. med Solsekken som er utviklet av SNO (se bildet).

Det har i prosjektet vært et samarbeid med en rekke kompetansemiljøer, både i inn- og utland. Reiselivsstudiet ved Høgskolen i Lillehammer har vært viktig. Det har vært knyttet to stipendiatprosjekter til sommerturismen i både Tinn og Vinje. I tillegg til HiL er prosjektet i nær kontakt med Norsk Villreinsenter / SNO og NINA, spesielt i forhold til villreinen og til naturveiledning, og til fagmiljøene i fylkeskommunen og i Innovativ Fjellturisme. Det har også vært samarbeid med Høgskolen i Telemark og fagmiljøene hos fylkeskommunen og fylkesmannen, samt Kongsberg prosjektservice når det gjelder rådgivning på bygg og anlegg og offentlige innkjøp.

9.2.4 Den brede verdiskapingen

Miljømessig verdiskaping

Den miljømessige verdiskapingen foregår blant annet ved kanalisering av ferdsel utenfor sårbare områder. Kanalisering av ferdsel bidrar til å styrke det biologiske mangfoldet i sårbare områder, noe som er sentralt. Byggingen av enkelte installasjoner kunne vært gjort mer miljøvennlig, eller ved bruk av mer miljøvennlig materialer, og med større vekt på landskapsutforming. Steinsetting av stiene bidrar til å forhindre erosjon samtidig som det gjør at folk velger den stien når de skal gå i området. Stien på Falkeriset er et eksempel på dette. Slik steinsetting er stort sett blitt positivt mottatt, men det er også enkelte som mener det ikke hører hjemme i norsk natur. En annen side av prosjektet er hva som gjøres i forbindelse med miljøverdiene knyttet til økt trafikk i form av bilisme inn i området. Økt biltrafikk i området vil kunne medføre en økt miljømessig belastning. Det kan være viktig at man er bevisst dette i forhold til hvordan man legger til rette for parkering, og at ikke folk lar biler stå på tomgang og forurenser når bilistene går ut for å trekke frisk luft. En positiv utvikling i området, men som ikke er direkte knyttet til prosjektet, er utviklingen av samordning med kollektivtrafikken i området, der man kan komme til Skinnarbu med buss fra begge retninger, og at dette korresponderer med båten inn til Mogen, blant annet. Det er slik koordinering på kollektiv-siden av trafikken som prosjektet kan og bør bidra til å forsterke, noe som vil slå positivt ut på den miljømessige verdiskapingen.

Kulturell verdiskaping

Kulturell verdiskaping foregår ved formidling av kunnskap om både natur og kultur, og bedre kunnskap vil føre til økt bevissthet om verdien av naturarven, noe som igjen kan ha utslag for oppslutning om vernet. Det jobbes også med å utvikle merkevaren Hardangervidda nasjonalpark, og gi det et nytt og utvidet innhold. At man gjør landskapet og naturmiljøet lettere tilgjengelig, kan bidra til å styrke opplevelsen av området. Ved økt lokal identitet til nasjonalparken, vil dette også innebære at oppslutningen til parken blir mer positivt ladet lokalt. At såpass mange lokale

bruker stiene som blir tilrettelagt, kan bidra til å forsterke oppslutningen om å ta vare på naturverdiene, siden man bruker nærområdet mer og blir mer stolt over naturen i sitt område.

Sosial verdiskaping

Når det gjelder den sosiale verdiskapingen, har prosjektet rettet seg mot det å bringe større samhold hos barn og unge gjennom dugnader og aktiviteter som forsterker det sosiale engasjementet i lokalsamfunnene. Nettverksbygging har vært viktig i *Vidda Vinn*-prosjektet. Det har blitt etablert nye nettverk, og gamle nettverk, slik som grunneierlag og nettverket som er en del av satsingen Innovativ fjellturisme, har blitt styrket. Det har videre vært viktig å knytte prosjektet opp mot andre nettverk, noe som skaper større samhandling og fellesskapsfølelse blant reiselivsaktørene i området. I tillegg har nettverk en praktisk side, som gjør at man kommer lettere i gang med felles tiltak, som skilting. At det er skapt en del uformelle nettverk, som i forbindelse med kurs, har bidratt til å øke den sosiale verdiskapingen. Noen slike nettverk er *Vandrerregionen i Vest-Telemark*, *Innovativ Fjellturisme*, *Fjellregionsamarbeidet* og *Nasjonalparkkommunesamarbeidet*. Prosjektet har i stor grad, slik vi ser det, klart å frembringe den fellesskapsfølelsen som må til for at aktørene skal dra i samme retning.

Økonomisk verdiskaping

Det rapporteres ennå ikke så mye på den økonomiske verdiskapingen i prosjektet, noe som har med at man har vært i oppstartsfasen. Selv om man kan forvente mer på den økonomiske verdiskapingen senere, er det likevel vårt inntrykk at tiltakene så langt har bidratt til økonomisk verdiskaping hos de involverte aktører, slik som hos Mogen, Fjellvåken og på Krossobanen/Gvepseborg kafe. Et element i den økonomiske verdiskapingen er betalingsmodeller for fellesgoder. Her har *Vidda Vinn* gått inn på leieavtaler med grunneiere som ønsker å legge til rette for allmenne tiltak. Her vil de kunne få leie pr meter sti, der kommunen betaler for vedlikehold. Men det er lite rapportering om hvilke økonomiske ringvirkninger hovedprosjektet har hatt på næringslivet. Det vises til målinger av besøkende, og dette har klart en økonomisk verdi. Bare i 2011 var det 4200 personer som skrev seg inn i turbøkene på Falkeriset, Kvennavegen og Solstien, og dette har økt betraktelig i 2012. Men vi vet lite om hvem disse er. Sommeren 2012 ble det gjennomført en undersøkelse av Transportøkonomisk Institutt (TØI) i området, noe som prosjektet kan bruke i sin rapportering på den økonomiske verdiskapingen.

Den brede verdiskapingen

Prosjektets forankring hos interessentene, slik det kommer til uttrykk blant annet i et interessentbasert styre, hjelper å gi gode rammer for bred verdiskaping, fordi aktører som ivaretar og arbeider med de ulike verdiskapingsformene, er representert i styret. Det dreier seg både om de som er opptatt av økonomien, slik som grunneiere og bedriftene, de som er tilretteleggere i kommune og fylke, og de som er faginstanser på bevaring av naturarven, slik som på Villreinsenteret / SNO. At alle involveres i planleggingen, øker sjansen for å fremme bred verdiskaping.

Et eksempel på bred verdiskaping: Solstien. Tilrettelegging av ferdselen har bidratt til å bevare naturarven generelt i området, slik vi har vært inne på over, men den har også bidratt til den estetiske verdien av stien, fra en gjørmesti til flott steinsetting. Det har involvert lokale personer, og dermed økt lokal kunnskap, og i tillegg ført til økt stolthet hos lokalbefolkningen. Det har vært flere dugnader knyttet til stien, og det har ført til økt samhold mellom de involverte parter. Stien bidrar i tillegg til økonomisk verdiskaping ved økt trafikk på Krossobanen, en attraksjon knyttet til Rjukan, noe som kan bety at besøkende bruker mer tid lokalt, og det blir økt trafikk på Kalhovd som stien leder mot.

Prosjektet opplever at tverrfaglig kompetanse er en viktig suksessfaktor for å få til et godt samspill mellom de ulike verdiskapingsformene, og at dette er noe de har forsøkt å oppnå gjennom styringsgruppesammensetningen.

En utfordring for å få til bred verdiskaping er likevel at de ulike aktørene kan ha ulik bakgrunn og forutsetninger for å se samspillet. For eksempel, Vinje kommune har lenge vært opptatt av stier, løyper og fellesgodeproduksjon, mens Tinn kommune, som har en større forankring i industrien, har noe mindre vekt på slike tiltak. En annen utfordring har vært å få gode nok modeller for betaling av fellesgoder, der private aktører, som grunneiere, får kompensasjon for å gjøre sitt område tilgjengelig for allmennheten. I tiden framover er de ulike verdiskapingsformene blitt likt prioritert, noe som betyr at prosjektet ikke ser den ene formen som viktigere enn den andre, slik vi kan se samlet sett.

9.3 Spesielle temaer

9.3.1 Konfliktbehandling

Vi mener at prosjektet *Vidda Vinn* er et godt eksempel på konfliktbehandling gjennom forebygging og involvering. Det rapporteres om relativt lite konflikter i prosjektet. Det synes å ha noe å gjøre med at prosjektet søker tiltak som unngår konfliktområder. Også ved å ha fokus utenfor selve verneområdene, unngår de en del direkte konflikter.

En konflikt som nevnes, er i forbindelse med en lokal aktør som gravde med maskin et sted inn mot Solstien, noe som han ikke hadde lov til. Det ble løst med at også den delen av stien som aktøren hadde gravd på, ble steinsatt, slik at ikke helhetsopplevelsen av stien ble ødelagt av en gravmaskintrase. Erfaringene fra prosjektet viser at det blir mindre konflikter når man klarer å ta hensyn til og involvere grunneierne så tidlig som mulig og få på plass konkrete avtaler, også som betaling for fellesgoder når grunneieren holder i hevd en sti som er tilgjengelig for allmennheten.

Stien på Falkeriset er enda et eksempel. Her kunne det vært en potensiell konflikt. Hensynet til villreinen gjorde naturforvaltningen skeptisk til å legge til rette for økt ferdsel. En villreinfaglig utredning utført av Norsk Villreinsenter Sør anbefalte ikke tilrettelegging av stien. Samme utredning så også på andre tilretteleggingstiltak i regi av prosjektet. I et styringsmøte der DN og FM miljøvernavdeling deltok, ble den planlagte tilretteleggingen vurdert utfra en samlet belastning. Flere tiltak ble skrinlagt i et mer sårbart område, til fordel for satsingen på Falkeriser der gode argumenter talte for gjennomføring til tross for utredningens konklusjon. Det var dermed en helhetlig forståelse som bidro til at man kunne satse på en tilrettelegging som ivaretok flere hensyn innenfor en forvaltning der vern og bruk sees i sammenheng. En god dialog med verneinteressentene og grunneiere gjorde sitt til at løsninger ble funnet som alle kunne enes om. Like viktige er interessene til reiselivet og til naturen (og villreinen). At prosjektleder har god erfaring og kompetanse på interessekartlegging, har bidratt positivt i så måte, og det har vært hele veien god kontakt med naturforvaltningen.

9.3.2 Institusjonalisering

Vidda Vinn har vært opptatt av at arbeidet med forankringen skal være langsiktig. Det har vært jobbet med å forankre prosjektet i kommunestyrene i Vinje og Tinn, og i fylkeskommunestyret. Prosjektet har blitt invitert inn til å bidra til planprosesser innenfor reiseliv både i kommunene, i fjellregionen og på fylkesnivå. I Tinn er prosjektet forankret i kommuneplanens samfunnsdel med vekt på reiselivet, i strategiplan for landbruk og naturforvaltning og i næringsplanen, mens det i Vinje er forankret i næringsplanen. Prosjektet har også bidratt til Telemark fylkes regionale plan for Hardangervidda. Det er også skapt en god forankring hos grunneierne og grunneierlagene, noe som gjør at grunnlaget for videreutvikling etter at programmet er slutt, er stor.

En av de største utfordringene for å sikre varige resultater og effekter i prosjektet har vært å få til en god ansvars- og rollefordeling. Fokuset på eierskap gir en god grobunn for framtidig engasjement, men eierskapet kommer både i form av inspirasjon og identitet og i form av sikring av avtaler og politiske vedtak. For å holde engasjementet oppe i bedriftene vil det være viktig at effektene også sees i kasseapparatene. Det jobbes med å sikre institusjonalisering, spesielt knyttet til det å opprettholde og vedlikeholde nettsider og fysiske tiltak, med grunneiere, reiselivsbedrifter, visitR-jukan og Rauland Turist. Dette gjøres bl.a. i form av vedlikeholdsavtaler mellom kommune og grunneier. Telemarksmusea er villige til å drifte "Guidekorps Øvre Telemark" etter programslutt.

9.3.3 Suksesshistorier/fallgruver

Å få til konkrete tiltak, slik at folk ser at noe skjer og at det som skjer har verdi også lokalt, har vært viktige suksessfaktorer rundt tiltak som på Mogen, Solstien og Falkeriset. Det har bidratt til å skape lokalt engasjement, stolthet, identitet og å gi prosjektet et godt omdømme. Tidlig kontakt med viktige interessenter, samt det å involvere berørte aktører tidlig i søknads- og planleggingsprosess, har vært viktig for suksess. Det er gode samarbeidsmodeller som står fram som gode eksempler i prosjektet. Det har i så måte vært viktig med en styringsgruppe bestående av interessenter. At man samtidig har klart å vise til synlige resultater på kort tid, har bidratt til økt engasjement og positivitet i prosjektet. Det får man også mye god, lokal markedsføring av. At media har gitt god dekning av Solstien, bidro til stoltheten lokalt, og stien har blitt godt brukt av lokalbefolkningen.

Når det gjelder fallgruver, er det ingenting direkte å trekke fram, men prosjektet viser sårbarheten knyttet til anbudsrunderne i forbindelse med tiltak der lokale grunneiere er tenkt som gjennomførere av tiltak. Man ønsker at grunneieren skal få anledning til selv å ta entreprenørrollen i tiltak på egen eiendom, men når dette skal ut på anbud, kan man risikere at man kommer i en situasjon hvor man ikke kan velge vedkommende. I så fall ville hele tiltaket stå i fare, hvis velvilligheten hos grunneieren skulle forsvinne. På ett av de fysiske tilretteleggingstiltakene skulle man samtidig gjerne hatt en landskapsarkitekt til å gå igjennom tiltaksplanen, men dette ble man ikke bevisst på før igangsettingen av tiltaket. Det er en utfordring, med andre ord, å sikre kvaliteten når ting skal gå fort.

9.3.4 Programvurdering og addisjonalitet

Vidda Vinn er et prosjekt som ikke ville blitt satt i gang uten verdiskapingsprogrammet. Programmet har bidratt i svært stor grad som en katalysator for å utløse andre midler, og det har skapt en ny giv i området som det kunne tatt lang tid å oppnå på samme måte. DN kommer i

programmet for mange i en ny rolle. Før kunne de oppleves som en ”pest og en plage”, mens de nå spiller på lag med lokal utvikling. Det er positivt.

Prosjektet er fornøyd med kontakten til DN, selv om finansieringen i oppstarten var et problem. Det var også bekymring for at en økning av prosjektene skulle utvane midlene til den enkelte, og at man da måtte justere ned målsettingene. Det kan skape mistillit hos enkelte samarbeidspartnere, men dette synes ikke å ha vært tilfelle. Midtveis i programmet oppfattes ressursene i programmet som gode, både de økonomiske og de faglige, men det kunne vært jobbet mer med en modell for kunnskaps- og erfaringsoverføring samt mediehandling.

Det prosjektet kunne ønske mer av i programmet, er mer faglig utveksling, og kanskje til og med en ”mentorordning” der man kunne spille ball med spesielle eksperter på aktuelle fagområder. Det kunne også være ordninger som for eksempel sertifisering og utdanning av guider, kvalitetssikringssystemer og felles nettsted for å skape sterkere identitet mellom prosjektene. Spesielt i forbindelse med nasjonalparkene er det mye som kan gjøres for å koordinere bedre, sertifisering av guider, kvalitetssikringssystem og eget nettsted. Det er også viktig å få til en bedre samordning av virkemiddelapparatet til Innovasjon Norge, for eksempel i tilknytning til bærekraftig reiseliv og økoturismebedriftene.

9.4 Åpen post

Det har vært en spesiell utfordring i prosjektet knyttet til offentlige anskaffelser og anbud. Om man søker å inkludere en grunneier i et tiltak, og det forventes at vedkommende selv kan bidra på entreprenørsiden, da er det problematisk å la tilbudet gå ut på anbud, for så å risikere at andre leverer et bedre tilbud eller klager på anbudsprosedyren. Utvelgelsesprosessen må da ta flere hensyn enn man ofte ser at det er rom for. Anbudsrunder skaper også mye byråkrati, og tiltak tar gjerne lengre tid enn man skulle ønske. Dette kan være litt lettere om man ser for seg prosessen i forkant og får inn for eksempel en landskapsarkitekt som kan legge noen gode føringer.

Det etterlyses mer system på hvordan man kan få dokumentert den økonomiske verdiskapingen, noe som nå blir gjort i forbindelse med rapporteringen for 2012. Ellers, skjemaet som ligger til grunn for årsrapporteringen, er for omfattende til at medlemmene i styringsgruppa skal kunne komme med innspill på hvert spørsmål. Det bør også lages et kortere sammendrag til årsrapporteringen, som kan bl.a. sendes ut til styringsgruppene.

9.5 Oppsummering

Prosjektet *Vidda Vinn* har vært spesielt gode til å få på plass god forankring og involvering hos grunneiere og lokale aktører. Dette bygger på et godt forarbeid og en bevisst strategi om involvering i en tidlig fase. Prosjektet har mye å fortelle andre tilsvarende prosjekter om hvordan de har klart å få til et godt samspill mellom naturverninteressene (Villrein), grunneiere (private) og reiselivsnæringen. At man har klart å utvikle en organisering som virker konfliktdepende, ved å involvere interessenter, har vært sentralt, samtidig som grunnlaget for bred verdiskaping synes veldig god. Det er interessant å følge prosjektet med henblikk på om økt trafikk vil kunne påvirke bevaringen av villreinen, og vi synes det også er interessant å se hvordan prosjektet tar grep i forhold til miljøeffekten av satsing på økt bilisme i området.

Prosjektet har lyktes i oppstarten med å formidle at satsingen leder både til bevaring av naturarven og bred verdiskaping på to måter: 1) forankring i fagmiljøer som fokuserer på bevaring av naturarven og 2) samarbeid med utviklingsaktører på konkrete og synlige tiltak som omfatter alle verdiskapingsformene. Strategien med å satse på randsonene til nasjonalparken og på tilrettelegging og kanalisering av ferdsel synes å være et godt grep. At prosjektet har klart å få til god forankring hos nøkkelaktørene som ivaretar de ulike verdiskapingsformene, er tegn på en robust struktur som gjør at sannsynligheten for å lykkes på tilsvarende tiltak og med samme tilnærming framover må betraktes som stor.

Hovedutfordringen i siste fase og i tiden etter programslett er å få en bedre samordning mellom tiltakene, markedsføring av hele området i ulike kanaler og involvering av bedriftene. Dette er ingen enkel utfordring ettersom mange av tiltakene er infrastrukturtiltak, men man må likevel forsøke å finne veier for hvordan spesielt bedriftene kan nyttiggjøre seg disse tiltakene på en inntektsbringende måte.

10. Varnjargga – Varanki – Varangerhalvøya

Midtveisanalyse 2012

Figur 22 Ved fugleskjulet, Hornøya. Foto: Bent A. Brandtzæg

10.1 Bakgrunn

Prosjektet kjent som *Varangerprosjektet* (VVV-prosjektet fra 2011) omhandler de fire kommunene Vardø, Vadsø, Nesseby og Båtsfjord som er i berøring med Varangerhalvøya nasjonalpark og omkringliggende verneområder, slik som Barvikmyra naturreservat. Varangerhalvøya er et arktisk landskap som består av fjellvidder og vegetasjonsløse blokkhav (*earru*) som dominerer store deler av de høyereliggende platåene. Isbreen har bidratt til å forme landskapet, blant annet ved å legge igjen flere tusen ringmorener. Området består av lauvskog, kalkrikt fjell og et jordsmonn som gir grobunn for sjeldne arter, både av planter og fugl. Området er et viktig område for fjellrev, noe det har vært et stort fokus på de senere årene. Og det finnes en rekke kulturminner, alt fra tydelige spor etter steinalder, villreinfangst og samiske hellige plasser. Området brukes mye til utmarkshøsting av lokalbefolkningen, både i form av jakt, fiske, ved, bær og til rekreasjon.

Naturarven i Varanger nasjonalpark og verneområdene skal brukes og forvaltes på en bærekraftig måte som bidrar til lokal og regional utvikling. Prosjektet skal omhandle områder som knyttes til tre etniske grupper: den kvenske, den samiske og den norske. Området har i liten grad vært tilrettelagt for besøkende tidligere. For å lykkes er det viktig å få på plass infrastruktur som bevarer naturens verdier og kvaliteter samtidig som det åpner for lokal samfunnsutvikling.

10.1.1 Prosjekthistorien

Varangerhalvøya var representert med ett pilotprosjekt i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* (2007-2010) i fiskeværet Hamningberg. Erfaringene fra dette pilotprosjektet var viktig for å kunne se mulighetene i et nytt verdiskapingsprogram, men initiativet kom fra en gruppe bestående av ordføreren i Nesseby og tre bedriftseiere, inkludert den tidligere prosjektlederen av *Hamningbergprosjektet*. Da *Naturarven som verdiskaper* ble lansert, ble det satt sammen en ny gruppe med forankring i Varanger næringscenter, der også representanter fra de fire kommunene og fylkeskommunen ble kontaktet. En søknad og senere prosjektplan ble utarbeidet med vekt på bred verdiskaping i hele regionen rundt nasjonalparken, og med fokus på det å spille på de tre etniske gruppene, noe også tittelen på prosjektet synliggjør. Utfordringene i oppstarten har vært å konkretisere arbeidet framover med tanke på en sterkere organisering av prosjektet og en tydeligere forankring inn mot de fire kommunene, ikke bare administrativt, men også politisk. Prosjektet er et nytt initiativ, og det er derfor naturlig at mye blir til underveis. Prosjektutviklingen har også bekræftet dette. Satsingen på å utvikle en samarbeidsplattform for etableringen av en Varanger natur- og kulturpark, på tvers av kommunene i området, viste seg å bli svært omfattende. Det var nødvendig å bygge en ny plattform for samarbeid, og det med kommuner som ikke alltid har vært like samarbeidsvillige.

Prosjektet fikk derimot en ny giv med satsing på fugl midtveis i programmet. Her har Biotope AS med Tormod Amundsen spilt en sentral rolle. Han var først inne i *Fugleturismeprosjektet* i *Naturarven*, men har gått mer og mer over til *Varangerprosjektet*. Biotope AS er et arkitektfirma som har spesialisert seg på bl.a. fugleskjul, og Amundsen er en ihuga ornitolog. Biotope har bidratt med mange ideer og installasjoner knyttet til fugleturisme, noe som da Varangerprosjektet også har gått mer og mer over til, bl.a. med Hornøya utenfor Vardø og en egen strategi for Birding Destination Varanger, noe vi kommer tilbake til.

Satsingen på etableringen av natur- og kulturpark som en samarbeidsplattform, som har ligget litt nede, fikk seg derimot et stort løft på slutten av 2012, da Varanger ble en del av *Verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker* (eid av Kommunal og regionaldepartementet). Vi vil derfor kunne forvente et stort løft på dette området også i siste fase av *VVV-prosjektet*, og at denne delen av prosjektet blir videreført, er nå sikret.

10.1.2 Mål og formål

I prosjektplanen finner vi følgende målformuleringer:

Hovedmålet er *å bidra til at verneområdene og andre verdifulle naturområder blir en viktig ressurs i samfunnsutviklingen.*

Dette knyttes videre til tre delmål som samsvarer med delmålene i programmet:

1. Prosjektet skal vise hvordan naturarven kan bidra til verdiskaping til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner.
2. Prosjektet skal bidra til at naturarven blir tatt bedre vare på og øke oppslutningen om vernet av naturarven både i lokalsamfunnene og samfunnet generelt.
3. Prosjektet skal utvikle og spre kunnskap om naturvern og sammenhengen mellom naturarven, naturvern og sosial, kulturell og økonomisk utvikling.

Formålet med prosjektet er knyttet opp til disse tre delmålene, men det overordna er å ta vare på naturarven samtidig som man sikrer en bred verdiskaping ovenfor lokalbefolkningen. Etter endt prosjektperiode er målet at prosjektet skal kunne stå på egne bein og videreføre arbeidet på Varangerhalvøya.

10.1.3 Tiltaksområder

Prosjektet har satt opp i prosjektplanen følgende tre innsatsområder:

1. *Innsatsområde 1: Samarbeid og nettverk.* Dette er mellom ulike aktører og interessenter, noe som også innebærer utredning av en Varanger natur- og kulturpark etter modell fra de europeiske regionalparkene og ellers et aktørforum for samarbeid mellom ulike aktører i området.
2. *Innsatsområde 2: Tilrettelegge infrastruktur* som styrker en bærekraftig bruk, og som samtidig ivaretar naturarvens verdier og kvaliteter.
3. *Innsatsområde 3: Utvikle læringsverktøy* som styrker kunnskapsutviklingen og formidlingskompetansen.

Under hvert av disse innsatsområdene er det satt opp en tabell som viser formål, aktiviteter og forventa resultat. På hver av aktivitetene skal det synliggjøres når aktiviteten skal finne sted, hvem som er ansvarlig for den, og hvilke andre aktører som er involvert. Dette er en systematisk måte å gå fram på, slik at det blir et større samsvar mellom mål og resultat, men det viktigste er likevel å få på plass de gode aktivitetene som virker samlende i et område som har vært preget av en del splittelse.

I tilsagnsbrevet for 2012 (6.6 2012) framhever DN at det er viktig for prosjektet å vise til synlige resultat av satsingen. Tilsagnet går til tiltak som DN mener har et konkret potensial for å bli gjennomført innen programmets varighet, og som er strategisk for område. Disse er, i tillegg til administrasjon, tre tiltak: 1) Vardø fugleskjul (Steilnesset), 2) Vardø fugleskjul (Hasselnesset) og 3) Vadsø naturrom. I tillegg forventes det at prosjektet gjennomfører tiltak som er igangsatt, slik som restaureringen av Ragnarokk, studietur i forbindelse med regionalparkideen, seminar, restaureringen av Telebu, kart og brosjyre, verksted med lokale skoler og UiT samt fugleskjul på Ekkerøy.

10.1.4 Organisering og ledelse

I et nytt utviklingsprosjekt, der man kan forvente at mange av mulighetene og vanskelighetene kommer til underveis, er det viktig med både god organisering og ledelse. Prosjektet er organisert i en tredelt modell: en prosjektledergruppe, en styringsgruppe og en referansegruppe.

Prosjektet har valgt en bevisst sammensetning av disse gruppene med aktører som representerer viktige sektorer for å få til lokal utvikling. Aktørene er fra privat, offentlig, frivillig og kompetansesektor, og dette skal foregå slik at alle fire kommunene er representert. Prosjektledergruppa består av en prosjektleder som er forankret i Varanger næringscenter. Grunnen til dette var at det var her initiativet vokste fram. Dernest inkluderer prosjektet delprosjektledere for hver av de tre innsatsområdene og prosjektmedarbeidere (fra Varanger destinasjon og eventuelt andre som man ønsker inn i prosjektledelsen). Styringsgruppa består av representanter fra de fire kommunene, leder for Varangermuseene, representant for Finnmarkseiendommen, leder for miljøvernavdeling hos Fylkesmannen og medlem av fylkesrådet for utdanning ved Finnmark fylkeskommune. Det er styringsgruppa som har det overordna ansvaret, og prosjektleder er sekretær for styringsgruppa. Referansegruppa vil bestå av strategiske aktører innen virkemiddelapparatet, slik som Finnmark fylkeskommune, Fylkesmannen i Finnmark, Innovasjon Norge, næringsorganisasjoner, reindriftsnæringa, landbruk og reiseliv og interesseorganisasjoner bl.a. knyttet til friluftsliv. At det er bare en ordfører med i styringsgruppa, kan være en utfordring når det gjelder å få involvert de andre, om prosjektet da blir for sterkt assosiert med en kommune.

Slik vi vurderer det, bidrar organiseringen i prosjektet til å skape en møteplass og et forum for samarbeid på tvers av viktige institusjoner, altså som et tiltak innunder Innsatsområde 1. Det er likevel ikke sikkert at man bringer de rette representanter for disse institusjonene sammen. Spesielt i kommunene og i fylkeskommunen er det viktig med en så topptung forankring som mulig. Det at man bringer folk sammen, betyr heller ikke at de samarbeider av den grunn, det knytter seg til hva de kommer sammen om, og hva de gjør sammen. Dette blir en viktig indikator for hvorvidt organisasjonsmodellen fungerer. Vurderingene fra prosjektet selv er at organiseringen ikke fungerer optimalt fordi man i starten ikke hadde nok ressurser til prosjektledelse for å jobbe mer med koordinering og samarbeid. Dette er nå blitt rettet på midtveis i programmet, der styringslederen for Varanger næringscenteret har tredd inn i en daglig leder-posisjon under omorganiseringen av prosjektet. Dette synes å ha fungert på en god måte.

For å ta dette med ressursen til prosjektledelse har denne ikke blitt fullt og helt avklart i oppstartsfasen. Det har vært en ressurs tilsvarende 50 %, noe som vurderes som altfor lite. Det har heller ikke vært klart hvem som deler denne ressursen i prosjektledergruppa. Det begynte med at medlemmene i prosjektledergruppa fordelte oppgaver og skrev timer. Det var ikke ansatt en egen prosjektleder, selv om vedkommende som var prosjektleder for Hamningberg-prosjektet, var sentral i søknadsprosessen og i prosjektledergruppa. Vedkommende skrev timer til prosjektledelse gjennom sitt eget foretak, men det var lite forutsigbart, og det var heller ikke en tilfredsstillende situasjon mht. praktiske ting, som overhead-kostnader, brevform, m.m.. Dette har gjort sitt til at det ikke har vært lett å planlegge godt nok i forhold til koordinering og ledelse i oppstartsfasen, noe som har gjort sitt til at ting har tatt tid, og man har ikke fått kommet så langt som man ønsket, noe som igjen kan være grobunn til noe frustrasjon. Midtveis i programmet har derimot prosjektledelsesressursen økt til 75 %, og den er blitt formalisert mer innunder Varanger næringscenter, og det er ellers satt av 50 % prosjektlederressurs på delprosjektene. Nå oppleves dette som passe, spesielt i hovedprosjektet.

10.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

I prosjektplanen er det lagt opp til et budsjett for hele perioden på kr 13 090 000, fordelt på 5 år, hvorav DN skulle bidra med halvparten, kommunene skulle bidra med kr 2 100 000, Finnmark fylkeskommune med kr 400 000 og andre instanser skulle komme med det resterende (slik som Fefo, egen innsats, Vegvesenet, Destinasjon Varanger og Riksantikvaren).

I 2009 var budsjettet oppjustert fra kr 1 060 000 til kr 1 500 000, mens det faktiske regnskapet viser en utgift nærmere det prosjektplanen la opp til: kr 1 048 938. Av dette bidro DN med kr 530 000, kommunene med kr 37 500 hver, Destinasjon Varanger med kr 50 000 og Fefo med kr 75 000. Dette var til sammen kr 860 000, mens det i tillegg er en sum som Finnmark fylkeskommune har bevilget som er sett i sammenheng med dette prosjektet. Sametinget var budsjettert med kr 100 000 og Innovasjon Norge med kr 150 000, men disse bidro ikke i 2009. Det er videre satt opp en egeninnsats på kr 85 500 i form av dugnader i prosjektet for 2009. Det synes likevel som om prosjektet ikke har fått helt den starten som det ønsket det første året.

Budsjettet for 2010 følger prosjektplanen med et totalbudsjett på kr 2 880 000. Sametinget er tatt ut av finansieringskildene, mens Innovasjon Norge og fylkeskommunen på kulturminnevern er inne med henholdsvis kr 200 000 og kr 100 000. Det legges også opp til en større andel av egeninnsatsen knyttet til ulike tiltak. Prosjektregnskapet viser en kolonne "innenfor VNS", som viser et resultat på kr 971 493, mens det er lagt inn en kolonne med prosjektkostnader "utenom VNS". Dette er knyttet til tiltak der finansieringen kommer fra egeninnsats, og fra andre steder enn gjennom prosjektet, men hvor tiltakene kan sees i sammenheng med prosjektet. Til sammen er regnskapet for 2010 på kr 1 447 109, nesten halvparten av det som var budsjettert. På finansieringssiden bidro kommunene som året før, men det ble ikke utløst midler fra andre instanser enn DN's bevilgning på kr 810 000. Derimot ble det trukket inn en vesentlig del "utenom VNS" på til sammen kr 660 000, slik at totalinntekten var på kr 1 620 000 for 2010. Denne potten innebærer i stor grad egeninnsats, og uten denne muligheten ville det være vanskelig å få på plass egenfinansieringen dette året. Det viser en utfordring mange av prosjektene i programmet står ovenfor, nemlig hvordan man skiller ut kostnader og inntekter på tiltak som er såpass sammensatte og som krever egeninnsats. Det synliggjør også utfordringen knyttet til det å få ulike prosjekter som har ulike finansieringskilder, til å spille på lag, noe man jo i større grad ønsker for at den samlede effekten skal bli større.

Den budsjetterte rammen for 2011 var på kr 3 550 000, hvorav kommunen, fylkeskommunen og enkelte næringsaktører har bidratt. Universitetet i Tromsø har også bidratt med finansiering, spesielt knyttet til kunnskapsutvikling og formidlingsprosjektet. For 2012 var det søkt om støtte fra DN på til sammen 3 675 000 kr den 1.2 2012. I tilsagnsbrevet fra DN den 6.6 2012 bevilges en støtte på kr 1 050 000 kr DN's vurdering av søknaden er at de ønsker at prosjektet skal fokusere mer på konkrete tiltak, slik at det kan vise til synlige resultater ved programslutt. Det er spesielt fugleturismetiltakene som DN er opptatt av å støtte, slik som fugleskjulet på Steilnesset og Haselnesset, samt Vadsø havn naturrom.

10.1.6 Forankring og mobilisering

Prosjektsøknaden ble sendt på vegne av de fire kommunene, og selv om det har vært etablert kontakt med representanter for alle fire i søknadsrunden, har arbeid med forankringen i disse kommunene tatt mye tid i oppstartsåret. Likevel er dette helt avgjørende for å komme videre.

Det jobbes med å bygge samarbeid og nettverk form av å mobilisere eksisterende nettverk, slik som nettverket for nasjonalparkkommuner, småskala-produsenter, aktørene i destinasjonsselskapet Destinasjon Varanger og nettverket rundt Hamningbergprosjektet. Det er også tenkt et nettverk med fugleturismeprojektet i Midt- og Øst-Finnmark, som kom inn i programmet i 2010. Det har ikke vært så mye kontakt ennå, foruten noe i forbindelse med en fugleobservasjonspost. En av grunnene til dette er at prosjektet synes å ha hatt nok med seg selv, men begge prosjektlederne ønsker mer kontakt mellom disse prosjektene, spesielt på konkrete tiltak knyttet til fugleturisme.

Når det gjelder betydningen av forankringsarbeidet, er fylkeskommune og fylkesmannen viktigst, sammen med enkelte interesseorganisasjoner knyttet til visse brukerinteresser. Her nevnes rein-driftsnæringa som en særdeles viktig aktør å forankre prosjektet i. Prosjektet rangerer også forankring hos frivillige organisasjoner og lokalbefolkningen like høyt som forankringen i reiselivs-bedrifter. Ofte kan det være enklere å ha et konkret prosjekt for å få til best mulig forankring. I *VVV-prosjektet* vises det til et læringsnettverk kalt *Tundra schoolnet*, der 30 lærere fra Varangerhalvøya er samlet for å arbeide med formidling av naturarven til elever.

Kommunene er viktige aktører, men ikke alltid like lette å trekke med. Dette kan ha noe med at kommunene ikke er så erfarne med utviklingsprosjekter som samtidig skal fremme vern i kommunene. Det kunne derfor vært gjort mer for å bevisstgjøre kommunene på hva slags prosjekt dette er, og hva slags premisser som ligger i programmet. Andre prosjekter som har lyktes, har gjort flere presentasjoner for kommunestyrene og dermed fått til en politisk bevisstgjøring, eierskap og forankring, som vi ser er helt vesentlig i slike omfattende prosjekter. At dette arbeidet har hengt noe etter i Varangerprosjektet, har hatt noe med ressursen til prosjektledelsen å gjøre, men etter hvert som denne har kommet mer på plass, har også arbeidet inn mot kommunene økt på, spesielt i forbindelse med å etablere en fugleturismestrategi. Tanken er at en slik strategi gjør det lettere å mobilisere rundt, ettersom alle synes positive til dette med å bygge opp Birding Destination Varanger. Det kan da gi et grunnlag for å gå videre med andre samarbeidsprosjekt.

10.2 Måloppnåelse

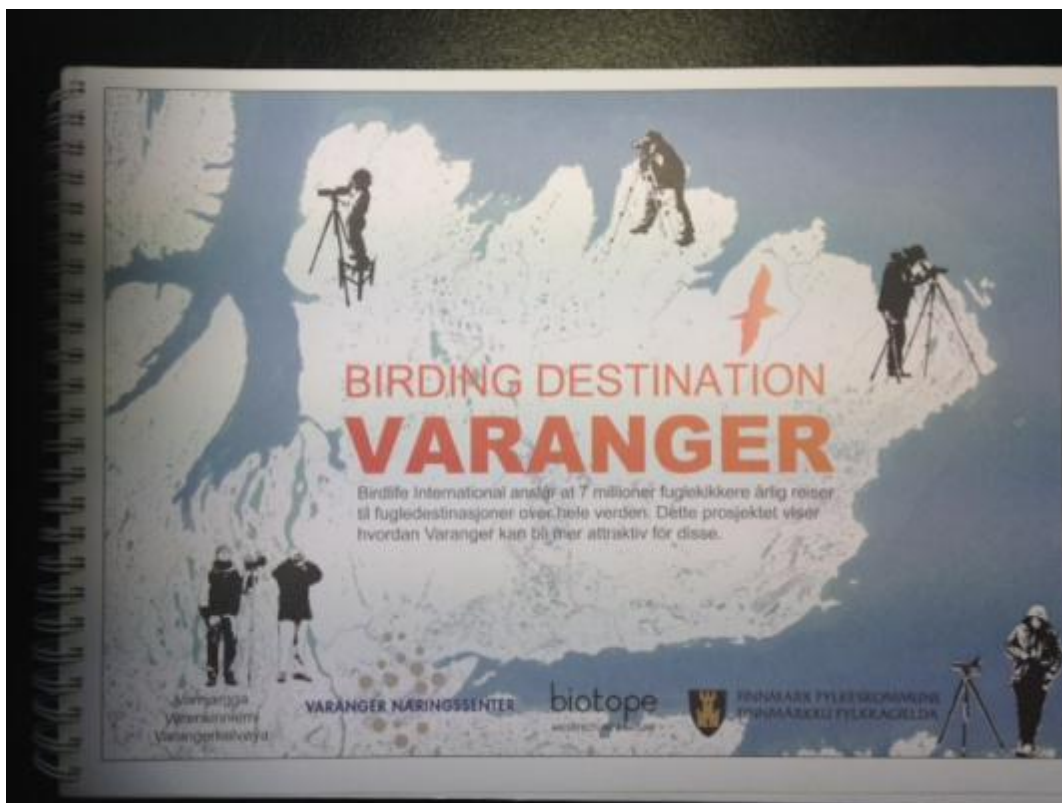
10.2.1 Rapportering på tiltak

Mye av aktiviteten i prosjektet i oppstartsfasen har gått med til å etablere prosjektorganisasjonen og rammene for hele prosjektet og de tre delprosjektene. Det ble gjennomført folkemøter hvor det kom fram en rekke forslag til tiltak, og det har ellers vært jobbet med å etablere en nettside og forankre prosjektet i ulike aktører i området. Det er riktig å si at arbeidet i starten har vært krevende, både med tanke på å få på plass en god organisatorisk ramme for prosjektet, og for å komme raskt i gang med konkrete tiltak. Dette har snudd noe med fokuset på fugleturisme midtveis i programmet. I tilsagnsbrevet for 2012 framhever DN betydningen av å ikke begynne på for mange nye tiltak, men i stedet fokusere på å få ferdige eksisterende tiltak og tiltak som kan realistisk bli ferdige til programslutt. Av tiltak som er påbegynt, nevnes Ragnarokk, restaureringen av Telebu, kart og brosjyre, verksted med lokale skoler og UiT og bygging av fugleskjul på Ekkerøy. På Ekkerøy har også *Fugleturismeprojektet* i *Naturarven* vært inne for å bygge kompetanse på fugl.

Når det gjelder samarbeid og nettverk, har prosjektet bygget på nettverket som står bak søknaden, og samtidig forsøkt å få til en så bred medvirkning som mulig i hver av kommunene. Søknaden ble bearbeidet av involverte parter til en prosjektplan for hele perioden. Det ble arrangert en del

”prosjektverksteder” for å få innspill på og forslag til tiltak til prosjektet generelt. Det er også dannet nye nettverk. Blant annet har prosjektet blitt med i det nasjonale nettverket for regionale og lokale parker i Norge, og det planlegges en studietur med eget nettverk for å besøke de ulike modellene for regionalparker. Denne turen har latt vente på seg, og er ennå ikke gjennomført midtveis i programmet, men det kan også ha noe med modningen av ideen. Et tiltak som å utvikle natur- og kulturpark som en egen samarbeidsplattform er et langsiktig tiltak som det naturlig nok har tatt tid å forankre, og ideen trengs å modnes. At prosjektet nå har blitt med i *Verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker* (desember 2012), innebærer at det blir et stort løft for denne delen av prosjektet, og muligheten for en fellestur er nå klar. Slike fellesturer har vi gode erfaringer med, de bidrar til samhold og skaper engasjement.

Når det gjelder tilrettelegging av infrastruktur, har prosjektet også arrangert ulike forankrings- og mobiliseringsmøter i hver av kommunene for bl.a. å kartlegge lokalbefolkningens interesser. Det er gjennomført tre konkrete tiltak på dette området i oppstartsfasen: 1) Ragnarokk – restaurering av en kraftlinjehytte inne i nasjonalparken, 2) fuglepost på Barvika og 3) merking av Enarestien (fra Nesseby til Enare i Finland, ca. 6 mil). Prosjektene er godkjent av fylkesmannen. Biotope AS har vært inne i bildet for å utarbeide en rekke infrastrukturtiltak som kan styrke viktige naturområder, til sammen ca. 18 punkter, under tittelen *Spor i Varanger*, men midtveis i programmet har prosjektet hatt mer fokus på fugleturisme innenfor dette tiltaksområdet. Det har blitt jobbet mye med fugleturismeprosjekter, slik som på Hornøya (inkludert web-kamera) og Biotope AS har utviklet og fått prosjektert flere fugleskjul, blant annet på Ekkerøy og i Vadsø havn. Dette har blitt videreutviklet i en egen mulighetsstudie for fugleturisme i de fire kommunene i prosjektet (se bildet nedenfor).

Figur 23 Fugleturismestrategien på Varanger, Biotope AS

Figur 24 Tormod Amundsen fra Biotope AS ved fugleskjulet, Hornøya. Foto: PI Haukeland

Experience Varanger

tett på fugleliv, natur og historie
close to birdlife, nature and history

N: Guidet rundtur med fuglekikking, museumsbesøk, båttur til Hornøya med sitt unike fuglefjell, lunsj av lokale råvarer på Vardo hotell og tur til Heksemonumentet. Buss Vadsø-Nesseby kirke-Varde. Mulig retur til Vadsø. Guiding hele veien. Turen går langs Nasjonal turistvei, og du vil ha din egen kikket og fuglekort.

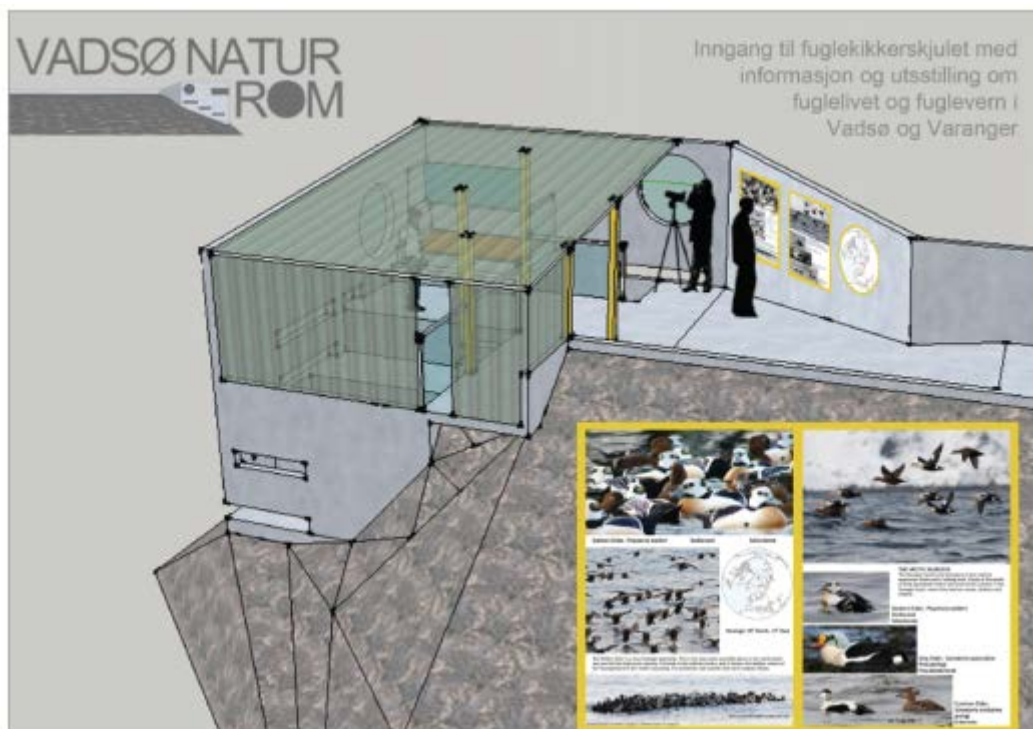
Utflukten tilbys disse datoene i 2011; 16. juni, 19. juni, 25. juni, 27. juni, 30. juni, 6. juli, 8. juli og 11. juli. Påmelding til post@kreativindustri.no eller telefon 908 85048 innen klokken 15:00 dagen før utfluktsdag. Det kreves minimum fire påmeldte totalt for avvikling av utflukt. Høe krevende terreng på Hornøya. Godt fotteøy og klær til å være ute anbefales. Pris kroner 1600,-. Avgang fra Hurtigrutekai i Vadsø klokka 07:30. Utflukten avsluttes klokka 16:30. I samarbeid med Hurtigruta.

E: Be close to bird life, nature and history of Varanger on this excursion. You will experience bird watching, exhibitions, a boat trip to Hornøya's spectacular bird nesting area, a lunch based on fresh, local fish and a visit to the new and internationally known monument of the Witch trials. There will be guiding during the bus tour on the route Vadsø-Nesseby-Varde, if you wish, you can return to Vadsø by bus. The trip goes a long the beautiful National tourist route. To help you experience the bird life at its best, you will be handed your own binoculars and a bird map.

In 2011 the excursion will be available on these dates: 16th of June, 19th of June, 25th of June, 27th of June, 30th of June, 6th of July, 8th of July and 11th of July. To register please e-mail post@kreativindustri.no or phone +47908 85048 at the latest within 15:00 (3 PM) the day before. The terrain on Hornøya can be challenging for some. We recommend good shoes and clothes fitted to be outside. Price: 1600,- NOK. Starting: from the dock at Hurtigruta at 7:30. Ending: in Vadsø 16:30 in cooperation with Hurtigruta.

DESTINASJON
VARANGER

Figur 25 Besøksinfo om fugleliv på Varanger

Figur 26 Vadsø naturrom, tegnet av Biotope AS

Når det gjelder siste innsatsområde, utvikling av læringsverktøy, har prosjektet i oppstartsfasen også her arbeidet med forankrings- og mobiliseringsmøter i kommunene. Det er gjennomført kartlegginger av eksisterende stier, og det jobbes med et infohefte over natur- og kulturattraksjoner. Det ble samtidig utarbeidet en fotobok om nasjonalparkene og randsonene. Det er også laget et infohefte om natur- og kulturarven på Varangerhalvøya. Ellers har det i samarbeid med Universitetet i Tromsø blitt jobbet med formidling av naturarven til elever og med dokumentasjonsprosjekter knyttet til naturarven på Varangerhalvøya.

En årsak som nevnes til at ting blir utsatt dyttet på, er tidkrevende saksbehandlingstid hos lokale finansieringskilder. Men det pekes også på at det tar tid å få på plass avtaler, godkjenninger, faglige innspill, m.m.

Noe man gjerne skulle blitt bedre på i prosjektet, er informasjonsstrategi, slik at man i større grad får dokumentert, synliggjort og kommunisert erfaringene i prosjektet. Midtveis i programmet er det også behov for å ha et større fokus på kommunikasjonen mellom de involverte partene, slik at denne blir best mulig.

10.2.2 Bevaring av naturarven

Det er spesielt to tilnærminger til bevaring som prosjektet satser på: 1) øke kunnskapen om naturarven, slik at folk blir mer bevisste på verdiene knyttet til naturarven og dermed vil ønske å ta bedre vare på den og 2) kanalisering av ferdsel slik at belastningen blir mindre i sårbare områder. Det arbeides i ulike tiltak med å bevisstgjøre befolkningen og virksomheter på hvilke muligheter

som ligger i naturvernet. Det arbeides også med å få inn verneperspektivet i de ulike læringsverktøyene.

Samtidig som bevaring av naturarven er et fokus i prosjektet, kan det forekomme utilsiktede konsekvenser om man legger til rette for økt ferdsel inne i nasjonalparken. Reindriftsnæringa er spesielt kritisk til for mye friluftsliv, og erfaringsmessig peker de på at mange ikke er klar over når på året det er kalving, og at det ikke er uvanlig at det har forekommet situasjoner hvor de har forstyrret reinsdyra.

Reindriftsnæringa er i seg selv en svært viktig aktør å få på laget når det gjelder bevaring av naturarven på Varangerhalvøya, for de er kanskje den aktøren som har mest aktivitet inne i nasjonalparken, og det er viktig at denne aktiviteten også er i tråd med bevaringsmålene til parken. I tillegg står reindriftsnæringa i en særstilling, fordi den er så sterkt forbundet med Varangerhalvøya, og fordi den skal sikres for framtiden.

Et eksempel i så måte er kanalisering av ferdsel på et sted som ikke forstyrrer reindrifta nevneverdig. Enaresti-prosjektet har vært viktig i så måte. Her har det vært et samarbeid med Reinbeite distrikt 6, og det har bidratt til bedre tilrettelegging og kanalisering av ferdsel. I tillegg har stien blitt merket på tradisjonelt samisk vis, av en samisk aktør, noe som har vært viktig for forankringen i det samiske miljøet.

Andre eksempler på bevaring av naturarven gjennom kanalisering av ferdsel er fugleskjul, som er laget med ornitologers involvering og med tanke på ikke å forstyrre fuglelivet. Fugleskjulet på Barvikmyra er et eksempel i så måte, mens fugleskjulet på Hornøya er et annet. Hornøya er et svært populært fuglested, og her har trafikken økt betraktelig, og fuglelivet har vært forstyrret. Dette blir nå en sak i 2013, der man vil se på hvordan man skal håndtere den økte trafikken. Her blir det spesielt viktig å være oppmerksom på hvordan den økte trafikken foregår, slik at den får minst mulig negative konsekvenser for fuglelivet.

Når det gjelder økt oppslutning om bevaringen av naturarven, har dette vært håndtert i prosjektet gjennom blant annet å involvere skoler og barn og unge. De mange skoleprosjektene har økt forståelsen hos barn og unge, og kanskje da også hos foreldrene, om betydningen av å ta godt vare på naturarven i området.

10.2.3 Kunnskap og formidling

Prosjektet arbeider med kunnskapsutvikling på flere nivåer, og i samarbeid med flere aktører. Fokuset på læringsverktøy er også et eget innsatsområde i prosjektet. Det har vært tiltak rettet inn mot å fremme kunnskapsutvikling knyttet til naturarven, blant annet gjennom kartlegginger av naturområder og spesielle "naturrom" hvor det hører til spesielle attraksjoner, slik som fugl. Det jobbes også med kunnskap om kulturminnene i området, og i forbindelse med naturbruken til de tre ulike etniske gruppene.

Prosjektet har vært i kontakt med flere kompetansemiljøer, slik som Bioforsk på Svanhovd, Universitetet i Tromsø, Høgskolen i Alta og høgskolene i Rovaniemi og Luleå. Vadsø videregående skole har også bidratt til utvikling av læringsverktøy i forbindelse med kunnskapsutviklingen i oppstartsfasen, blant annet med en bokutgivelse om nasjonalparken og randsonene. En strategi i prosjektet har vært å forsøke å få tak på all den forskning og kunnskap som er utviklet opp igjennom, slik at denne kan gjøres tilgjengelig for lokalbefolkningen og lokalt næringsliv. Det virker

som en veldig god strategi, som også andre prosjekter har arbeidet med. Det bidrar til å styrke ressursgrunnlaget for den brede verdiskapingen.

Et eksempel på kunnskapsutviklingen er Tundra skolenettverket som er utviklet i samarbeid med Universitetet i Tromsø, som er et nettverk av skoler og lærere som favner alle de fire kommunene. Det jobbes med egne undervisningsopplegg og med forskningsformidling, slik at elevene lærer mer og bedre om naturarven på Varangerhalvøya. Det er samtidig et internasjonalt prosjekt som omfatter også elever og skoler i Russland, Alaska og Canada. Det er også lagt vekt på klimaendringer og hvilke effekter disse har på naturarven i områdene. At det er et internasjonalt prosjekt, forsterker engasjementet hos elevene.

Når det gjelder kompetansen i prosjektet, finnes mye av den kompetansen prosjektet trenger, i prosjektorganisasjonen. Prosjektleder har kompetanse fra ledelse av tilsvarende utviklingsprosjekt, og han har god kompetanse på prosess og involvering, samt på næringsutvikling. Vedkommende har en god samspillkompetanse, men er avhengig av at flere aktører også utvikler slik kompetanse for at man skal trekke i samme retning. I løpet av oppstartsfasen har prosjektet følt at de bare til en viss grad har lykket med å utvikle dette. Man har ikke så langt klart å utvikle en plattform å samles på utover mindre tiltak, men det arbeides med at regionalparkmodellen kanskje kan være en slik felles plattform som alle kan ha nytte av. Likevel finner vi at tiltak som folk samles om, er en viktig start.

Prosjektleder har god kompetanse på prosjekt- og prosessledelse, og på digital og muntlig historiefortelling, men skulle gjerne hatt mer kompetanse på næringsutvikling og bruk av nye medier og mediestrategier. Dette er noe som det vil bli jobbet mye med i siste fase av prosjektet.

Når det gjelder formidlingen i prosjektet, har prosjektet hatt flere innlegg i aviser og på Internett. Det brukes ikke sosiale medier, men prosjektet har en egen nettside: <http://vuvprosjektet.no>. Det har også vært arbeidet mot barnehager, skoler og videregående skoler med ulike formidlingstiltak. Blant annet har barneskole og barnehager vært med på ringmerking av fugl. Det har også vært arrangert en rekke prosjektverksteder, foredrag, kurs og ekskursjoner for å formidle betydningen av naturarven og hvilke muligheter den kan gi for lokal utvikling.

10.2.4 Bred verdiskaping

Miljømessig verdiskaping

Prosjektet har vært opptatt av kulturlandskapstiltak og det å øke kunnskapen knyttet til ulike miljøverdier i nasjonalparken, blant annet det biologiske mangfoldet og landskapshensyn. Biotope AS har vært inne i utformingen av fugleobservasjonsposten i Barvikmyra, så vel som skjulet på Hornøya. Det har også stått ansvarlig for arbeidet med mulighetsstudie for fugleturisme for alle fire kommunene (Birding Destination Varanger). Det er registrert at hos involverte aktører har bevisstheten rundt disse miljøverdiene forsterket oppslutningen om bevaringen av dem, noe som har bidratt til en miljømessig verdiskaping.

Kulturell verdiskaping

Den kulturelle verdiskapingen i prosjektet foregår ved blant annet å øke og å styrke stoltheten, identiteten og tilhørigheten til natur- og kulturarven. Her finnes allerede en slik stolthet, identitet og tilhørighet blant de etniske gruppene, spesielt hos samene og i tilknytning til reindriften, men vi ser at den også finnes hos etnisk norske og kvenske grupper og lokalsamfunn. Denne form for

verdiskaping øker ved deltakelsen på kompetansehevede tiltak og kurs, slik som i vertskap, fugletitting og guiding, så vel som ved utvikling av logoer og merkevarer. Så langt har ikke det blitt så mye av det siste, men det er holdt kurs som har økt den lokale kunnskapen om naturarven, og lokale håndverkere er også brukt til ulike installasjoner.

Prosjektet er i seg selv med på å styrke områdets omdømme og merkenavn gjennom å utarbeide ulike tiltak, og vil bli målt på denne form for kulturell verdiskaping. En suksessfaktor har vært all positiv omtale i media, noe som har bidratt til å styrke både identifisering med, og stoltheten over naturarven på Varanger. Mulighetsstudie som har vært planlagt fra oppstarten av, skal sikre realiseringen av tiltak som fremmer attraksjon, omdømme, identitet og stolthet. Denne forelå i 2012 og fokuserte på fugleturisme. Dette ble en spissere profil på mulighetsstudien enn det man hadde lagt opp til tidligere, men det kan også bidra til å styrke Varanger sin identitet som fugledestinasjon, noe det planlegges å bygge attraksjoner rundt.

Sosial verdiskaping

I prosjektet er samarbeid og nettverk et eget satsingsområde, noe som har stor betydning for den sosiale verdiskapingen. Her vil man igjen kunne peke på organisasjonsmodellen som et tiltak for å få til et sterkere samhold, fellesskapsfølelse og nettverk. Men det avhenger igjen av hvorvidt man klarer å arbeide sammen, ikke bare være sammen. På de konkrete tiltakene som er kommet fram, for eksempel på Ragnarokk, fugleposten og Enarestien, har det vært gjennomført dugnader som har bidratt til økt samhold og fellesskap, og dermed sosial verdiskaping. Man har også klart å trekke inn ulike aktører i Destinasjon Varanger og andre reiselivsaktører, slik som Motvind reiselivsprosjekt i Båtsfjord. Andre aktører som er inne, er Varangermuseene, Universitetet i Tromsø, skolene på Varangerhalvøya, Varanger næringssenter, kommunene, fylkesnivået, Sametinget og frivillige lag og organisasjoner. Prosjektet har også vært med i nettverket for lokale og regionale parker i Norge. Det har vært gjennomført en rekke dugnader i forbindelse med prosjektet, ca. 10-15 i året.

Økonomisk verdiskaping

Det var lite rapportering på den økonomiske verdiskapingen i oppstartsfasen, og det er heller ikke gjennomført egen dokumentasjon av den økonomiske verdiskapingen midtveis i programmet. Samtidig har fokuset på fugl bidratt til økt økonomisk verdiskaping hos flere aktører, slik som hoteller og overnattingssteder og serveringssteder. Fugleturismen har medført økt trafikk på tider av året det ellers er stille, så det har klart hatt en økonomisk betydning i området. Hvor stor er det vanskelig å si foreløpig, men enkelte virksomheter rapporterer om fordobling av omsetningen i disse ellers så stille månedene. Dette er noe vi kan forvente vil få et større trykk i siste fase av program-perioden.

Den brede verdiskapingen

Når det gjelder vurderingen av den brede verdiskapingen, finner vi at det er den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen som har fått mest fokus, mens den økonomiske verdiskapingen har fått et større fokus etter at man satset mer på fugleturisme. Grunnlaget for den økonomiske verdiskapingen synes å være god, og ettersom det jobbes aktivt med de andre verdiskapingsformene, kan vi forvente at den brede verdiskapingen forsterkes i tiden framover. Det er naturlig at kunnskapsutviklingen og merkevarebyggingen vil kunne få større betydning for næringslivet i de involverte kommunene om man også kommer i gang med natur- og kulturpark som felles samarbeidsplattform. Det vil kunne slå positivt ut på den brede verdiskapingen.

10.3 Spesielle temaer

10.3.1 Konfliktåndtering

VVV-prosjektet foregår i et område der det ikke har vært uvanlig med lange og vanskelige konflikter. En strategi i prosjektet har vært å finne fram til prosjekter som ikke skaper konflikter, men som i stedet kan virke samlende. Det er dette satsingen på fugleturisme synes å ha bidratt til midtveis i programmet. En helt avgjørende del av prosjektet er å få til god forankring i den samiske befolkningen og i reindriftsnæringa. Dette er en utfordring, fordi mange som driver reindriftsnæringa, forståelig nok og som vi har sett på, er skeptiske til økt trafikk i området. Derfor er betydningen av kanalisering av ferdsel viktig, slik at man opplever at prosjektet i seg selv er et verktøy for å forebygge konflikter ved at man får ferdselen vekk fra områder som reindriftsnæringa ikke ønsker å ha folk i. Samtidig kan man ikke stenge for allemannsretten, og økt trafikk er ikke noe man fullt og helt kan unngå. Derfor må også reindriftsnæringa se det i sin interesse å bidra til tilrettelegging og kanalisering av ferdsel. Et eksempel på dette er stien til Enare, som går over 6 mil. Her har reindriftsnæringa i Beitedistrikt 6 samarbeidet. Samarbeidet har fungert godt, fordi de samiske aktørene har blitt involvert i en tidlig fase. Det har også vært samer selv som har vært ansvarlig for gjennomføringen og kvalitetssikringen av merkingen og stien. En effekt av denne involveringen har vært at man gikk bort fra merkestolper, som ofte gjøres langs slike stier, til å bruke varder, noe som har en rot i samiske tradisjoner. Men selv om det er eksempler på vinn-vinn situasjoner mellom de ulike interessentene, slik vi ser med Enare-stien, er det ikke lett, og det er ikke så mye som skal til for at tilliten brytes eller at noe skaper konflikt. Det finnes også andre brukergrupper, slik som sauenæringa og rovdryrsinteressenter, og en vanskelig situasjon er sauebeiting og reinsdyrbeiting i samme område. Det interessante er at fugleturisme har ikke vært veldig kontroversielt i det samiske miljøet, kanskje fordi det er i områder som ikke er i direkte berøring med reindrifta inne i nasjonalparken, siden fugleturismen stort sett er i kystområdene, og man har større kontroll på kanaliseringen av ferdselen.

Et annet eksempel som kan vise seg å være negativt for prosjektet, er etableringen av et nasjonalparksenter og forvaltningsknutepunkt på Varangerhalvøya. Dette var noe Vardø og Nesseby knivtet om, noe som også har et etnisk tilsnitt, og som potensielt kan påvirke samarbeidsklimaet blant disse kommunene, også i prosjektet. På grunn av at nasjonalparksenteret ble lagt til Vardø kommune, ble det i en periode stor protest fra Nesseby. Denne har lagt seg noe, men det viser hvor lett slike ting, og spesielt slike ting som bestemmes fra nasjonalt hold og sørfra, kan få negative utslag lokalt.

Det er også en konflikt i området når det gjelder forskere som kommer inn i området uten noen spesiell kontakt eller involvering med lokalbefolkningen. Det dreier seg ikke bare om dette prosjektet, men mer generelt. Men dette er noe prosjektet har tatt tak i ved å gå mer direkte inn i dialog med forskere fra Universitetet i Tromsø, og ved å bidra til utviklingen av et nettverk mellom lokale aktører, inkludert skolene, og forskerne. Når det gjelder forskerne på fugl, som på Bioforsk, stiller saken seg noe annerledes.

10.3.2 Institusjonalisering

Forvaltningsplanen for Varangerhalvøya nasjonalpark er styrende og legger premissene for prosjektet, men utfordringen ligger mer på den kommunale forankringen. Her jobbes det med å få

prosjektet inn i kommunenes næringsplaner. Det arbeides ellers med å forankre satsingen i eksisterende virksomheter og modeller, slik som regionalparkmodellen, som vil bestå etter at programmet er slutt. Det er en ambisjon å få prosjektet institusjonalisert i fylkesvise planer, men dette arbeidet har ikke kommet ordentlig i gang. At prosjektet har vært med i nettverket for lokale og regionale parker, har vist seg å være svært nyttig for framtiden til utviklingen av Varanger natur- og kulturpark som en samarbeidsplattform. Det arbeidet vil i hvert fall videreføres gjennom deltakelsen i det nye verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker som varer ut 2014. Det er potensielt også noe som vil kunne skape en varig plattform for regionen.

10.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Prosjektet er svært fornøyd med å være et prosjekt i programmet. De opplever at de økonomiske ressursene som stilles til disposisjon, er tilstrekkelig, og at de faglige ressursene i svært stor grad er tilstrekkelig.

Prosjektet ville sannsynligvis ikke blitt noe av om det ikke var for programmet. Det har i stor grad også vært en katalysator til å utløse andre midler. En interessant del av addisjonaliteten er hvordan man kan samordne virkemidlene slik at de spiller på lag. *VVV-prosjektet* har i stor grad klart å spille på andre prosjekter som har finansiering andre steder, og det har en stor grad av egeninnsats. Dette kan i sum utgjøre en synergieffekt, om virkemidlene spilles inn i hverandre.

Når det gjelder nettverkssamlingene, har prosjektet opplevd at dialogen og informasjonsutvekslingen har vært sånn midt på treet. Det samme er tilfelle i forhold til nettverksbyggingen, programledelsens deltakelse og i forhold til inspirasjon. Et innspill for samlingene er litt mindre program og litt mer dialog.

10.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Som suksesshistorie trekkes fram merking av Enarestien, der man har fått til en god forankring hos samene. At de også ble involvert i selve merkingen (vardedsetting), og at de fikk godt betalt for jobben, bidro til at prosjektet blir oppfattet som nyttig også for samiske interesser.

Det er ingen direkte fallgruve, men det var uheldig at organisasjonsmodellen og ledelsesressursen ikke kom helt på plass i løpet av oppstartsåret. Det har gjort sitt til at ting har tatt mye mer tid, noe som har fått prosjektet noe bakpå. Når det organisatoriske ikke er helt på plass, er det ikke så lett å få gode rammer for tiltakene, og dermed er det fort gjort at engasjementet faller ut hos enkelte. Dette har rettet seg midtveis i programmet med en bedre organisering.

Det er også en fallgruve knyttet til sårbarheten mellom interessenter på tvers av de etniske gruppene som ikke har hatt så mye med hverandre å gjøre. Det har også vært en tradisjon for kniving mellom kommunene, slik vi så med etableringen av lokaliseringen av nasjonalparkforvalteren.

Fokuset på fugleturisme i *Varangerprosjektet* har skapt en interessant vri i prosjektet. Det har gjort prosjektet mer konkret, og det har i større grad, gjennom mulighetsstudien, vist hva slags betydning fugleturisme kan ha for å bygge opp felles identitet knyttet til naturarven på Varanger. Der hvor fugleturismeprojektet retter seg mer mot bedriftene, retter *Varangerprosjektet* seg mer mot kommunene. Dette kunne være tilnærminger som utfylte hverandre. Mangel på samarbeid kan være en potensiell fallgruve for begge prosjektene.

10.4 Åpen post

Et innspill til den åpne post er av praktisk karakter, og det handler om moms på prosjektene. Om man skal regne momsen inn i budsjetterte utgifter, vil man ende opp med 25 % mindre til investeringer i prosjektene. Når kommunene og fylkeskommunene bidrar til prosjekter med moms, så får disse momsen tilbake, men denne summen som de får tilbake, pløyes vanligvis ikke tilbake til prosjektet. Dette burde det ha vært en ordning på.

10.5 Oppsummerende vurdering

VVV-prosjektet fikk en noe kronglete start. Det har ikke vært lett å få organiseringen på plass og heller ikke god nok ordning rundt prosjektledelsen. Viktig arbeid med forankring og mobilisering, som var avgjørende i oppstartsfasen, har kommet noe på etterskudd. Det ble likevel satt i gang tiltak som kan virke samlende og som viser at ting skjer i prosjektet, blant annet restaureringene av linjehyttene inne på nasjonalparken, fugleskjulet på Barvikmyra, Enare-stien, og skoleprosjektet. Det har vært en utfordring å få til gode samfinansieringsmodeller, noe som synes å bero på uklarheter om ansvarsforhold og kanskje også på ikke tydelig nok kommunikasjon mellom aktørene. Dette er viktig i det videre arbeidet med forankring og involvering.

Arbeidet med en samarbeidsplattform rundt natur- og kulturpark har vært vanskelig. Det som har vært vanskelig, er å finne noe å samarbeide rundt fordi det er mange skjær i sjøen, mest i forhold til reindriftsnæringa. Det har vært viktig å finne noe som ikke ødelegger for samarbeid med denne. Det har ikke vært så lett, for selv Enare-stien har hatt sine kritikere innad i det samiske miljøet. Dette med fugleturisme synes derimot å være noe konkret som alle kommunene er positive til, og det synes som om dette er dette konkrete som kan løfte visjonen om en samarbeidsplattform fram igjen. Mulighetsstudien har dermed flere funksjoner – den viser en konkret mulighet knyttet til fugleturisme innenfor de fire kommunene, men den gir også en anledning for de fire kommunene å komme sammen og enes om noe. Det har en stor verdi, spesielt med tanke på utviklingen av samarbeidsplattformen.

Vi finner at det er en høy bevissthet i prosjektledelsen om betydningen av den brede verdiskapingen som strategi for bærekraftig stedsutvikling, men at det er mer usikkert hvor godt forankret denne er i kommunene. Arbeidet med en samarbeidsplattform, knyttet til en tilsvarende modell som de har i Valdres natur- og kulturpark og i Nærøyfjorden Verdsarvpark, virker interessant og nyttig for å realisere målene i prosjektet. Slike modeller kan skape den overordna strukturen som mangler i området for å fremme både bevaring av naturarven og bred verdiskaping i lokalsamfunnene, men det er noe som det tar tid å utvikle. At de samme aktørene nå er blitt med i *Verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker*, der den brede verdiskapingen tuftet på natur og kulturarv står sentralt, er et stort skritt i retning av å realisere målene rundt en samarbeidsplattform. Det blir spennende å følge i siste fase av programmet.

Behovet for å få de ulike aktørene som representerer de ulike etniske gruppene, til å spille på lag er stort. Dette er et vanskelig nybrottsarbeid, og det må sies å være nokså sårbart. Derfor vil det være viktig å få på plass konkrete tiltak. Et tiltak i så måte, som vi foreslo i oppstartsanalysen, og som vi mener kan virke både samlende og engasjerende på tvers, er en matbok fra Varanger som bygger på de lokale mattradisjonene til de tre etniske gruppene. Dette er noe det nå jobbes med og som vi håper vil kunne se dagens lys innen utgangen av programmet. Vi ser også at tiltakene

rundt fugleturisme, infohefte, restaurering og utvikling av naturrom kan ha tilsvarende samlende effekt. At prosjektet i utgangspunktet ønsker å unngå områder hvor konfliktpotensialet er stort, tror vi er en god strategi. Vi ser med stor interesse på den videre utviklingen av prosjektet, og det vil være nyttig og nødvendig å få på plass samarbeid med *Fugleturismeprosjektet*, slik at alle krefter som jobber for fugleturisme i område samles. Det er i fra høsten 2012 påbegynt en prosess om økt samarbeid, og det jobbes med to ulike tilnærminger: VVV-prosjekter arbeider mer overordnet med regional utvikling, blant annet med interkommunalt samarbeid, mens *Fugleturismeprosjektet* er mer et bedriftsrettet prosjekt.

Nå hadde ikke *Varangerprosjektet* i utgangspunktet et fokus på fugleturisme. Dette kom inn etterhvert som Biotope AS ble midtveis i programmet mer involvert i *Varangerprosjektet*. Her har de etter hvert fått en sentral rolle, blant annet med prosjektering av flere fugleskjul og utviklingen av mulighetsstudiet for fugleturisme på Varanger. Det kan være sårbart at én bedrift har så mye "plass" i et prosjekt, men på den annen side, om de leverer produkter som er i samsvar med prosjektets målsetting, er ikke det noe problematisk, og prosessen videre avhenger uansett av forankring av flere instanser. Vi finner at *Varangerprosjektet* har fått en ny giv med konkretiseringen rundt fugleturisme, og at dette har bidratt til å begynne på en prosess med å bygge broer mellom kommunene. Det finner vi som svært interessant og nyttig, spesielt med tanke på det videre arbeidet med utviklingen av natur- og kulturpark som et organisatorisk grep for regional utvikling i området.

At prosjektet fikk status som pilot i *Verdiskapingsprogrammer for lokale og regionale parker* i desember 2012, gjør at dette arbeidet vil bli løftet betraktelig i 2013, og at vi kan forvente et større fokus på dette i årene som kommer. Dette kan være et grep som gir næringslivet, spesielt det som er knyttet til natur- og kulturarven på Varanger, et løft som det blir spennende å følge med på.

11. Områdeutvikling rundt Dovrefjell/Sunnalsfjella

Midtveisanalyse 2012

Foto: www.dovrefjell.com

11.1 Bakgrunn

Prosjektet omfatter Dovrefjell nasjonalparkområdet som strekker seg totalt over 6378 kvadratkilometer og inkluderer Oppdal-Sunnalsfjella nasjonalpark og 7 landskapsvernområder (Dalsida, Eikesdalsvatnet, Nordre Snøfjelltjønn naturreservat, Åmotan-Grøvudalen, Fokstugu, Jora, Åmotsdalen) og to biotopverneområder (Sandgrovbotten-Mardalsbotn og Torbudalen). Området inkluderer 4 fylker og 8 kommuner: Oppland med kommunene Dovre og Lesja; Møre & Romsdal med kommunene Rauma, Nesset og Sunndal; Sør-Trøndelag med kommunen Oppdal og Hedmark med kommunene Folldal og Tynset. I tillegg er også randsonene rundt verneområdene inkludert. Prosjekt-eier er Dovrefjellrådet, områdets lokale forvaltningsmyndighet i et eget nasjonalt forsøk, som har blitt vurdert som den beste av fire forsøksmodeller på lokal forvaltning av verneområder. I brev datert 17. november 2010 bestemte Miljøverndepartementet likevel at denne modellen ikke skulle videreføres. Forvaltningsansvaret ble overtatt av det nyopprettede Dovrefjell nasjonalparkstyre fra 4. januar 2011.

11.1.1 Prosjekthistorien

Prosjektet startet i Dovrefjellrådet med en utvikling av reiselivssatsingen for Dovrefjell nasjonalparkområde. Siden våren 2008 har det blitt arbeidet med en søknad for å bli landets første Charter park, en del av *Europarc federation* sitt nettverk av 73 naturområder i Europa og nærmere 500 medlemmer, hvorav 5 er i Norge. *Europarc Federation* er tilknyttet ordningen "European Charter for Sustainable Tourism". Statusen vil gi et viktig internasjonalt kvalitetsstempel på arbeidet med en bærekraftig reiselivsutvikling i Dovrefjell nasjonalparkområdet.

Da arbeidet med søknaden til en Charterpark pågikk, ble det åpnet for søknader til det nyopprettede programmet *Naturarven som verdiskaper*. Vedkommende som arbeidet med søknaden om Charterpark, fikk så i oppdrag å søke *Naturarven som verdiskaper* også, og de fikk gjennomslag for søknaden våren 2009. Vinteren 2010 ble søknaden til Europarc sendt. I mai 2010 fikk de besøk av en sertifiserer, dvs. en som skal komme med en innstilling i forbindelse med sertifisering som Charter park. Vedkommende ga en positiv innstilling, og i juni 2010 ble Dovrefjell nasjonalparkområdet godkjent som en Charterpark. Godkjenningen er for en 5-årsperiode, deretter skal ordningen opp til ny vurdering. Arbeidet i perioden fram til 2015 vil hovedsakelig dreie seg om å sette planen ut i livet, noe arbeidet i programmet *Naturarven som verdiskaper* blir en del av. Arbeidet med søknaden og med sertifiseringen gikk såpass fort at det kan ha godt utover forankringen.

Etter at prosjektet fikk status som Charterpark, har prosjektet arbeidet spesielt rettet mot bedriftene i området. Dette har gått på det å synliggjøre potensialet for bedriftene i å satse på naturarven som attraksjon, ved å bistå bedriftene med markedsføring og bedriftsutvikling og med tilretteleggingsprosjekter i enkelte områder. I utgangspunktet hadde prosjektet bare søkt om å være med i tre år. Det har likevel hele tiden vært en oppfatning i prosjektet at man ville få en forlengelse ut programperioden, men i juni 2012 valgte programledelsen å avslutte prosjektet. Avslutning av prosjektet har, ifølge DN, vært tydelig signalisert, blant annet i et møte med prosjektleder og leder av nasjonalparkstyret for Dovrefjell-Sunnalsfjella nasjonalpark. Samtidig ble ansvaret for Europarc prosjektet overført til nasjonalparkforvalter. Avslutningen av prosjektet var, ifølge prosjektleder, likevel uventet. Dette kan ha noe med tydeligheten i kommunikasjonen å gjøre, men det er vanskelig for oss å spekulere i andre årsaker. Hovedgrunnen som er oppgitt er at prosjektet bare var inne for 3 år, og at det ikke var overveiende grunn til å fortsette. Vi registrerer at prosjektledelsen er svært uenig i avgjørelsen og ser ingen grunn til hvorfor prosjektet ikke skulle fortsette.

Vi vil i det resterende gjennomgå noen av hovedtrekkene i hva som har foregått i prosjektet fram til avslutningen i juni 2012.

11.1.2 Mål og formål

Dovrefjellprosjektet har hatt en sterk markedsorientering. Tre markeder er definert som målgrupper: 1) turist/besøksmarkedet, 2) samarbeidsmarkedet, inkludert samarbeidet rundt etableringen av Green Charterprosjektet og 3) internmarkedet, hvor man arbeider strategisk med samordning av tilbud for å sikre bærekraftig verdiskaping. Det var lagt opp til fem delprosjekter: 1) markedsplattform for området og bedriftene, 2) koordinere tiltak for bedriftene, 3) miljøtårnsertifisering, 4) årlige tiltaksplaner for bedre tilrettelegging og styring av trafikk og 5) samle inn og formidle kunnskap og erfaringer.

Det overordnede formålet med prosjektet har vært å bruke nasjonalparkområdet i større grad som naturbasert reiseliv og attraksjon for å øke trafikken til bedriftene i randsonene til Dovrefjell nasjonalparkområde og få mer aktivitet i området kommuner. Området skal være et reisemål og en attraksjon for utviklingen langs hele verdikjeden, og dette skal foregå på en bærekraftig måte. For å få til dette, må det tiltak til for tilrettelegging og styring.

11.1.3 Tiltaksområder

Hovedtiltaket om å bli en Charterpark ble altså fullført i juni 2010, og deretter ble arbeidet satt i gang for å iverksette den strategiplanen som denne godkjenningen bygger på. Det foreligger en del kriterier som charterparkene må følge, og som de blir vurdert i forhold til. Det betyr at man må få på plass et omfattende system av en rekke ulike tiltak for å kunne ivareta statusen som Charterpark. Tiltakene kan i hovedsak deles i to: 1) målrettede tiltak for bærekraftig reiseliv og 2) tiltak rettet mot rammeverket i form av tilretteleggingstiltak og samarbeidstiltak mellom ulike aktører i området. Tiltakene er organisert i følgende delprosjekter:

1. Etablere en markedsplattform for området og for bedriftene
2. Koordinere tiltak for bedriftene for å utvikle handlingskompetanse i tilknytning til marked og små budsjetter
3. Få på plass miljøsertifiseringer bl.a. ved hjelp av Miljøfyrtårn-standard
4. Fysiske tilretteleggingstiltak for kanalisering av ferdsel
5. Samle og formidle kunnskap rettet mot norske brukere av området

Det sentrale hovedtiltaket, kort sagt, i oppstartsfasen til prosjektet var etableringen av Green Charterpark, som en del av Europarc nettverket, mens arbeidet fram til avslutningen i juni 2012 har dreid seg om å følge dette opp på ulike områder og med ulike tiltak.

11.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet var organisert under Dovrefjellrådet, som også hadde prosjektansvaret, og en prosjektleder ble ansatt på fulltid med å få til satsingen på bærekraftig reiseliv rundt nasjonalparkområdet. Denne stillingen var opprettet allerede før verdiskapingsprogrammet kom, og vedkommende har da også fått ansvar for prosjektet i *Naturarven som verdiskaper*. Prosjektlederen rapporterer til sekretariatsleder i Dovrefjellrådet. Det er ellers etablert et arbeidsutvalg hvor 6 ordførere sitter, og som møtes hver 6. uke. Dette utvalget fungerte som er styringsgruppe for prosjektet fram til det ble avvirket som lokal/regional forvaltningsmodell.

Prosjektleder har lang fartstid fra reiseliv, strategisk reiselivsutvikling, markedsføring og bedriftsutvikling. Prosjektleder vurderer ressursene til å gjennomføre det prosjektet har satt seg fore, som foreløpig tilstrekkelig. Prosjektleder vurderer det slik at 80% av tidsressursen går med til ledelsen av hovedprosjektet, mens han i tillegg har andre oppgaver, blant annet oppfølgingen av charterplanen i et Interregprosjekt. Tilsvarende områder i Europa som Dovrefjellområdet kan ha opp til 100 ansatte som jobber med forvaltning og utvikling, og slik sett har Norge satt av begrenset med ressurser for å oppnå det vi ser har et stort utviklingspotensial. Det virker sårbart å ha bare en

person som i stor grad har hovedansvaret for bærekraftig reiseliv i et såpass stort område, selv om vedkommende skulle være svært flink til å trekke andre med, og han er i en 100 % stilling.

Prosjektorganiseringen synes likevel, under den gitte vurdering, å fungere relativt bra i oppstarten, og den inkluderer de sentrale aktørene som skal bestemme retningen for utviklingen i området, i hvert fall i tilknytning til *Europarc*-nettverket. Etter avviklingen av den regionale forvaltningsmodellen i 2011, har Dovrefjell nasjonalparkstyre tatt over ansvaret for prosjektet. Det har ført til en endring også for prosjektlederen, ettersom forvaltningen ikke kunne ansette prosjektlederen på samme måte som Dovrefjellrådet hadde gjort det. Man ønsket i utgangspunktet å etablere en egen enhet som da arbeidet med verdiskaping og næringsutvikling, og som rapporterte til nasjonalparkstyret. I påvente av en slik etablering ble administrasjonen og prosjektledelsen, av praktiske grunner, lagt til Villreinsenteret på Hjerking.

11.1.5 Økonomi og finansiering

I søknaden ble det lagt til grunn et budsjett på til sammen kr 3 430 000 hvorav bevilgningen fra DN skulle utgjøre 50 %. Denne rammen har økt noe utover i prosjektet, og for 2010 var totalbudsjettet på kr 2 040 000, en økning fra kr 1 450 000. En årsak til dette kan være underbudsjettering i forhold til aktivitetsnivå, men at dette har blitt justert i senere tiltaksplan. Likevel, i 2011 var totalrammen på kr 1 078 000. Det har ikke vært vanskeligheter i prosjektet med å få fram egenfinansiering. Arbeidet med å etablere en Charterpark har samtidig bidratt til å utløse andre virkemidler. I tiltaksplanen for 2012, som er stemplet "desember 2011", ble det søkt DN for kr 1 184 000 av et totalbudsjett på kr 2 470 000. I denne tiltaksplanen ble det også presentert et budsjett for 2013, hvor DN ville bli søkt for kr 1 214 000. I tilsagnsbrevet fra DN til prosjektet, datert 8. mai 2012, og stilet til Stiftelsen Norsk Villreinsenter, står det at prosjektet bare er bevilget støtte på kr 100 000. Vurderingen er som følger: "Prosjektet søkte i 2009 om en varighet i programmet "Naturarven som verdiskaper" på 3 år, til og med juni 2012. Programledelsen har i dialog med prosjektleder og styringsgruppe diskutert en mulig forlengelse av prosjektet, men besluttet at nåværende prosjekt avsluttes innenfor opprinnelig tidsramme, altså innen utgangen av juni 2012". De kr 100 000 som DN bevilger, skal brukes til arbeid med å avslutte prosjektet med en sluttrapport og regnskapsrapport og til å overføre sertifiseringen av *Europarc* Charter til nasjonalparkstyret. Prosjektleder var, som nevnt, ikke oppmerksom på tilsagnsbrevet da han ble intervjuet i september 2012.

11.1.6 Forankring og mobilisering

I oppstarten var prosjektet forankret i Dovrefjellrådet. Det gjorde sitt til at kommunene hadde et eierforhold til prosjektet, men det var fortsatt et stort behov for å forankre konseptet *Europarc* hos andre aktører i kommunene, slik som bedriftene og næringsorganisasjonene og turistkontorene. Det ble jobbet bl.a. med ulike gulrøtter for å få med bedriftene, blant annet ved å gi støtte til utviklingen av miljøsertifisering. Det virker som et bra tiltak. Erfaringene viser at uten gulrøttene er det ikke så lett å få med bedrifter som har lite tid til slik utvikling. Det har også vært gitt innstikk om prosjektet i alle lokalaviser for å synliggjøre prosjektet og oppgavene som prosjektet er i gang med. Av de aktørene som er viktigst i forankringsarbeidet, regnes reiselivsbedriftene som de viktigste og dernest næringsorganisasjoner. Deretter kommer fylkeskommunene og kommunene i området, mens Fylkesmannen og Innovasjon Norge kommer lengre ned på lista. Innbyggere og frivillige organisasjoner vurderes ikke som en målgruppe, selv om grunneiere trekkes ut som en egen målgruppe. Grunnen til dette er at grunneiere kan være involvert i konkrete tiltak. Vi finner

likevel at innbyggerne og frivillige organisasjoner er viktige for å gi prosjektet en lokal og regional forankring og legitimitet. At dette ikke framsettes som en målgruppe, kan være fordi man har tolket spørsmålet dit hen at det er snakk om hovedmålgruppe. Da er det bedriftene og næringslivet som er øverst. Likevel, frivillige organisasjoner og lokalbefolkningen er viktige for å få den støtten som utviklingen i området trenger, spesielt hos politikerne. De vil ikke gå lenger enn det de oppfatter at deres velgere gir mandat til. Bevisstgjøring i befolkningen vil kunne gi seg utslag i politisk strategi.

Når det gjelder en gruppe som det har vært vanskelig å trekke med, viser prosjektet til reiselivsorganisasjonene. En av grunnene til dette er at disse har begrenset med midler og lite kompetanse på nasjonalparker og / eller verneområder. Mange av dem er heller ikke så erfarne med utviklingsprosjekter på tvers av bruk og vern. Det er likevel en god vurdering i prosjektet at disse virksomhetene må trekkes inn i samarbeidet, selv om det tar tid.

Etter at eierskapet i prosjektet ble skiftet fra Dovrefjellrådet til Dovrefjell nasjonalparkstyre, ble prosjektet en del av forvaltningen, slik at alle prioriteringer og bevilgninger må behandles av nasjonalparkstyret. På denne måte har det skapt en sterkere forankring hos de sentrale aktørene som sitter i styret.

Vi ser at en utfordring i prosjektet har vært å forankre arbeidet med andre reiselivsaktører, destinasjonsselskap og fylkeskommunal reiselivssatsing i området. Det kan bero på at tilnærmingen i prosjektet ikke er godt nok forstått eller formidlet. Det påvirker uansett samordningen på tvers av reiselivsaktørene, og har gjort en samlet reiselivsstrategi for området vanskelig.

11.2 Måloppnåelse

11.2.1 Rapportering på tiltak

Prosjektet bærer preg av å ha god kompetanse på reiseliv og markedsføring, noe som gjenspeiler seg i tiltakene. Det overordna i prosjektet er å framheve attraksjonene for å øke besøkstallet, og ved at besøkstallet øker, og besøkende blir flere dager i området, så vil det bidra til den økonomiske verdiskapingen hos bedriftene. En slik utvikling skal ikke gå på bekostning av ens fremste attraksjon, nemlig naturarven, men strategien i prosjektet er i størst grad rettet mot det å skape besøksattraksjoner i området gjennom det å fokusere på opplevelser og å markedsføre disse. Arbeidet med bedriftene dreier seg i hovedsak om å utvide kompetansen på drift og utvikling av en besøksattraksjon.

Prosjektet har midtveis i programmet hatt flere satsingsområder: 1) oppfølging av Europarc Charteret, 2) miljøsertifisering, 3) reiselivsstrategi for området og 4) markedsføringstiltak, i tillegg til å utvikle måter å dokumentere verdiskaping og næringsutvikling på. Oppfølgingen av Charterparken avhenger av at man klarer å sette planen ut i livet. Det er ingen garanti for at man får beholde denne statusen om det ikke blir godt nok fulgt opp. Slik det er nå, etter at verdiskapingsprosjektet er avsluttet, er det vanskelig å si hva som vil skje med denne statusen. Det er nå Dovrefjell nasjonalparkstyre som har fått som ansvar for å følge opp planen. Det jobbes samtidig med Interregprosjektet *Parks and Benefits*, som er nært beslektet i innhold med verdiskapingsprosjektet. Dette er også et nettverk man vil spille videre på.

Prosjektet har valgt miljøfyrtårnsertifiseringen som sitt kvalitetsmerke når det gjelder fokus på bærekraft. Kurset i markedsføring og service har bl.a. måttet la vente på seg på grunn av kravet om miljøsertifisering for å delta. Av 13 bedrifter som det først ble satt fokus på, er 8 allerede miljøsertifisert, 4 er ikke helt ferdig, og en er falt fra. I forbindelse med denne sertifiseringen ble det ansatt en egen miljøfyrtårnkonulent, men arbeidet synes dyrt og tidkrevende, slik at prosjektleder gikk gjennom et program for å selv kunne sertifisere bedrifter. Det har gjort oppfølgingen av utvalgte bedrifter bedre, men det er også tidkrevende arbeid.

Det har også vært gjennomført kurs med bedrifter og destinasjonsselskaper slik at disse skal bli flinkere til å yte det gode vertskapet. Det jobbes videre med koordinering og samordning av tilbud for å gjøre besøk til Dovrefjell nasjonalparkområde så enkelt som mulig for besøkende. Her er det viktig med samarbeid med de lokale turistkontorene. Ser vi på det som har vært viktig for måloppnåelsen i tiltakene, har involveringen av reiselivsorganisasjonene, slik at de får eierforhold til prosjektet, vært viktig. Det samme er tilfelle med kommunene. Når de kommer i gang og bruker prosjektet i markedsføringen av sin kommune, har man i stor grad lykkes.

Aktivitetsbrosjyren har vært et positivt tiltak for reiselivet i området. Denne ble utarbeidet i samarbeid med Nasjonalparkriket Reiseliv, og mange bedrifter peker på at de så umiddelbare resultater – slik som ridebedriftene og Folldal Gruver. Prosjektet har hatt gode og informative nettsider, slik som Dovrefjell.com, om ikke akkurat direkte til verdiskapingsprogrammet, så til aktiviteter og tiltak som vokser ut av og som samarbeider med prosjektet. Man har forsøkt å gå ut med en slags aktivitetsgaranti for besøkende, at det hver uke i sommerhalvåret skal være ulike aktiviteter.

Tiltak rettet mot tilrettelegging og styring av ferdsel skal bidra både til å bevare naturarven, ved å kanalisere trafikken bort fra sårbare områder, og til å gjøre randsonene attraktive for ulike tilbud. Eksempler her er et løypenett i Folldal kommune, spesielt knyttet til Folldal Gruver, og et prosjekt ved Mardalsfossen for utvikling av attraksjoner og tilbud til besøkende i dette området, noe som var ferdig til sommeren 2012. Det arbeides også i prosjektet med tilrettelegginger for besøkende, som er mer allmenn tilgjengelig, slik som rundløyper (looped walks), beskrevne ruter, brosjyrer over turområder og informasjon om regelverk ved jakt, fiske, m.m..

Viewpoint Snøhetta er også brukt som eksempel på attraksjon i Dovrefjellprosjektet, selv om dette i utgangspunktet var et tiltak under prosjektet *Villreinen som verdiskaper*. Men fordi disse to prosjektene ligger i samme område, har det vært naturlig at de har samarbeidet. Villreinsenteret har brukt prosjektlederen i Dovrefjell som kompetanseperson på besøksnæringene, noe som synes å ha vært et gjensidig nyttig samarbeid. Det er også påtenkt et samarbeid med *Villrein som verdensarv* på Lesja, sammen med Villreinsenteret. Andre satsinger som er planlagt, og som sammenfaller med strategien om reiselivsutviklingen i området, er Informasjonsknutepunkt på Dombås, Nasjonalparksentrenes rolle og planene rundt Tindesenteret på Åndalsnes. Som nevnt ser vi en utfordring med å forankre denne strategien hos andre reiselivsaktører og destinasjonsselskap i området.

Det man har lært så langt i forbindelse med gjennomføringen av tiltak, er at man i større grad må forplikte seg til en sammenkobling av midlene lokalt, og oppfordre aktørene til å gå sammen for å få på plass egenandelen slik at de kan utløse større summer. Prosjektet viser at det er viktig å få på plass gode rammer rundt tiltakene, men at dette ikke er noe man kan ta for gitt at kommer på plass. Det synes å være en mangel på kompetanse på reiseliv og de utfordringene reiselivet står ovenfor i tilknytning til forvaltning og utvikling av verneområder. Derfor er det viktig å finne gode løsninger for å få virkemidlene til å spille på lag. En slik ramme er web-løsninger, som også er kostbart og tidkrevende, både når det gjelder innhold på sidene og ellers å lage og drifte dem. Derfor er dette noe som må tas opp på et nasjonalt nivå.

11.2.2 Bevaring av naturarven

Prosjektet er svært opptatt av bevaringen av den kvalitet og de verdier som knyttes til Dovrefjell nasjonalparkområdet. Dette er tross alt ressursen som reiselivet skal leve av framover, og som skal bevares også for framtidige generasjoner. Et viktig innsatsfelt er å øke den lokale bevissthet om verdiene ved naturarven. Ved å vise at disse verdiene er etterspurte, og at de kan være grunnlag for lokal utvikling, vil det øke oppslutningen om bevaringen av dem. Dette gjøres bl.a. ved kunnskapsutvikling og formidling av områdets egenart og hvordan man skal oppføre seg for å ta vare på naturarven. Det er utviklet noe som kalles "Dovrefjellvettreglene" i 9 punkter for at lokale best mulig skal tilrettelegge på en god måte, og for at besøkende bedre skal ta vare på naturen i områder de ferdes i. Et annet viktig virkemiddel for å ta bedre vare på naturen er å etablere et regelverk for styring av trafikk utenom sårbare områder, uten at dette skal påvirke den gode opplevelsen hos besøkende. Det dreier seg veldig mye om god tilrettelegging.

11.2.3 Kunnskapsutvikling og formidling

Prosjektet er opptatt av å utvikle en kunnskaps- og informasjonsbase som er direkte nyttig for besøkende og andre interessenter. Ved å ha blitt en del av *Europarc* sitt system, vil prosjektet kunne trekke på kunnskap og erfaringer fra andre parker i Europa, noe de kan videreformidle til ulike samarbeidspartnere i området.

En utfordring har vært at det rundt Dovrefjell lå informasjon fordelt på 11 websider. Det var ikke laget noen fullstendig informasjon i brosjyrer hos de enkelte kommunene. Det finnes heller ingen markedsdatabase på turistkontorene. Dette arbeides det nå med som en del av prosjektet. Allerede i oppstartsfasen er det jobbet med å utvikle egen markeds- og webplattform.

Prosjektleder har selv omfattende markedsføringskompetanse, og denne er tilbudt bedrifter og turistkontorer på flere kurs. Prosjektet bygger også på den kunnskapen som ligger som nevnt i standardene for miljøfyrtårnsertifiseringen. At prosjektet selv har kompetansen til å veilede bedrifter i denne sammenheng, sparer bedriftene for mye. Den eksterne konsulenten som er hyret inn på området, arbeider på timeavtale, men det ble oppfattet som dyrt og tidkrevende, slik at prosjektlederen utviklet selv kompetansen til å kunne sertifisere bedriftene i området.

Det er samlet inn mye fagstoff som tas med i formidlingen av områdets naturkvaliteter og naturverdier. Dette skal også gjøres tilgjengelig for bedriftene, noe som dermed vil styrke kunnskapsplattformen i deres tilbud. Det har så langt blitt samlet over 60 rapporter med kunnskap på flere områder knyttet til bærekraftig utvikling av nasjonalparken og en base på over 30 presentasjoner som kan bearbeides og brukes direkte inn mot ulike målgrupper. Kunnskapen som utvikles i prosjektet, er nyskapende i norsk sammenheng, og prosjektet vil på denne måten generere kunnskap som vil kunne komme andre nasjonalparker i Norge også til gode.

Når det gjelder formidling, gjøres dette på flere arenaer i form av kurs, foredrag, seminarer, presentasjoner og deltakelse på konferanser i inn- og utland. Det brukes ikke sosiale medier, men nettsider er utviklet, og det har vært flere radiooppslag, nasjonale avisoppslag og flere titalls oppslag i lokale og regionale aviser. Hovedmålgruppen for formidlingen er bedriftene og turistkontorene. Naturarven står sentralt i all formidling, spesielt knyttet til: 1) den unike og verdifulle naturarven og 2) naturarven må tas vare på for framtidige generasjoner.

11.2.4 Bred verdiskaping

Miljømessig verdiskaping

Den miljømessige verdiskapingen kan eksemplifiseres i prosjektet med miljøfyrtårnsertifiseringen, noe som vil bidra til tydeligere fokus på bærekraft i bedriftene. I tillegg kan vi framheve kunnskapen om naturarven som et bidrag til den miljømessige verdiskapingen, slik at man både øker oppslutningen om vernet og sikrer en mer naturvennlig atferd i området.

Kulturell verdiskaping

Prosjektet skal styrke områdets identitet, omdømme og merkevarebygging, som igjen styrker Dovrefjell nasjonalparkområdet som et attraktivt reisemål og bosted. Kulturell verdiskaping foregår gjennom å styrke identiteten rundt tilbudene. En konkurranse er satt i gang i oppstartsfasen for at bedrifter og lokalbefolkningen skal foreslå produkter, kunst, malerier med Dovrefjell som sentralt tema. Dette for å bidra til identitetsbyggingen og den kulturelle verdiskapingen.

Sosial verdiskaping

Prosjektet skal bidra til å fremme samhandling og samarbeid. De fleste bygdene i området har en nedgang i folketallet og er opptatt av å få bedre nettverk for å fremme en positiv utvikling. Slike nettverk styrker den sosiale verdiskapingen. At bedriftene kommer sammen på kurs og ser at de trekker i samme retning, vil være en økt sosial verdiskaping. Da det rapporteres om at det ikke har vært eksisterende eller nye nettverk involvert i oppstartsfasen, er vi spørrende til om spørsmålet er blitt tolket rett. Vi ser at prosjektet bidrar både til å opprette nye nettverk, slik som mellom bedriftene, og til å styrke eksisterende bl.a. i forbindelse med eksisterende næringsorganisasjoner og *Europarc*-nettverket. Nettverk er også knyttet til flere samarbeidsaktører, også i en referansegruppe som del av prosjektet, som bl.a. består av NINA, Fylkesmannens miljøvernnavdeling, NHO reiseliv, bedrifter og Høgskolen i Lillehammer og BI.

Økonomisk verdiskaping

Gjennom å etablere en markedsplattform og koordinere tiltak for bedriftene, vil prosjektet bidra til en økonomisk verdiskaping. Dette i form av økt omsetning og en sikring og utvikling av arbeidsmarkedet i området. Dette handler i større grad om å få flere besøkende til området enn om tilflyttingstiltak. En viktig indikator er måling av gjestedøgn og omsetning blant de bedriftene som deltar. Det planlegges også kundeundersøkelser og ellers en oversikt over antall henvendelser og oppslag i media. Det er 25 000 besøkende til området hvert år. 6000 av dem overnatter i naturen, mens resten er dagsturister. Reiselivsnæringen i området har omtrent 350 000 overnattingsgjester årlig. Det har vært en økning av besøkende i oppstartsfasen, og det rapporteres om en omsetningsvekst hos 3 av de involverte næringsvirksomhetene. Veksten kan forventes å stige betraktelig samlet sett da flere av tilbudene kommer på plass utover i programperioden.

Den brede verdiskapingen

Selv om prosjektet har et tydelig kommersielt fokus, er vår vurdering at prosjektet samtidig har en klar bevissthet om samspillet mellom de ulike verdiskapingsformene. Etableringen av Charterparken bidrar til en mer langsiktig strategi på dette området og er dermed med på å fremme dette samspillet. Utfordringen er å få til en bedre koordinering og helhetlig tilnærming til utvikling i vid forstand. Så langt har den miljømessige og økonomiske verdiskapingen blitt høyest prioritert, mens den kulturelle og sosiale verdiskapingen er prioritert i mindre grad.

11.3 Spesielle temaer

11.3.1 Konfliktåndtering

Prosjektleder har lang erfaring med å jobbe med bærekraftig reiseliv i Europa og har et omfattende nettverk. Vedkommende finner et gap mellom nasjonale visjoner og hvordan systemene følger opp visjonene. Nøkkelordet er mangel på koordinering, noe som fører til konflikter på flere nivå. Det man forsøker å få til lokalt, blir ikke på samme måte fulgt opp sentralt. En måte å håndtere dette på er gjennom dialog, og prosjektet har dialog med ulike aktører. Det er likevel et problem at flere jobber parallelt med ulike ting, slik som nettsider, markedsføring, osv.. At det er et såpass stort område, med flere fylker og kommuner, vil bety at uenighet blir uunngåelig. Prosjektet kan komme inn på andres områder, og det kan bli uklart hvem som skal ta ansvar for hva. Ved å ha en forankring i regionrådet vil man i prosjektet fort kunne ta opp uenigheter i regionen på øverste nivå, men når flere fylker og regioner er involvert, stiller det seg noe annerledes. Nøkkelen synes å være koordinering, dialog og involvering.

I prosjektet er det en utfordring knyttet til ulike aktører og interessenter i nasjonalparkene. Den norske friluftsløven gir rett til allmenn ferdsel, men det eksisterer ikke et godt nok regelverk på styring av trafikken, slik de for eksempel har i Sveits. DNT har en sterk posisjon i fjellområdet, spesielt når det gjelder gjestedøgn i tilknytning til nasjonalparken, noe som gjør at det ikke alltid er så lett for andre tilbydere. Det kan også svekke mulighetene for tilbud i randsonene.

Konfliktforebygging og konfliktdemping er en viktig del av Green Charter, bl.a. gjennom å etablere et interesseforum som skal møtes minst 2 ganger i året. Dovrefjellrådet har hatt halvårlige dialogmøter hvor alle organiserte interessenter er invitert, til sammen 104 formelle interessenter og mer enn 280 kontakter. Dette er en måte å håndtere potensielle konflikter og kan i seg selv virke konfliktforebyggende.

Prosjektet har blitt beskrevet som veldig konsentrert om det kommersielle, noe som ligger tydelig i planene og i fokuset på bedriftene. Det er ikke like sterkt forankret i vernehensyn, selv om bevaringen av naturarven står helt sentralt i Charterplanen. I denne sammenheng vil det bli viktig med konfliktforebygging, blant annet ved å finne fram til vinn-vinn-løsninger og satse i områder uten altfor stort konfliktpotensial. En måte å gjøre dette på, som vi ser igjen i de andre prosjektene også, er å legge til rette og styre trafikken, blant annet utenfor sårbare områder og inn i randsonene hvor hovedtilbudene ligger.

11.3.2 Institusjonalisering

Det ble arbeidet i prosjektet med forankring på flere plan. Det forelå allerede en forankring innad i kommunene og i det interkommunale planarbeidet gjennom Dovrefjellrådet og dets satsing på bærekraftig reiseliv. Prosjektet viser til en god forankring i Dovrefjell nasjonalparkstyre. Prosjektet er videre forankret i fylkesplaner, både hos fylkeskommunene og fylkesmennene, men det er i hovedsak gjennom realiseringen av Charterplanen at den fremste institusjonaliseringen vil foregå. Det vil derfor være en generell utfordring å få reiselivsaktører, kommuner og andre til å gå sammen om å fremme Europarc som sin utviklingsstrategi framover. Det synes fortsatt å være en vei å gå for å komme dit.

En utfordring som trekkes fram av prosjektleder i forbindelse med institusjonaliseringen, er hvordan planverket på det lokale, regionale og nasjonale nivåene henger sammen. Det virker som om flere av institusjonene som knyttes til nasjonalparkene i Norge, ikke snakker like godt sammen, at noen kan jobbe med informasjon, andre med forvaltning og andre igjen med utvikling. Dette er noe det nå arbeides med fra ulike aktører på nasjonalt plan, blant annet den interdepartementale gruppa som ser på samordning av virkemidler for bred verdiskaping tuftet på natur- og kulturarven.

11.3.3 Programvurdering og addisjonaltet

Deltakelsen i verdiskapingsprogrammet har vært viktig for de satsingene som Dovrefjell-prosjektet var i gang med å utvikle for området knyttet til bærekraftig reiseliv. Prosjektet ville nok blitt satt i gang uten programmet, men programmet har hjulpet til med å gi et større trykk på allerede eksisterende satsinger.

Programmet synes, fra prosjektets side, å ha et for sterkt fokus på naturforvaltningen og mindre på den kommersielle siden. Det burde være mye mer fokus på markedet og besøkende, ifølge prosjektet. Vi ser det slik at dette kanskje gjelder flere av prosjektene, men at selve programmet har sin forankring i Direktoratet for naturforvaltning, og at de som jobber med prosjektet har en sterk orientering mot den kommersielle siden. Likevel, programmet er et tiltak for å fremme økt bevaring, og oppslutning om bevaringen, gjennom utvikling.

Når det gjelder de økonomiske ressursene, mener prosjektet at det kunne vært bevilget mye mer, ikke bare til prosjektene, men til programmet. Det er en formidabel jobb som er satt i gang av programmet, og det krever mye tid og ressurser. De faglige ressursene i programmet vurderes likevel i stor grad som tilstrekkelige for prosjektet selv, selv om det burde vært jobbet mer med kunnskaps- og erfaringsoverføring mellom prosjektene.

11.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Prosjektleder nevner at en suksess i prosjektet har vært involvering av 30 bedrifter (i forbindelse med miljøfyrtårnsertifisering), 7 turistkontorer og 3 nasjonalparksentre. Vi kjenner ikke til hva involveringen har gått ut på, men vi forstår det går på hva man gjør for og tilbyr bedriftene. Det som kjennetegner suksessen, ifølge prosjektleder, er: 1) å markedsføre ut i fra hva man faktisk kan tilby og gjøre; ikke sette i gang ting uten at man vet at det vil fungerer, og 2) å bidra til en bedre tilrettelegging og styring av trafikken. Etableringen av Charterparken oppleves i den forbindelse som en suksess.

En fallgruve kan være det som kunne ha blitt, om ikke etableringen av Charterparken ble noe av. Det ble jobbet intenst og raskt med søknaden, og det har gått utover forankringen. Det å forankre i etterkant kan være både et problem og et potensial forhold til det å skape et eierforhold til parken blant kommunene og områdets innbyggere. Det kan være et potensial, fordi det kan synliggjøre noe hos enkelte aktører som de kanskje ellers ikke ville sett, og som de ser kan være gunstig og som de dermed slutter seg til. Det er dermed mulig at mangelen på forankring i starten kan innhente tilnærmingen på et senere tidspunkt som en fallgruve. At ansvaret for Charterparken er nå lagt til nasjonalparkstyret kan bli en utfordring når man jobber med såpass overordna temaer.

11.4 Åpen post

Prosjektet peker på behovet for å inkludere regulære virkemidler inn mot programmet, at man i større grad klarer å få virkemidlene til å virke sammen. Prosjektet peker på at virkemidlene som rettes inn mot reiselivet, og virkemidlene knyttet til nasjonalparker og verneområder ikke understøtter hverandre godt nok. Dette henger sammen med det prosjektet etterlyser i forhold til bedre koordinering rundt bruk og vern av nasjonalparkene i Norge.

Som et konkret tiltak nevnes en felles nettportal som er kundevennlig. Kunden ser ingen grenser og er opptatt av å få pakke tilbud som kan bestilles online. Det må en sterkere samkjøring mellom nasjonalparkforvaltningen og de som jobber med informasjon og utvikling. Slik er det i de fleste andre land i Europa, men ikke i Norge. Finland er et godt eksempel på hva som kunne vært gjort. Her finnes en seksjon for nasjonalparker, som har med oppsyn, forvaltning, verdiskaping og vertskap. Man kunne i den sammenheng også lage et samfunnsregnskap, slik at om man ser at det er belastning i ett område, kan man styre trafikken til et annet.

Prosjektet reflekterer selv over at en viktig side for å sikre resultatene utover programperioden er at fornyelsen av Charterplanen går igjennom, slik at man får en permanent ordning. Det vil kreve en betydelig innsats, men fra prosjektet vurderes det som gode sjanser for å få det til.

11.5 Oppsummerende vurdering

Prosjektet *Område- og trafikkutvikling rundt Dovrefjell* har fra start til slutt vært et omfattende prosjekt som har omhandlet et svært stort område med veldig mange aktører. I forlengelsen av Europarc charteret, har prosjektet forsøkt å få fram en helhetlig reiselivsstrategi for hele området. Det gjør at det til tider kan være vanskelig å få oversikt over hvor systematisk man klarer å få jobbet med å realisere en slik strategi. Det er en svært omfattende oppgave som det ikke er lett å få realisert på noen få år. Det har ikke vært lett å få tak på de konkrete effektene av å være del av Europarc nettverket, og vi vil anta at de fleste av disse effektene er langsiktige. Det gjør det samtidig vanskelig å vise til konkrete effekter på kortere sikt. Prosjektet har valgt Miljøfyrtårnsertifiseringen som en sentral strategi, og selv om dette er en egen ordning som ligger utenom verdiskapingsprogrammet, har det vært et forsøk på å konkretisere bærekraftsperspektivet i prosjektet. Ordningen er viktig, men det er ikke gitt at bedriftene som blir miljøsertifisert, får større oppslutning om naturvernet, eller at de begynner å aktivt bruke naturarven som en del av sitt produkt uten å forringe dens verneverdier. Det kreves et mer spisset fokus for å få til den koblingen, noe som ble lettere når prosjektleder selv kunne utstede sertifiseringer. Men det er vanskelig å si hvor utbredt denne koblingen har blitt.

Vi finner at avslutningen av Dovrefjellprosjektet, noe prosjektledelsen selv ikke ønsket, reiser et interessant tema: Hva dreide i så fall dette seg om? Det kan være et spørsmål som retter seg mot en større problemstilling om forholdet mellom bruk og vern og mellom utvikling og bevaring der bedriftene skal få en større rolle. Den nye forvaltningspolitikken, der fokuset skal være mer på å balansere bruk og vern, er relativt ny, slik at man vil naturlig nok gjøre seg noen erfaringer på godt og vondt. Var det slik at Dovrefjell-prosjektet utviklet seg mer som et destinasjonsselskap? Har det med forankringen å gjøre? Er det andre årsaker. Det er det vanskelig å si noe klart om, men vi merker oss at prosjektet er avviklet uten at prosjektlederen eller styret i prosjektet selv har ønsket det.

12. Nasjonalparklandsbyene

Midtveisanalyse 2012

Fra Storeste. Kilde: Storslett nasjonalparklandsby.

En nasjonalparklandsby skal være et livskraftig lokalsamfunn som utgjør en naturlig innfallsport til en nasjonalpark hvor det finnes servicefunksjoner som overnatting, mat og informasjon og hvor det arbeides aktivt med tilrettelegging og utvikling av nye tilbud. Lokalsamfunnet skal utvikle en sterk forankring og tilknytning til naturen. Innbyggerne skal være stolte av sine natur- og kulturverdier og ønske å ivareta og utvikle disse.¹⁰

12.1 Bakgrunn

Satsingen på konseptet Nasjonalparklandsby har føringer tilbake til "Fjellteksten" (St.prp. nr 65 (2002-2003), pkt 3.13, hvor det framheves at naturarven skal være et grunnlag for sysselsetting og verdiskaping i bygdene rundt nasjonalparker og verneområder. Dette ble videreført i Soria Moria-erklæringen (2005), og i 2006 nedsatte Miljøverndepartementet (MD) en gruppe som skulle bidra til en handlingsplan på området. I St. meld nr 25 (2008-2009) "Lokal vekstkraft og framtidstru: Om distrikts- og regionalpolitikken" fremheves 31 kommuner som nasjonalparkkommuner og 5

¹⁰ Fra Plattformen for Norges nasjonalparklandsbyer 2009-2013.

steder som nasjonalparklandsbyer. Følgende steder ble 4. mars 2008 tildelt nasjonalparklandsby-status:

1. Fossbergom i Lom kommune (Oppland)
2. Geilo i Hol kommune (Buskerud)
3. Jondal i Jondal kommune (Hordaland)
4. Storslett i Nordreisa kommune (Troms)
5. Vingelen i Tolga kommune (Hedmark)

Kriteriene som ble brukt av MD til utvelgelsen av nasjonalparklandsby er:

1. Stedet skal være nærmeste servicesenter ift. nasjonalparken. Her finnes bl.a. muligheter for å få informasjon, overnattingsmuligheter og muligheter for å kjøpe mat
2. Stedet skal framstå med en helhetlig miljøprofil
3. Det skal eksistere en stedsutviklingsplan for stedet som tar høyde for nærhet til nasjonalparken
4. Stedet skal være en naturlig atkomst/ innfallsport til nasjonalparken
5. Stedet skal inneha kompetanse til å formidle informasjon om nasjonalparken og være aktiv med markedsføring av nasjonalparken
6. Kommunen skal ha godkjent kommuneplan (arealdel)
7. Opprettholdelse av landskap/landskapspleie
8. Aktiv produktutvikling – produkter rettet mot verneområdet (guiding, tilrettelegging...)
9. Kulturbærer
10. Bevisst på lokale tradisjoner og lokal mat
11. Et livskraftig samfunn med en naturlig kontakt og beliggenhet til nasjonalparken.

12.1.1 Prosjekthistorien

Nasjonalparklandsbyene ble ett av de første 10 prosjektene i *Verdiskapingsprogrammet for naturarven* sommeren 2009. Det var da allerede etablert et forprosjekt i tilknytning til utviklingen av konseptet. Forprosjektet var finansiert av Innovasjon Norge, kommunene og Kommunal- og Regionaldepartementet (KRD). Det overordnede ansvaret lå hos Miljøverndepartementet og Direktoratet for naturforvaltning. Forprosjektet varte fra 15. mai 2009 til 1. mai 2010, og det foreligger en rapport fra forprosjektet datert 22.4 2010. Telemarksforskning har også gjennomført en egen

evaluering av forprosjektet.¹¹ Det ble en litt spesiell oppstart på hovedprosjektet, da det både var et forprosjekt og hovedprosjekt på samme tid. I sluttrapporten fra forprosjektet pekes det likevel på følgende: ”Koblingen mellom for- og hovedprosjekt er sterk, og arbeidet i forprosjektperioden har lagt helt grunnleggende føringer for struktur og innhold i hovedprosjektet”. Oppstartsfasen i hovedprosjektet er da også å forstå som en forprosjektfase for *Nasjonalt parklandsbyene*. Perioden bærer en del preg av et prosjekt i utvikling, hvor det er en del sentrale utfordringer knyttet til både å få opp aktiviteter i hver av landsbyene og å få på plass en prosess på tvers av landsbyene som kan bringe konseptet videre. Midtveis i programmet, og spesielt i 2011, har man kommet en del videre rundt prosessen med å utvikle en felles merkevareprofil med hjelp fra kommunikasjonsselskapet Siste Skrik. Visjonen er nå mer spisset enn det man hadde i starten, og som vi så innledningsvis. Nå er den: “Nasjonalt parklandsbyene skal være det beste vertskap for tilrettelagte opplevelser av natur- og kulturarv”. Det er nok mye som gjenstår for å konkretisere hva dette innebærer, men det synes å ha gitt nasjonalt parklandsbyene en ny, felles giv. Det skjer ellers mange utskiftninger i 2012, som gjør at kontinuiteten i en slik visjon kan være utfordrende, men det kan også gi nye muligheter. Nye personer kommer med nye blikk på mulighetene i prosjektet, og det ser nå ut til at den nye prosjektlederen har startet en grundig prosess med samkjøring på tvers av delprosjektene og et sterkere fokus på overbygningen mellom dem.

12.1.2 Mål og formål

Prosjektet *Norges Nasjonalt parklandsbyer* har som hovedmål at det med basis i lokale natur- og kulturverdier skal skapes livskraftige samfunn med godt omdømme, bolyst, skaperlyst og økt oppslutning om naturvern.

Delmål dreier seg om følgende:

1. Stimulere til kreativitet og næringsutvikling
2. Bevisstgjøre innbyggerne og andre om mulighetene som ligger i en bærekraftig bruk av nasjonalparkene og verneområder
3. Øke kompetansen hos innbyggerne i kommunene og andre besøkende om verneverdiene i nasjonalparkene og verneområdene.

Formålet med hovedprosjektet er:

1. Å klargjøre og tydeliggjøre innholdet i begrepet nasjonalt parklandsby som grunnlag for en samordnet strategi for ordningen på nasjonalt plan
2. Legge en stødig plattform for en klar og konsistent satsing i årene framover i den enkelte nasjonalt parklandsby

Målene er like for forprosjektet og hovedprosjektet, noe som er viktig også for å få kontinuitet og et samlet fokus i prosjektet.

¹¹ Per Ingvar Haukeland og Bent Aslak Brandtzæg. Nasjonalt parklandsbyene: En evaluering av forprosjektet, TF-notat nr. 2 / 2011.

12.1.3 Tiltaksområder

Tiltakene i *Nasjonalparklandsbyene* dreier seg hovedsakelig om to områder:

1. Felles tiltak: nasjonal koordinering, som handler om å ivareta fellesoppgaver, administrasjon, planlegging og iverksetting av fellesprosjekter, og videreutvikling av konseptet.
2. Lokale tiltak: stedsutvikling, tilrettelegging og informasjon som går på tiltak rettet mot web, trykksaker, skilting samt bedre kvalitet og tilgang på opplevelser og tiltak som synliggjør nasjonalparklandsbyen bedre innad og utad.

Fordi hovedprosjektet omfatter fem ulike tettsteder, vil dette i praksis bety at vi har å gjøre med fem unike utviklingsprosjekter i tillegg til det som er felles. Selv om vi vil komme innom det som er gjort i de enkelte landsbyene, har vi ikke anledning til å gå inn i detaljene på hva som er gjort i hver landsby i denne oppstartsanalysen. Vi behandler derfor hovedprosjektet som ett prosjekt og vil legge tyngden av analysen på fellestiltakene.

Nettverket for nasjonalparklandsbyene satte opp følgende tre tiltaksområder som gjaldt både for hovedprosjektet og for forprosjektet:

1. Strategiske avklaringer nasjonalt og regionalt
 - Avklare status for ordningen og dens plass i nasjonal reiselivssatsing
 - Avklare status og plass i regional utviklingssammenheng
 - Klargjøre og tydeliggjøre nasjonalparksentrenes/informasjonsentrenes rolle i satsingen
 - Avklare skillelinjer (forskjeller/likheter) mot nasjonalparkkommunestatusen
 - Klargjøre grunnlag for utvikling av en merkevarestrategi
 - Begrepsavklaring og operasjonalisering av kriterier
2. Prosess for å styrke satsinger i den enkelte kommune
3. Sammenlignende internasjonalt perspektiv

I prosjektplanen for hovedprosjektet, datert 27.05.10, presenteres 6 satsingsområder som hver av de fem nasjonalparklandsbyene i tillegg skal arbeide med:

- Informasjon
- Omdømmebygging og profilering
- Næringsutvikling
- Stedsutvikling og tilrettelegging
- Kompetanse og nettverk

- Forvaltning

I tiltaksplanen for 2010 løftes følgende fellestiltak fram:

1. Utarbeidelse av kriterier for nasjonalparklandsbyhotell / -bedrifter
2. Utarbeidelse av kriterier og rammeverk for bruk av logoer på produkter og tjenester
3. Utarbeide modell for innhold i informasjonsentre i alle nasjonalparklandsbyene
4. Felles nettsider og annet informasjonsmateriell
5. Utvikle felles landsbyprodukter/nasjonalparkprodukter

I tillegg presenterer hver av nasjonalparklandsbyene sine egne tiltak på de nevnte satsingsområdene. Det dreier seg om flere tiltak innenfor tidligere omtalte felt: informasjonsformidling, omdømmebygging, tilrettelegging, miljø, profilering, bedre organisering av det lokale arbeidet, vertskapsarbeid, naturforvaltning, næringsutvikling, stedsutvikling, kompetanse og nettverk. Uten at vi kan gå i detaljene for hver enkelt landsby, ser vi det som svært gunstig at det foreligger en slik felles orientering knyttet til de lokale tiltakene. Det gjør at man får en sterkere felles erfaring også med de lokale tiltakene, noe som gjør erfaringsutvekslingen mellom landsbyene bedre.

12.1.4 Organisering og ledelse

Nasjonalparklandsbyene danner et eget nettverk med en egen koordinatorrolle. I tillegg har prosjektet en styringsgruppe som består av ordførerne i de fem kommunene som nasjonalparklandsbyene ligger i, og en representant fra hver av følgende: fylkesmenn, fylkeskommuner, MD og DN samt representanter fra DN og MD som observatører. Hver av landsbyene har sin egen koordinator, styre og råd. Disse landsbykoordinatorene er en del av en nasjonal arbeidsgruppe, hvor også de to nasjonalparksentrene i Storslett og Lom er inkludert. I forprosjektet ble den nasjonale koordinatoren lagt til Vingelen nasjonalparklandsby, mens det i hovedprosjektet er inngått en avtale om en delt løsning mellom Hol og Tolga om koordinatorrollen. Høsten 2012 ble det et prosjektlederskifte, da en ny prosjektleder tiltrådte i 80% fra 1. oktober.

I oppstartsfasen ble det vurdert å formalisere nettverket i en egen organisasjon med en rekke funksjoner, men dette ble ikke gjennomført, og man fortsatte med en nettverkskonstellasjon. Utover i oppstartsfasen ble det fokusert mer på lokale tiltak. Dette førte til vurderingen at det var mindre behov for en styrket felles ledelse. I årsrapporten for 2010 ble prosjektorganiseringen vurdert til over snittet bra, men det ble samtidig framhevet at prosjektorganiseringen kunne forbedres med større ressurser til koordinering og prosjektledelse. Stillingsprosenten til prosjektleder i oppstartsfasen var på 40 %, noe som ble vurdert som for lite. At delprosjektkoordinatorene innebærer 3.5 årsverk vurderes også som litt for lite. Det kan også tyde på at det har vært vanskelig å kombinere koordinatorrollen med øvrige roller og oppgaver i den andre delte stillingen. Prosjektlederressursen har fortsatt å være 40 %, noe som har hele veien blitt opplevd som for lite, og prosjektledelsesressursen hos delprosjektene har gått ned. I 2011 var de på til sammen 180 %. Ny prosjektleder ble tilsatt 1. august 2012 i 50 % fram til 1. oktober, og gikk deretter opp til 80% fra 1. oktober, noe som er den tiltenkte rammen for prosjektledelsen i siste fase av prosjektet. Det er allerede nå klart at økt ledelsesressurs har skapt en ny giv og et større fokus på fellesdelen i prosjektet.

Den tidligere prosjektlederen hadde god naturfaglig kompetanse og kompetanse på stedsutvikling og forvaltning, men mindre på reiseliv, mens den nye prosjektlederen kommer i stor grad fra næringslivet og har inngående kunnskap om besøks- og opplevelsesnæringene.

12.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

I forprosjektet var det bevilget 1.3 millioner kr til fellestiltak, samt at hver av de fem nasjonalparklandsbyene hadde 500 000 kr hver til egne tiltak. Det ble videre bevilget 1 mill. kr til lokale tiltak for *Nasjonalparklandsbyene* i 2009 gjennom *Naturarven som verdiskaper*, noe som ble fordelt med kr 200 000 til hver landsby, og i tillegg kommer 100 000 kr til lokale tiltak i hver landsby i 2010 av forprosjektmidlene, dvs. totalt 500 000 kr. Det har vært store variasjoner mellom kommunene med hensyn til hva kommunene kan bidra med økonomisk, men alle har klart å skaffe egenandelen, og alle ønsker å satse på nasjonalparklandsbykonseptet. Det vil variere derimot hvor stor drivkraft landsbyen er for de andre lokalsamfunnene i kommunen, men gitt at fire av landsbyene også er i nasjonalparkkommuner, er det lettere med en felles satsing. Totalrammen for prosjektet i 2010 var på kr 15 315 550, noe som er det desidert største prosjektet i programmet, mens det i 2011 var på kr 5 520 000. De viktigste finansieringskildene, utover DN, har vært kommunene og fylkeskommunene.

I 2012 ble DN søkt om kr 4 070 000, mens tilslaget ble på kr 2 670 000. DN mener det er viktig å støtte oppunder arbeidet med felles merkevarebygging som det ble arbeidet med i 2011. DN ønsker at midlene i hovedsak skal gå til å understøtte de strategiske valgene som nasjonalparklandsbyene allerede er enige om.

12.1.6 Forankring og mobilisering

Det ligger et godt utgangspunkt i konseptet forankret i ulike offentlige dokumenter, slik som i NHDs nasjonale reiselivsstrategi "Verdifulle opplevelser" fra 2007. Innovasjon Norge har også støttet satsingen på nasjonalparklandsbyer, også med finansiering av forprosjektet, og de finner det spesielt interessant som merkevarestrategi.

På grunn av kompleksiteten i prosjektet, med såpass forskjellige tettsteder og aktører, har arbeids- og styringsgruppa funnet det nødvendig å utvikle en presis, felles strategisk plattform for *Norges nasjonalparklandsbyer*. Dette sentrale dokumentet legger grunnlaget for det videre arbeidet med forankring og mobilisering i hovedprosjektet, samt for arbeidet med kriterier for hva som skal kjennetegne en nasjonalparklandsby.

Som både forprosjekt og hovedprosjekt har prosjektet hatt en nokså romslig økonomi i oppstartsfasen, og det har i tillegg blitt åpnet nye muligheter og nettverk innenfor rammen av det programmet *Naturarven* tilbyr. Dette har kommet arbeidet med forankring og mobilisering til gode.

Hovedutfordringen i oppstartsfasen har vært å få en god balansegang mellom mobilisering og forankring innad i nasjonalparklandsbyene og mellom nasjonalparklandsbyene. Det har vært viktig med en nasjonal koordinator for dette arbeidet, men slik situasjonen har vært i siste del av oppstartsfasen, har den nasjonale koordinatoren også vært lokal koordinator. Dermed kan arbeidsmengden bli i største laget for å få til det man ønsker på tvers av landsbyene.

Landsbyene har i oppstartsfasen lagt vekt på synlige tiltak lokalt, mens det midtveis i programmet har vært viktig å få på plass gode felles tiltak, slik som arbeidet med felles merkevarebygging. Det

vil være viktig i siste fase av prosjektet å jobbe videre med merkevaren "Nasjonalparklandsby" og koordinere andre fellesoppgaver. Nettverket har forsterket forankringen også i forhold til fylkeskommunene og fylkesmennene, men det er fortsatt behov for å gjøre mer her. Men mange har hatt nok med å få god nok forankring i egen kommune.

Fra årsrapporten 2010 ser vi at kommunene, innbyggerne og reiselivsbedrifter er øverst på lista av hvem det må jobbes enda mer med for bedre forankring, tett fulgt av Fylkesmannen, andre bedrifter, regionråd og deretter Innovasjon Norge, grunneiere, fylkeskommunen og frivillige lag. Det er blitt gjennomført en rekke tiltak for å få til en god forankring. Blant annet har det vært holdt vertskapskurs, næringsseminarer, ambassadørseminar og undervisningsopplegg for å forankre satsingen mer hos reiselivsbedrifter, innbyggere og andre lokale og regionale aktører.

12.2 Måloppnåelse

12.2.1 Rapportering på tiltak

Det er lagt opp til en rekke resultatmål rundt tiltakene:

- Koordinere innsats med nasjonale og regionale parter
- Klargjøre innsats med andre samarbeidsorgan og private interesser
- Planlegge tiltak
- Skaffe midler til lokale tiltakspakker
- Kartlegge nødvendige kompetansehevingstiltak
- Kartlegge kostnader

Det er blitt gjennomført en rekke aktiviteter og tiltak som retter seg inn mot disse resultatmålene fra oppstarten av, men midtveis i programmet er fokuset blitt spisset noe mer. Det arbeides nå spesielt med følgende:

- 1) Forankring og informasjonstiltak. Det er et ønske om å etablere et eget og spesielt info-senter i alle landsbyene med egne nettsider.
- 2) Det jobbes med videreføring av kommunikasjonsarbeidet fra 2011, med vekt på omdømmebygging og profilering. Det vil kunne knytte seg til logoer, egne menyer, felles innhold på info-sentre, annonsering og nettsider.
- 3) Bygge kompetansenettverk innenfor nasjonalparklandsbyene, slik som det gjøres i forbindelse med vertskapskurs, seminarer og publiseringer.
- 4) Næringsutvikling med en helhetlig miljøprofil, noe som kan i større grad bli knyttet til miljøfyrtårnsertifiseringer.
- 5) Stedsutvikling og tilrettelegging av fysiske tiltak lokalt og gi informasjon om disse på Internett.
- 6) Forvaltningsarbeid. Her er det tanker om å trekke sterkere inn den lokale forvalteren av nasjonalparkene, og bygge nasjonalparklandsbyene som et knutepunkt for denne, noe som allerede er på gang på Geilo og i Lom.

I årsrapporten for 2010 og 2011 rapporteres det om at tiltakene i prosjektet er delvis gjennomført som planlagt. En av grunnene til dette har vært manglende fullfinansiering og at ting har blitt skjøvet på, men mye av det som blir skjøvet på, regner man med vil bli gjennomført i løpet av programperioden. I og med at bevilgningen kom ut nokså sent i oppstartsåret, tok det lengre tid med egenfinansieringen. Dette samme har også skjedd i 2011 og 2012.

Når det gjelder koordinering og samordning mellom landsbyene, har det vært gjennomført fysiske møter i arbeidsgruppa og fysiske møter i styringsgruppa, og ellers telefonmøter. Koordinator og medlemmer av arbeidsgruppa har også deltatt på nettverkssamlingene i programmet. Og det har vært en felles utenlandsreise/studietur.

Vi har ikke anledning til å ta for oss alle nasjonalparklandsbyene i detalj, men vi vil her til midtveisanalysen trekke fram noen elementer i hver landsby:

Storslett:

Her jobbes det mye med tilrettelegging, bl.a. knyttet til et eget friluftsanlegg i Kvænnes og et eget visitor point i Reisadalen. Det jobbes med websider, slik som naturvandring.no, og så mange som 10 bedrifter er nå bli sertifisert som miljøfyrtårn. Det jobbes også med en egen lokal matfestival og skolene er involvert bl.a. med ungt entreprenørskapsprosjekter.

Vingelen:

Her kan man få informasjon på vingelen.no. Det er lagt vekt på god informasjon på nett, men også i brosjyrer og ute i felt ved skilting langs turstier. Bunåva kafe og bakeri har ca. 4000 besøkende om sommeren og er et viktig knutepunkt i Vingelen. Det er også lagt opp til merking av fem såkalt "kremtopper".

Lom:

Det er gjort mange tiltak med tilrettelegging i og rundt sentrum. Det er noe som kalles *Bergomsrunda* hvor det er forskjellige info-tavler. Det jobbes med utbedring av aktivitetsplass i samarbeid med lokal skole. *Rådyrtråkket* er et eget pedagogisk opplegg rundt rådyr, blant annet i samarbeid med SNO og Villreinsenteret. Det skal bygges opp et klarere infopunkt utenfor museet. Et spennende tiltak er engasjementet av en egen landsbyvaktmester, på symbolsk lønn, som har ansvar for turstier og trivselstiltak, i tillegg til å være en av Loms fremste ambassadører. Det er også lagt opp til en egen landsbydag, slik at nye og gamle innbyggere kan bli bedre kjent. En egen info-perm om overnattingsbedriftene er laget, og det er gjennomført vertskapskurs. Ved elva er det satt opp en egen "varmehytte" for fiskere, hvor det er informasjon om Lom og fiske. Det er satt fokus på folkehelse ved å ha egne landsbysykler til utlån og en egen landsbytrim med fotturer i området.

Geilo:

På Geilo er det etablert et eget reiselivssenter midt i sentrum, hvor flere aktører som arbeider med naturbasert reiseliv er samlet, i tillegg til forvaltningsaktører som SNO. Og det er etablert et eget Norsk Fjellmatsenter med butikk og egne matkurs. Man har utviklet et konsept kalt "Skarveskolen", hvor man har satsset på å få nasjonalparken mer inn i skolene. Prosjektet "rekrutt", som er rettet mot 9. klasse, er ment for å få ungdommen interessert i rakafisk og lokal mat og være framtidige ambassadører for jeger- og fiskermiljøet. Det jobbes med tilrettelegging, skilt, info-kart og veiskilt. Sherpaer har bidratt til å steinsette stien opp til Prestholtskardet. Det er jobbet med en egen gatebruksplan for Geilo sentrum, og det er laget en egen avis – et nasjonalparkmagasin –

med opplag på 20 000, noe som retter seg mot innbyggere, hyttefolk og besøkende. For å få mer fokus på positive holdninger overfor besøkende, er det gjennomført egne vertskapskurs (50 bedrifter) og det er satt fokus på “nasjonalparkambassadører”. Det er personer på Geilo som går med egne vester, og som har i oppgave å ta seg godt av besøkende.

Figur 27 Nasjonalparkambassadørene skal være synlige.

Det er ellers god forankring i kommuneplanen, og det er satset på miljøfyrtårn også på Geilo. Her finner vi også Nasjonalparkdagene og et eget nasjonalparkmesterskap i rakafisk.

Jondal:

Her har det vært et særskilt fokus på Juklafjord, inngangsporten til Folgefonna nasjonalpark. Det har også blitt arbeidet med utvikling av en egen landsbymeny, med vekt på lokal mat. Et eget landsbybrød er også lansert. Viketunet, en eldre lensmannsgard, er ett besøkspunkt man ønsker å framheve, og det jobbes med en ordning for breførere, kalt “Pilagutt”.

Av de fem nasjonalparklandsbyene har to egne nasjonalparksentre, Storslett (Halti nasjonalparksenter) og Lom (Norsk fjellmuseum). Disse to sentrene har vært med i arbeidsgruppa for nasjonalparklandsbyene. Når det gjelder informasjonssentrene, skal disse være besøks- og servicesentre, sentre for formidling og markedsføring med et faglig kompetansemiljø og forvaltning. Dette kan innebære stillinger som knyttes til forvaltning, oppsyn og formidling. Disse sentrene blir vesentlig å få involvert, fordi de bidrar til realiseringen av målene med grunnleggende kompetanse på bevaring av naturarven, kunnskapsutvikling og formidling. Det er nå satt i gang prosesser som trekker disse tettere inn også i konseptutviklingen.

Satsingen på nasjonalparkkommunene, med regionkontoret i Nord-Gudbrandsdalen som sekretariat, har sitt eget opplegg, og det har også vært et eget forprosjekt hvor det jobbes enkeltvis og i fellesskap med ulike oppgaver og tiltak knyttet bl.a. til marked, standardisering, lokalt initiativ,

kompetanse og identitet. Nasjonalparkkommune-satsingen er større og mer omfattende enn nasjonalparklandsby-satsingen, og det gjør at sistnevnte har det litt lettere i sitt fokus på nærings- og stedsutviklingen. Likevel er det svært mange ting som forener disse satsingene, selv om Tolga kommune og Jondal kommune ikke var med blant de 31 som ble først utpekt. Det har vært kontakt mellom de to prosjektene, men ikke noe felles utover det, selv om ordføreren i Nordreisa sitter som medlem både av styret for *Nasjonalparklandsbyene* og styret for *Nasjonalparkkommunene*.

Tidlig i forprosjektperioden (august 2009) ble det påbegynt et arbeid rundt en merkevarestrategi. Utfordringen synes å ligge i det å få konseptet "Nasjonalparklandsby" såpass kjent at folk vil i større grad ønske å oppsøke disse stedene. Ofte vil det være slik at det er nasjonalparken som er attraksjonen, men i andre tilfeller kan nasjonalparklandsbyen bli en attraksjon og få folk til å senere ønske å oppsøke nasjonalparken. Strategien har bygd på å først finne fram til hva man ønsker å formidle, altså hva selve konseptet er, og hva som skal være felles. Nettverket har sett på Innovasjon Norge sitt arbeid med "Merkevaren Norge" som en felles reiselivsstrategi, og her er det framhevet fokus på de gode opplevelsene, vertskapet og verdier som frisk, ekte, vennlig og nyskapende. Dette er verdier som også *Nasjonalparklandsbyene* ønsker å bygge på, men styringsgruppa har utviklet noen flere. Disse er følgende kjerneverdier:

- Bærekraftig og miljøvennlig
- Frisk og aktiv
- Gjestfri og ekte
- Kompetent og nyskapende

Nasjonalparklandsbyene ønsker å legge sin merkevarestrategi nært opp til Innovasjon Norge sitt, og men ser på dette som en viktig del av samordning av strategi og markedsføring. En utfordring som nevnes i denne sammenheng, er å få fram konkurransedyktige og markedsrettede produkter og å få markedsført og solgt disse til rette målgrupper. Her nevnes også en samkjøring med Innovasjon Norges *Visit Norway* og *Bygdeturismekampanjen*.

Arbeidsgruppa har gjort et skille i forprosjektet angående arbeidet med kriterier. Kriterier for en nasjonalparklandsby er lagt inn i fellesplattformen, mens den videre utdypingen av kriteriene er tatt ut. Kriteriene tolkes mer som opptakskriterier for nye nasjonalparklandsbyer, dermed må de bearbeides i etterkant av hovedprosjektperioden.

I 2011 ble det gjennomført en merkevareprofilprosess med kommunikasjonsselskapet Siste Skrik, som har skapt et grunnlag for det videre arbeidet med felles profilering av nasjonalparklandsbyene.

Det forutsettes da at det ikke tas opp nye nasjonalparklandsbyer i perioden fram til 2013. Nasjonalparklandsbyene har også sett på prinsippene som ligger til grunn for konseptet *geoturisme* (etablert av National Geographic Society), noe de mener sammenfaller mer med deres satsing enn det økoturismesertifiseringen (Den internasjonale økoturismeforeningen) gjør. Sistnevnte går mer direkte på reiselivsbedriftene. Selv om det jobbes med en bredere strategi i landsbyene, satses det også på å få flere reiselivsbedrifter økoturisme- eller miljøfyrtårnsertifisert.

Når det gjelder målet om økt internasjonalisering, har prosjektet forsøkt å sette seg inn i det som skjer, men på grunn av behovet for innsats hjemme har ikke dette arbeidet vært veldig utbredt i oppstartsfasen. Det pekes likevel på flere eksempler, slik som National Park Villagerundt Tongari-

ro National Park på New Zealand og Rocky Mountains National Park i Colorado. Men det er tre områder som synes nærliggende å sammenlikne seg med: 1) Naturpark Sar-Hunsrück i Moselområdet, som har et eget landsbyprogram (se <http://www.naturparke.de/parks/71>) med 12 landsbyer, og 2) Nationalpark Hohe-Tauern i Østerrike (se <http://www.nationalparkregion.at/index.php?id=86>). Som en del av forprosjektet ble det arrangert en studietur 3.-9.mai 2010 til Venosta/Vinschgaudalen og nasjonalparken Stelvio/Stilfserjoch i Sør-Tirol, med 33 deltakere som representerte alle landsbyene.

Det ble tydelig i oppstartsfasen, spesielt etter å ha studert internasjonale eksempler, at man ønsket å utvikle en egen norsk modell til nasjonalparklandsbykonseptet. Erfaringer fra utlandet kan trekkes inn der det er relevant. Stedstilhørighet, identitet og samhörighet er sterke i Norge, noe nasjonalparklandsbyene ønsker å bygge videre på i sin modell, men nettverket har også funnet at det som kalles ”integriert bygdeutvikling” (Integrated Rural Development – IRD) er et interessant internasjonalt perspektiv å trekke inn, ettersom det knytter vern og bruk til en *bottom-up* prosess. Nettverket har også sett på andre modeller, slik som regionalparkmodellen (som prosjektet i Nærøyfjorden bygger på, og som Varanger også ser nærmere på) og Charterpark-modellen i Dovrefjell-prosjektet. Som en del av det nasjonale nettverket for norske regionale og lokale parker finner vi også et annet konsept som kan kanskje være interessant for nettverket for *Norges nasjonalparklandsbyer* å se nærmere på, nemlig det som i Hordaland er blitt kjent som landskapsparker. Dette er mindre områder enn regioner, noe som vil kunne være mer aktuelt for landsbyene.

12.2.2 Bevaring av naturarven

Naturarven er forskjellig fra landsby til landsby, men alle er tilknyttet en (eller flere) nasjonalparker der definerte nasjonalparkverdier skal bevares. I de fleste nasjonalparklandsbyene vil aktivitetene som det legges opp til, være utenfor nasjonalparkgrensen, enten i selve nasjonalparklandsbyen eller i randsonene til parken, men det er eksempler, som i Vingelen, der verneverdiene i nasjonalparksammenheng også er knyttet til bruk, for eksempel i tilknytning til oppdemte vann, traktorspor som ferdselsårer, kulturlandskap og jaktforvaltning. Mange steder innenfor nasjonalparkene krever motorisert ferdsel søknad, og flere steder er det ikke tillatt med sykling eller stimerking.

For at prosjektet bedre skal ta vare på naturarven, er det satt fokus på økt kompetanse, kunnskap og bevissthet hos brukere. Gjennom informasjon og tilrettelegging har det vært oppmerksomhet på vern gjennom økt bruk og økt kunnskap, og forståelse av verneverdiene skal gi bedre ivaretagelse av naturarven. Det har ikke vært registrert noen uheldige konsekvenser av denne strategien. Økt fokus på tilrettelegging for bærekraftig næringsutvikling synes å hindre for store konflikter. For å styrke dette fokuset hos aktørene i landsbyen har det vært gjennomført vertskapskurs, næringsseminar, kunnskapsutstillinger, informasjonsplakater og informasjonsperm til utleieenheter.

Det har vært gjennomført skjøtselstiltak i regi av prosjektet, blant annet ryddig av skog/vegetasjon rundt nasjonalparklandsbyen Lom. Det har også vært arbeidet med å øke tilgjengeligheten for publikum ved å opparbeide en sentrumssti med naturinformasjon i Storslett, Lom og Vingelen, samt rydding, merking og skilting av flere turstier, tilretteleggingstiltak, grusing av sti og etablering av attraksjoner som for eksempel barnas naturpark i Storslett.

12.2.3 Kunnskap og formidling

I oppstartsfasen har det i de ulike landsbyene vært gjennomført en rekke tiltak som går på kunnskapsutvikling og formidling, bl.a. vertskapskurs (Geilo) som tidligere nevnt, men også ambassadørkurs, undervisningsopplegg i skoler, næringsseminarer og stedsutviklingskonferanser. Det er holdt blåisdag for skoleelever i Jondal, *rådyrtråkket* i Lom, nasjonalparkinformasjon på bedrifter i Lom, infotavler i Vingelen, visitor point på Storslett og et nasjonalparkmagasin på Geilo. DN ønsker at Geilo nasjonalparklandsby skal utarbeide en mal for den videre drift av slike nasjonalparkmagasin.

Skoler har vært involvert i prosjektet, blant annet i tilknytning til *Visitor Point* Reisdalen og i utviklingen av ulike naturpedagogiske tilbud. Naturarven står sentralt i dette arbeidet, som det gjør i det meste av formidlingsarbeidet i prosjektet.

Nasjonalparksentrene er viktige i kunnskapsutvikling og formidling på grunn av deres ekspertise. Disse har i større grad blitt trukket inn i hovedprosjektets formidlingsarbeid, i tillegg til andre lokale samarbeidspartnere. Det jobbes også med felles standarder for hvordan nasjonalparklandsbyene skal formidle naturinformasjon.

Prosjektet bruker Facebook i sin formidling av prosjektet, og det har ellers fått en rekke medieoppslag i radio, TV, nasjonale aviser, lokale aviser og over Internett. Vi sitter igjen med inntrykket av at de har fått god mediedekning lokalt og regionalt, men mindre nasjonalt. Dette vil kunne endre seg utover i programperioden, spesielt når konseptet blir enda bedre konkretisert.

Når det gjelder Nasjonalparkmagasinet, så er dette noe som alle landsbyene kan gi ut. Geilo har begynt, og de skal lage en mal for hvordan et slikt magasin kan se ut for alle landsbyene, hva kostandene er, og hvordan disse skal møtes i ordinær drift.

Når det gjelder kompetansebehov, har hovedprosjektet rapportert om behov for mer prosess- og prosjektlederkompetanse, samhandlingskompetanse, kulturfaglig kompetanse, økonomisk kompetanse og markeds- og salgskompetanse. For å imøtekomme noen av disse behovene har prosjektet samarbeidet med Universitetet i Tromsø og Universitetet i Bergen.

12.2.4 Bred verdiskaping

Bred verdiskaping vil variere mellom de ulike nasjonalparklandsbyene, men vi skal her trekke fram noe av det vi ser på tvers av tiltakene.

Miljømessig verdiskaping

Her trekkes det fram landskapsverdier, biologisk mangfold og andre naturverdier, slik som kulturlandskap (Vingelen) og elvedelta (Nordreisa). Det jobbes med å styrke disse verdiene blant annet ved å tilby innbyggere og besøkende god informasjon om natur- og kulturverdiene, blant annet i form av informasjonsskilt om naturtyper, turer med guide og opplegg for skoleklasser.

Kulturell verdiskaping

Her kan vi trekke fram arbeid med identitet, omdømmebygging, profilering og stedsutvikling og at arbeidet i nasjonalparklandsbyene har skapt en stolthet hos innbyggerne. I prosjektplanen er det lagt opp til utarbeidelse av en markedsføringsstrategi og plan for media- og kommunikasjonsstrategi, noe som ble gjennomført i 2011 gjennom prosessen med Siste Skrik. Det arbeides videre

for å styrke den kulturelle verdiskapingen ved å styrke profileringen av logoer på utvalgte produkter, skiltmal, designmaler, m.m.

Sosial verdiskaping

Når det gjelder nettverksbygging, har prosjektet foreløpig hatt nok med sitt eget prosjekt. Nye nettverk har ikke blitt etablert som følge av hovedprosjektet, og det har heller ikke vært utstrakt bruk av eksisterende nettverk, foruten det som knyttes til involverte aktører (lokale næringsorganisasjoner). Det er gjennomført noen dugnader i oppstartsfasen, men lokalt er det flere enn de tre som kommer i regi av hovedprosjektet. En viktig del av den sosiale verdiskapingen er den økte fellesskapsfølelsen mellom de involverte aktørene på tvers av nasjonalparklandsbyene. Dette er også noe som DN ønsker fokus på, blant annet ved tilbakemeldinger på at flere av delprosjektene burde være med i de nasjonale nettverkssamlingene.

Figur 28 Landsbyvaktmesteren Egil Olav i Lom er gull verdt for nasjonalparklandsbyen

Økonomisk verdiskaping

Hovedprosjektet har ikke gitt grunnlag for nye etableringer i oppstartsfasen, og det har ikke vært gjort noen registreringer av hvorvidt eksisterende næringsvirksomheter har utvidet sin virksomhet, økt underleveranser eller om det har vært sysselsettingsvekst som følge av hovedprosjektet i oppstartsfasen, mens det midtveis i programmet er kommet noe flere registreringer – to nye etableringer (håndverksprodukter og lokal mat). Det er likevel inntrykket at hovedprosjektet har hatt stor betydning for økningen i antall besøkende, men det er ikke utviklet systemer for å kartlegge eller få en oversikt over den økonomiske verdiskapingen i prosjektet. Det synes som om rapporteringen på dette punktet har vært mer eller mindre tilfeldig, og vi tror derfor at det er en del underreportering i prosjektet. Med andre ord, det skjer mer enn det vi fanger opp i datakildene. Når vi kommer tilbake med en tydeligere fokus på den økonomiske verdiskapingen for 2012 og 2013, vil vi kunne forvente en sterk økning på dette området.

Den brede verdiskapingen

God informasjon om viktigheten av natur- og kulturverdier (miljømessig verdiskaping) kan styrke bevaringen av disse fordi innbyggernes kunnskap (kulturell verdiskaping) og tilhørighet (sosial verdiskaping) til eget hjemsted forsterkes. Dette kan igjen øke motivasjonen til å gjøre noe på hjemstedet som har med arbeid å gjøre (økonomisk verdiskaping), og som kan øke attraktiviteten til området for nyetableringer, som reisemål og bosetting. I denne sammenheng er formidlingen som gjøres i prosjektet, svært avgjørende.

I oppstartsfasen har prosjektet prioritert den miljømessige verdiskapingen i størst grad, etterfulgt av den kulturelle verdiskapingen og den sosiale verdiskapingen. Den økonomiske verdiskapingen har relativt sett hatt minst prioritet i oppstartsfasen. Den økonomiske verdiskapingen har ikke hatt et nevneverdig større fokus midtveis i programmet, men vi forventer at dette tar seg nå opp med ny prosjektleder som har større kompetanse på næringsliv og reiseliv.

12.3 Spesielle temaer

12.3.1 Konflikt håndtering

Når det gjelder enkelte uenigheter, har dette ifølge prosjektet bidratt til å hemme realiseringen av sentrale målsettinger. Det dreier seg primært om samarbeid om fellestiltak innen reiselivsnæringen og hva næringen selv ønsker å prioritere. Dette varierer likevel en del mellom landsbyene. Det har ikke vært en felles strategi for å håndtere slik uenighet. Det har vært opp til aktørene i den enkelte landsby.

Det virker ellers som om prosjektet har unngått de store konfliktene mellom bruk og vern, men det kan variere fra landsby til landsby. Prosjektleder og lokal prosjektleder har høy grad av kompetanse innen naturfag og miljøvern, og dermed vil vernet bli godt håndtert. Samtidig ligger utfordringene noe mer knyttet til næringsvidet og behovene der, og det er brukerinteresser som synes verneinteressene i enkelte tilfeller går for langt. Samtidig unngår prosjektet mye av denne problematikken ved å legge de fleste tiltakene til landsbyene for å utvikle dem til en portal inn til nasjonalparken. Gjennom kunnskap og formidling, og ved bruk av tilretteleggingstiltak, stimerking og kart, vil man kanalisere ferdselen vekk fra sårbare områder. Det virker som en god strategi.

12.3.2 Institusjonalisering

Hver nasjonalparklandsby skal ha en egen stedsutviklingsplan. For mange av landsbyene innebærer dette en allerede eksisterende plan, og det jobbes med å få konseptet forankret i denne. For andre kan det innebære at en slik plan utvikles, hvor da nasjonalparklandsbykonseptet får en sentral plass.

Alle landsbyene er i stor grad i gang med tiltak som forankrer konseptet i overordnede planer i kommunen, og det er delvis planer om hvordan satsingen skal videreføres etter programperioden er over. Dette vil også variere fra landsby til landsby. For å framskaffe varige resultater og effekter er det avgjørende med god forankring i planer blant beslutningstakerne. Her synes de ulike landsbyene å ha en god grobunn for institusjonalisering.

12.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Nettverket er glade for å være med i *Naturarven som verdiskaper* og finner at midlene fra programmet har i noen grad fungert som en katalysator for å utløse andre ressurser regionalt og lokalt. Men verdiskapingsprogrammet har ikke vært avgjørende for at prosjektet ble iverksatt. Det vurderes også slik at de økonomiske ressursene som stilles til rådighet gjennom programmet, ikke er tilstrekkelige. Prosjektet skulle gjerne sett flere midler, for å øke graden av synlighet.

Når det gjelder de faglige ressursene som programmet tilbyr, oppleves disse som tilstrekkelige, men det pekes på at det i oppstartsfasen er behov for mer kompetanse innen prosjekt- og prosessledelse og markedsføring. Prosjektet mener det er i større grad behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler for vern og bruk, blant annet knyttet til Innovasjon Norge sine virkemidler og DN sin satsing på nasjonalparkkommuner. Det kunne også vært en bedre koordinering mot nasjonalparkkommunene, nasjonalparksentrene og lokal forvaltning av verneområder. Det finnes flere initiativ, men disse virker lite samkjørte ifølge prosjektet. Vi ser at dette er et område som det nå tas tak i av MD og DN, og vi vil kunne forvente enda større samkjøring i årene som kommer.

Nettverkssamlingene har vært gode i forhold til dialog og informasjonsutveksling, også mellom hovedprosjektene, og det har fungert godt i forhold til programledelsen, men noe mindre godt i forhold til nettverksbygging, noe som har med nokså hektiske program å gjøre. Samlingene er slik sett vurdert som sånn passe inspirerende.

12.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

En suksesshistorie fra prosjektet er vertskapskursene. Dette synes å være helt avgjørende for å utvikle det gode vertskap i landsbyene, og uten det gode vertskap vil man heller ikke ha noen god portal for besøkende. Det gjør sitt til at næringslivet vil få informasjon om konseptet og se på mulighetene knyttet til det, noe som både bygger forankring, fellesskap, eierforhold og skaper gode ambassadører for prosjektet.

En fallgruve knytter seg til offentlige anskaffelser og manglende kompetanse på dette området. Det er mange regler som gjør at enkelte tiltak blir forsinket, eller at man ikke har den fulle og hele oversikt over hva som forventes når man skal gjennomføre tiltak i det offentlige, slik som offentlige anbudsrunder. En fallgruve er også kontinuiteten i prosjektet med såpass mange utskiftinger.

12.4 Åpen post

I oppstartsfasen rapporteres det om en utfordring knyttet til det å være både forprosjekt og hovedprosjekt på samme tid. Det har vært vanskelig å skape en balanse mellom frihet i forprosjektet og tettere oppfølging i hovedprosjektet. På slutten av oppstartsfasen har dette falt bedre på plass.

12.5 Oppsummering

Hovedprosjektet *Nasjonalparklandsbyene* er et prosjekt som vokser ut av et lokalt initiativ og er et konsept med et stort utviklingspotensial. Aktørene i nettverket for nasjonalparklandsbyene har utviklet en sterk fellesskapsfølelse, og det har skapt et godt grunnlag for den videre konseptutviklingen. Det har vært litt startvansker i forhold til balansen mellom fellestiltak og lokale tiltak, men det synes som om det i slutten av oppstartsfasen har blitt lagt noen gode føringer slik at det videre arbeidet med konseptutviklingen kommer inn i et godt spor. Uroen knyttet til det å være både forprosjekt og hovedprosjekt på samme tid, synes å ha lagt seg utover i oppstartsfasen. Vi opplever at det har tatt mye tid i starten å få til en god forankring lokalt i prosjektet, samtidig som man har fått plass til noen gode prosesser mellom landsbyene. Det tar tid å bygge bred involvering og et felles språk. Enkelte av landsbyene har hatt utfordringer med å trekke utviklingsaktører inn på et tidlig stadium, mens andre har funnet at det har vært avgjørende i sin landsby. Vi finner også at dette er et prosjekt som er svært krevende å lede og organisere fordi det er store transaksjonskostnader med såpass forskjellige nasjonalparklandsbyer på såpass forskjellige områder. Her tror vi at det kan være nyttig for utviklingen av konseptet at man har en prosjektleder som får økte ressurser til koordinering på tvers. Det er behov for mer koordinering av politikk og forvaltning både nasjonalt og lokalt for at et slikt konsept skal kunne fullt og helt realisere sitt potensial.

Vi tror at *Nasjonalparklandsbyene* vil få en ny giv med en prosjektleder i dobbelt så stor stilling som den forrige, og vedkommende har allerede tatt tak i en god del som gjør at vi kan forvente en helt annen rapportering og dokumentasjon av prosjektene i 2012 enn tidligere år. Dette er svært positivt. I tillegg har prosjektlederen god kompetanse innen reiseliv og næringsutvikling, og vi kan dermed også forvente at dette vil få et ekstra løft i siste fase av programmet. Det synes å være akkurat i rett tid, og vi tror det vil bli et spennende siste år for *Nasjonalparklandsbyene*. Det blir også et svært viktig år, siden det er siste sjanse for å gjennomføre tiltak og bygge erfaringer som da skal være grunnlaget for hvorvidt satsingen vil bli videreført eller ikke.

13. Økosystem Dokkadelta

Midtveisanalyse 2012

13.1 Bakgrunn

Det geografiske området til prosjektet knytter seg til Dokkadeltaet og ferskvann som økosystem i de tre kommunene Nordre Land, Søndre Land og Etnedal. Dette inkluderer Randsfjorden og elvene Etna og Dokka, som møtes i Dokkadeltaet. I området finnes også Ormtjernkampen nasjonalpark, Hynna naturreservat, Ormtjernmyra naturreservat og Dokkadeltaet naturreservat. I 2002 fikk området status som Ramsar-område, noe som gir økt oppmerksomhet og samtidig et særskilt ansvar til forvaltningen av området. Det er et økosystem rikt på flora og fauna, og det er over 219 fuglearter i deltaet, hvorav 54 av dem er på rødlista. Forholdet mellom menneske og natur vil også være viktig i prosjektet blant annet i forhold til fløting, landbruk, fiske og utnyttning av vannkraften, men også i forhold til annen transport, jernutvinning, torvstikking, skogbruk og helleristninger.

13.1.1 Prosjekthistorien

Initiativet til prosjektet kommer fra Dokkadeltaet Nasjonale Våtmarkssenter AS (DNV) på vegne av kommunene Nordre Land, Søndre Land og Etnedal. Gausdal kommune var også invitert, men

disse ønsket en annen eierstruktur i prosjektet enn det som var planlagt, noe som endte med at de valgte å ikke bli med.

Det var kommunene Nordre Land og Søndre Land som i 2008 etablerte Dokkadeltaet Nasjonale VåtmarkssenterAS med det formål å bygge opp et kompetansemiljø på våtmark og å utvikle en næringsplan for bygging av et våtmarkssenter i området. Denne etableringen bygger delvis på et forprosjekt som ble gjennomført av Randsfjordmuseene (2004-2007) rundt Dokkkadeltaet, noe som også var forløperen til hovedprosjektet i *Naturarven som verdiskaper*. Etnedal kommune er ikke inne på eiersiden, men kjøper tjenester av DNV. Prosjektet hadde tittel ”Touching the Wetland” i oppstartsfasen, men skiftet navn til “Økosystem Dokkadelta – Våtmark i en ny tid – Synnfjell, Etna, Døkka, Randsfjord” i 2011.

Prosjektet fortsetter sitt fokus på de ulike tiltakene midtveis i programmet, men har hatt et spesielt fokus på etableringen av et Våtmarkssenter. Det er laget en forretningsplan for en slik etablering, og lokaler er omsider funnet på Oddenes i Søndre Land. Kommunene Søndre og Nordre Land har også inngått en intensjonsavtale om støtte på 10 millioner, men det avhenger av hvorvidt senteret får nasjonale midler og støtte. Prosjektet søkte MD om status som nasjonalt Ramsar-senter i 2012, men fikk ikke gjennomslag i første omgang. Det vil bli ny mulighet til å søke senere. Uten en slik status vil nok muligheten for å realisere en slik etablering være liten. I den sammenheng kan andre ideer være aktuelle, slik som landskapspark eller vassdragspark, ifølge prosjektet.

13.1.2 Mål og formål

Visjonen i prosjektet er å få til en balansert utvikling i samfunnet og naturen i kommunene Nordre Land, Søndre Land og Etnedal. Hovedmålet er å utvikle økosystemet i Døkka-deltaet som en attraksjon. Dette skal gjøres ved en rekke tiltak som knytter seg til ulike sider av naturen og kulturen i området, men som også skal komme bedriftene og næringslivet i området til gode rundt ”balansert turisme”. Prosjektet skal bruke en naturvitenskaplig tilnærming til naturen for å gjøre den mer attraktiv for alle, og gjennom dette øke oppslutningen og oppmerksomheten mot ferskvann og våtmark som en spesiell del av den norske naturarven.

Formålet er å utvikle et økosystem som en attraksjon, hvor bevaring og bruk blir sett i sammenheng med restaurering, kunnskapsbygging, naturveiledning og verdiskaping.

13.1.3 Tiltaksområder

Tiltakene skal bidra til å utvikle økosystemet i Dokkadelta til en attraksjon. Tiltakene vil dreie seg om kunnskapsutvikling, utvikling av formidlingskonsepter, tilrettelegging av opplevelser, bevaring av balansen i økosystemet, utvikling av identitet for reiselivet i regionen, formidling av kunnskap om natur på en attraktiv måte og restaurering av kulturminner som har spesiell attraksjonsverdi. Tiltakene i prosjektplanen for 2009 ble tematisert som følger:

1. Natur- og kulturminnerestaurering
2. Mennesket i økosystemet
3. Dyr og fisk i økosystemet
4. Fugler og insekter i økosystemet

5. Naturveiledning og formidling
6. Design og informasjon

Det er i søknaden planlagt en rekke tiltaksmål over hele programperioden: ansettelse av naturveileder, 4 fugletårn (ett for hvert år) som inngangsporter til verneområdet med informasjon om naturens sårbarhet, det skal utvikles informative kart, skjøtselstiltak mot gjengroing i våtmark, elve-restaurering, overvåking av rødlisteartene i området, internasjonal konferanse (2010), flere dagers trekking-rute, utstillinger, visuell profil for prosjektet, Internettportal (åpnet i 2009: www.dokkadeltaet.no), kart, seminarer og workshops.

I siste halvdel av oppstartsfasen (2010) ble det laget følgende presisering av tiltak: 1) naturrestaurering, 2) ”erfaringsdelta”, 3) balansert turisme og 4) naturveiledning. I tillegg ble et eget tiltaksområde lagt til: energi. Det skal bygge på utredninger for muligheten til å produsere energi uten å påvirke balansen i økosystemet. Her skal det lages et mulighetsstudie av et mikrokraftverk innenfor kommunene.

Det planlegges videre egne fagsymposier hvert år, som skal fremheve ulike faglige problemstillinger og utfordringer innenfor temaet, og det planlegges ulike utstillinger i tråd med erfaringsprofilen i prosjektet. Det er blant annet planlagt å plassere 12-20 ”erfaringsstoler” rundt om i området, noe som skal skape oppmerksomhet og være en attraksjon for besøkende inn til området.

Videre er det planlagt å lyse ut en stilling som naturveileder, som skal ha en sentral rolle i tilknytning til guiding, registreringer, formidling og konseptutvikling (produktutvikling). Kommunene Søndre og Nordre Land ønsker å bygge et Ramsar-naturhus ved Dokkadeltaet. Dette skal bli en kompetansefylt innen naturveiledning, reiseliv, restaurering og overvåking. Det skal også kunne brukes som et besøkssenter og som en formidlingsarena. Prosjektet skal bistå i utviklingen av konseptet, og samtidig se på hvordan naturhuset kan være et økologisk energibygg.

13.1.4 Organisering og ledelse

Styret for prosjektet ”Touching the Wetlands”, er også styret for Dokkadeltaet Nasjonale Våtmarkssenter, eid av kommunene Søndre og Nordre Land. Her finner vi representanter for KS, NINA, LO, tre representanter for Søndre Land kommune og to representanter for Nordre Land kommune. I tillegg er representanter for Randsfjordmuseene, Etnedal kommune, fylkeskommunen i Oppland og fylkesmannen i Oppland observatører i styringsgruppa. Det har, midtveis i programmet, forekommet noen utskiftninger i styret. Det har med bl.a. kommunevalget å gjøre, der representanten fra Søndre Land ble byttet ut, og det har kommet en ny representant inn i styret, som er rektor for Dokka Videregående skole, nettopp for å styrke forholdet til undervisning og til fylkeskommunen. Styret består midtveis i programmet av 9 personer med representanter fra Norske skog, videregående skole, ordfører i Nordre Land, 2 politikere i Søndre Land, lærer/ректор og Kommunenes sentralforbund.

Prosjektleder ved DNV er ansatt i prosjektet i en 80 % stilling. Senere har en medarbeider trådd inn i denne stillingen (fra 1. januar 2011). Begge har god og lang erfaring med formidling, naturkunnskap, design og entreprenørskap. I tillegg har begge vært instrumentelle i etableringen og utviklingen av DNV. Ressursen til prosjektledelse vurderes som litt for liten, både i hovedprosjektet og i delprosjektene. Det var satt av en 20 % stilling til delprosjektledelse.

Det er etablert et eget kompetansenettverk, som består av en rekke personer med ulik kompetanse. Hvert av delprosjektene har også sin egen organisasjon, og flere av dem involverer aktører som er lokalisert i Landsbyen næringshage. DNV koordinerer arbeidet og lager en handlingsplan for hver av arbeidsgruppene.

I 2010 ble det opprettet et eget fagråd for *Økosystem Dokkadelta* med utvalgte representanter fra kommuner, SNO, fylkesmannen, fylkeskommunen og DNV. Disse representantene er viktige i realiseringen av prosjektets mål.

Prosjektledelsen er svært godt fornøyd med prosjektorganiseringen.

13.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

For 2009 var det totale forbruket i prosjektet kr 2 204 141, hvorav kr 1 100 000 kommer fra DN, kr 300 000 fra fylkeskommunen i Oppland, kr 400 000 fra Gjøvikregionen og kr 404 141 fra kommunene Søndre og Nordre Land. For 2010 er det et samlet budsjett på 3.6 millioner kroner, hvorav halvparten ble bevilget fra *Verdiskapingsprogrammet* og DN. Kommunene Nordre og Søndre Land bidro med kr 300 000 hver. Det samme gjorde regionrådet for Gjøvikregionen. Fylkesmannen i Oppland bidro med kr 400 000. Andre bidrag ble blant annet knyttet til konkrete prosjekter.

Budsjettet for 2011 og 2012 er på respektive kr 3 637 500 og kr 3 615 000, hvorav DN er søkt kr 1 800 000 pr. år. Resterende kommer fra Oppland fylkeskommune og Nordre og Søndre Land. DN bevilger kr 1 800 000 for 2011, mens det bevilges kr 1 600 000 for 2012. Rammen for 2012 opprettholdes ved at man har klart å få en større lokal egenandel.

13.1.6 Forankring og mobilisering

Prosjektet bygger på tidligere forankrings- og mobiliseringsprosjekter knyttet til etableringen av DNV og til et forprosjekt, sammen med Randsfjordmuseene, om å utvikle Dokkadeltaet som attraksjon. Prosjektet er godt forankret i de involverte kommunene og i regionrådet, og det har vært en god forankring hos fylkesmannen og i fylkeskommunen i Oppland.

Av de viktigste målgruppene for forankring i oppstartsfasen har prosjektledelsen vurdert kommunene, innbyggerne og frivillige lag øverst, dernest kommer fylkeskommunen, fylkesmannen, grunneiere, regionråd, næringsorganisasjoner og reiselivsbedrifter, mens Innovasjon Norge er vurdert som mindre viktig i oppstartsfasen. Det kan ha å gjøre med at prosjektet satser mest på tiltak knyttet til aktørene i den første målgruppa, og at næringsutviklingen og reiselivsbedriftene vil komme inn etter hvert.

Arbeidsverkstedene, der ulike kompetanseaktører møtes, har vært en viktig del av mobiliseringen. Arbeidsverkstedene har ikke politiske representanter inkludert, noe som har vært en positiv erfaring, slik at de ikke skal bli et politisk, men praktisk, forum. Prosjektet finner at det ikke er like lett å forankre et kunnskapsbasert prosjekt hos politikere som har en tendens til å forsøke å presse igjennom egne ideer. Prosjektet oppfatter det slik at kommunens eller fylkeskommunens oppgave er å "støtte" prosjektet, ikke "styre" det. Det er en interessant tilnærming, og kanskje er det slik at man i nyskapende prosjekter der man skal forsøke å pløye ny mark, trenger mer frihet – og da må man ha støtte. Men støtten bygger på tillit, og tillit er ofte noe som tar tid å opparbeide seg, ofte gjennom erfaring medat man har levert ting man lover. At prosjektet har levert på ulike om-

råder, har nok gitt prosjektledelsen tillit. Men om det ikke er midler i systemet som kommer inn til regionen, vil kanskje det gå utover tilliten. Derfor blir det viktig og interessant å se hva som skjer på dette området etter at programperioden er over.

Det er en strategi i prosjektet å synliggjøre lokale tiltak ved å løfte det opp på et nasjonalt og internasjonalt nivå, bl.a. gjennom symposiene. Det bidrar til å forankre satsingen hos inviterte aktører. Videre er samarbeidsavtaler med næringsinteresser og strategiseminar for styringsgruppa viktige elementer i forankringsarbeidet.

Det er en utfordring i prosjektet å få til god forankring hos det lokale næringslivet. Det er en balansegang mellom å legge til rette og være oppsøkende i sin tilnærming til bedriftene og for bedriftene å kunne se og gripe mulighetene som byr seg. Det kan være at prosjektet ikke har klart å formidle disse mulighetene på en god nok måte, men det er også usikkert om bedriftene har kompetanse eller kunnskap til å vurdere mulighetene. Dette problemet imøtekommer andre prosjekter ved å lage egne kursopplegg for næringslivet.

Når det gjelder skolene, kan det til tider være et tungrodd system. Skolene må vite om det lenge i forveien før man kan få tiltak i gang. Mange lærere forholder seg mest til læreplanen, mens andre er noe mer åpne for å bruke formidlingsopplegg som stammer fra instanser utenfor skolen. Her vil nok erfaringene med tilpassete opplegg for skolene kunne endre på denne utfordringen.

En måte å styrke forankringen i prosjektet på, er å knytte prosjektet opp mot andre, beslektete prosjekter, slik som *Landsbylivet* (Bolyst) og *Opptur Søndre Land* (omstillingskommune).

13.2 Måloppnåelse

13.2.1 Rapportering på tiltak

Det er en generell oppfatning av at det er stor aktivitet i prosjektet med mange tiltak.

I 2009 hadde prosjektet en økonomisk ramme på 2 millioner kroner. Av dette ble følgende tiltak gjennomført i tillegg til prosjektledelsesoppgaver: 1) observasjonsplattform/fugletårn, 2) design og formidling, 3) skilting, 4) registreringer og sikringstiltak for elvemuslinger, 5) overvåking av beveretableringer, 6) fotodokumentasjon av insekter og fisk, 7) kart som viser overnatting, severdigheter, kulturminner, økologi, løyper og aktiviteter og jakt og fiske, 8) vandreutstilling som viser de mange sidene i prosjektet, 9) et fagsymposium, der også statssekretær Heidi Sørensen i MD deltok, 10) info om lokale fuglearter og trykking av plakat som presenterer 22 "våtmarksfugler", 11) formidling og arbeid med formidlingsopplegg rettet mot skoleverket i samarbeid med Lands Museum og SNO og 12) restaurering knyttet til verneområdet Øktmyrene, som dreier seg om en tilbakeføring av vannbalanse i myrene. Det arbeides også med å restaurere en båt sammen med båtbyggere ved Randsfjorden, slik at den kan brukes i formidlingen.

Utstillingen som ble laget i 2009, het "Touching the Wetlands – Våtmark i en ny tid" (åpnet 22.10.2009), og den har vært åpen og gratis for alle besøkende. I 2009 trakk fagsymposiet ca. 60 personer fra ulike fagfelt, hvor Heidi Sørensen holdt åpningsinnlegget. Fugletårnet i Nordre Land var også et viktig tiltak i oppstartsfasen. Her ble det etablert en bred faggruppe med ulike private og offentlige aktører. Tårnet er designet i tråd med erfaringsprofilen, bl.a. i samarbeid med KunstKulturKonzeption, mens selve installasjonen er bygd av lokale råvarer (gran og furu) av lokale håndverkere, og det er håndplukkete trematerialer. Tårnet har "universell utforming", og det

skal åpnes for publikum som et fellesgode. DNV skal holde det vedlike, mens en avtale på 20 år er inn-gått med grunneier. Byggingen har en gjennomgående dokumentasjon som er brukt i ulike formidlingsstrategier. Det har også blitt laget i 2009 en fotodokumentasjon av fiskeartene i Randsfjorden, noe det også er laget en utstilling av. Dette ble gjort i samarbeid med ulike aktører, blant annet Kistefos Skogtjenester og SNO. Fagpersonen som er direkte med i det daglige arbeidet i DNV, har en forankring i begge.

Midtveis i programmet har man fått gode erfaringer med “erfaringsstolene”. Økt besøkstall har gjort at disse har blitt en attraksjon i området. Det er laget 11 slike erfaringsstoler, og det ble også laget en spennende erfaringsstol av iskunstnere. Iskunsten har vært et svært positivt bidrag lokalt, og installasjonene har høye besøkstall. Det har gjort sitt til at området har blitt besøkt uten at det har skapt “spor” eller belastet naturen i området.

Figur 29 Våten, pålebrygga. Utkikkstårn. Foto: F. Haukeland

I 2009 gjennomførte Kistefos Skogtjenester også en del feltaktivitet og registreringer knyttet til elvemuslinger og bever i området. Dette er en faginstans som også har gjennomført kartlegginger og feltarbeid i tilknytning til Øktmyrene, Slåttemyra og Lomsdalselva. Det foreligger egne dokumenter og notater på dette arbeidet, og det faller inn i tilnærmingen til hvordan økt fagkunnskap i økosystemet kan bidra til økt attraksjonskraft til området, som igjen vil komme flere innen besøksnæringene til gode.

Tiltakene i 2010, som er siste del av oppstartsfasen, har stort sett blitt gjennomført som planlagt. Det har blitt gjennomført flere oppdrag enn det som var planlagt, spesielt rettet mot skolene. Og DNV har vært rådgiver til et våtmarkssenter i Bulgaria. Dette kan synes å ligge noe utenfor prosjektets målområde, men det er samtidig med på å bygge internasjonale, faglige nettverk, noe som man også kan ha stor glede av lokalt. Det har vært en utfordring i prosjektet å balansere nyska-

ping, verdiskaping og eksisterende forvaltningssystemer. Det har vært gode erfaringer med fylkesmannen. Derimot har prosjektet vært usikker på gjennomføringsevnen til sentrale aktører i distriktene. For å lykkes i måloppnåelsen på tiltak har prosjektet vært opptatt av nettverk, både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Det synes å være en god strategi, fordi det blir mye oppmerksomhet rundt prosjektet fra aktører på ulike nivåer.

Et av de viktige tiltakene i prosjektet har vært ”erfaringsstolene”. Her har det vært kontakt med ulike håndverkere/kunstnere som har laget helt spesielle stoler som er satt ut i landskapet, slik at folk skal kunne få anledning til å sette seg ned og suge til seg inntrykk fra stedet. Det er laget et eget kart som viser utplasseringen av disse stolene, noe vi finner som en ny og innovativ måte for å fremme erfaringer i naturen på. I 2010 har det vært rundt 3000 besøkende fordelt på de 11 ulike stolene, mens det i 2011 var ca. 5000 besøkende. Det er midtveis i programmet 13 slike stoler.

Figur 30 Eksempel på erfaringsstol. Foto: F. Haukeland

Figur 31 Kart over erfaringsstoler og attraksjoner i området

Det er utviklet et eget kart til erfaringsstolene. Dette er foreløpig ikke lett tilgjengelig, men det jobbes med hvordan man skal best få det ut til folk. Prosjektet har ikke samarbeidet noe særlig med turistkontoret på Dokka, slik at kartet er ikke å få tak på der. Det har heller ikke vært lett å få informasjon om prosjektet eller erfaringsstolene på innfartsårene inn til området. En av grunnene til dette er at man er usikker på hvilke stoler som garantert forblir på plassen sin. Det har vært lite hærverk, og ingen stoler er blitt stjålet, selv om noen har fått hard medfart av naturen, men det er vanskelig å lage et kart om det plutselig skulle skje endringer i antall stoler. Det er ingen god reklame om man kommer til et sted og så viser det seg at det ikke er noen erfaringsstol der.

Det er også laget en egen informasjonsplattform som inkluderer *ramsar.no*, og som skal brukes i flere formidlingsøyemed. Det ble laget et kart med en løypeoversikt i 2009 over eksisterende løyper i området, noe man vil fortsette å jobbe med for å skape et helhetlig løypenett. Ulike tilbud som overnatting, mat og guiding kan knyttes opp til dette kartet.

Skoler, barnehager og undervisningsopplegg er et annet område som det har skjedd mye på. Det har vært opprettet arbeidsverksteder for skoler med rektorer og lærere med sikte på utvikling av undervisningsopplegg. Det er i alle kommunene arbeidet med uteområder for barnehagene, noe som ikke bare dreier seg om våtmarksområde, men mer generelt om naturarven.

13.2.2 Bevaring av naturarven

Bevaring av naturarven står veldig sentralt i prosjektet. Naturarven er selve attraksjonen. For å sikre bevaring skal det utvikles kunnskap om verneverdiene i området, som igjen skal formidles bredt. Det skal utvikles kompetanse rundt hvordan de kan tas best mulig vare på. I tillegg vil tilretteleggingen av naturopplevelser være viktig i forhold til verneverdiene i området. Det bidrar til økt bevissthet om betydningen og verdien av naturarven, som igjen skal bidra til at folk tar mer vare på den. Et tiltak i så måte er ”erfaringsstolene”. Prosjektleder fremhever at erfaringsstolene skaper en erfaringsbasert nysgjerrighet ovenfor naturen, og at dette igjen vil føre til et ønske om å ta bedre vare på den. Det er en sammenheng som ikke alltid er like lett å se, for det dreier seg også om hvordan man kanalisere det engasjementet som måtte oppstå gjennom naturopplevelser, til prosesser, fora og tiltak som arbeider for bevaring av naturarven.

En viktig del av bevaringen av naturarven er å overvåke og registrere ulike arter og naturtyper, og dette er kanskje noe flere kan få tilgang til og involvere seg i, bl.a. ved å selv bidra til registreringene for eksempel av fugl i området. Bevaring av naturarven styrkes gjennom økt forståelse av naturarven, som prosjektet bygger gjennom de ulike registreringene og kartleggingen og gjennom temakvelder og naturformidling.

En annen måte å ta vare på naturen på er å få en erfaring med skjønnheten i naturen. Kunst og erfaringslære framhever den estetiske opplevelsen av naturen, noe som igjen bidrar til å styrke folks oppslutning om bevaringen av naturen.

En tredje måte er gjennom kanalisering av ferdsel til naturrom som tåler økt trafikk, eller til en tid på året da det tåler det, slik vi ser i forhold til iskunsten. At folk kommer ut på isen, gjør at de får en helt annen opplevelse av området enn når de ser det fra land. Det bidrar til at mange får en aha-opplevelse av hvor flott området er.

13.2.3 Kunnskap og formidling

Prosjektet utvikler og sprer kunnskap om Dokkadeltaet på mange måter, blant annet knyttet til nevnte kartlegginger og registreringer. Det foreligger en rekke brosjyrer, roll-up og faktaark om ulike deler av naturen i området, slik som elvemuslinger, røye og orkideer.

Prosjektet er svært opptatt av formidling, og prosjektlederens erfaring med *naturveiledning* synes å være et godt utgangspunkt for å skape gode kunnskapsutviklings- og formidlingsarenaer, slik som kurs, symposier og konferanser. Statens naturoppsyn har bevilget ca. 100 timer naturveiledning til prosjektet. Andre eksempler på formidling er temakvelder. Det ble holdt ”Slåttekurs” i Etnedal for ca. 35 grunneiere, og med tilskudd fra fylkesmannen har 33 grunneiere fått 3-4000 kr for å slå sine enger. Dette har medført økt fokus på slått, og til tilhørende flora. Skolene er også involvert i dette.

Det samarbeides også med flere designere og kunstnere for å formidle naturopplevelser gjennom erfaringsfelt, slik som erfaringsstolene. Her samarbeider prosjektet med tyske pedagoger og desig-

ner. En side ved dette er knyttet til det som kalles ”Erfaringsfelt”, tuftet på arbeidet til Hugo Kükelhaus (1900-1984), hvor besøkende skal få en erfaringsbasert kunnskap om naturens egne mønstre. Det foregår gjennom ulike installasjoner som appellerer til alle sanser og til nysgjerrigheten. Både i 2011 og 2012 har veiledere fra Tyskland kommet til Dokka for å veilede i erfaringsfelt, men man skulle gjerne ha bygd slik veilederkompetanse selv.

Prosjektet har tatt i bruk *den naturlige skolesekken* i samarbeid med fire skoler: Dokka ungdomsskole, Odnnes skole, Landåsbygda montessoriskole og Lena videregående skole, i forbindelse med utarbeidelse av undervisningsopplegg som går bl.a. på våtmarkskurs for lærere, slik at de kan bruke vannet, mat fra naturen og fugletitting. Det er laget et undervisningsopplegg for videregående skole, og det er arrangert ”erfaringsdelta” der elever fikk gratis transport og veiledning knyttet til sansenes erfaringsfelt. Arbeidet med skolene har blitt videreført midtveis i programmet, og det er også jobbet mer aktivt med barnehagene, spesielt i tilknytning til utformingen av uteområdene slik at barna skal få erfare naturen gjennom alle sanser. Over 350 elever har kommet til våtmarksområdene og fått undervisning. Fem skoler i Land har gått sammen også for å utvikle et undervisningsopplegg rundt naturarven under titler som ”Hva er en elv?”, ”Hva er en myr?”, ”Hva er et delta?”, m.m..

Restaureringstiltakene skal også gi kompetanse, både til biologi, naturbruk og forvaltning, så vel som bygningsvern og kulturhistorie. All registrering og overvåking som skjer i prosjektet, har også frembrakt nyttig kunnskap til forvaltningsapparatet, som igjen vil bli viktig i planleggingen av bevarings- og utviklingstiltak i området.

Når det gjelder sosiale medier, bruker prosjektet blogg. Det har ellers vært flere innslag på radio, oppslag i lokale/regionale aviser og oppslag på Internett. Målgruppen for formidling retter seg i hovedsak mot allmennheten og besøkende, men det er også spesifikke målgrupper som naturveiledere, lærere, barnefamilier og politisk ledelse i tillegg til reiselivsbedriftene. Det har blitt brukt mange ulike formidlingskanaler, både i form av installasjonene som fugletårn, pålebrygga og erfaringsstolene, men også knyttet til utstillinger, arrangement, rapporter, undervisningsopplegg, m.m. Internettssidene har vært under utvikling siden oppstartsfasen, og det jobbes nå midtveis med utvikling av en egen ”app” for smarttelefoner, som kan brukes som guide i området.

Prosjektet er også flinke til å profilere seg ved bruk av foto, blant annet i form av fotodokumentasjon og i fotobøker.

Kompetansebehovet i prosjektet har vært bredt siden det jobbes på mange felt, både innad i prosjektet med ledelse og prosess, og i tilknytning til det naturfaglige og til det næringsmessige. Det som er trukket fram som et spesielt behov, har vært kunstformidling. Dette har også med en rekke prosjekter som knytter natur og kunst sammen. Her har man kjøpt inn kompetanse. Det er også behov for mer kompetanse innen økonomi, jus, økologi og lokalkunnskap, men også her kjøpes det inn kompetanse etter behov.

Prosjektet har samarbeidet, og samarbeider med en rekke forsknings- og kompetansemiljøer. Dette er bl.a. NINA, Høgskolen i Lillehammer, Hornborgasjøen i Sverige, Høgskolen i Telemark på friluftsliv, fagmiljøet hos fylkesmannen og Randsfjordmuseene. I tillegg er miljøer fra Tyskland på erfaringsfelt og erfaringslæring trukket inn, blant annet KunstKulturKonzeption og Erfaringsfelt Kassel. Videre har det vært et samarbeid med Gaia Arkitekter og M8 design. Det er også inngått samarbeid med et våtmarkssenter i Bulgaria, SHabla, om erfaringsutvekslinger i vern og utvikling knyttet til våtmarksområder. Det årlige symposiet er en anledning for de ulike miljøene til å komme med kunnskapsutveksling.

13.2.4 Bred verdiskaping

Miljømessig verdiskaping

Prosjektet har jobbet mye med å sikre verneverdiene i *Økosystem Dokkadelta*, som går på spesielle arter, som elvemuslinger, orkideer og fugler, men det er også satt fokus på selve økosystemet som artene tilhører. Det er ikke bare om å gjøre å ta tak i en art, men å sikre og styrke naturverdiene som finner i økosystemets biologiske og landskapsmessige mangfold. Tiltak her går på registrering, overvåking og kartlegging, noe som gjør at verdiene blir mer synlige. Det kan igjen styrke disse verdiene i folks bevissthet, også knyttet til planleggings- og utviklingstiltak.

Det jobbes med skjøtselstiltak på naturbeitemark, blant annet to slåttenger med skjeggklokke, og det jobbes med skjøtsel av orkidemyr, solblom og habitat for elvemuslinger. Slike skjøtselstiltak, samt registreringer, bidrar til å styrke miljøverdiene i området.

Kulturell verdiskaping

En viktig del av den kulturelle verdiskapingen i prosjektet er å styrke den lokale kunnskapen om økosystemet i området, og hvordan menneske og naturen historisk har fungert i samspill. Derfor er økt bevissthet om naturens verdi for menneske og identitet viktige indikatorer. Det skal samtidig bygges en merkevare rundt Dokkadeltaet, noe prosjektet har vært flinke til når det gjelder utvikling av logo og bruken av dette på ulike produkter. Dette bidrar til å styrke identitet og stolthet, noe som igjen kan styrke områdets omdømme og attraksjon. Installasjonene har også fått stor verdi for lokalbefolkningen, og det brukes av reiselivet som en markedsføring for sine produkter, om enn ikke i stort omfang. Det har samtidig vært jobbet med ulike aktører, som forvaltere, veiledere, lærere og elever, for å styrke deres kunnskap om det lokale økosystemet, noe som igjen bidrar til økt kulturell verdiskaping ved å styrke den lokale kunnskapen om økosystemet i Dokkadelta.

Prosjektet har selv satt opp fem suksessfaktorer som knytter seg til den kulturelle verdiskapingen: 1) behov (fokus på utvikling av naturarven), 2) løsninger (kunnskap, formidling, resultater), 3) ildsjeler (Dokkadeltaet Nasjonale Våtmarkssenter), 4) team (rett kompetanse) og 5) forankring (spørre om å få lov). Vi finner at dette er interessante faktorer for å se nærmere på hva som kan bidra til å styrke stedstilørigheten, men spørsmålet om forankring kan også være et spørsmål om å bygge felles identitet, og i denne sammenheng er det viktig at de involverte partene ikke bare gir tillatelse, men selv føler eierforhold til prosjektet.

Sosial verdiskaping

En viktig del av den sosiale verdiskapingen i prosjektet knyttes til lokalt engasjement og samhandling på flere av delprosjektene. Det er også iverksatt dugnader bygd på de eksisterende nettverkene til blant annet Gjøvik turistkontor, Landsbyen næringshage, museene og fagmiljøer, men det er også dannet nye nettverk knyttet til økosystemet i Dokkadeltaet, kunstformidling og erfaringslæring, inkludert ulike fagpersoner, designere, kunstnere og bedrifter. Prosjektet har nå kontor på Landsbyen næringshage, og det jobbes med å etablere nettverk med Landsbylauget, Helselaget, grunneierlag og fagrådet for bruk og vern på fylkesnivå. Dette har gitt gode muligheter for synergieffekter. Et eksempel på et tiltak som har sosial verdi, er folkestien fra Dokka til Dokkadeltaet, som ble åpnet høsten 2011, og som visualiserer den historiske utviklingen av landskapet med fiskearter og kulturhistorie. En annen sti, Etnastien, er også påbegynt, der fokuset er på verdiene av en fredet elv, noe som vil komme både turister og lokalbefolkningen til gode. Prosjektet har begynt å utvikle kompetanse på tilrettelegging av slike opplevelsesstier, og har fått forespørsel om

å bidra til Nasjonalparkvegen i Torpa, et nærliggende område. Dette er et arbeid som strekker seg ut over det aktuelle våtmarksområdet i prosjektet, men som synliggjør overføringsverdien til andre områder. Kartet og skiltete stier til erfaringsstoler er også eksempler på noe som styrker den sosiale og kulturelle verdiskapingen.

Økonomisk verdiskaping

Mye av den økonomiske verdiskapingen skal knyttes til økt trafikk i området, med flere besøkende som bruker mer tid. Dette skal måles gjennom omsetningstall for nøkkelbedrifter, nettsidetreff og medieomtale. Det foreligger ikke et eget system for rapportering ennå, og arbeidet med reiselivsbedriftene har ikke kommet fullt og helt i gang i oppstartsfasen. Det har blitt arbeidet mest med tilretteleggingstiltak som ressurs for senere økonomisk verdiskaping. Samtidig har det resultert i økonomiske ringvirkninger lokalt og regionalt, bl.a. ved at lokale entreprenører og materialprodusenter blir dratt inn i design, bygging og vedlikehold av installasjoner. Prosjektet peker på at det har bidratt til flere overnattinger, flere underleveranser og økt innflytting; det siste er vanskelig å dokumentere, ettersom flyttemotiver er så sammensatte. Prosjektet har i oppstarten gitt grunnlag for etablering av 3 nye virksomheter knyttet til håndverksvirksomhet, foredling og salg av lokal mat og guiding. To virksomheter har også utvidet sin virksomhet pga. prosjektet, dette gjelder Mat i Land og Håndverkerne. Det rapporteres om 2 skapte arbeidsplasser knyttet til prosjektet, mens det var 1,5 årsverk i 2011. Hundespannturisme er et produkt som er utviklet, og det jobbes også med ulike virksomheter innen økologi og lokalt trevirke (spesielt i tilknytning til installasjonene). Når det gjelder markedsføring av tiltak og produkter, så har DNV vært med på reiselivsmessen i 2011, og det har vært mediedekning av ”erfaringsstolene” på NRK.

En annen dimensjon, knyttet til den økonomiske verdiskapingen, er økt tilflytting til Nordre Land, en økning i perioden fra 2009-2011, noe som ikke har skjedd på 30 år.

Den brede verdiskapingen

Tilnærmingen i prosjektet er slik at fellesverdiene, det vil si de miljømessige, kulturelle og sosiale verdiene knyttet til økosystemet Dokkadelta, skal utvikles som attraksjonsverdier og bidra til den økonomiske verdiskapingen bl.a. for reiselivet i regionen. På denne måten skal det bidra til den økonomiske utviklingen i disse virksomhetene, men samtidig vil dette også bidra til å forsterke identiteten og stoltheten til området og dermed også oppslutningen om vernet av det.

I oppstartsfasen i prosjektet har den miljømessige og kulturelle verdiskapingen blitt prioritert i svært stor grad, mens den sosiale og økonomiske verdiskapingen har blitt prioritert i mindre grad. I de fleste andre prosjekter har man i oppstartsfasen hatt den sosiale verdiskapingen høyere enn den kulturelle. At det er motsatt i dette tilfellet kan komme av at man i dette prosjektet har vært i større grad opptatt av kunnskapsutviklingen og merkevarebyggingen, og i noe mindre grad av den sosiale mobiliseringen. Gitt at sosial mobilisering, for eksempel gjennom dugnader, vil gi et bredere eierforhold til prosjektet i befolkningen, kan det ha en viss betydning for forankringen. Men det er ikke de store forskjellene. Flere lokale aktører har vært involvert i prosjektet, så det har ikke de store utslagene her, og prosjektet selv rapporterer at det vil prioritere den sosiale verdiskapingen noe høyere i tiden framover og den kulturelle verdiskapingen noe lavere. Forskjellen kan dermed lett jevne seg ut.

Prosjektet påpeker at det er en utfordring å fremme bred verdiskaping, som på mange måter er langsiktig, i et kortsiktig politisk landskap, noe vi kjenner igjen fra andre steder. Det er lettere for politikere å støtte kortsiktige effekter, ikke de langsiktige. Derfor er det også så viktige å synliggjøre hvordan de ulike verdiskapingsformene henger sammen.

Prosjektet trekker fram at en viktig faktor for å få fram den brede verdiskapingen, er filosofien som ligger til grunn ved å tenke på samspillet mellom natur og menneske. Det er ikke et fokus på det ene eller andre, men på tiltak som fremmer samspill og synergi. Utfordringen har vært å få næringsaktører til å fullt og helt ta tak i denne delen, og bruke det aktivt i produktutvikling og markedsføring. Det lover godt at prosjektet vil prioritere den økonomiske verdiskapingen høyt i tiden framover.

13.3 Spesielle temaer

13.3.1 Konfliktbehandling

Det er noen uenigheter i prosjektet som hindrer måloppnåelsen i noen grad, og her nevnes det spesielt statens ordninger og virkemidler som skaper regional konkurranse mellom aktører på samme oppdrag, for eksempel knyttet til museets virksomhet, nasjonalparksenter, våtmarkssenter, kommunene, private aktører, m.m.. Det etterspørres klart en helhetlig nasjonal struktur på hvordan virkemidlene skal settes inn for å få til best mulig forvaltning og foredling av naturarven som verdiskapingsressurs. Det har vært en rekke utfordringer i prosjektet, om ikke direkte konflikter, med å involvere ulike aktører og interessenter og få disse til å trekke i samme retning. Et eksempel på dette er mellom kommunene Søndre Land og Nordre Land. Dette er forsøkt håndtert gjennom mer åpenhet og dialog mellom involverte og berørte parter, for eksempel med fellesmøte med formannskapene og ved å trekke inn styringsgruppa. Det har ikke vært lett, og det er i overgangen til siste prosjektår (2013) en konflikt i styret omkring bygging og lokalisering av Våtmarksenteret. Prosjektlederen trakk seg som daglig leder for Våtmarksenteret på nyåret 2013 som et resultat av denne konflikten, og gitt at det er en nær forbindelse med Våtmarksenteret og prosjektet i Naturarven, så vil dette kunne utvikle seg i en retning som det er vanskelig å se utfallet av.

13.3.2 Institusjonalisering

Det jobbes i prosjektet med en rekke eksisterende virksomheter som vil bestå etter at prosjektet er avsluttet, blant annet gjelder dette Våtmarkssenteret, Landsbyen Dokkadelta, kommunene, avtalene med grunneiere rundt installasjonene og undervisningsopplegg for skolene som vil ha effekter utover prosjektperioden. Prosjektet kommer videre med innspill til lokale og regionale planer for Dokkadeltaet og ulike forvaltningsplaner for verneområdene. Arbeidet med DNV har vært forankret i fylkeskommunens regionale planer og handlingsprogrammet til regionrådet for Gjøvikregionen. Det foreligger også planer for nasjonalparken og naturvernområdet som prosjektet har bidratt til. Prosjektet har kommet med innspill til forvaltningsplanen for Dokkadeltaet og ellers til andre forvaltningsplaner knyttet til elvene Etna og Dokka som renner inn i Randsfjorden.

Økosystem Dokkadelta er et prosjekt som eies av et aksjeselskap, og deltakelsen i programmet har vært svært viktig for utviklingen av DNV. Selskapet åpner også for å tenke mer firedelt bunnlinje og bred verdiskaping i sitt øvrige virke.

Arbeidet med institusjonalisering vil bli påvirket av prosessen rundt Våtmarksenteret. Det jobbes også med andre muligheter, slik som det for å etablere en landskapspark etter mal av det som skjer i Hordaland, noe som da vil ivareta tilnærmingen i prosjektet.

13.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Prosjektleder er svært fornøyd med å være med i *Naturarven som verdiskaper*. Prosjektet hadde nok sannsynligvis blitt satt i gang om de ikke var med i programmet, men programmet har i stor grad bidratt som katalysator til å utløse andre ressurser regionalt og lokalt. Samtidig pekes det på at det er et behov for økt koordinering av de ulike virkemidlene for utvikling og vern, spesielt knyttet til Innovasjon Norge, Fylkesmannen, EU-prosjekter, DN sine handlingsplaner og ellers samarbeidet mellom departementer (her nevnes spesielt helse, kultur, miljø og landbruk).

Når det gjelder nettverkssamlingene i oppstartsfasen, så er prosjektet litt over middels fornøyd med informasjonsutvekslingene mellom hovedprosjektene og mindre fornøyd med at det har vært lite dialog mellom prosjektene. En mulig tilnærming kunne være "arbeidsverksted" rundt konkrete utviklingsmål. Det er et forslag vi synes er interessant, men vi tror nok det ville være best om prosjektene selv tok tak i en slik ordning etter behov.

13.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

En suksesshistorie, som har bidratt til den brede verdiskapingen, har med det å bruke kunst i ulike naturrom, slik som erfaringsstolene, som gir en mangfoldig tilnærming til det å erfare naturens mangfold, som igjen gir økt naturforståelse og oppslutning om naturvernet. Det er det samme med is-kunsten. Dette har vært tiltak som alle involverte, inkludert lokalbefolkningen, har funnet verdifulle. Det har skapt en sosial arena og en kulturell stolthet over sitt område, og må betegnes som et "vinn-vinn" tiltak.

En fallgruve i prosjektet er utfordringene knyttet til forankringen, både i kommunen og hos reiselivsaktørene. Dette kan bidra til at mye av det prosjektet forsøker å bygge opp kan falle, om ikke forankringen er god nok.

13.4 Åpen post

Prosjektet er opptatt av at programmet brukes til å fremme mer vekt på samordning og koordinering av virkemidler på nasjonalt og regionalt plan. Det gir en god mulighet for å legge trykk på enkelte aktører at man har et slikt program som skal fokusere på helhet og bred verdiskaping. En utfordring som trekkes fram i forhold til programmet, er betydningen av å kombinere langsiktighet knyttet til bevaring med kortsiktighet når det gjelder økonomisk verdiskaping. Det kan spesielt være en utfordring å skape verdier på internasjonalt nivå, når det er lite tilgjengelig kompetanse som kombinerer bevaring og utvikling i distriktene.

En kommentar fra prosjektet er rettet mot nytten av prosjektet i forhold til offentlige og private virksomheter. Det er mulig at et slikt prosjekt som dette, i en slik kontekst, er mer nyttig for offentlige virksomheter enn private. Spesielt vil det være nyttig i en undervisningssammenheng. Det jobbes med å utvikle en type modellskole der estetikken vil få en sentral plass i undervisningen rundt naturarven.

13.5 Oppsummerende vurdering

Vi opplever at det er mange gode aktiviteter og tiltak i prosjektet som samsvarer godt med programmets målsettinger. Det synes som om det jobbes godt med bevaring av naturarven samtidig som det skapes arenaer for næringsutvikling, selv om det siste ikke har fått kommet så langt i oppstartsfasen. Det er klart at forankringen i DNV har vært viktig. Her er det mange aktiviteter, og det er ikke like lett å se hvilke tiltak som er direkte del av verdiskapingsprogrammet, og hvem som er en ordinær del av DNV sitt virkeområde. Slik vi ser mange steder, synes prosjektet å være flinke til å få de ulike tiltakene til å spille på lag.

Økosystem Dokkadelta er et unikt prosjekt med sitt sterke fokus på kunst som døråpner til naturopplevelsen. Vi ser at prosjektet har bidratt til å gi hele området et løft når det gjelder stolthet og identitet knyttet til våtmark, noe mange kanskje ikke ville se på som så verdifullt uten måten prosjektet har satt fokus på det. Med fokus på installasjoner, som fugletårn og erfaringsstoler, som er tilgjengelig for allmennheten, og med ulike utstillinger og opplegg for skoler, fremmer de kunnskap om våtmarkas mange naturverdier og betydningen av å ta vare på disse. At Dokkadelta Nasjonale Våtmarksenter fikk avslag høsten 2012 på søknaden om å bli et Ramsar-senter, gjør nok den delen av prosjektet framover usikker. Men det vil nok helt sikkert bli søkt igjen i en senere runde.

Prosjektet har ikke klart å involvere næringslivet på samme måte. Tilnærmingen i prosjektet er nok i stor grad å bygge kunnskap og legge til rette, slik at næringslivet får ta det i bruk om de vil. Det kunne nok være en noe mer pro-aktiv tilnærming for å involvere næringslivet, men det kan være lettere sagt enn gjort. Det er gjort forsøk, uten at man har lyktes helt, og det er ikke bare enkelt med et næringsliv som ikke er så erfaren med besøksnæringene. Likevel, med den kompetansen innen næringsliv som finnes i prosjektet, tror vi at det kan være større muligheter her.

Det har vært mange spennende utprøvinger i prosjektet, og de ulike kunstinneinstallasjonene har vært en suksess på sin måte, selv om besøkstallene er relativt små sammenliknet med andre destinasjoner. Likevel, det er en utfordring å bygge opp et økosystem som en attraksjon for besøkende i et område med lite aktivitet knyttet til besøksnæringene. Det kan være at det fremste resultatet i prosjektet ikke er knyttet til besøksnæringene, men til det å løfte stoltheten, identiteten og kunnskapen om naturarven hos lokalbefolkningen, noe som vil gjøre at oppslutningen om bevaringen av denne vil styrke seg i tiden som kommer.

Utfordringene rundt Våtmarksenteret, som har fått daglig leder til å gå av, vil ha stor innvirkning på realisering av målsettingene i prosjektet på sikt. Det blir derfor viktig at man i siste fase av prosjektet arbeider med institusjonaliseringsprosesser som gjør at installasjoner, som erfaringsstoler, utstillinger, registreringer og annet, blir videreført etter programslutt.

14. Fugleturisme Øst- og Midt-Finnmark

Midtveisanalyse 2012

Fuglekikking i Tanamunningen © Bjørn Franzen

14.1 Bakgrunn

Prosjektet tar utgangspunkt i Finnmark som et attraktivt område for fugleinteresserte. Det er mange turister som kommer for å studere fugleartene i området, men denne virksomheten domineres av utenlandske operatører. Prosjekteier Bioforsk Svanhovd ønsker å bygge opp kompetanse lokalt, slik at lokale turistbedrifter kan i større grad overta denne virksomheten og drive den på en bærekraftig og naturvennlig måte. Prosjektet tar utgangspunkt i en rekke verneområder og naturområder, slik som Varanger nasjonalpark, Tanamunningen, Syltefjordstauran, Valdak/Stabbursnes og Slettnes, som inkluderer flere attraktive fuglelokaliteter fra Gjesværtappan i nord til Pasvikdalen i sørøst.

På kartet nedenfor kan vi se de ulike fuglelokalitetene.

Tre av områdene i prosjektet er av spesiell internasjonal betydning og vil få et særskilt fokus; Tanamunningen, Varangerkysten og Stabbursnes/Valdak i Indre Porsanger. Dette er områder som står på en liste over 100 steder en fugleentusiast verden over må besøke før de dør, noe som med andre ord utgjør en helt spesiell attraksjon og mulighet.

14.1.1 Prosjekthistorien

Ideen om å søke hovedprosjektet kom fra Bioforsk Svanhøvd, hvor det er flere fagpersoner som har arbeidet lenge med fugl, og som har gått med tanker om et større prosjekt rettet mot reiselivsbedrifter med lav kompetanse på fugl. Det ble lagt opp til et prosjekt der bedriftene skulle stå helt sentralt. Til sammen ble 27 bedrifter i området valgt ut. De fleste av disse ble kontaktet allerede i søknadsrunden. Når det gjelder hva prosjektet dreier seg om fremheves tre punkter:

- Bedriftene skal få bedre inntjening
- Øke forståelsen av det lokale vernet av fuglearter og deres livsmiljø

- Veien dit vil i hovedsak dreie seg om kompetansebygging og tilrettelegging.

Denne personen har i en periode etter at han trådte ut av styringsgruppa, møtt til møtene som ekspert. I tillegg til å være fuglekikker og -entusiast, så har vedkommende også et eget arkitektfirma, Biotope AS, som har fått i oppdrag å tegne flere av installasjonene ute i felten. Biotope AS har også kommet tyngre inn med satsing på fugl i det andre av *Naturarven*-prosjektene i Finnmark, nemlig Varanger-prosjektet. Det har medført at Varanger-prosjektet har også satset stort på fugleturisme, men uten at det har blitt god nok samkjøring av satsingene i prosjektene. Det er synd, fordi vi ser et stort potensial i det å samarbeide. Bioforsk har viktig kompetanse til bedriftene, og dette kan kombineres med gode installasjoner og en større satsing på fugl for hele regionen. Et springende punkt framover kommer nok til å bli markedsføringen og profileringen, og her er det viktig å spille på lag for å nå flest mulig.

14.1.2 Mål og formål

Hovedmålet er at turistbedriftene skal få kompetanse til å håndtere fugleturistenes behov på en god måte, bl.a. gjennom å tilrettelegge infrastruktur som bidrar til at fugleturisten får rike opplevelser i gode fuglelokaliteter. Målet er dermed også å øke omsetningen til disse bedriftene. Formålet er også å bygge nettverk, samarbeid og kompetanse. Målene har stått uendret i oppstartsårene og oppleves som gode og gjennomførbare.

14.1.3 Tiltaksområder

Tiltaksplanen til *Fugleturismeprojektet* er kanskje den mest omfattende av alle prosjektene i programmet, og den er på hele 55 sider. En av grunnene til dette er at det lages bare én tiltaksplan som da oppdateres år etter år. Det gjør at du kan lese utviklingen av hvert tiltak fra år til år, og det gir en svært detaljert oversikt av tiltaksområdene. Det blir kanskje vel mye detaljer, noe som kan gå utover de store linjene i prosjektet, men vi finner at måten tiltaksplanen lages på, gir et godt eksempel på hvordan slike kan lages. At prosjektet får gode utslag på sine søknader kan også være en indikasjon på at tiltaksplanene oppfattes som gode av DN.

De sentrale tiltaksområdene i prosjektet er delt i fem områder:

1. Administrative forhold
2. Fagmøter for bedriftene. Det er to årlige fellessamlinger for bedriftene, der det bygges nettverk og samarbeidsrelasjoner og kompetanse.
3. Informasjonsprosjekter. Dette omhandler bl.a. å legge ut på Internett informasjon om kart og lister som forteller om fuglelivet og infrastruktur, som er til nytte for besøkende i området. I tillegg kommer formidlingstiltak og faktaark.
4. Folk og Fugl. Dette området dreier seg om tradisjonell kunnskap om natur, med spesielt fokus på fugl. Det satses på å få økt den lokale tradisjonskunnskapen i turistbedriftene, både gjennom egeninnsats i sitt område og gjennom materiale gitt dem utenfra. Det er også interessant å bringe inn de tre ulike språkmiljøene.

5. Tilrettelegging-infrastrukturtiltak. Dette dreier seg om å tilrettelegge for 1) feltbiologiske aktiviteter (fuglekasser, foring av fugl, anleggelse av stier og skjul) på disse lokalitetene, 2) fugleturisme knyttet til lokaliteter av internasjonal betydning og 3) stier i fire forskjellige naturtyper, i skog, på høyfjellet, langs kysten og fra kyst til fjells. Prosjektet ser også på muligheten for å kunne legge til rette for guidede grupper i et naturreservat/fuglefjell.

Det er informasjonstiltakene og tilretteleggingstiltakene som er av størst av omfang. I 2010 var det til sammen 17 informasjonstiltak og 19 tilretteleggingstiltak hos turistbedriftene, mens det i 2011 økte til henholdsvis 28 og 38. I tillegg til fagsamlinger legger prosjektet opp til 2 bedriftsbesøk i året, noe som er en høy ambisjon, men som samtidig vil bidra til en klart sterkere forankring og engasjement hos bedriftene. Det er ellers lagt opp til mye aktivitet i oppstartsåret, noe som gjør at tempoet er veldig høyt.

Tiltaksplanen for 2012 følger, som nevnt, den samme malen som forrige tiltaksplaner med fem delområder: administrative forhold, fagmøter for bedriftene, informasjonsprosjekter, folk og fugl og tilrettelegging. Under administrative forhold regnes også møter i styringsgruppa og nettverksmøter i programmet og befaringer i tillegg til alle møter og kontakt med bedrifter og ulike institusjoner i prosjektet.

14.1.4 Organisering og ledelse

Prosjektet har en styringsgruppe bestående av følgende: 1 bedriftsrepresentant som er styringsgruppeleder, 1 bedriftsrepresentant (nestleder) knyttet til samiske interesser, SNO, Fylkesmannens miljøvernavdeling, Bioforsk Svanhovd, Innovasjon Norge (observatør) og Nordostkompaniet i Vardø. Det er etablert 2 arbeidsgrupper med totalt 10 aktører. At det velges å ha en arbeidende styringsgruppeleder og nestleder fra bedriftene, er et bevisst valg. Det signaliserer hvor viktig bedriftene er for prosjektet, og det uttrykker et ønske om at ledelsen av prosjektet fordeles på flere lokale, og at bedriftenes behov skal stå i framsete. Det er satt av fire samlinger i året.

Hovedprosjektet og prosjektledelsen har vært tilknyttet Bioforsk Svanhovd. Den som var prosjektleder i starten, gikk over i ny jobb midt i oppstartsåret. En annen kollega, som hadde hovedvekten av det faglige ansvaret, har tatt over jobben som prosjektleder. Flere andre personer ved Bioforsk er involvert i prosjektet, men her har det vært noen utskiftninger, permisjoner og endringer, slik at det endelige teamet er ennå ikke helt på plass (oktober 2011). Den nye prosjektlederen, som også er drivkraften i prosjektet, har derfor hatt en veldig stor arbeidsmengde det siste halve året.

Når det gjelder prosjektledelse, var det satt av kun 60% i oppstarten, noe som opplevdes som litt for lite i starten, men det er satt av rikelig med midler til tiltakene, slik at en del av ledelsesressursen hentes derfra. Prosjektlederen har lang fartstid innen fagfeltet. Vedkommende har arbeidet i større prosjekter tidligere og er en erfaren feltbiolog, og vi oppfatter vedkommende som helt avgjørende for at prosjektet har lyktes så bra i oppstartsfasen. Vedkommende må sies å ha et "eierforhold" til prosjektet, som er såpass stor at vedkommende går utenfor sin stillingsbeskrivelse for å få ting til å lykkes. Prosjektlederen har hatt stor arbeidsmengde, og det jobbes midtveis i prosjektet med å få på plass andre administrative ressurser som kan bistå prosjektlederen.

Det har ikke skjedd mange endringene i prosjektorganisasjonen midtveis i programmet. Det er mange delprosjekter og tiltak, men ikke med egne prosjektorganisasjoner. Prosjektlederen er den samme som i oppstarten. Det har skjedd en endring i styringsgruppa ved at representanten fra Biotope AS trådte ut av styringsgruppa. Han møtte deretter i en periode som ekspert, men midtveis i prosjektet har det blitt mindre kontakt på grunn av nevnte situasjon.

Prosjektorganiseringen vurderes som over middels god og ressursene til prosjektledelse som passe, men man skulle gjerne hatt flere folk inne til å arbeide på ulike tiltak. Det er for mye arbeid på et par sentrale personer i prosjektet, men dette jobbes det nå med, slik at man i siste fase av prosjektet skal få en person i full stilling.

14.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

I søknaden var den budsjetterte rammen for hele programperioden på kr 5 537 000, hvorav kr 2 654 000 er søkt tilskudd fra programmet og kr 2 883 000 som egenandel. Mye av egenandelen kommer i form av egeninnsats i bedriftene.

I 2010 var totalrammen for prosjektet på kr 2 274 000. Av disse er programmet viktigste finansieringskilde med 50 %. Reiselivsbedriftene la inn hovedtyngden av egenandelen i form av egeninnsats.

I tiltaksplanen for 2011 har budsjettet økt til kr 7 224 000, hvorav det søkes kr 3 777 000 fra programmet og med en egenandel på kr 3 447 000. I tilsagnsbrevet fra DN for 2011 heter det at programmet er fornøyd med hvordan prosjektet har kommet i gang. Prosjektet får et tilsagn på kr 3 379 000, som skal da utgjøre ca. 50 % av totalbudsjettet som var på 6 758 000 NOK.

I tiltaksplanen for 2012 søkes det om kr 4 876 825, ut av et totalbudsjett på NOK 12 330 875, dvs. en egenandel på kr 7 454 050. I form av egeninnsats regnes kr 6 139 385, og resterende sum på kr 1 314 665 vil komme i form av midler fra følgende finansieringskilder: Bioforsk selv, Fylkesmannen, kommunene, reiselivsbedriftene og andre næringsaktører. Det meste av egeninnsatsen er det reiselivsbedriftene står for.

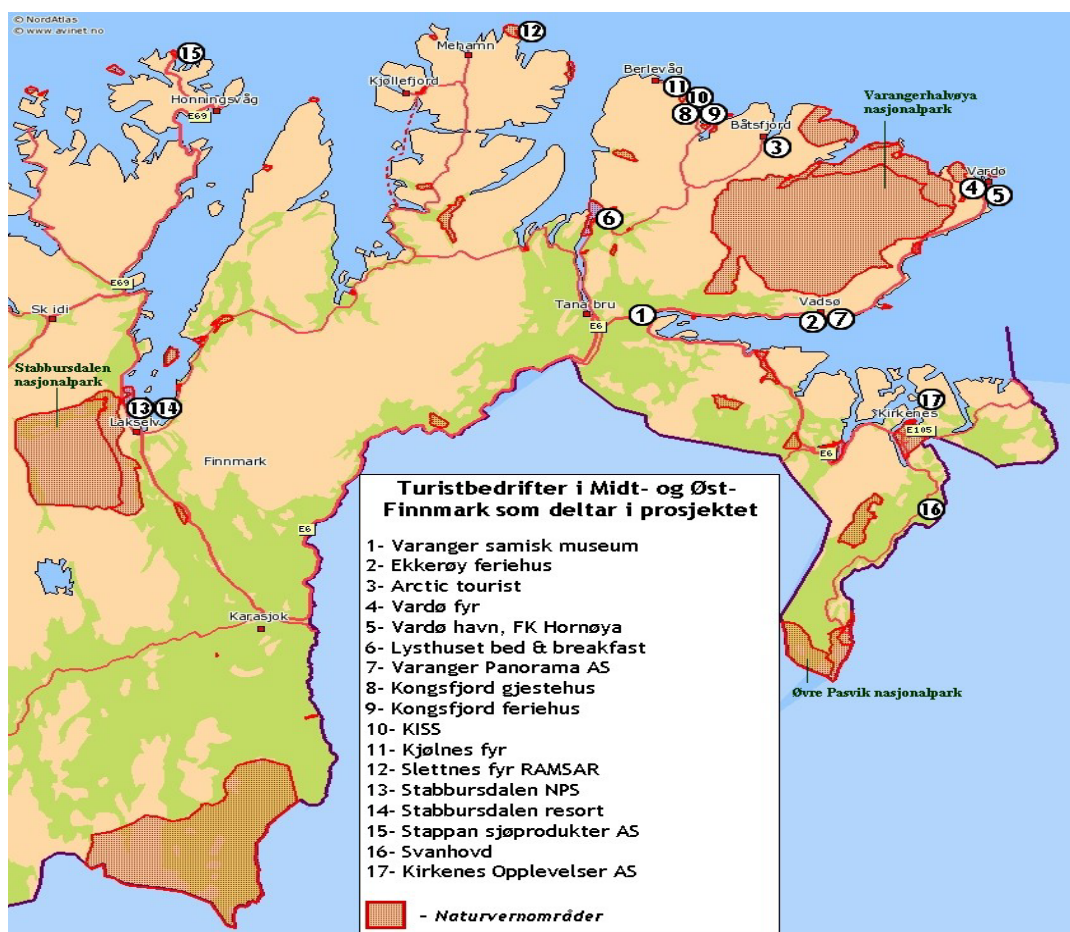
Prosjektet opplever at programmet har vært ”rause” med henblikk til støtte, men det har også vært nødvendig at prosjektet har hatt en del midler å ”lokke” med overfor bedriftene. Blant annet tilbyr prosjektet bedrifter gratis tilgang til litteratur og markedsføring, og de spanderer fuglekasser som blir satt opp. Når det gjelder bruk av andre virkemidler, så er dette i hovedsak noe som foregår mer indirekte hos hver enkelt bedrift og på konkrete tiltak. Men prosjektet har også vært behjelpelig med å søke midler for bedriftene, blant annet fra Innovasjon Norge.

14.1.6 Forankring og mobilisering

Bioforsk Svanhøvd er et forskningssenter med kompetanse innen blant annet ornitologi, lokal kunnskap og turismeutvikling i Norge og Russland. Forskningscenteret skal samarbeide med lokale turistbedrifter og hente inn relevante faglige ressurser fra SNO, Nordostkompaniet og andre. Kommunene som er involvert i prosjektet er Sør-Varanger, Nesseby, Vadsø, Vardø, Båtsfjord, Berlevåg, Tana, Porsanger og Nordkapp.

Når det gjelder forankringsarbeidet, er reiselivsbedriftene, fylkesmannen, fylkeskommunen, Innovasjon Norge, kommunene, grunneiere, frivillige lag og innbyggerne høyt prioritert, men andre interkommunale instanser, regionråd, næringsorganisasjoner og andre bedrifter er også viktige. Midtveis i prosjektet ser man at det har vært vanskelig å få fylkeskommunen med, men at denne ikke er like viktige som Fylkesmannen, innbyggerne og Innovasjon Norge. Det er en del oppslag i lokale medier, som er positivt for forankringsarbeidet, og man sprer kunnskap til skolene, blant annet i forbindelse med BirdId, der man kan selv være med å identifisere og lære om fugl.

På kartet under er det listet opp noen av de 27-28 reiselivsbedriftene som deltar i prosjektet.

Måten det har blitt forankret og mobilisert på, som nevnt innledningsvis, er ved oppsøkende virksomhet til bedriftene på et tidlig stadium, men det jobbes også med forankring av aktørene i styringsgruppa og ellers i faglige møter med ulike aktører.

En utfordring for 2011 har vært å forankre arbeidet inn mot reindrifta. Det har ikke vært like enkelt, men det jobbes videre med å få til en slik forankring, også i samarbeid med samiske aktører, som samiske museum, næringselskap og Varanger-prosjektet i *Naturarven*. Dette arbeidet har ikke kommet noe særlig videre i 2011 og 2012, men man ser også at satsingen på fugl langs kysten er mindre kontroversielt ovenfor reindriftsnæringa enn det som foregår inne i nasjonalparken.

14.2 Måloppnåelse

14.2.1 Rapportering på tiltak

Det rapporteres om at tiltakene er gjennomført som planlagt for 2010, og det er heller ikke gjennomført tiltak som ikke lå i tiltaksplanen. En viktig utfordring og faktor i arbeidet for 2010 har vært å besøke alle de 27 bedriftene som skal involveres i prosjektet. Bedriftene i prosjektet understreket at de ikke ville ha et konsulentprosjekt. Derfor er det praktisk anlagt med målsetting om kompetansebygging og fysisk tilrettelegging på individuell basis hos den enkelte bedrift. I 2011

gjennomføres tiltakene også etter planen, med noen tilleggstiltak (som nevnt over). Foruten den administrative delen, deles tiltakene i spesielt tre tiltaksområder.

Den administrative potten i prosjektet innebærer mange ulike møter i mange ulike sammenhenger, inkludert i Kina. Det er vanskelig å se hva som er direkte innenfor prosjektet, og hva som er beslektet med prosjektet når det gjelder slike perifere møter, men det er jo en markedsføring av fugleturisme i Norge og i Finnmark spesielt, og det er en vanlig praksis at man forsøker å kombinere ulike arbeidsoppgaver når man ikke er i full stilling som prosjektleder.

På den årlige fellessamlingen i oppstartsåret ble bedriftene invitert, og mulighetene deres innenfor programmet ble belyst. Det har vært et tidlig ønske fra bedriftene at prosjektet ikke skulle være ”et konsulentprosjekt”, og derfor har også tiltakene i prosjektet vært svært konkrete, og temaene på samlinger og besøk har i all hovedsak dreid seg om å møte konkrete behov. Vi får inntrykk av at det er en uformell tone mellom bedriftene og prosjektet, slik at terskelen for å ta kontakt er lav.

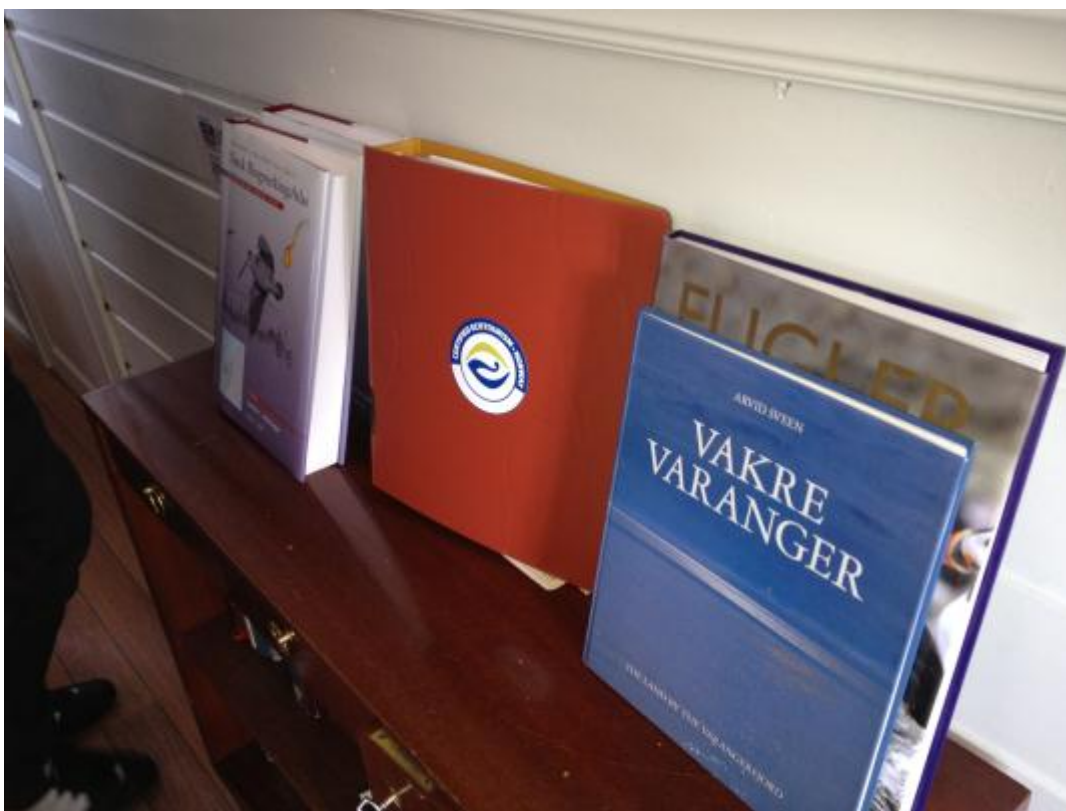
Når det gjelder tilrettelegging for bedriftene, har hoveddelen gått på kompetanse og fysisk tilrettelegging. Det har blitt inngått avtale med en arkitekt som skal hjelpe bedriftene med utforming av tiltak på sine lokaliteter. Arkitekten har satt av 8 timer til hver av bedriftene. I tillegg får bedriftene utdelt gratis hovedbøker om fugl. Her har det vært behov for oppfølging med tanke på hvilke fugler som er relevante for deres område. Kompetansen på fugl hos de 27 bedriftene varierer, men de aller fleste er nybegynnere. Det legges derfor opp til flere tiltak som kan hjelpe dem til å øke sin kompetanse, blant annet ved et rullerende bibliotek og den nevnte arkitekthjelpen. De får også personlig oppfølging, og de får gratis fuglekasser og tips knyttet til hvordan man kan sette sammen opplevelsestilbud rettet mot fugleturisten. Det legges også opp til en mulighet for bedriftene til å besøke andre steder i Norge og i Skottland for å bli inspirert. Det er laget midtveis i programmet 10 faktaark som fritt kan brukes av bedriftene.

Figur 32 Deltakere fra *Naturarven* på besøk 2012, Ekkerøy feriehus

Figur 33 Info knyttet til besøkende til Ekkerøy feriehus

Figur 34 Fuglebøker tilgjengelig for besøkende, Ekkerøy feriehus

Tiltaket ”fugl og folk” dreier seg om å samle inn lokale historier knyttet til hvordan forholdet mellom menneske og fugl har vært opp gjennom tidene i området. Det er også iverksatt tiltak knyttet til flere stier, som da vil inkludere informasjon, kart og annet som besøkende kan få kunnskap fra langs stien. Målet er at de besøkende skal reise mellom ulike områder og dermed bruke mer tid i området.

Når det gjelder et regionalt informasjonssystem, så er dette et tiltaksområde som det har blitt jobbet med. Et hovedprodukt her er knyttet til et nytt nettsted kalt ”Finnmarkbirding.no”, men dette har ikke kommet opp å stå i løpet av 2012. En av grunnene til dette er nok et ønske om å avvente hva som skjer med fugleturismesatsingen i Varanger-prosjektet, slik at ting blir mer samkjørt. Dette skal være et nettsted hvor besøkende skal få all den informasjonen de ønsker for å planlegge sin reise. Dette går på observasjoner, kart, overnattingsmuligheter, infrastruktur, stier, m.m. Det er inngått en avtale med Norsk ornitologisk forening som vil være eier av nettstedet og dermed også ha ansvaret for drifting av det etter at prosjektet er slutt. Midtveis i prosjektet har ikke dette tiltaket blitt virkeliggjort. Det er ansatt en person på Svanhovd som skal jobbe med dette og med hjemmesidene til bedriftene, så vi kan forvente mer på dette området i siste fase av prosjektet. Det er derimot ikke lett å finne informasjon om verdiskapingsprosjektet på Bioforsk sine nettsider. Det er en annen informasjonskanal som vil bli brukt i opplærings- og kompetanseutviklingssammenheng, og det er BirdID.no som er driftet av Høgskolen i Nord-Trøndelag, noe som knytter seg til et opplegg for identifisering av fugl. Men det er en kanal som er bare for helt spesielt interesserte, og som ikke er lett tilgjengelig for besøkende generelt men knyttet til bedriftenes fugleregistreringer. Det vil kunne bli et nyttig verktøy for å synliggjøre hvor ulike fugler er observert.

I 2011 ble tiltakene gjennomført som planlagt, men noen tiltak som ikke lå inne i tiltaksplanen, ble også gjennomført. Disse er: 1) bruk av eksperter i tilretteleggingen og til å lage faktaark som legges på hjemmesiden og spres videre til bedriftene. Det er også tilfeller der bedrifter kan besøke eller hospitere hos eksterne eksperter, nettopp for å øke sin egen kompetanse og for å se på hva som er mulig å gjøre rundt fugleturisme. Prosjektet bidrar til noen av kostnadene ved slike besøk.

Midtveis i prosjektet kommer det fram flere utfordringer til måloppnåelsen av tiltak, og en hovedutfordring er at ting tar tid. Eksempler på dette er at bedriftene ikke setter opp fuglekassene riktig, og dermed så må dette justeres. Dette må jobbes med slik at bedriftene får klarere retningslinjer for oppsett av fuglekasser. Faktaarkene, som har vært viktig i formidlingen midtveis i prosjektet, tar gjerne lengre tid enn planlagt, og det blir også tidkrevende å purre på ferdigstilling.

14.2.2 Bevaring av naturarven

De fleste naturtyper er involvert i prosjektet. Prosjektet består bl.a. av mange ulike tilretteleggings-tiltak for bruk. Det legges vekt på lokal involvering i de ulike tiltakene. Kanalisering av ferdsel er kanskje den viktigste tilnærmingen for bevaring av naturarven, men den omfattende formidlingen om fugleliv og hvordan fuglen har vært viktig i folks dagligliv, kan bidra til økt bevissthet om betydningen av å bevare fugleartene og økosystemene som de hører til.

Når det gjelder bevaring gjennom bruk, så har det vært iverksatt enkelte skjøtselstiltak. Det er for eksempel startet en prosess på geografisk valg av lokaliteter for naturstier i kystnatur, frodig bjørkeskog og høgfjell, knyttet til fuglefjellet i Kongsfjordreservatet. Stiene er på ca. 5 km hver, og har til hensikt å legge til rette for fugleopplevelser for besøkende langs merkede stier. Det skal gi turistene mulighet til å oppleve fuglene på nært hold, men på en måte som er skånsom både mot naturen og fuglene.

Man erfarer at bedriftene som har vært involvert i tiltakene, har økt sin bevissthet om betydningen av fugl som attraksjon og ressurs for utvikling. Det er et krav for å delta i prosjektet at man har, eller utvikler kunnskap om fugl og fuglenes levekår. Bevaring av naturverdiene avhenger av denne bevisstheten som bedriftene utvikler. Det er gjennomført kurs og fagsamlinger i 2011, blant annet på Øvre Pasvik nasjonalparksenter og på Stabbursnes naturhus og museum, nettopp for å gi bedriftene økt forståelse og kompetanse. Blant temaene som blir tatt opp, er artskunnskap og atferdsregler når man beveger seg i naturen, bruk av randsonene og lokaliteter innenfor verneområdene, rovfugler og sjeldne arter og hvordan man forholder seg til disse, faunakriminalitet, logistikk og kunnskap om utstyr og kunnskap om hvordan man kan optimalisere fuglefaunaen, for eksempel ved utsetting av fuglekasser og foringsplasser. Det er laget guider på Internett for slike kasser. Dette har bidratt til å avlaste bruken av verneområdene.

Det jobbes iherdig med å finne gode forbindelser mellom bedriftenes behov og besøkendes behov og ønsker, slik at bedriftene skal kunne tilby rike fugleopplevelser samtidig som det jobbes med å ta vare på fuglene. Informasjonen om dette vil bli å finne på finnmarkbirding.no, og det gis også lokal informasjon til hver enkelt reiselivsbedrift.

14.2.3 Kunnskap, kompetanse og formidling

Alle tre delområdene vil innebære kunnskapsutvikling, kompetanseheving og formidling. Det dreier seg om kunnskap om fugler og naturtyper spesielt, men også kunnskap generelt om naturarven, kultur og utvikling i tid og rom.

En del av kunnskapsutviklingen som det har vært satset på, er å knytte kunnskap om reiselivet opp mot forskningen på fugl i området, blant annet gjennom kurs, fagsamlinger og besøk. Det drives mye forskning på ulike stasjoner som prosjektet ønsker å trekke inn, slik at bedriftene kan dra nytte av denne forskningskunnskapen, og samtidig ønsker de å gi forskerne mer kunnskap om reiselivets behov.

Et eksempel på et behov som fugleturisten har, er å legge sine observasjoner inn på ulike artsdatabaser, og det er et mål at registreringene i disse databasene fordobles i prosjektområdet i løpet av programperioden. Bedriftene vil få hjelp til å legge til rette for slike registreringer på sin lokalitet, og prosjektet gir materiell (inkludert en pins) til de besøkende som legger inn sine registreringer. Disse registreringene er viktige, både fordi de sier noe om aktivitetene og engasjementet i prosjektet, og det gir mer informasjon om fuglelivet i området. Prosjektet har kjøpt inn og spredd til bedriftene "Fuglekarnapp" – netting for fuglemerking, noe som bidrar til å styrke bedriftenes og lokalbefolkningens kompetanse på fugl. Det er også satt opp foringsplasser for fugl (5 stk. i Pasvik nær Bioforsk sine lokaler), og store informasjonsplansjer om hvilke fugler man kan forvente å se i området. Et annet eksempel er at prosjektet har etablert et ambulerende fagbibliotek som flyttes mellom bedriftene. Hver bedrift har biblioteket i ca. 3 uker, så sendes det videre. Bedriftene får to fagbøker når de er på fagsamlinger. Sammen med fagfolk i prosjektet avtales det hvilket ornitologisk nivå bedriften skal legge seg på.

I oppstartsfasen har prosjektet hatt flere medieoppslag, og det er laget en informativ internettside for prosjektet (www.fugleturisme.no). Dette vil bli videreutviklet i tilknytning til Finnmarkbirding.no, en nettside som ennå ikke er klargjort. Prosjektets hjemmeside innehar all informasjon som er tilgjengelig i prosjektet, også faktaarkene. Nettsiden er derimot lang, og ikke så lett tilgjengelig, om man ikke kjenner direkte til prosjektet:

http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/prosjekt/hovedtema?p_dimension_id=22826&p_menu_id=22833&p_sub_id=22827&p_dim2=22828

BirdId er en åpen og nyttig tjeneste. Man kan gå inn på www.birdid.no og velge Finnmark coast under “special areas”. Det er vanskelig for oss å vurdere hvor godt verktøy dette er for fuglekikere, men for utenforstående finner vi ikke dette som noe lett tilgjengelig verktøy eller nettside i en reiselivssammenheng. Det er mer som et undervisningsopplegg, og i den forbindelse kan det være nyttig å relatere til kompetanseutviklingen i bedriftene.

Prosjektet har også involvert skolene i området med informasjon og naturfaglig opplegg rundt fugl, men her er det planlagt å gjøre mer, spesielt i forhold til tiltaksområdet som omhandler fugl og folk. Prosjektet har kommet i dialog med den eldre generasjon i lokalbefolkningen på et utvalgt sted (Gamsvik). Dette bidrar til større kunnskap om forholdet mellom fugl og folk i dette området, og det øker oppslutningen om naturvern hos enkelte som for mange er de argeste motstanderne av vern. På denne måten kan kunnskapsutviklingen være med på å bygge broer mellom moderne fagkunnskap og lokal tradisjonskunnskap. Dette delprosjektet har ikke kommet så langt i oppstartsfasen, men det vil bli jobbet mer med det utover i prosjektet.

Når det gjelder kompetanse, så er det i oppstartsfasen et spesielt behov for prosess/prosjektlederkompetanse, samhandlingskompetanse, økonomisk kompetanse og kultur- og naturfaglig kompetanse. I tillegg er det spesielt nevnt behovet for ”skrivekompetanse”, som for eksempel i tilknytning til formidling på faktaark og på nettsider. Her har man midtveis i prosjektet hentet inn ekstern eksperthjelp. Prosjektet har samarbeidet med kompetanseinstitusjoner i oppstarten og trukket inn flere fagpersoner på Bioforsk Svanhovd, Nordostkompaniet i Vardø, Varanger samisk museum og Horisont Varanger (sistnevnte i forhold til skriving av temahefter for hver av de internasjonalt verneverdige områdene), men fordi Bioforsk Svanhovd er prosjektleder og besitter mye av den nødvendige kompetansen selv, har ikke det vært like aktuelt. Derimot har dette med markeds- og salgskompetanse vært noe de har hentet til hjelp utenfra.

For å heve kompetansen blant bedriftene har prosjektet planlagt å reise på besøk til bedrifter som lykkes med fugleturisme, blant annet til Dale der havørn er sentral, Trondheimsfjorden og Vik og til Smøla der det også er fokus på havørn. I tillegg vil flere av bedriftene bli gitt muligheten til å reise til Skottland for å besøke fugleforeninger der borte, for å studere et område som har lykkes med kommersielle produkter knyttet til fugleturisme.

Midtveis i prosjektet er vurderingen den at man har selv utviklet den kompetansen som trengs bortsett fra på ett område: markedsføringskompetanse. Her har prosjektet vært i samarbeid med prosjektlederen i ett annet *Naturarv*-prosjekt, *Områdeutvikling rundt Dovrefjell / Sunndalsfjella*, noe som har resultert i økt bevissthet blant aktørene (bedriftene) i prosjektet om betydningen av god markedsføring. Dette planlegges det å jobbe mer med i siste fase av prosjektet.

Midtveis i prosjektet fortsetter man med å gjennomføre fagsamlinger (2 i året) for bedriftene, BirdId er etablert og satt i drift med flere titalls arter fugl, faktaark er laget, det jobbes med nettsider, bedriftene har deltatt på eksterne seminarer og besøk, et ambulerende bibliotek sendes mellom bedriftene og bedriftene mottar fagbøker på fagsamlingene. At faglitteraturen ambulerer, kan vært positivt, men ofte erfarer man at når man trenger biblioteket, så er det akkurat når den er hos noen andre. Men fordi det suppleres med annen litteratur, så er nok ikke dette en stor utfordring.

Det har også vært mange mediaoppslag i prosjektet, mest i lokale og regionale aviser.

14.2.4 Bred verdiskaping

Miljømessig verdiskaping

Det er i hovedsak gjennom informasjon, kompetanseheving og tilrettelegging at prosjektet bidrar til økt beskyttelse av naturverdiene. Kanalisering og tilrettelegging av ferdsel vil fremme mindre slitasje av naturen og føre til mindre forstyrrelse av fuglelivet. Informasjonsmaterieell skal øke kunnskapen og verdsettingen av biologiske mangfold og naturtyper. For å fremme miljømessig verdiskaping jobbes det med å utvikle et høyt faglig nivå i tillegg til miljøbevissthet i bedriftene. Den miljømessige verdiskapingen skal måles på indikatorer som miljømerking, dokumentasjon fra observasjonene, kundeevalueringer og antall besøk, men man har ikke kommet så langt i dette ennå. Fokuset har vært på å få på plass grunnlaget for aktivitetene som da igjen skal dokumenteres. Eksempler på dette er tilrettelegging av natursti i fuglefjell (Kongsfjord), i bjørkeskog (Masjok) og høyfjell (Tørrvatna), samt 12 måneders kartlegging av fuglefaunaen i Tanamunningen.

Kulturell verdiskaping

En del av den kulturelle verdiskapingen vil dreie seg om økt kunnskap om naturmangfoldet og naturtypene, og det skal fremme identitet og stolthet. Den kulturelle verdiskapingen skal måles ved ulike gruppers oppfatning av vern, samt verdien av fugleartene ved oppstart og ved avslutning, slik vi har sett som eksempel på Gamsvik med historielag rundt tiltaksområde *Fugl og Folk*. For å øke omdømme og attraktivitet er det viktig at naturarven blir verdsatt av folk utenfor regionen. En britisk ornitolog har gitt ut hefte og CD fra regionen.

Sosial verdiskaping

Tilrettelegging og informasjon skal styrke bevisstheten og engasjementet lokalt ved å se at noe de har i sitt område, er internasjonalt attraktivt og kommer hele lokalsamfunnet til gode. Nettverk skal bygges mellom bedriftene, noe som også vil ha overføringsverdi som nettverksmodell. Det jobbes også med nettverk til andre prosjekter i *Naturarven som verdiskaper*, bl.a. VVV-prosjektet, men også til andre prosjekter og organisasjoner som *Motvindprosjektet*, Berlevåg reiselivsforum, Statens naturoppsyn og Norsk ornitologisk forening. Prosjektet har også vært involvert i frivillige lag. Prosjektet har bidratt til å øke stedstilhørigheten ved at folk er blitt mer bevisste på hva de i fellesskap har av naturverdier, og det har i stor grad bidratt til at de involverte har en sterkere fellesskapsfølelse rundt mulighetene som fugleturisme gir. Det samme gjelder bedrifter, slik som Vardø hotell, som ligger da i området for de ulike bedriftene.

Økonomisk verdiskaping

Turistbedriftene skal gjennom prosjektet utvikle og forbedre produktene rundt fugleturisme, noe som skal måles i økt økonomisk avkastning. At Varanger er inne på lista av 100 lokaliteter som en fuglekikker bør besøke før han/hun dør, gir en unik mulighet for å kommersialisere dette. Flere turister skal inn i området, og flere skal være over lengre tid og legge igjen mer penger regionalt. I tillegg til bedriftene skal også Øvre Pasvik nasjonalparksenter, Stabburnes naturhus, Vardø hotell og museene få mer økt omsetning, gjennom økt besøk. Det er ikke den store rapporteringen når det gjelder den økonomiske verdiskapingen, men dette er også vanskelig å måle. Det vises til at Vardø hotell sier at fugleturismen har økt deres omsetning betraktelig. Den skal måles hos den enkelte bedrift, både når det gjelder omsetning, besøk og treff på nettsider. Det er også registrert antall observasjoner som legges inn i www.artdsdatabasen.no. Dette viser om det er mer aktivitet blant fuglekikkere enn tidligere. Det gjøres noen lokale målinger for trafikken i området. SNO har

målt antall besøkende på Hornøya, og fant at det hadde 4770 besøkende. Vardø havn har solgt 1350 billetter. Det jobbes derimot videre med kartlegginger av besøkstall i 2012, og vi kan forvente mer rapportering på dette i siste fase av programmet.

Den brede verdiskapingen

Det er en klar bevissthet rundt betydningen av den brede verdiskapingen i prosjektet. For å lykkes må man ivareta helheten, både knyttet til fugletitterens behov, bedriftenes behov og behovet til artene og deres livsmiljø. Prosjektet vil skape verdier på mange områder. Informasjon, kompetanseheving og tilrettelegging vil bidra til økt beskyttelse av naturverdiene, mindre slitasje på naturen og mindre forstyrrelse av fuglelivet. I tillegg vil kunnskapen om naturmangfold og naturtyper øke (miljømessig verdiskaping). Tilrettelegging og informasjon kan gi bevissthet og engasjement. Dette kan bidra til at fugl og verneområder blir en mer tydelig del av lokalmiljøets identitet og stolthet (sosial- og kulturell verdiskaping), noe som igjen skal ligge til grunn for å gi besøkende gode opplevelser, slik at de legger igjen mer penger lokalt og regionalt (økonomisk verdiskaping).

Et eksempel på fellesgodeproduksjon i prosjektet er hvor det er lagt til rette for stier som kan brukes i turistøyemed, men som samtidig står der tilgjengelig for allmennheten.

Prosjektet har i noen grad fått til et samspill mellom de ulike verdiskapingsformene. For å få dette til pekes det på behovet for å få folk til å spille på lag og at den enkelte aktør skjønner at det er en sammenheng. Den enkelte aktør må ta seg tid til å involvere seg i alle verdiskapingsformene for å skjønne sammenhengene, ifølge prosjektet. Lokale aktører som kan bidra med overnatting, servering, transport og guiding, vil øke sine inntekter, mens de samtidig må få et eieforhold til å styrke de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene. Den øvrige befolkningen vil få styrket stolthet og respekt, og vernet vil således også bidra til at folk fortsatt kan bli boende i området, men disse må også forstå behovet til næringslivet.

14.3 Spesielle temaer

14.3.1 Konflikt håndtering

Det har foreløpig ikke vært de store konfliktene å melde om i oppstartsfasen. En sak som nevnes, er et eksempel hvor to eiere av samme attraksjon ikke deler samme visjon for utviklingen av attraksjonen. Da kan det fort komme til lokale uenigheter som kan bygge på historiske, familiære og personlige forhold. Måten det jobbes med for å håndtere dette, er gjennom besøk og dialog. Prosjektleder jobber iherdig med å få partene til å enes.

Det er videre flere tiltak som preges av ulike interessenter og at det ikke alltid er lett å få alle til å spille på lag. Et eksempel er på Hornøya, som drives av et kommunalt foretak – her er det et fantastisk fuglefjell med tilrettelagt sti. Vi snakker om et område hvor flere tusen personer kommer på besøk for å se på fugl, men hvor det også drives med lossing og lasting som til en vanlig havn. Her har prosjektet tatt initiativ til å få flere interessenter til å komme sammen for å finne gode løsninger, noe som også har involvert Fylkesmannen, SNO, arkitekten i prosjektet og prosjektleder. Det er også andre instanser som er i berøring med området, slik som Hurtigruta og Tromsø museum. Det er ikke lett å få alle interessentene til å snakke sammen, og vi ser at dette på mange måter er personavhengig, og at det tar tid.

14.3.2 Institusjonalisering

Det virker som om det har vært litt tidlig å tenke institusjonalisering i oppstartsåret, fordi det er mange tiltak og ting som må falle på plass først. Mye er likevel gjort som vil sikre satsingen i prosjektet fremover. Det er først og fremst en god forankring i bedriftene, slik at disse vil kunne få opp varige tilbud. Det er også en bevissthet i prosjektet om å knytte seg til institusjoner, som Norsk ornitologisk forening, som da vil kunne sikre driften av nettstedet senere. Det har vært kontakt med Tana kommune, og innspill er gitt til reguleringsplanen for Tana-munningen. Det har også vært kontakt med fylkesmannen om Kongsfjord-reservatet og en endring i vernereglementet for å åpne for mer bærekraftig bruk. Og Finnmarkeiendommen har blitt kontaktet i forbindelse med tiltak på statlig grunn. Man ser også for seg utviklingen av et eget reisemålsutviklingsprosjekt i samarbeid med Innovasjon Norge, som kan gå utover programperioden. Det er også aktuelt at SNO (Statens naturoppsyn) tar over en del vedlikehold av naturstier. Arbeidet mot nasjonalparkstyrene er også et ledd i videreføringen av prosjektet.

14.3.3 Programvurdering og addisjonalitet

Prosjektet er veldig fornøyd med programmet og med programledelsen. Programledelsen virker på prosjektledelsen som praktiske og handlingsorienterte. Prosjektet mener at fagressursene i programmet er tilstrekkelige. Det burde likevel være et sterkere fokus på helhetlig finansiering av tiltak. Det kunne være til hjelp med eksempler på hvordan dette er gjort andre steder, spesielt der mange aktører bidrar på finansieringssiden og på tiltak. Og det burde også vært gjort mer, ifølge prosjektet, i forhold til Innovasjon Norge på salg og markedsføring i bedriftene.

Når det gjelder addisjonaliteten, ville ikke prosjektet blitt satt i gang uten programmets hjelp. Programmet har likevel ikke vært noen stor katalysator for å utløse midler lokalt og regionalt.

Det er i stor grad behov for mer koordinering av virkemidler som kombinerer vern og utvikling, spesielt på fugleturisme. Siden det nå er fem hovedprosjekter innen programmet som satser på fugleturisme, burde mer gjøres for å hjelpe hverandre. Det kunne vært gunstig for eksempel med lik merking omkring i landet. Det ville vært en ide å få inn et nasjonalt piktogram for fugleturist-lokalitet på veiskilt over hele Norge. Det er eller trukket inn virkemidler knyttet til det norsk-russiske samarbeidet på miljø, og ellers midler fra næringsfond på enkelttiltak. Det burde jobbes på nasjonalt nivå med å knytte Nasjonal Turistvei mer mot tilnærmingen i programmet, for eksempel på Varanger.

Nettverkssamlingene har fungert godt til nå, både i tilknytning til informasjonsutveksling mellom prosjektene, programledelsen, nettverksbygging og inspirasjon. Men det er viktig at tidspunktet for samlingene blir fastsatt så tidlig som mulig.

14.3.4 Suksesshistorier og fallgruver

Når en suksesshistorie skal trekkes fram, er fornøyde bedrifter det mest nærliggende. Mange av bedriftene var noe skeptiske i starten, for mange er blitt utsatt for flere ”konsulentprosjekter”. At bedriftene nå er svært fornøyde med prosjektet, er et tegn på suksess. Underliggende er holdningen at man tar bedriftene på alvor, og at de faktisk blir oppsøkt og hjulpet i det konkrete.

En fallgruve er at prosjektet har blitt nokså personavhengig. Prosjektlederen jobber veldig mye, og det ville være mange ting som ble skadelidende om vedkommende ikke var med lenger.

14.4 Åpen post

Det som blir trukket fram her, er dette med anbudsrunder, som oppleves som en utfordring fordi det er små virksomheter og tidsrammene ikke er så gode, selv i et flerårig program. Det pekes også på betydningen av kontinuitet. Da er det viktig å jobbe videre med institusjonaliseringen.

14.5 Oppsummerende vurdering

Prosjektet *Fugleturisme i Øst- og Midt-Finnmark* har kommet inn i programmet med stort trykk og med stort engasjement. Dette er ett av prosjektene som har sin hoved forankring i bedriftene. Vi finner at det har vært stor aktivitet i prosjektet i oppstartsåret, men at det har vært litt sårbart på ledelsessiden, spesielt siden prosjektlederen har hatt ett enormt arbeidsomfang. Dette er en utfordring fordi det personlige er viktig for å lykkes med forankring i bedriftene. Det er ikke hvem som helst som kunne oppnå så rask forankring i bedriftene. Grunnen til dette er at vedkommende prosjektleder har lang fartstid og erfaring. I tillegg til stor faglig tyngde klarer vedkommende å snakke bedriftenes språk, og han er innrettet på å hjelpe bedriftene på det konkrete plan, noe bedriftene naturlig nok er takknemlige for. Det er ikke bare kunnskap om fugl som gjelder for å få bedriftene engasjert. Prosjektlederen har derimot klart å kombinere begges hensyn på en utmerket måte. Vi er spesielt imponert over måten det jobbes proaktivt og oppsøkende i forhold til bedriftene. Det er klart et eksempel til etterfølgelse, selv om det er tids- og ressurskrevende.

Prosjektet er et eksempel på hvordan man kan få ut mye offentlig midler ved å mobilisere høy egeninnsats fra private aktører. Å ha en egeninnsats på over 6 millioner kroner på ett år, utgjør en formidabel innsats, men det er vanskelig å vurdere effekten av denne innsatsen – det kan bare sees i lys av hvilke resultater man får av de planlagte tiltakene. Mye av innsatsen vil også dreie seg om “usynlige tiltak”, slik som kompetansehevingstiltak, men vi vil forvente å se flere synlige resultater i felt, blant annet når det gjelder tilrettelegging, stier, fugleskjul, fuglekasser, m.m..

Et kritisk punkt, ut i fra et miljøregnskap, kan være den økte flytrafikken som fugleturismen inn til området vil medføre. Utgangspunktet for prosjektet er at denne flytrafikken allerede eksisterer og vil sannsynligvis øke på om fugleturismemarkedet ikke får seg en knekk på grunn av økonomiske kriser. Prosjektet vil kunne rette seg mot denne trafikken på en positiv måte, slik at besøkende blir mer bevisst verdien av naturarven og får kunnskap om hvordan de skal ferdes i den. Ved å kanalisere ferdsel, vil man i tillegg kunne rette trafikken vekk fra sårbare områder, noe som vil komme naturarven til gode. I tillegg åpner prosjektet opp for å formidle fugl, og forholdet mellom menneske og fugl, til folk som bor og virker i området, slik at de selv blir mer bevisste hva de har i sin nærhet og gjennom denne bevisstheten vil ønske å ta bedre vare på det.

Et viktig tema i siste fase av programmet er å få på plass en samkjøring med det som skjer på fugleturisme i Varangerprosjektet. Her er det nå gjort en del grep inn mot siste prosjektår, og vi har store forhåpninger til at dette vil være fruktbart for begge prosjektene.

15. Villreinen som verdiskaper

Midtveisanalyse 2012

Foto: www.villreinfangst.no

15.1 Bakgrunn

Prosjektet tar utgangspunkt i villreinens unike posisjon i norsk natur- og kulturhistorie, menneskets forhold til villreinen og Norges spesielle ansvar for å bevare denne arten som stadig er truet av menneskelig aktivitet. Prosjektets geografiske område er fire nasjonalparker: Dovrefjell-Sunnalsfjella, Dovre, Rondane og Reinheimen. Prosjektet inkluderer fire fylkeskommuner (Oppland, Hedmark, Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal) og 13 kommuner (Neset, Sunndal, Oppdal, Follidal, Lesja, Dovre, Sel, Vågå, Lom, Skjåk, Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu).

15.1.1 Prosjekthistorien

Prosjektet bygger på et tidligere prosjekt "Villreinfangsten som verdensarv". Dette prosjektet startet i 2004, og i 2006 forelå en rapport om forskningsmateriale fra prosjektet. Siden den gang har

arbeidet med å få villreinfangsten på UNESCO sin verdensarvliste fortsatt. Da *Naturarven som verdiskaper* ble lansert, var det ennå ikke avklart om det ville bli sendt en søknad til UNESCO fra MD, eller hva innstillingen fra RA vil bli. Det er en del ting som går i en positiv retning med henblikk på en slik søknad. Blant annet har det vært positive tilbakemeldinger fra fagfolk internasjonalt.

Prosjektet har også dratt nytte av at Nasjonalparkriket var med i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* (2005-2010), der også villreinen var i fokus.

Tre punkter trekkes fram når prosjekthistorien skal presenteres:

1. Kunnskapsoppbygging
2. Kunnskapsformidling
3. Skånsom tilrettelegging

Det var opprinnelig et fjerde satsingsområde i søknaden, som gikk på dette med forlengelsen av *Verdensarvprosjektet*. DN ønsket at dette ble trukket ut av prosjektet, og på denne måten fungerer disse to nå som selvstendige prosjekter.

Et tiltak som har fått veldig stor oppmerksomhet i dette prosjektet, er Viewpoint Snøhetta, som er et utkikkspunkt på Hjerkin i retning av Snøhetta, tegnet av arkitektfirmaet Snøhetta. Bygget har vunnet internasjonal pris, og har fått internasjonal mediadekning. Det har virkelig satt Snøhetta på kartet, og i 2012 har det vært ca. 15 000 besøkende til utkikkspunktet.

Prosjektet bærer ellers preg av et prosjektlederskifte. Prosjektlederen sluttet og gikk over i ny jobb fra høsten 2011; en ny prosjektleder kom ikke på plass før medio april 2012. Man har i prosjektet forsøkt å begrense ulempene med et skifte så sent i programmet, bl.a. ved å delegere ansvar til de ulike delprosjektene, men det er likevel ingen enkel prosess for en ny prosjektleder å komme inn i et prosjekt såpass sent i prosjektets utvikling.

15.1.2 Mål og formål

Prosjektet har nå tre definerte hovedmål:

1. Velge ut og tilrettelegge et utvalg av kulturminner knyttet til menneskets utnyttelse av villreinen.
2. Øke lokalt engasjement og stolthet over verneområdet og for villreinen.
3. Bidra til tettere samarbeid mellom aktørene som driver med tilrettelegging, formidling og næringsutvikling knyttet til villreinen.

Formålet med prosjektet er at besøkende til området skal få økt forståelse for villreinen som biologisk art og for behovet for et strengt vern av arten, samtidig som prosjektet skal danne grunnlag for verdiskaping. Underliggende målsettinger er: 1) villreinen skal ikke utsettes for større press, 2) stedene må være visuelt godt egnet til formidling, 3) steder som kan underbygge allerede eksisterende næringsvirksomhet, skal prioriteres, og 4) bidra til et tettere samarbeid mellom de ulike aktørene som driver tilrettelegging, formidling og næringsutvikling knyttet til villrein.

På den ene siden skal man beskytte reinen fra mennesket og presset fra besøkende, mens man på den andre side skal bruke villreinen som attraksjon for besøkende. Denne todelte målsettingen, som for mange kan virke som et paradoks, gjør prosjektets målsetting interessant.

15.1.3 Tiltaksområder

Tiltaksområdene i prosjektet bygger på målsettingene:

1. Kunnskapsoppbygging rundt villreinen og villreinens naturområder, noe som knytter seg både til et internasjonalt fagnettverk og til dokumentasjon og sikring av den immaterielle kulturarven.
2. Kunnskapsformidling, spesielt knyttet til bruk av ny teknologi. Videreformidling og tilpassing av moderne teknologi til formidling.
3. Skånsom tilrettelegging og medvirking til et tettere samarbeid mellom aktører som driver med tilrettelegging, formidling og næringsutvikling knyttet til villreinen, spesielt ved å velge ut fem lokaliteter og planer for fem nye i løpet av programperioden. Her er det også tenkt å bruke teknologi og praktiske løsninger på et utvalg av kulturminner som viser menneskets utnyttelse av villreinen.

15.1.4 Organisering, ressurser og ledelse

Prosjektledelsen er lagt til Lesja kommune. Styret for *Villreinfangsten som verdensarv* danner også et utgangspunkt for organiseringen av *Villreinen som verdiskaper*. Prosjektet er derimot organisert som et eget prosjekt, men det er likevel knyttet til Lesja kommune for å få en større organisasjon bak de administrative oppgavene.

Prosjektet har en egen styringsgruppe og en faggruppe. Styringsgruppa består av: ordfører i Lesja, Fylkesmannen i Oppland, direktør ved Kulturhistorisk museum, UiO, direktør Hedmark Fylkesmuseum, fylkeskonservator i Oppland, daglig leder ved Norsk Villreinsenter Nord. I faggruppa finner vi representanter fra Gudbrandsdalsmusea, fylkeskommunene, de arkeologiske landsdelsmuseene, Villreinsenteret, Norsk Fjellmuseum, fylkesmennene, NINA, kulturhistorisk museum og Universitetet i Oslo. Det vil kunne komme til nye i faggruppa med naturfaglig forankring. Det vi observerer, er at prosjektet har en veldig god forankring i kunnskaps- og formidlingsaktører, men mindre i næringsaktører.

Prosjektledelsen er godt fornøyd med organiseringen i oppstartsfasen. Stillingsressursen for prosjektlederen er på 30 %, noe som oppfattes som passe i oppstartsfasen. Den tidligere prosjektlederen er utdannet arkeolog og har kompetanse fra flere utviklingsprosjekt (bl.a. *Villreinfangsten som verdensarv* fra 2004) og var daglig leder av Gudbrandsdalsmuseet. Vedkommende var også prosjektleder for *Villreinfangstprosjektet*, og kunne dermed også bruke noe av sin øvrige stilling inn mot prosjektet. Nå har derimot vedkommende fått ny jobb utenfor området, og vil tre ut av prosjektlederjobben i *Naturarven*. Han vil likevel holde tak i *Villreinfangstprosjektet*, som ikke er så avhengig av lokalisering. Stillingen som ny prosjektleder er utlyst, og de håpet å få på plass denne ved årsskiftet (1.1 2012). Daglig leder ved Villreinsenteret hadde rollen som prosjektleder

fram til nyansettelsen, som ikke fant sted før i midten av april 2012. Den nye prosjektlederen er ansatt i 50%, med mulig utviding gjennom deltakelse i ulike delprosjekt.

15.1.5 Økonomi, finansiering og virkemidler

I søknaden er det anslått et ressursbehov på kr 2 millioner i 2010 og kr 3 millioner pr år de neste 3 årene, totalt kr 11 millioner. Foruten 50% fra VSP er egenandelen på 5.5 millioner planlagt fordelt som følger: fylkeskommunen kr 1.9 millioner, kommunene kr 1,8 millioner, museene kr 800 000, egeninnsats fra reiselivet kr 450 000 og andre finansieringskilder (Fjellstyrer, o.a.) kr 550 000. Den budsjetterte rammen for 2010 var på kr 1 017 500. Når det gjelder finansieringen, har kommunene, fylkeskommunen, fylkesmannen, grunneiere, Innovasjon Norge og regionråd vært sentrale, utenom DN sitt tilskudd. Det har vært en lokal finansieringsramme i oppstartsåret på 40/60, med 60 % lokalt.

Tiltaksplanen for 2011 har redusert den overordnede rammen til kr 2.8 mill. (2011), kr 2.6 mill. (2012) og kr 2.6 mill. (2013). I tilsagnsbrevet fra DN for 2011 blir det fremhevet at tiltaket om å synliggjøre kultur- og naturarv er mindre konkret for øyeblikket, og at arbeidet med dette tiltaket bør avvete til det blir mer konkret. DN ønsker også å øremerke kr 75 000 i 2011 for møtearenaer for næringsliv og reiseliv. Tilskuddet fra DN for 2011 ble på kr 1 125 000, og totalrammen på kr 2 360 000.

I 2012 søkte prosjektet DN om støtte på kr 1 790 000, og fikk tilsagn på kr 1 500 000. DN skriver i sin vurdering at den nye prosjektlederen må få tid til å komme inn i prosjektet og komme med sine vurderinger av hvilke tiltak som må prioriteres i siste fase av programmet for å få til best mulig måloppnåelse. Ellers vurderer DN at tiltaket *Digitale Dalsida* bør sees i sammenheng med det nasjonale prosjektet "*Natur og kulturreisen*", *Natur og kulturguiding fra hesterygg* har allerede fått midler i 2011 og kan ikke få nye midler, og at "Ungdomscamp", som nytt tiltak, bør sees mer i sammenheng med prosjektet i sin helhet, og at tiltakene på Høvringen bes sees i sammenheng med hva SNO kan bidra med i bestillingsdialogen.

I prosjektet har det vært avgjørende for økonomien at egenandelen kan regnes i form av arbeidsinnsats. Andre virkemidler eller finansieringer har i hovedsak vært rettet mot konkrete tiltak.

15.1.6 Forankring og mobilisering

Prosjektet er forankret i 13 kommuner, fire fylkeskommuner, fire fylkesmenn og Norsk Villreinsenter Nord på Hjerkin. Gudbrandsdalsmuseene er også involverte i dokumentasjon av den immaterielle kulturarven og formidlingstiltak. Disse museene er eid av ni kommuner og sju andre kulturinstitusjoner. NINA har også vært involvert når det gjelder utvelgelse av kulturminner som samtidig ivaretar villreinens behov.

De viktigste målgruppene i forankringsarbeidet har i oppstartsfasen vært (i prioritert rekkefølge) kommunene, næringsorganisasjoner, reiselivsbedrifter, innbyggerne, fylkeskommunen, fylkesmannen, grunneiere, frivillige lag, regionråd, andre bedrifter, andre interkommunale instanser og til slutt Innovasjon Norge.

Det pekes på at det er utfordrende å forankre prosjektet i de mindre reiselivsbedriftene pga. at 1) de er ofte små med knapp tid/ressurser til å delta på møter, og det er til dels en "prosjekttrøtthet" hos mange og 2) jungelen av muligheter og tilskudd virker uoverkommelig for mange, og gevins-

ten i kroner og øre synes ofte ikke å stå i forhold til innsatsen som legges ned. En viktig bit i forankringen inn mot næringslivet har vært å informere aktører i randsone, i kommunene og i regionrådene. Det har vært til hjelp i arbeidet med forankring som har vært gjort i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner*. Strategien har vært å oppmuntre kommunene til selv å komme med initiativ, dvs. at man ikke la opp en strategi for å ”lokke” næringsaktørene med. Det kan oppfattes som en noe passiv tilnærming til involvering av bedriftene ettersom mange kanskje ikke har den kompetansen til å vurdere mulighetene bare gjennom en skriftlig invitasjon.

Den nye prosjektlederen har god erfaring også fra museene og kulturformidling, men samtidig har vedkommende også mer erfaring med besøksnæringene enn forrige prosjektleder, slik at vi vil kunne forvente en sterkere forankring hos reiselivsbedriftene i siste fase av programmet. Det kunne vært mye mer kontakt med reiselivsbedriftene i området.

15.2 Måloppnåelse

15.2.1 Rapportering på tiltak

Oppstartsfasen av prosjektet har bestått av følgende delprosjekt i tillegg til driften av prosjektet:

1. Fangstminnepark
2. Kontakt med internasjonale fagmiljø
3. Internasjonal publisering
4. Deltakelse på internasjonale konferanser
5. Kontakt med flere kommuner
6. Arbeidet med å se effekter av prosjektet på reiselivet i kommuner i Nord-Gudbrandsdalen.

Tiltakene for 2010 ble delvis gjennomført som planlagt, men det bærer preg av at man ikke kom i gang før langt ut på høsten 2010, og at det således ble en forsinket oppstart. Bakgrunnen for dette er at oppstarten ikke ble før høsten 2010, og at tilsagnet om midler ikke kom før i november. Prosjektet ville ikke kommet i gang med tiltakene før tilsagnet forelå. I praksis blir det en forskyvning av tiltakene inn i 2011. Det ble også gjennomført tiltak som ikke lå inne i tiltaksplanen for 2010, blant annet en kommunikasjonsplan bestående av en enkelt nettside og eposttjeneste. Tiltaksplanen for 2011 og 2012 følger i hovedsak samme delprosjekt som for 2010, bortsett fra enkelte nye tiltak: Her skal vi ta en gjennomgang av tiltakene pr. 2012:

Fangstminnepark på Hjerkin. Året 2011 skal være oppstartsåret i forhold til fysiske tiltak. Dette har Villreinsenteret på Hjerkin ansvar for. Her er det etablert et uteområde som eksemplifiserer forholdet mellom menneske og villreinen. Her skal det lages formidlingsopplegg rettet mot skoleklasser og andre. Fangstminneparken har blitt utsatt flere ganger, og har ennå ikke i 2012 blitt påbegynt. Det er satt av ca. 30-40 mål til en slik park nær Villreinsenteret, og det er tenkt at man skal ha ett nytt objekt hvert år, slik at besøkende har noe nytt å se fram til hvert år. At det har latt vente på seg, har med konkretisering av planene, valg av beliggenhet og lokale reguleringsplaner å gjøre, men det synes å ha ventet lenge på seg, og vi håper å se oppstart i løpet av 2012.

Viewpoint Snøhetta (Tverrfjellet). Snøhetta arkitekter har laget et helt unikt besøksenter (se bilde nedenfor). Besøksenteret er i tilknytning til Villreinsenteret, og det ligger i utkanten av nasjonalparken. Denne bygningen vil komme til å bli en magnet i området. Bygningen vant årets bygning i den store internasjonale arkitektkonkurransen i Barcelona i 2011 under kategorien besøksenter. Dette har bidratt til masse oppmerksomhet, mediedekning og gitt prosjektet anledning til å komme fram med sitt budskap.

Figur 35 Foreløpig sparsom skilting; det jobbes med bedre skilting.

Figur 36 Tidsblikk på stien til utkikkspunktet

Figur 37 Utkikkspunktet Snøhetta

Vi finner at tiltaket på mange måter har blitt et “fyrstårn” i området, og det er veldig mange som kommer innom utkikkspunktet (ca. 15 000 i 2012). Naturveiledere hos SNO har også bidratt til veiledning for besøkende, og det er holdt mange arrangement i utkikkspunktet, som har også generert noen inntekter. Vi har registrert at det er likevel enkelte som mener at bygningen ikke er så vakker, og at det burde ikke vært en bygning der, men heller et naturlig utkikkspunkt. Likevel, det er ingen tvil om at det er blitt en attraksjon, og at det gir god anledning til å utvide tilbudet ved Villreinsenteret når folk kommer dit.

Internasjonal kontakt. Arbeidet her viderefører det som var påbegynt fra 2010. Prosjektet har bidratt på EAA internasjonal arkeologikonferanse. Denne ble gjennomført i september 2011 med mellom 800-1000 deltakere. Her hadde man en egen sesjon som hadde bl.a. et fokus på villreinen. Det var fullt på sesjonen, og de nye arrangørene, Helsinki, ønsker en utvidet sesjon for neste år (2012). Det har også blitt etablert kontakt med kanadiske, franske og grønlandske kolleger, men dette har vært mest fulgt opp i oppstartsfasen og gjennom nettverket til det tidligere prosjektet. Det er likevel en internasjonal kontakt mellom Villreinsenteret og internasjonale forskere og naturveiledere, og det er internasjonal kontakt i tilknytning til besøk, bl.a. til Viewpoint Snøhetta.

Stedstilknyttet formidling. Det er en plan å få fram effekter på reiselivet i alle kommunene i området, slik at alle 13 kommuner blir involvert på et vis. Dette har ikke vært så lett i starten. Det ble bestemt at man skulle fokusere på noen få bedrifter i noen få kommuner. Dette var en bestemmelse som bygde på erfaringene fra prosjektet i *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner*. Tre tiltak ble valgt ut: 1) et reiselivsprodukt knyttet til villreinen som reiselivslaget i området har gått sammen om 2) høyfjellshotell (Venabu), hvor det jobbes med å utvikle en kunnskapsbase; hotellet jobber med egne produkter knyttet til guiding og opplevelser, 3) hesteprojekt i Lesja kommune, hvor noen yngre damer/jenter har gått sammen om å tilby turer til et fangstanlegg. Dette siste har i stor grad blitt droppet. Og det arbeides med at tankene rundt Ungdomscamp er noe som kan få en type varig form, slik at det ikke bare skal være en happening. Det viktige her er å få fram dette med formidling.

Av slike stedstilknyttete tiltak har Høvringen og Venabu blitt prioritert i 2011 og 2012, blant annet med reiselivsbedriftene der og i forhold til guiding og tilrettelegging, og også i tilknytning til villreinen og fangstanlegg. SNO har også vært med i dette samarbeidet. Men det har ikke vært enkelt å få alle aktører til å spille på lag. Det er mange som skal ha noe å si om utviklingen, slik som Fjellstyret, Villreinnemda, Oppland fylkeskommune, kulturminnemyndigheter, m.m.. Det å få fram kart og brosjyrer kan være måter å få folk til å komme sammen rundt noe konkret på, og som også er nyttig for reiselivet. Det er også utviklet kurs bl.a. i det gode vertskap og guiding i tilknytning til Venabu og Høvringen.

Bruk av ny teknologi. På dette området har det vært tre tiltak som det har vært satset på: 1) en infotjeneste knyttet til smarttelefoner, som en Natur Expo. Her har det vært samarbeid med Lillehammer kunnskapspark, men tiltaket har ikke kommet ordentlig i gang 2) en formidlingsplattform for natur-kultur reiser; her ønskes det et samarbeid med DN. Prosjektet har heller ikke kommet så langt, og det vil foreligge en ny søknad for 2012, og 3) en infoskjerm som enkelt kan oppdateres, og som kunne bli lagt på nettportaler som hos Villreinsenteret. Dette har det blitt jobbet med, uten at endelig løsning er avklart. Det jobbes i 2012 med den *Digitale Dalsiden*, sammen med natur- og kulturreisen, for å formidle betydningen av skånsom ferdsel i villreinområder.

15.2.2 Bevaring av naturarven

Naturarven som prosjektet omfatter, knyttes til de fire nasjonalparkenes vernestatus, selv om hovedvekten ligger på villreinen. Områdene knyttes til naturverdier i sammenheng med fjell, skog og kulturlandskap, inkludert bratte alpine fjell, høyfjellsplatå, dalfører og fjellandskap. Villreinen står sentralt i dette landskapet, og det foreligger mange kulturminner knyttet til villreinen. I tillegg inkluderer bevaringen av naturarven det livsmiljøet som villreinen lever i, noe som inkluderer et nok så sårbart økosystem.

Prosjektet jobber med å ta bedre vare på naturarven og øke oppslutningen om vernet av den gjennom hovedsakelig to kanaler: 1) synliggjøre villreinfangsten og hvordan tilhørende områder er av lokal, nasjonal og internasjonal verneverdi, 2) gjennom ulike formidlingsopplegg, blant annet i forhold til skolene, rettet mot barn og unge. Dette skal bidra til at den framtidige generasjon vil fortsette å ta vare på de viktige natur- og kulturverdiene som villreinen og villreinfangsten innebærer. Bedriftene blir ikke nevnt som en målgruppe i denne sammenheng.

Et hovedfokus i bevaringen av naturarven er tilrettelegging og kanalisering av ferdsel. Det bygges utkikkstårn for at besøkende skal kunne speide etter dyra, men det er lagt opp til at besøkende skal få sin nysgjerrighet tilfredsstilt på andre måter, bl.a. gjennom Fangstminneparken på Hjerkin. Her vil de få et innblikk i miljøet rundt villreinen, som for mange vil være tilstrekkelig. En nøkkel i dette arbeidet har dermed vært å knytte en historisk og kulturell kobling til villreinen som ”produkt”, slik at forholdet mellom menneske og rein og de fysiske sporene etter dette vil være en sentral del av attraksjonen. På tiltaket som driver med hest og guiding, bygges dette inn i opplevelsen, og dette er da ett av eksemplene på relevans for bedriftene.

15.2.3 Kunnskap og formidling

Det har vært jobbet i oppstarten (2010-2011) med å samle faggruppen og supplere fagrapporten fra *Villreinfangst som verdensarv* fra 2006 (se innledningen), spesielt fra et internasjonalt perspektiv. Når det gjelder kunnskapsutviklingen, har prosjektet etablert et internasjonalt kontaktnettverk knyttet til villreinen og forholdet mellom menneske og villrein, men dette har i mindre grad blitt brukt utover i prosjektet.

Det har vært samarbeid med flere faginstanser i kunnskapsutviklingen så langt i prosjektet. Blant annet har NINA tidligere drevet med registreringer i forhold til fangstanlegg for rein, slik at man fikk mer kunnskap om tidligere trekkruter. Det er også flere doktorgradsprosjekter knyttet til villreinen, som prosjektet ønsker å bringe inn som en del av prosjektets kunnskapsproduksjon. Blant annet har et post-doc prosjekt ved Universitetet i Tromsø vært trukket inn. Kulturhistorisk museum har også vært involvert i forbindelse med en doktorgrad ved Universitetet i Oslo som tar opp sør-samiske temaer, og som får fram nyttig kunnskap som kan brukes i prosjektet. Når det gjelder opplegget rundt Høvringen og Venebu, knyttet til formidling og guiding rundt villreinen, har både Østlandsforskning og Gudbrandsdalsmusea vært involvert.

Villreinsenteret, nasjonalparksenteret, Norsk Fjellmuseum og Gudbrandsdalsmuseene er alle viktige bidragsytere til kunnskapsutviklingen i prosjektet. Kunnskapen som blir utviklet, har overføringsverdi i tilknytning til sammenstilling og formidling av erfaringer, og tilknytning til formidling og naturveiledning. Her har Villreinsenteret utarbeidet et opplegg for formidling der villreinen står sentralt, noe som gjøres i samarbeid med Statens naturoppsyn (SNO) og deres naturveiledere som har sete i samme lokaler på Hjerkin som Villreinsenteret. Det jobbes videre med å samle inn in-

formasjon for å gjøre dette tilgjengelig på Internett og i forbindelse med utstillinger, visningssteder og trafikknutepunkt og for reiselivsbedriftene.

Det har vært en rekke medieoppslag i radio, nasjonale aviser, lokale/regionale aviser og på Internett. I 2011 ble det mange medieoppslag i nasjonale TV-kanaler og aviser i forbindelse med arkitekturprisen for besøkssenteret Viewpoint Snøhetta på Tverrfjellet.

En viktig målgruppe for kunnskapsutviklingen er reiselivsbedrifter, og det blir her en utfordring i prosjektet å legge denne godt til rette slik at den kan brukes direkte i bedriftens tilbud ovenfor besøkende og brukerne av fjellet (både lokale og tilreisende). Her har eksemplene med guiding og vertskap på Høvingen vært gode erfaringer, og det samme har guidingen av SNO i forbindelse med Viewpoint Snøhetta. En annen viktig målgruppe i prosjektet har vært skolene. Kulturskolene i Lesja og Dovre kommuner har hatt et opplegg kalt "Jakt og slakt", som har dreiet seg om villreinen og forholdet mellom menneske og villrein. Prosjektet hadde sine kompetansepersoner inne i opplegget, og det ble tilbudt alle kommunene i området. Det fikk veldig god oppslutning.

Når det gjelder kompetansebehovet i prosjektet, har man i oppstartsfasen hatt spesielt behov for prosess/prosjektlederkompetanse, kulturfaglig kompetanse, naturfaglig kompetanse, økonomisk kompetanse og kompetanse i forhold til planlegging og teknisk prosjektering. Det virker som om kompetansen knyttet til næringslivet er sentral i forhold til god forankring og involvering i bedriftene. Her vil prosjektet også kunne dra nytte av et annet Naturarv-prosjekt, nemlig *Dovrefjell-prosjektet* der man har en god forankring i bedriftene. *Dovrefjell-prosjektet* virker jo også i samme området som *Villreinprosjektet*. Prosjektleder for dette prosjektet har hatt sete på Villreinsenteret i perioden etter at prosjektansvaret gikk over fra Dovrefjell-rådet til Dovrefjell nasjonalparkstyre, og vedkommende har også bidratt inn i *Villreinprosjektet* etter at *Dovrefjell-prosjektet* ble avsluttet i juni 2012, spesielt med sin kompetanse på reiseliv og markedsføring.

15.2.4 Den brede verdiskapingen

Prosjektleder synes at perspektivet med den brede verdiskapingen fungerer godt, og at det har vært en viktig del av tenkningen rundt verdiskaping i prosjektet.

Miljømessig verdiskaping

De miljømessige verdiene det satses på, er: reduksjon av fysiske inngrep (ved bruk av moderne teknologi); reduksjon av visuell forurensning (for eksempel knyttet til nedslitte skilt og plakater) og kanalisering av ferdsel, som øker bevaringsverdien til reinsdyra på viktige tider av året. Et tiltak i oppstartsfasen på dette området har vært opparbeidelsen av sti og besøkssenteret på Tverrfjellet, Hjerkin, hvor naturverdiene knyttet til høyfjell, villrein og moskus står sentralt. Opplevelsesverdien som senteret legger opp til, for eksempel knyttet til landskap, har økt betraktelig med dette besøkssenteret. Også under "naturrestaureringen" av tidligere militært skytefelt, står landskapet i sentrum, noe som vil bli svært synlig på den miljømessige verdiskapingen. Natur og kulturstien til Viewpoint Snøhetta bidrar til å synliggjøre miljøverdiene over en tidsakse på flere tusen år.

Kulturell verdiskaping

Den kulturelle verdiskapingen knyttes i stor grad til villreinenens betydning for fjellkulturens identitet, spesielt knyttet til jakta. Jegeridentiteten er sterk i disse fjellområdene (som en urbefolkningsidentitet), og prosjektet søker å styrke denne identiteten. I tillegg er det fokus på den immaterielle

kulturverdien knyttet til villreinen, som igjen knyttes til jakt- og fangsthistorier og fortellertradisjonen hos lokalbefolkningen. Den lokale kunnskapen skal framheves, og villreinen skal fremstå som en sterk ”merkevare” tuftet på kvalitet. Det jobbes hele tiden bevisst med å styrke villreinen som merkevare for nasjonalparkene og områdene rundt.

Når det tjelder konkrete tiltak i oppstartsfasen, så vises det til at naturveiledere ved Norsk Villreinsenter Nord har hatt opplegg for ca. 2200 skolelever i 2010, mye er knyttet til Tverrfjellet og villreinen. Det er også gitt kurs i villreinjakt for ungdom, noe som styrker den lokale kunnskapen rundt forholdet mellom villrein og menneske. SNO har fortsatt sitt formidlingsarbeid midtveis i programmet, og det er utviklet mye materiell som kan sies å være prosjektets kulturelle kapital, og som gjennom formidling bidrar til den kulturelle verdiskapingen.

Sosial verdiskaping

Prosjektet har et særskilt fokus på å styrke den lokale bevisstheten knyttet til betydningen av å bevare villreinen. Tiltak skal fremme stedstilhørighet, fellesskap og lokalt engasjement, og samhandling skal bidra til å fremme en sterkere interesse for villreinen lokalt og regionalt. Tiltak har dreiet seg om å legge til rette for møteplasser og informasjonsutveksling. Prosjektet i seg selv har også bidratt til en felles forståelse av betydningen av villreinen, noe som igjen påvirker folks stolthet og engasjement. Men det er litt tidlig å si noe om effektene av dette ennå. Det har uansett vært viktig med direkte møter og synlige resultater for å skape bevissthet og engasjement.

Flere eksisterende nettverk har vært involvert i oppstartsfasen. Prosjektet bygger på nettverket som ble etablert gjennom *Villreinfangsten som verdensarv*, men har i tillegg trukket inn Regionrådet for Nord-Gudbrandsdalen, Dovrefjellrådet og nettverket som knyttes til styret for prosjektet. Det er også etablert uformelle faglige nettverk.

Økonomisk verdiskaping

Hovedtyngden av den økonomiske verdiskapingen skal foregå i tilknytningen til det etablerte reiseliv, noe man erfarer bidrar til å utløse andre virkemidler til private tiltak. Den økonomiske verdiskapingen er i hovedsak tenkt å komme gjennom flere besøkende og at besøkende bruker mer tid i området, noe som kan styrke et reiseliv som sliter med korte sesonger, og ved styring av reiselivet er det tenkt at man videre vil styrke det øvrige næringslivet i forhold til håndverkere, serviceinstitusjoner, m.m. Geoturisme er en satsing som skal bli brukt i denne sammenheng. Det er ikke utviklet noe system eller instrument for å måle effekter på besøk, omsetning, etablering, tilflytting og lignende. En utfordring når et slikt system skal utvikles, er vanskeligheten med å spore årsak og effekt. Det er vanskelig å følge hver krone. Det er snakk om nokså små inntekter hos de fleste av bedriftene. Høgfjellshotellet er i en annen klasse enn mange av de andre næringsaktørene.

Den brede verdiskapingen

Når det gjelder sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping, har den miljømessige verdiskapingen blitt høyest prioritert. Dernest finner vi den kulturelle og sosiale verdiskapingen, og til slutt den økonomiske verdiskapingen. I fremtiden planlegges det å øke fokuset på den økonomiske verdiskapingen i svært stor grad, hvor fokuset på de øvrige blir omtrent det samme. Det som blir avgjørende for å få dette til, er hvordan man legger til rette de miljømessige, kulturelle og sosiale verdiene som ressurser i bedriftene for økonomisk verdiskaping.

Prosjektet poengterer noe vi finner viktig, at det er avgjørende med en kontinuerlig bevissthet og bevisstgjøring hos alle parter om hvordan de ulike verdiskapingsformene henger sammen. Den økonomiske verdiskapingen fordrer at naturverdiene blir ivaretatt og sikret, og samtidig vil en

miljømessig verdiskaping øke om reiselivet ser slik ivaretaking og sikring som en gevinst i form av økt omsetning og belegg på overnatting.

15.3 Spesielle temaer

15.3.1 Konfliktløsning

Det har ikke vært registrert noen konflikter eller uheldige konsekvenser i oppstartsfasen. Det kan godt komme av at man opererer innenfor rammene av verneområdet, og at så langt har disse rammene ikke vært utfordret nevneverdig. Mange bygdelag i området kan nok ha følt at vernet er blitt påtvinget dem, men økt kunnskap om verdien av villreinen som attraksjon, samt at det faktisk gir uttelling i lokal samfunns- og næringsutvikling, vil være avgjørende for å snu denne oppfatning. Om man får en nominasjon til UNESCOs verdensarvliste, vil dette også kunne bidra til å øke forståelsen for vernet ut fra en internasjonal interesse. En annen måte å håndtere konflikter på i prosjektet er å øke forståelsen av villreinen blant barn og unge, blant annet ved å involvere skoler. Foreldre vil på denne måten også bli involvert, noe som kan utvikle positive holdninger til vernet på kort og lang sikt.

Det som er kommet fram som et mulig konfliktområde i 2012, er åpningen av Snøheim, drevet av Den norske turistforening (DNT). Det rapporteres om ca. 16 000 besøkende til Snøheim i løpet av sommeren 2012, noe som er roten til en større konflikt med henblikk på villreinen. Snøheim ligger rett opp i villreintrekket, mens Viewpoint Snøhetta ligger helt i utkanten av det. Viewpoint er en måte å kanalisere ferdselen vekk fra villreintrekket, mens Snøheim tiltrekker seg folk rett inn i trekket. Det er forbudt å kjøre bil i området, og det går shuttle-buss inn og ut, men dette er en utvikling vi ser med bekymring på, og som vernemyndighetene er svært oppmerksomme på. DN har satt i gang et eget prosjekt som skal se på innvirkningen på villreinen. Selv om dette ikke har noe med prosjektet å gjøre, så vil det likevel være viktig at aktørene i prosjektet er involverte i denne utviklingen, kanskje med økt formidling til denne besøksgruppen om varsom ferdsel i villreinområdet.

15.3.2 Institusjonalisering

Det er i oppstartsfasen satt i gang flere forankringstiltak i planverket. Det dreier seg i utgangspunktet om forankring i de involverte institusjoners egne handlingsplaner. Videre har prosjektet på Tverrfjellet blitt forankret i kommuneplanen. Fangstminneparken var opprinnelig en felles plan for Oppdal kommune og Dovrefjellrådet, noe Villreinsenteret arvet da det ble opprettet. Det foreligger også planer om bruk og vern i Dovrefjell/Rondane som bygger på samme tilnærming som i prosjektet.

Et prosjekt som det vil bli jobbet med på lang sikt, er knyttet til Klimapark 2469. Informasjonen som kommer fram gjennom de ulike faginstansene som er involvert, vil også bli videreført, og den kunnskapen som blir formidlet til bedriftene, reiselivslag og næringsaktører vil kunne være med på å bygge nye produkter og tilbud.

Tiltaksplanen for 2011 setter opp en målsetting for 2013. Da skal man samlet kunne presentere informasjon om tilrettelagte steder ved relevante trafikkknutepunkt, inkludert turistbedrifter, jernbanestasjoner og naturinformasjonssentre. Dette er tenkt presentert på infoskjermer på utvalgte

steder, men også i forbindelse med nettsider. Utfordringen her, slik det nå ser ut, er å finne gode løsninger på hvordan dette skal driftes etter at programperioden er over.

15.3.3 Programvurdering

Det er en utfordring, spesielt i oppstartsfasen, når tilsagnet på midler ikke kom før i november 2010. Man kunne ikke sette i gang tiltak før man visste hva man hadde av midler. Derfor ble det en forsinkelse i oppstartsfasen, men som har blitt tatt inn igjen i løpet av 2011. Ellers er prosjektet fornøyd med dialogen med DN, og synes den har vært rådgivende og konkret.

Når det gjelder hvilke faglige ressurser som prosjektet ønsker fra programmet, pekes det spesielt på mediehåndtering og kommunikasjon, men man er stort sett fornøyd med programmets faglige ressurser.

Når det gjelder addisjonalitet, dvs. hvorvidt prosjektet ville blitt satt i gang uten verdiskapingsprogrammet, mener prosjektledelsen at det ville det sannsynligvis blitt. Likevel, programmet har i noen grad vært en katalysator for å utløse lokale og regionale ressurser, slik som kommunale bidrag og faglige innspill.

Prosjektet peker på at det er et stort behov for bedre koordinering i programmet av andre virkemidler for vern og utvikling. Eksempler på slike programmer er det som har vært gjort knyttet til *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner*, virkemidler knyttet til kulturlandskap i fjellområder og ivaretagning av disse, samt koordinering av forvaltningen av disse områdene for å best mulig ta vare på naturarven og i tillegg bruke dette som grunnlag for bred verdiskaping.

Når det gjelder programsamlingene, er prosjektet fornøyd med det som har vært av samlinger hittil, spesielt med dialog og informasjonsutveksling, besøk av programledelsen, nettverksbygging og inspirasjon.

Den nye prosjektlederen var med på Finnmark-samlingen i 2012, men føler seg nokså ny i forhold til å gi noen vurderinger av programmet. Likevel kommer et viktig innspill, og det er behovet for en felles mal på tiltaksplanene, slik at det er lettere å planlegge og å vite hva man skal rapportere på. Det er nok for sent for dette programmet, men det er en interessant vurdering som vi mener tilsvarende program burde ta innover seg.

15.3.4 Suksesshistorier/fallgruver

En suksesshistorie som trekkes fram, er i forhold til å snu holdningen blant involverte næringsaktører fra prosjekttrøtthet til engasjement. Om dette har med at fokuset er såpass spisset til få aktører, vites ikke, men de som er med, har virkelig sett nytten av *Villreinen som verdiskaper*. I tillegg må vi framheve besøksenteret på Tverrfjellet som en suksess. Dette viser virkelig hva fokus på kvalitet kan gjøre for attraksjonen av et sted.

Det fremheves ingen spesielle fallgruver, bortsett fra at været med mye regn satte en stopper for mye aktivitet i området denne sommeren.

Når det gjelder en suksessfaktor som trekkes fram, er det viktig at tiltakene oppleves som ekte og respektfulle, både til naturen og menneskene i området. En "Disneyfisering" ville være helt galt, men i stedet forsøkes det å bygge opp tiltak som skaper økt stolthet for innbyggerne, som da igjen

vil bli gode ambassadører. Dette avhenger selvfølgelig av at lokalbefolkningen ser betydningen av tiltakene, og da vil involvering og formidling være avgjørende, slik at de ikke opplever at dette er nok et prosjekt med tiltak som går over hodet på lokalbefolkningen. Mange kan føle det litt slik, og dette er en potensiell fallgrube.

15.4 Åpen post

En viktig utfordring i prosjektet framover for å få best mulig måloppnåelse er: 1) knytte tiltak opp mot varige institusjoner som kommuner, museer, nasjonalparksentra, osv., spesielt i forhold til vedlikehold og skjøtsel og 2) forankring hos brukerne, primært reiselivet. En generell kommentar fra prosjektet er betydningen av å se natur og kultur mer i sammenheng. Det er noe som de opplever er viktig for deres prosjekter, og noe de også finner igjen hos andre av prosjektene i *Naturarven som verdiskaper*.

Prosjektet peker på at det ikke er så lett å synliggjøre hva som utgjør den næringsmessige fordelene ved prosjektet. Det er mange prosjekter i området, slik at det er vanskelig å vite om en ny arbeidsplass kan knyttes til det ene eller andre prosjektet. Kanskje har det også bidratt til å bremse en negativ samfunnsøkonomisk utvikling, for eksempel i form av mindre fraflytting. Dette ser vi som en viktig erfaring, og en utfordring når det gjelder dokumentasjon av den økonomiske verdiskapingen. Likevel, vi mener det er viktig at prosjektet er bevisst på hvordan tiltakene de iverksetter, kommer bedriftene til gode, og at disse godene blir godt nok kommunisert til bedriftene.

Et moment som er kommet inn med den nye prosjektlederen, er betydningen av å kunne tjene penger på naturarven gjennom allmenne tilbud. Vedkommende har erfaring fra museene og hvordan disse bl.a. tar penger for kulturminneguiding. På tilsvarende vis kunne man forsøke å gjøre det i forhold til naturarven, slik som i tilknytning til Fangstminneparken. Man kommer da gjerne i et dilemma, spesielt om SNO skal brukes, gitt at disse naturveilederne skal i utgangspunktet ikke ta betalt for sitt virke. De får i stor grad sin lønn fra fellesskapet for yting av fellesgoder, men vi mener det kan være interessant og nyttig å få til et forsøk på en slik ordning. Folk kunne da gå fritt i parken, slik man gjør på et freda bygdetun, for eksempel, men om de ønsker guiding, så vil det koste litt.

15.5 Oppsummerende vurderinger

At det kommer inn en ny prosjektleder pr 1.1. 2012, er en viktig hendelse i prosjektet. Det vil bli en utfordring å skaffe en prosjektleder med innsikt i hva som har vært gjort, og kompleksiteten i pågående tiltak. At det dårlige været trekkes fram som en fallgrube, gir en indikasjon på hvor sårbar reiselivsvirksomheten er. For de av aktørene som arbeider på små marginer, kan en dårlig sommer få store konsekvenser. Derfor synes en av utfordringene å være å forlenge sesongen, slik at man også kan få inn flere besøkende ikke bare i sommerhalvåret.

Vår vurdering er at prosjektet er veldig god på villrein, på formidling og på kunnskapsutvikling, men at det har et potensial i forhold til å legge til rette for at bedriftene skal involveres og få anledning til å kommersialisere deler av prosjektets innhold. Mulighetene synes gode for dette, men da må man jobbe med en sterkere involvering av bedriftene. Det skjer på Høvringen, men det burde i større grad også skje på Hjerkinnsområdet.

Vi finner at prosjektlederskiftet ikke har vært negativt for prosjektet. Den nye prosjektlederen har kommet inn med nye og friske øyne på mulighetene i prosjektet, noe som kan utløse et større og bredere verdiskapingspotensial. Utfordringen er nok det å få slippe til, gitt at det er et nokså nytt område for prosjektlederen, som har jobbet mer på kulturarvfeltet, og det er veldig mange aktører å forholde seg til. Vi mener at det derimot bør gi en anledning nettopp til å se på hvordan erfaringene fra kulturminnefeltet, der man har jobbet med forholdet mellom bruk og vern kanskje i en lengre periode enn på naturarvområdet, kan trekkes inn i prosjektet. Vi skulle gjerne sett dette realisert i siste fase av programmet.